

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:

ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 37

Одеса
2019

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України
відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 326 від 04.04.2018 р.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 4 від 25.01.2019 р.

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А. Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д. А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **Я. В. Лупій**, народний артист України; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.

Головний редактор – д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України **А. Ф. Крижановський**

Заступник головного редактора серії – д-р. юрид. наук, проф., завідувач кафедри теорії та історії держави і права **Н. М. Крестовська**

Редакційна колегія серії «Юриспруденція»:

К. В. Белякова, д-р юрид. наук, проф. (Польща); **В. В. Дудченко**, д-р юрид. наук, проф., Заслужений юрист України; **К. В. Горобець**, канд. юрид. наук (Нідерланди); **В. М. Дрьомін**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **Т. С. Ківалова**, д-р юрид. наук, проф., Заслужений юрист України; **О. С. Кізлова**, д-р. юрид. наук, проф.; **О. О. Подобний**, д-р юрид. наук, проф.; **В. О. Туляков**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф., Заслужений діяч науки і техніки; **Є. О. Харитонов**, д-р юрид. наук, проф.; **Г. І. Чанишева**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **Mark Weston Janis William F.**, Starr Professor of Law (США); **Р. М. Жамієва**, канд. юрид. наук (Казахстан); **Є. М. Цибуленко**, проф. (Естонія).

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»,
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16818-5490Р від 10.06.2010

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна,
Телефон: +38 099 269 70 67, www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Юриспруденція», 2019

© Міжнародний гуманітарний університет, 2019

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

*Романова А. С.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри теорії та філософії права
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

МОРАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТИГМАТИЗАЦІЇ В СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. Стаття присвячена морально-правовим аспектам стигматизації у суспільстві як реакції суспільства на протиправну поведінку особи, наслідком чого є визнання її правопорушником та подальша ізоляція або ж дискримінація.

Ключові слова: суспільство, стигматизація, правомірна активність, природно-правовий простір, правомірна поведінка, дискримінація, правосвідомість.

Постановка проблеми. Незаперечним є той факт, що людина може проявляти свою правову активність через правомірну і неправомірну поведінку. Звичайно, ідеальним варіантом самовираження людини у суспільстві є правомірна активність і саме до такої поведінки прагне більшість соціально активних осіб. Попри це, сучасні життєві реалії доводять, що чим вищий рівень розвитку людства, цивілізації, тим більше аспектів у життєдіяльності людини, через які можна оступитися, вчинити правопорушення, свідомо чи несвідомо порушити норми співжиття людей у суспільстві та правовому полі держави.

Важливо пам'ятати, що не кожен правопорушник є невинною особою, що стала на шлях злочинної діяльності. Кожна людина за певних обставин може вчинити негативні дії щодо оточуючих, але це не означає, що на неї потрібно «вішати» тавро, піддавати її певній стигматизації у суспільстві і ставитися до неї упереджено. Саме упереджене сприйняття таких людей дуже часто є для них поштовхом до подальшої неправомірної реалізації і вчинення правопорушень.

Важливість дослідження морально-психологічних аспектів стигматизації в юриспруденції пояснюється тим, що такі дослідження дадуть змогу зрозуміти, яким чином пришвидшити процес соціальної адаптації людини, що скоїла протиправне діяння, і як навчити суспільство неупереджено сприймати людину, котра, відбувши покарання, намагається реалізуватися у правомірній поведінці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема стигматизації у праві цікавила таких видатних зарубіжних та вітчизняних мислителів і науковців, як Ч. Ломброзо, О. Власова, С. Сливка, В. Фокс, Т. Шефф, В. Франкл, Ю. Хабермас.

Криміналісти та філософи права, а також соціологи права акцентували увагу у своїх дослідженнях на неправомірній поведінці людини, через яку особа і її оточення наражається на стигматизацію.

Незважаючи на те, що учені зробили значний крок у поясненні особливостей виникнення стигматизації у поведінковій правовій активності людини, а також окреслили окремі шляхи її подолання, дотепер в Україні немає комплексного дослідження стигматизації у праві, видів дестигматизації особи чи групи осіб, а також видів комплексної освітньої, культурної та правової обізнаності

громадян щодо негативного впливу на правопорядок у суспільстві упередженого ставлення і таврування осіб, котрі вчинили правопорушення.

Мета статті полягає в тому, щоб з філософсько-правового погляду проаналізувати ті питання, які найбільш дотичні до розуміння морально-правових аспектів стигматизації у суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Суспільство – це багатогранний механізм, який функціонує за певними законами, нормами, моральними критеріями, писаними і неписаними правилами поведінки і дуже неохоче сприймає «інакшість» у поведінці людини та упереджено ставиться до тих, хто порушив ці норми. Це стосується і неправомірної поведінки людини у природно-правовому просторі та позитивно-правовому полі держави.

Ми звикли говорити, що діти, молодь є максималістами у своєму світосприйнятті, а тому вони нетерпимі до певних вад оточуючих. Але чи дорослі самодостатні особистості завжди є толерантними до інших? Мабуть, що не завжди. Підтвердженням цього є явище, яке існує у сучасному світі і яке ми називаємо суспільною стигматизацією.

Суспільна стигматизація досить багатогранна. Спробуємо з'ясувати, що таке стигматизація і як вона проявляється в юриспруденції.

У довідковій літературі можна знайти пояснення явища стигматизації як реакції суспільства на протиправну поведінку особи, наслідком чого є визнання її правопорушником (злочинцем). Тавро злочинця утримується за особою упродовж усього життя. Підтвердженням цього є певне обмеження прав, а саме: неприйняття на певні види служби не лише осіб, судимість з яких не знята або не погашена у встановленому законом порядку, а й тих, хто був засуджений за вчинення злочину, незалежно від того, чи була судимість знятою або погашеною. Вчення про генезис злочинної поведінки і формування ставлення до осіб з такою поведінкою як до злочинців у західній кримінології та соціології отримало назву «теорія стигматизації» [1, с. 647].

Варто зазначити, що нарівні з юриспруденцією стигматизація поширена у медицині. Це дуже помітно на теренах пострадянського простору, де людина з ВІЛ чи людина, яка звернулася до психіатра чи психотерапевта, часто сприймається упереджено, з пересторогою тощо. Звичайно, що це свідчить про низький рівень обізнаності і культури населення. Цивілізований світ (його значна частина) вже давно зрозумів, що людина багатогранна і не всі її грані є ідеальні, а те, що стосується психічного, психологічного чи фізичного здоров'я, взагалі не може бути піддаватися висміюванню чи упередженому ставленню.

Щодо стигматизації у юриспруденції, то варто підтримати думку про те, що дуже часто стигма «неблагонадійний», котра потім часто переходить у стигму «злочинець», бере свій початок

в ранньому дитинстві, коли присутня неадекватна реакція суспільства на певні дитячі пустощі, дрібні проступки, невивчені уроки тощо [2].

Виходячи з того, що правомірна активність людини формується під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, що полягають у правовій соціалізації, моделюванні стійких правомірних переконань, шляхом засвоєння норм природного права, то дитина, до котрої прикріплено тавро «погана», у різних варіантах буде підсвідомо сприймати себе як таку, чия поведінка повинна бути негативною, адже до цього всі звикли, так простіше жити, аніж доводити комусь, що «я можу бути хорошим». І дуже часто стримана, правомірна поведінка людини, що скоїла неправомірні діяння сприймається суспільством як «разова акція», упереджено з недовірою.

Як результат більшість таких людей закриваються в собі, придушують свої прагнення дотримуватися ціннісно-правових установок у суспільстві і нерідко стають на стійкий злочинний шлях, адже там їх розуміють, сприймають і приймають.

Необхідно зазначити, що ми аж ніяк не прагнемо показати законослухняне суспільство з негативної сторони, а правопорушників як жертв обставин, яким належить створювати ідеальні умови для існування. Це не так. Напевно, потрібно намагатися всім членам суспільства віднайти «золоту середину» як у призначенні міри покарання і тяжкості вчиненого протиправного діяння, так і між визнанням і не визнанням діяння кримінально карним. Це питання залишимо фахівцям кримінального права і криміналістики, а нас цікавитиме більше морально-психологічний і природно-правова складник вказаного явища, адже важливим моментом задекларованої проблематики є ступінь впливу на людину соціопринципного простору, ціннісних установок та морального виховання, що формують почуття поваги і довіри до права.

Не завжди людину потрібно карати реальними строками позбавлення волі, особливо коли правопорушення вчинене вперше, і особа щиро розкаюється, чи є низка інших пом'якшувальних обставин. Інколи суспільний осуд для людини може мати не меншу вагу, аніж реальні строки позбавлення волі, особливо коли людина емоційно і психологічно вразлива.

Негативний аспект стигматизації можемо спостерігати під час спроб особи, котра відбула покарання, влаштуватися на роботу. Дуже часто роботодавці, дізнавшись про такий аспект у біографії людини не зважають на те, чи погашена судимість, чи особа стала на шлях виправлення, за яких обставин вона вчинила протиправне діяння і навіть на зовнішні усні рекомендації, а відмовляють людині у прийнятті на роботу. Ніхто не хоче ризикувати.

Одним з варіантів вирішення такої ситуації є проведення семінарів, правових консультацій та психологічних тренінгів як для роботодавців з метою руйнування стереотипів і недопущення поширення стигматизації щодо осіб, які відбували покарання у місцях позбавлення волі, так і для тих, хто має судимість. Таку роботу поряд з уповноваженими державними установами можуть проводити спеціалісти на добровільних волонтерських засадах.

Існує думка, за якою стигматизація – це негативне виокремлення суспільством особи чи соціальної групи за певною ознакою з подальшою реакцією на особу чи групу осіб [3, с. 31–48]. Такий підхід акцентує увагу на стигматизації соціальної групи.

Сьогодні доводить нам те, що суспільство схильне упереджено ставитися до осіб з «кримінальним минулим» і наділяти їх саме такою стигмою. Досить часто виникають соціальні конфлікти між різними центрами психологічної реабілітації і правової допомоги, котрі працюють з особами, що відбували покарання у міс-

цях позбавлення волі, коли вони (організації) хочуть орендувати приміщення під такі центри в багатоквартирних будинках. Жителі цих будинків можуть бути проти такого сусідства через упереджене ставлення до їх відвідувачів. Таке упереджене ставлення може призвести до дискримінації особи за різними ознаками.

Важливо наголосити на тому, що проблемою є також стигматизація близьких і рідних (діти, батьки тощо) осіб, котрі вчинили злочин. Ці люди теж дуже часто потерпають від психологічного тиску і неможливості реалізуватися у позитивно-правовому полі держави. Вони можуть ізолюватися від оточення, змінювати місце проживання, прізвище і навіть зовнішність.

В період сумнозвісного комуністичного минулого люди стикалися зі стигматизацією повсюдно. Можна було бути «родичем ворога народу», «дітьми рецидивіста» або ж самому мати таке клеймо.

Якщо така стигматизація торкнеться неповнолітнього, котрий формує власне світосприйняття, виробляє для себе правові установки і ціннісні орієнтири, то в ситуації, що цей неповнолітній і так має певну моральну травму від того, що близька для нього людина є правопорушником, під тиском певних стигм він може обрати неправомірний шлях власного самовираження. За вказаних обставин варто підтримати людину, дати їй зрозуміти, що в житті все можна виправити, окрім смерті, адже в протилежному випадку ми самі формуватимемо і збільшуватимемо маргіально-девіантну категорію суспільства.

Висновки. Отже, морально-правові аспекти стигматизації у суспільстві – це об'ємний масив малодослідженої проблематики, пізнання якого в сучасному соціумі є необхідним для морально-правового вдосконалення життєдіяльності людей і вироблення природно-правових ціннісних орієнтирів та установок у тих, хто через певні життєві обставини потрапив під таку стигматизацію.

Література:

1. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5 : П–С. 736 с.
2. Фокс В. Введение в криминологию. Москва : Прогресс, 1980. 312 с.
3. Власова О. А. Теория стигматизации Томаса Шеффа: концепт «Остаточное отклонение» и социология эмоций. *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Философия. Филология»*. 2013. № 1(13). С. 31–48.

Романова А. С. Морально-правовые аспекты стигматизации в обществе

Аннотация. Статья посвящена морально-правовым аспектам стигматизации в обществе как реакции общества на противоправное поведение человека, следствием чего является признание его правонарушителем и дальнейшая изоляция или же дискриминация.

Ключевые слова: общество, стигматизация, правомерная активность, естественно-правовое пространство, правомерное поведение, дискриминация, правосознание.

Romanova A. The moral and legal aspects of stigmatization in society

Summary. The article deals with the moral and legal aspects of stigmatization in society as a reaction of society to the unlawful human behavior, resulting in its recognition by the offender and further isolation, or discrimination.

Key words: society, stigmatization, lawful activity, natural and legal environment, lawful behavior, discrimination, legal awareness.

*Манько Д. Г.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету*

ЮРИДИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ: ПОНЯТТЯ Й ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ СУМІЖНИМИ КАТЕГОРІЯМИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу правової природи юридичних технологій, установленню їх змісту і складників, а також значення в процесі створення правових актів. Особлива увага приділяється питанням співвідношення юридичної технології з такими категоріями, як юридична техніка, юридичний алгоритм.

Ключові слова: правовий акт, юридичний алгоритм, юридична діяльність, юридичний інструментарій, юридична техніка, юридична технологія.

Постановка проблеми. Сучасний стан правового життя України свідчить про процеси зростання як наукового, так і суто практичного інтересу до питань організації якісних процедур створення та застосування правових актів. У зв'язку із цим усе більше розповсюджується вживання в науковій літературі таких понять, як «юридична техніка», «юридична технологія», «технології нормотворення», «технології правозастосування». Зазначене вказує на активну фазу процесу формування поняття юридичної технології, визначення її місця в системі базових понять юридичної науки, встановлення співвідношення з іншими правовими категоріями, зокрема юридичної діяльності й, безумовно, юридичної техніки.

Метою статті є розкриття поняття юридичних технологій і встановлення особливостей їх співвідношення із суміжними категоріями. Зазначена мета зумовлює дослідження за такими напрямками: по-перше, обґрунтування сутності юридичних технологій; по-друге, розкриття особливостей співвідношення між юридичною технікою й технологією та зв'язок зазначених понять із юридичною діяльністю та юридичним алгоритмом.

Окремі питання, присвячені вивченню зазначеної проблематики, були предметом наукових праць таких відомих учених, як С. Алексєєв, В. Баранов, С. Гусарев, В. Карташов., Т. Кашаніна, А. Крижановський, Г. Муромцев, І. Шутак та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз природи письмових правових актів указує на те, що їх існування пов'язано з такими етапами: по-перше, такий акт треба створити, по-друге, виконати всі необхідні вимоги щодо реєстрації, вступу в дію та зберігання, по-третє, за умови його застосування провести процедури тлумачення, а в окремих випадках і систематизації.

Зазначені етапи зумовлюють питання щодо розуміння тих правил і вимог, відповідно до яких вони мають здійснюватися. У сучасній юридичній науці однак позиція щодо вказаного питання відсутня. Пов'язано це з різноманітними факторами, головним із яких, на нашу думку, є відсутність узгодженого розуміння юридичних технологій.

Як зазначає А. Крижановський, «у найзагальнішому вигляді юридична технологія може бути визначена як система науково обґрунтованих принципів, засобів, прийомів і правил, що використовуються в процесі юридичної діяльності для досягнення її

мети та вирішення поставлених завдань – підготовка, прийняття, оприлюднення та застосування різноманітних правових актів, здійснення профілактики правопорушень, правового виховання та багато інших. Юридична технологія становить закінчений процес, який завершується впровадженням теоретичних і прикладних законодавчих та правозастосовних розробок у правове життя і юридичну практику» [6, с. 404].

У вказаному аспекті первісним завданням убачається проведення загальнотеоретичної характеристики й, по суті, належної юридикації поняття «технологія», бо саме вона відображає інтелектуальний базис юридичної діяльності зі створення правових актів.

Засновником технології як окремої дисципліни вважається німецький учений Йоганн Бекман, що випустив у 1777 р. «Вступ у технологію або до пізнання ремесел, фабрик і мануфактур, переважно тих, які перебувають у найближчому зв'язку із сільським господарством, поліцією, камералістикою (з включенням нарисів із теорії мистецтв)» [11, с. 113]. Цей твір став основою подальшого розвитку всієї філософії техніки й технології.

Найбільш активно техніку й технологію як філософські поняття розробляли Е. Каппа, М. Хайдеггер, К. Ясперс, М. Бердяєв, Х. Йонас, Л. Мемфорд, Ж. Елльоль.

З кінця XIX ст. й по теперішній час технологія з виробничої сфери й технічних наук упроваджується у сферу гуманітарних наук. Прикладом тому слугує виникнення соціальних, політологічних, економічних, лінгвістичних, педагогічних, психологічних, юридичних, а також багатьох інших громадських технологій.

Найбільш виразно проглядається тенденція розмежування в розумінні «технології» як науки і як процесу здійснення певної діяльності. Виділення технології як науки дає змогу вибудувати систему знання, спрямовану на вивчення раніше не відомих і розроблення нових засобів, прийомів і правил, які використовуються в процесі здійснення діяльності.

В. Карташов пропонує розуміти юридичну технологію у двох значеннях: «По-перше, юридична технологія – це оснований на певних принципах, планах і прогнозах процес підготовки, оформлення та оприлюднення різноманітних правових рішень (актів), у ході якого використовуються необхідні засоби, прийоми, способи й методи юридичної діяльності. По-друге, під юридичною технологією (від грец. *Techne* – мистецтво, майстерність, вміння + *logos* – учення) розуміється наука, система знань про засоби, способи й методи найбільш ефективної та планомірної юридичної практики. Головне завдання юридичної технології як науки – це виявлення економічних, політичних, соціальних, юридичних та інших закономірностей з метою визначення й використання найбільш якісних та ефективних юридичних дій та операцій, що вимагають мінімальних засобів і методів, тимчасових, людських та інших ресурсів загалом» [4, с. 17].

До складу сучасної юридичної технології, на думку В. Карташова, входять: «а) система відповідних засобів (юридична техніка); б) система прийомів, способів і методів оптимальної юридичної діяльності (тактика); в) науково обґрунтовані принципи, довгострокові плани, прогнози й методи діяльності (юридична стратегія); г) самі дії й операції з розроблення, прийняття й оприлюднення (опублікування) правових рішень (актів); д) процесуальні форми діяльності (юридичні стадії, виробництва та режими); е) показники, що характеризують якість та ефективність юридичної діяльності, а також тимчасові, фінансові й інші витрати на цю діяльність; ж) відповідні види, форми, засоби та методи контролю й нагляду за законністю, якістю та ефективністю прийнятих юридичних рішень (актів)» [4, с. 22].

На думку І. Ісаєвої, «юридична технологія ґрунтується на використанні юридичної техніки, це складна, ресурсно забезпечена юридична діяльність, що включає в себе систему логічно взаємопов'язаних операцій, зумовлена рівнем розвитку правової системи суспільства, ґрунтується на знаннях про оптимальну взаємодію юридичних і юридично-технічних засобів, що використовуються для досягнення певних правових цілей і тягне за собою певні юридичні результати. Юридичну технологію необхідно розуміти у двох значеннях: по-перше, як оснований на певних принципах, планах і прогнозах процес підготовки, оформлення, оприлюднення та реалізації різноманітних правових рішень (актів), у ході якого використовуються необхідні засоби, прийоми, способи й методи юридичної діяльності; по-друге, юридична технологія – це система знань про оптимальні, такі, що можуть бути застосовані в конкретно-історичних умовах і в установленому порядку юридично-технічні засоби, що відбивається в стратегії, тактиці, правилах, прийомах, способах і методах здійснення юридичної діяльності правомочними суб'єктами» [3, с. 62].

Юридичні технології містять науково обґрунтовану інформацію щодо процесів створення, тлумачення, впорядкування, використання та застосування правових актів.

Але в сучасній юриспруденції існує певне протистояння між термінами: «юридична техніка» та «юридична технологія». Це є цілком логічним, бо юридична техніка та юридична технологія є пов'язаними, але нетотожними поняттями.

Вони є невід'ємними складниками створення правових актів, але кожна з них має свою особливість. В автора дослідження не виникає сумніву щодо розуміння постмодерністської моделі співвідношення понять техніки й технології у сфері юриспруденції. Техніка – це продукт, а технологія – це способи та правила створення такого продукту, використання його в соціумі. Наприклад, коли ми йдемо купувати гаджет, то ми купуємо техніку, а коли його застосовуємо за призначенням, то використовуємо технології та користуємося технологіями. Або коли такий гаджет створюють, інженери теж використовують новітні технології. Умовно кажучи, юридична технологія – це інтелектуальні процеси, а юридична техніка – це матеріальний складник.

Але вказану модель співвідношення техніки й технології, безумовно, підтримують не всі. І, щоб більш повно її обґрунтувати, проаналізуємо історичні й теоретичні міркування із зазначених питань.

Юридична технологія «історично» виростає з юридичної техніки. Це дає змогу зробити висновок, що історію формуван-

ня юридичної технології можна простежити через алгоритми становлення юридичної техніки. Юридичній техніці в історичному ракурсі загалом притаманна не революційна, а еволюційна парадигма розвитку. Кожен із наступних етапів убирав у себе елементи попереднього, удосконалюючи їх. Відмінною особливістю юридичної техніки варто вважати принцип спадкоємності використання техніко-юридичних елементів.

Аналіз наявних у вітчизняній науковій літературі визначень юридичної техніки показав, що сьогодні серед учених немає єдності у визначенні змісту поняття «юридична техніка». У різний час запропоновано безліч визначень юридичної техніки.

Протягом тривалого історичного періоду (з кінця XIX ст. і до теперішнього часу) поняття юридичної техніки неухильно розширювалася. Якщо спочатку зміст юридичної техніки становили засоби і способи створення законів, то сучасні вчені доповнили це поняття засобами і способами створення правозастосовних, інтерпретаційних і правореалізаційних актів тощо.

С. Алексєєв визначає юридичну техніку як «сукупність засобів і прийомів, використовуваних відповідно до визнаних прийомів під час вироблення та систематизації правових (нормативних) актів для забезпечення їх досконалості», пов'язуючи це поняття «з визначеною організацією правового матеріалу та його зовнішнім викладом, передусім із виразом структури права». Водночас він відзначає, що «за своїм змістом юридична техніка складається з двох елементів: а) технічних засобів; б) технічних прийомів. У галузі права технічними засобами є, зокрема, юридичні конструкції, термінологія» [1, с. 267].

Вітчизняний правознавець І. Шутак указує: «Юридична техніка – галузь знань про правила ведення юридичної роботи та створення в її процесі різних юридичних документів, письмового окреслення змісту нормативно-правових актів, оформлення юридичних документів, вираження правового аналізу юридичних прав і обов'язків тощо. Раніше юридична техніка була частиною теорії держави й права. У сучасних умовах юридичну техніку виокремлюють у самостійну галузь юридичної науки, орієнтовану на вирішення практичних завдань. Її застосовують адвокати, судді, нотаріуси, парламентарі, урядовці, управлінці» [9, с. 3].

Становлять значний науковий інтерес підходи до визначення поняття «юридична техніка» в зарубіжній юридичній літературі. На думку Г. Муромцева, «за всього різноманіття поглядів на проблему юридичної техніки, що існують у країнах романо-германського права, можна виділити дві її різновиди:

1) широкий підхід, коли юридична техніка ототожнюється з правом загалом, або лежить в його основі, або відображає більше ніж один аспект правової дійсності; 2) вузький підхід, коли юридична техніка є лише в одній сфері права – законодавчій. Він пропонує розуміти юридичну техніку як широку багатоаспектну категорію для вираження одночасно: 1) прикладних аспектів професійної юридичної діяльності; 2) формально-структурних аспектів теорії права, а також чинного права; 3) ступеня досконалості форми, структури та мови права» [7, с. 81].

Бельгійський учений Ж. Дабен, який досліджував проблему юридичної техніки, також класифікував погляди західноєвропейських учених на кілька груп. Представники першої групи (І. Колер, Ж. Ріпер та ін.) до юридичної техніки зараховують правотворчість і судочинство, де норми, вироблені наукою, знаходять своє тлумачення й застосування [10, с. 96].

Інша група авторів (В. Штаммлер, Салейль та ін.) розглядають юридичну техніку як розвиток концепцій, за допомогою яких право набуває наукового вираження. При цьому вона отожднюється з якимось інтелектуальним різновидом правотворчості. Разом із цим під нею розуміють будь-яку роботу з логічної систематизації правових норм, здійснювану спільними зусиллями доктрини й судової практики.

Автори третьої точки зору (А. Дюги, Р. Демога та ін.) під юридичною технікою розуміють сукупність засобів і процедур, покликаних забезпечити реалізацію цілей права та його захист.

Четверта точка зору (Р. Ієрінга, Ф. Жені й ін.) полягає в баченні в юридичній техніці засобів перекладу соціальних потреб мовою права, конструювання норм, обов'язкових для підтримки порядку в суспільстві.

Проблема юридичної техніки, за висновком Ж. Дабена, – це майстерність юриста, його майстерність у питаннях права, галузь, у якій вона застосовується, – це правотворчість, застосування і тлумачення права.

Французький учений П. Сандеуар указує, що «юридична техніка в широкому сенсі – сукупність засобів і методів, завдяки яким цілі державних органів вкладаються в русло правових норм і втілюються завдяки виконанню; у вузькому сенсі – це умови використання мови і структури юридичних міркувань, технічних прийомів, засобів і правил» [8, с. 28].

У зазначеному аспекті варто вказати на проведене Т. Кашаніною дослідження структури юридичної техніки. На її думку, «для класифікації юридичної техніки й технології доцільно використовувати матеріальний критерій (можливість об'єктивізації) або характер вираження зовні того чи іншого юридичного інструмента. Матеріальне вираження мають лише інструментальні засоби юридичної техніки, всі інші правила та способи мають нематеріальний характер і належать до мистецтва впровадження юридичної технології. У зв'язку з цим у юридичній техніці й технології можна виділити таку структуру: 1) сукупність засобів здійснення цілей юридичної техніки матеріального характеру; 2) сукупність прийомів, способів і методів здійснення цілей юридичної техніки нематеріального характеру. За своїм обсягом перевищує другий елемент структури юридичної техніки. У ньому здійснюється не тільки професійне використання юридичного інструментарію, а й інтелектуальні витрати (знання, досвід) і високий рівень правової культури суб'єкта юридичної техніки» [5, с. 86].

Рівень розвитку сучасної правової науки такий, що можна говорити про те, що сама концепція юридичної техніки нині є розмитою й суперечливою. На підтримку цього твердження В. Баранов висловлює думку, що термін «юридична техніка» умовний. Він умовний передусім тому, що не узгоджується з обґрунтованим розрізненням між наукою й технікою.

Тому, на думку В. Баранова, ефективну діяльність, яка знає причини своєї ефективності, спирається на неї (обґрунтовується теоретичним знанням), не можна назвати технікою. Для цього є інший термін – технологія. Усе те, що сьогодні в правовій науці і практиці прийнято позначати поняттям «юридична техніка», правильніше називати «юридична технологія». В. Баранов цілком слушно обґрунтовує, що «термін «юридична техніка» застосовується лише у зв'язку з правовою традицією. Усе те, що у правовій науці та практиці визначають поняттям «юридична техніка», варто називати «юридична технологія» [2, с. 15–16].

Думка В. Баранова нам видається цілком обґрунтованою. Наявна в сучасній правовій науці концепція юридичної техніки давно перестала відповідати реаліям навколишньої дійсності, самої юридичної науки.

Отже, кількісне наростання структурних елементів юридичної техніки об'єктивно породжує потребу в їх ефективному системному використанні, без якого в умовах ускладнення соціальних відносин суб'єкти права не можуть належним чином здійснювати свої інтереси, визначати й реалізовувати свої правові цілі. Соціальна потреба в юридичних технологіях вимагає якнайшвидшої реалізації.

Ґрунтуючись на сформованих у науковій літературі тенденціях щодо розуміння сутності, змісту і призначення юридичної техніки та юридичної технології та їх співвідношенні, стає можливим зробити висновок про необхідність проведення чіткого розділу сфер застосування зазначених категорій. Юридична технологія включає в себе систему взаємопов'язаних інтелектуальних операцій і зумовлена рівнем розвитку правової системи суспільства, яка основана на знаннях про оптимальну взаємодію юридичних і юридично-технічних засобів і науково обґрунтованих висновків, які використовуються для досягнення певних правових цілей і тягнуть за собою очікувані юридичні результати.

Отже, необхідно розрізнити поняття юридичної техніки та юридичної технології. З огляду на сучасний рівень розвитку, юридична техніка – це матеріальний об'єкт, у свою чергу, юридична технологія – це інтелектуальні процеси, пов'язані зі створенням і використанням правових актів.

Створення правових актів пов'язано з використанням не тільки юридичного й технічного інструментарію, а й інтелектуальними витратами (знання, досвід) і високим рівнем правової культури. У зазначеному аспекті юридичні технології є відображенням інтелектуального рівня процесу створення правових актів. Зазначений рівень складається з: а) суб'єктивних елементів (фактичний потенціал суб'єкта створення акта); б) об'єктивних елементів (прийоми, правила, методи, принципи).

У свою чергу, правила юридичних технологій – це сукупність науково обґрунтованих вимог щодо порядку здійснення юридичної діяльності, наприклад, правила логіки, лінгвістичні правила тощо;

прийоми юридичних технологій – це основані на практичному досвіді й науковому обґрунтуванні моделі дій, завдяки яким юрист здійснює безпосереднє виконання конкретного виду юридичної роботи, наприклад, методика проведення систематизації законодавства, методика ведення архівної роботи тощо;

методи юридичних технологій – це визначені напрями, шляхи, завдяки застосуванню яких має здійснюватися юридична діяльність зі створення й утілення в життя правових актів.

Поряд із зазначеним варто вказати на тісний зв'язок юридичних технологій із юридичними алгоритмами. Саме юридичні алгоритми є ланкою, яка поєднує науку й конкретну діяльність компетентного суб'єкта в контексті створення правових актів. Юридичний алгоритм – це закріплена у правовому акті юридична конструкція зобов'язуючого волевиявлення, якою чітко регламентується, хто, в якому порядку та що має зробити або утриматися від дій. Це закріплена послідовність, яка зумовлює напрями і характер протікання юридичного процесу або

правової процедури. Юридичний алгоритм завжди орієнтовано на суб'єкта права, бо в ньому закріплена модель поведінки.

Співвідносячи юридичні технології з юридичними алгоритмами в контексті здійснення юридичної діяльності зі створення правових актів, ми можемо виявити такі характерні особливості:

1) юридичні технології забезпечують інтелектуальний рівень практичної юридичної діяльності, розкриваючи правила, методи і прийоми, які необхідно застосовувати суб'єктам у процесі її здійснення;

юридичні алгоритми є розташованими в текстах правових норм юридичними конструкціями, у яких закріплено порядок здійснення юридично значущих дій;

2) юридичні технології не прив'язані до конкретного суб'єкта, а є науково обґрунтованою або закріпленою в тексті чинного правового акта інформацією щодо порядку організації та здійснення практичної юридичної діяльності зі створення правового акта;

юридичні алгоритми чітко визначають коло суб'єктів, сутність і процедуру необхідних діянь, модель поведінки;

3) юридичні технології відповідають на питання «Як?», відповідно до яких прийомів, методів, правил і способів треба здійснювати юридичну діяльність зі створення правових актів;

юридичні алгоритми відповідають на питання «Що?» має зробити суб'єкт юридичної діяльності задля досягнення результату, який буде мати юридичне значення.

Відповідно, юридичні технології та юридичні алгоритми не є тотожними категоріями. Юридичні технології є значно ширшими за обсягом і складаються із системи знань про порядок, прийоми, методи та засоби здійснення практичної юридичної діяльності. У свою чергу, юридичними алгоритмами є закріплені у правовому акті юридичні конструкції зобов'язуючого волевиявлення, якими чітко регламентується, хто, в якому порядку та що має зробити або утриматися від дій. По-друге, практична юридична діяльність має здійснюватися відповідно до вимог, сформульованих у юридичних алгоритмах, із застосуванням науково обґрунтованої інформації юридичних технологій. По-третє, юридична діяльність може здійснюватися лише в процедурно-процесуальній формі, основою якої є юридичний алгоритм.

Висновки. Технологічний арсенал права включає науковий і юридичний складники. Науковим складником є сукупність прийомів, способів і методів, які не мають нормативної регламентації, але їх застосування невід'ємно від інтелектуальних процесів створення та використання права, наприклад, мовні правила створення правових актів, правила логіки тощо. Юридичним складником є сукупність інформації, яка міститься у правових актах і встановлює обов'язкові вимоги до порядку здійснення юридичної діяльності зі створення правових актів. Лише сукупність наукового та юридичного складників розкриває природу юридичних технологій.

Під юридичними технологіями варто розуміти науково обґрунтовану інформацію про ефективне використання юридичного інструментарію задля досягнення результату, який має юридичне значення (створення правових актів і виконання окремих видів юридичної діяльності). Це сукупність прийомів, правил і методів, які отримують вираження у правових актах, всебічне обґрунтування в юридичній науці, але саме вони зумовлюють форму, порядок та особливості здійснення юридичної діяльності зі створення правових актів.

Отже, юридична техніка – це сукупність матеріально-технічних пристроїв та окремих юридичних інструментів, завдяки яким суб'єкт права має можливість формалізувати письмовий правовий акт (текст закону, комп'ютер тощо);

юридична технологія – це сукупність науково обґрунтованої (правила, прийоми, методи тощо) й в окремих випадках нормативно регламентованої інформації щодо порядку створення якісних правових актів та ефективного виконання окремих видів юридичної діяльності.

Література:

1. Алексеев С.С. Общая теория права: курс лекций: в 2 т. Москва, 1982. Т. 2. 360 с.
2. Баранов В.М. Предисловие. *Проблемы юридической техники*: сб. ст. / под ред. В.М. Баранова. Нижний Новгород, 2000. 490 с.
3. Исаева Л.А. Юридические технологии в деятельности уголовно-исполнительной системы: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Л.А. Исаева. Владимир, 2008. 200 с.
4. Карташов В.Н. Юридическая техника, тактика, стратегия и технология (к вопросу о соотношении). *Проблемы юридической техники*: сб. ст. / под ред. В.М. Баранова. Нижний Новгород, 2000. 490 с.
5. Кашанина Т.В. Юридическая техника: учебник. 2-е изд., пересмотр. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2011. 496 с.
6. Крижановський А.Ф. Юридична технологія як інноваційний вектор у підготовці правників. *Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції*: монографія / Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.; за ред. Ю.М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2012. 492 с.
7. Муромцев Г.И. Юридическая техника: некоторые вопросы содержания понятия. *Проблемы юридической техники*: сб. ст. / под ред. В.М. Баранова. Нижний Новгород, 2000. 490 с.
8. Сандеуар П. Введение в право. Москва, 1994. 326 с.
9. Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання: тези доповідей та повідомлень учасників науково-практичної конференції (м. Харків, 30 вересня – 1 жовтня 2015 року) / за ред. проф. В.В. Комарова та І.Д. Шутака. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. 178 с.
10. Daben J. La technique de l'elaboration du droit. Positif. *Spesialement du droit prive*. Bruxelles, Paris, 1935. 180 p.
11. Salomon J. What is Technology? The Issue of its origins and definitions. *History of technology*. 1984. Vol. 1. 300 p.

Манько Д. Г. Юридические технологии: понятие и особенности соотношения со смежными категориями

Аннотация. Статья посвящена анализу правовой природы юридических технологий, установлению их содержания и составляющих элементов, а также значения в процессе создания правовых актов. Особое внимание уделяется вопросам соотношения юридической технологии с такими категориями, как юридическая техника, юридический алгоритм.

Ключевые слова: правовой акт, юридический алгоритм, юридическая деятельность, юридический инструментарий, юридическая техника, юридическая технология.

Manko D. Legal technologies: concepts and particularities of relationship with related categories

Summary. The article is devoted to the analysis of the legal nature of legal technologies, the establishment of their content and constituent elements, as well as the significance in the process of creating legal acts. Particular attention is paid to the issues of the correlation of legal technology with such categories as: legal technique, legal algorithm.

Key words: legal act, legal algorithm, legal activity, legal instruments, legal technique, legal technology.

*Григорчук М. В.,
кандидат юридических наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Університета економіки і права «КРОК»*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЕ ПОНИМАНИЕ ВИДОВ ОБЪЕКТОВ ЗАЩИТЫ ПРАВ В СФЕРЕ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. В статье исследуется теоретико-правовая природа понятия «виды объектов защиты прав субъектов хозяйствования». На основе обобщенного анализа научных подходов к решению этого вопроса представляется собственное видение подходов к формированию перечня предметов материального мира и результатов интеллектуальной деятельности участников хозяйственных правоотношений, которые подлежат охране и защите со стороны государства.

Ключевые слова: защита права, объект защиты, хозяйственное право, субъект хозяйствования, хозяйственный правовой порядок.

Постановка проблемы. История развития отечественной правовой науки и законодательства показала, что в конце третьего десятка лет в Украине так и не создана эффективная система защиты имущественных прав субъектов хозяйствования. До сих пор остаются дискуссионными в науке и на практике вопросы, связанные с пониманием видов объектов защиты прав в сфере хозяйствования, что отрицательно влияет на результаты применения легитимных инструментов восстановления нарушенного, непризнанного, оспариваемого права или охраняемого законом интереса участников производственной и вспомогательной деятельности.

Систематическое лоббистское законотворческое вмешательство в экономическую систему Украины путём внесения изменений в существующий Хозяйственный кодекс, отмена определённых норм, регулирующих правоотношения в отдельных, социально-чувствительных отраслях хозяйствования, оказывает деструктивное влияние на всю систему функционирования конституционного хозяйственного правового порядка.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросы, связанные с исследованием объектов защиты прав в сфере хозяйственной деятельности и их видов, поднимались как отдельными учёными, так и группами представителей отечественной науки. Исходя из отраслевой специфики, они по-разному подходили к пониманию природы и видов объектов защиты прав в сфере хозяйствования. Однако проведённый нами теоретико-правовой анализ наиболее известных подходов к научному пониманию показал, что при разрешении этой проблемы существуют точки соприкосновения, которые объединяют основные структурные характеристики, лежащие в основе определения видов объектов защиты.

Среди таких учёных мы называем А.В. Дзеру, В. Д. Темченко, С.С. Алексеева, З.В. Ромовскую, О.И. Антонюка, О.А. Беляневич, А.Г. Бобкову, В.Ф. Бойка, В.П. Грибанова, А.Г. Жуковського, О.П. Загнитко, А.М. Колодия, В.Т. Маляренка, Д.М. Притику и других.

Цель статьи – исследование элементов структуры экономической сферы как объектов правового влияния в ходе ре-

ализации конституционных гарантий по защите прав субъектов хозяйственной деятельности (видов объектов защиты).

Изложение основного материала. Согласно статье 5 Хозяйственного кодекса Украины (далее – ХК Украины) конституционными основами правового порядка в сфере хозяйствования является правовой хозяйственный порядок в Украине, который формируется на основе оптимального сочетания рыночного саморегулирования экономических отношений субъектов хозяйствования и государственного регулирования макроэкономических процессов, исходя из конституционного требования ответственности перед человеком за свою деятельность, и определение Украины как суверенного и независимого, демократического, социального, правового государства [1].

Проводя теоретико-правовой анализ приведенной нормы закона, приходим к выводу, что основой для полноценного применения в экономической сфере гарантий по соблюдению прав и свобод человека и гражданина является именно Конституция Украины, в соответствии с положениями статьи 1 которой Украина – суверенное и независимое, демократическое, социальное, правовое государство [2].

Экстраполирование положений приведенной нормы Основного Закона на все без исключения виды правоотношений в государстве позволяет применить отдельные теоретические обобщения, содержанием которых выступает научное обоснование необходимости дальнейшего развития демократических и правовых механизмов в направлении защиты субъективного права в сфере хозяйствования. Объединяющей категорией для данной конкретной ситуации выступает группа материальных и нематериальных предметов и явлений как сфера реализации конституционных гарантий по защите прав (объекты защиты).

Согласно положениям части 1 статьи 147 ХК Украины имущественные права субъектов хозяйствования защищаются законом [1]. Категория «имущественные права» в данном контексте выступает как максимально широкий ареал распространения правоотношений собственности в хозяйственной сфере, объединяя все возможные элементы проявления субъективного отношения к результатам публичной деятельности. Это означает, что имущественные права приобретают форму объектов защиты со стороны возможного обоснованного применения легитимных государственных инструментов принуждения, запуск которых происходит на стадии официального признания факта нарушения субъективного права.

Правовая действительность не может позиционироваться обособленно от предметов и явлений материального мира, поскольку их существование невозможно без притяжательных характеристик, то есть без применения категории «собственность». Все, что нас окружает, кому-то принадлежит, поэтому в природе права априори заложено условие нормативного регулирования отношений собственности.

А.В. Дзера отмечает, что имущественные права могут передаваться другим лицам, как физическим, так и юридическим, с любой целью, но всегда в соответствии с законом [3].

Из приведенного выше суждения ученого следует вывод, что основным условием осуществления перехода права собственности (имущественного права) является оформление этого процесса общеобязательными правилами, соблюдение которых, с одной стороны, обеспечивается парафированными государством инструментами получения правомерного владения, с другой – формирует объективную составляющую нормативно определенных предметов и явлений, статус которых охраняется законом.

Очевидно также, что субъективное право, имея в основе юридического содержания факт уполномоченности владеть и распоряжаться объектом собственности, предусматривает его вынесение в такие условия, в которых он был бы максимально защищен от противоправного постороннего вмешательства и посягательства.

В.Д. Темченко, изучая вопрос соотношения категорий «защита» и «охрана» в механизме обеспечения прав человека, проводит анализ употребления указанных понятий в Конституции. Ученый приходит к выводу, что термин «защита» используется в Конституции в юридических конструкциях, которые, в частности, обозначают: 1) юридическую обязанность государства или других обязанных субъектов правоотношений по защите прав и свобод человека; 2) возможности лица реализовать собственное субъективное процессуальное право на защиту в случае нарушения его права [4].

Подаяв общую характеристику видов объектов защиты прав субъектов хозяйствования, необходимо более глубоко представить их формализованный состав как конкретных благ, которые являются основой возникновения правоотношений или по поводу которых субъекты вступают в правоотношения. Детальный и в то же время неисчерпаемый перечень объектов защиты участников хозяйственных отношений представлен в разделе III (Объекты гражданских прав) Гражданского кодекса Украины (далее – ГК Украины) [5].

Так, в соответствии со статьей 177 ГК Украины видами объектов гражданских прав являются вещи, в том числе деньги и ценные бумаги, иное имущество, имущественные права, результаты работ, услуги, результаты интеллектуальной деятельности, информация, а также другие материальные и нематериальные блага.

Приобретая экономическое содержание, материальные и нематериальные блага являются сущностью правоотношений, которые, находясь в нормативно установленном режиме собственности, образуют ценностный обобщенный объект и требуют постоянной защиты со стороны государства.

Видами объектов защиты прав участников хозяйственных правоотношений является совокупность вещей и других ценностей (включая нематериальные активы), которые имеют стоимостное определение, производятся или используются в деятельности субъектов хозяйствования и отражаются в их балансе или учитываются в других предусмотренных законом формах учета имущества этих субъектов.

На данном этапе целесообразно коснуться компетентного толкования понятия «правовая защита», которое, получив межотраслевое применение, чрезвычайно мощную теоретико-правовую основу, наиболее полно отражает истинную сущ-

ность существования субъектов и объектов как хозяйственных, так и других правоотношений в обществе.

В науке теории права и государства право на защиту принято считать одной из составных частей (одним из элементов) субъективного юридического права. В свое время по этому вопросу высказался проф. Маллеин М.С., который считал, что правовая защита – это система юридических норм, направленных на предотвращение правонарушений и ликвидацию их последствий [6].

Согласно выводам проф. С.С. Алексеева правовая защита – это государственно-принудительная деятельность, направленная на восстановление нарушенного права, обеспечение выполнения юридической обязанности [7].

Данная категория широко проработана представителями отечественной правовой науки. Однако, по нашему мнению, наиболее полно характеризует это правовое явление известный отечественный цивилист Ромовская З.В.

Ученый рассматривает правовую защиту в двух аспектах: во-первых, правовая защита – это всегда акт, который уже состоялся; сущность правовой защиты заключается в том, что она является реализацией выбранной правоприменительным органом меры государственного принуждения; во-вторых, правовая защита рассматривается в динамике как процесс защиты, имеет свое начало (предъявление иска) и завершение (выполнение решения суда) [8].

По экономической форме, которую приобретает имущество в процессе осуществления хозяйственной деятельности, имущественные ценности относятся к основным фондам, оборотным средствам, средствам, товарам.

Основным вещным правом в сфере хозяйствования выступает право собственности, согласно которому субъект хозяйствования, осуществляющий хозяйственную деятельность на основе этого права, по своему усмотрению, единолично или совместно с другими субъектами владеет, пользуется и распоряжается принадлежащим ему (им) имуществом, в том числе имеет право предоставить имущество другим субъектам для использования на основе форм правового режима имущества, установленного законодательством.

В соответствии с установленным режимом упорядочения отношений собственности объекты являются своеобразной сферой, на которую направлено действие субъектов конкретных правоотношений. При этом необходимо отметить, что основой взаимодействия субъект-объект является непрерывное, обоюдное, разной степени применяемое влияние в рамках отношений собственности, в которых эти экономико-правовые категории находятся. В данном случае средой, где происходит такое взаимодействие, являются хозяйственные правоотношения, возникающие в результате осуществления хозяйственной деятельности.

Следуя законам диалектики, все явления материального и нематериального мира нужно рассматривать в их непрерывном движении. Категория «объект», учитывая присущую ей универсальность, включает в себя индивидуальные характеристики, которые отличают его от других явлений материального или нематериального мира. Между ними устанавливается постоянная или временная взаимосвязь, играющая решающую роль в решении задач научного исследования.

Кроме того, данное мнение подтверждается постулатом о том, что ни одно явление в мире не существует самостоятельно,

обособленно от других, а следовательно, объекты правового характера непременно находятся не только в связях соприкосновения через урегулирование однотипных вопросов конкретной области общественной жизни или, как в этом случае, экономики. Они, в соответствии со степенью обобщения, обладают способностью объединять целые ряды объектов, которые наделены подобными качествами, но меньших по объему понятия [9].

Хозяйственное право, оставаясь на доминирующих позициях в упорядочении производственных отношений, объединяет объекты защиты по имущественному признаку и нормативно регулирует эту сферу в разделе III (Имущественная основа хозяйствования) Хозяйственного кодекса Украины.

Главой 14 (Имущество субъектов хозяйствования) ХК в статье 133 (Правовой режим имущества субъектов хозяйствования) отмечается, что основу правового режима имущества субъектов хозяйствования, на которой базируется их хозяйственная деятельность, составляют право собственности и другие вещные права: право хозяйственного ведения, право оперативного управления [1].

Хозяйственная деятельность осуществляется также на основе других вещных прав (права владения, права пользования и т.д.), предусмотренных Гражданским кодексом Украины, а следовательно, имущество субъектов хозяйствования может быть закреплено на другом праве в соответствии с условиями договора с собственником имущества. При этом государство обеспечивает равную защиту имущественных прав всех субъектов хозяйствования.

Статьей 66 ХК указано, что имущество предприятия составляют производственные и непроизводственные фонды, а также иные ценности, стоимость которых отражается в самостоятельном балансе предприятия.

Данное положение более подробно изложено в статье 139 (Имущество в сфере хозяйствования) ХК, согласно которой имуществом в настоящем Кодексе признается совокупность вещей и других ценностей (включая нематериальные активы), которые имеют стоимостное определение, производятся или используются в деятельности субъектов хозяйствования и отражаются в их балансе или учитываются в других предусмотренных законом формах учета имущества этих субъектов [1].

Вместе с тем, кроме имущества субъектов хозяйствования, к видам объектов защиты их прав следует включить нормативно урегулированные положения, выступающие основой и одновременно каналами передачи воли таких субъектов согласно с их правомочием в отношении права на владение этим имуществом. Речь идет о хозяйственно-производственных отношениях, возникающих между субъектами хозяйствования при непосредственном осуществлении хозяйственной деятельности. Такие отношения хозяйственным законодательством определяются как право хозяйственного ведения и право оперативного управления.

Выводы. Итак, несмотря на разную правовую природу видов правоотношений, в которые вступают субъекты хозяйствования в ходе осуществления предпринимательской деятельности, объектом защиты выступает обобщенное право на полномасштабную и защищенную законом реализацию конституционных гарантий ведения предпринимательства.

Учитывая приведенные выше аргументы, считаем, что теоретико-правовое понимание видов объектов защиты прав субъектов хозяйствования требует дальнейшей научной разработки с учетом специфики правового обоснования, из которого возникают субъективные права на имущество или правоотношений, связанных с переходом права собственности на такое имущество.

Литература:

1. Хозяйственный кодекс Украины от 16 января 2003 г. № 18; 19-20; 20-21. *Ведомости Верховной Рады Украины*. 2003. Ст. 144.
2. Конституция Украины : Закон Украины от 28 июня 1996 № 254к / 96-ВР. *Верховна Рада України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Дзера А.В. Научно-практический комментарий Гражданского кодекса Украины: в 2 т. 4-е изд. Перераб. и доп. / Под ред. А.В. Дзеры (рук. авт. кол.), Н.С. Кузнецовой, В.В. Луца. 2011. Т. II. 808 с. С. 690.
4. Темченко В. Особенности юридического содержания терминов «защита» и «охрана» в механизме обеспечения прав человека. *Вестник Академии управления МВД*. 2007. № 2-3. С. 58–65.
5. Гражданский кодекс Украины // База данных «Законодательство Украины». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата обращения : 26.03.2019).
6. Малеин М.С. Гражданский закон и права личности в СРСР. Москва. 1981. С. 192.
7. Алексеев С.С. Общая теория права. Москва. 1981. Т. 1. С. 180.
8. Ромовская З.В. Защита в советском семейном праве. Львов. 1985. С. 9.
9. Григорчук М.В. Объекты защиты прав и охраняемых законом интересов субъектов хозяйствования. URL : http://www.pap.in.ua/3_2016/28.pdf (дата обращения : 26.03.2019).

Григорчук М. В. Теоретико-правове розуміння видів об'єктів захисту прав у сфері господарської діяльності

Анотація. У статті досліджується теоретико-правова природа поняття «види об'єктів захисту прав суб'єктів господарювання». На основі узагальненого аналізу наукових підходів до вирішення цього питання видається власне бачення на підходи до формування переліку предметів матеріального світу і результатів інтелектуальної діяльності учасників господарських правовідносин, які підлягають охороні і захисту за участю держави.

Ключові слова: захист права, об'єкт захисту, господарське право, суб'єкт господарювання, господарський правопорядок.

Hryhorchuk M. Theoretical and legal understanding of the types of objects of protection of rights in the field of economic activity

Summary. The article examines the theoretical and legal nature of the concept of “types of objects to protect the rights of business entities”. Based on the generalized analysis of scientific approaches to solving this issue filed its own vision on the approaches to the formation of the list of objects of the material world and the results of intellectual activity the participants of economic relations, which are protected and protect the participation of the state.

Key words: protecting rights, object of security, commercial law, business entity, economic order.

*Двірська О. В.,
старший викладач кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету
Університету економіки та права «КРОК»*

МЕДИЧНЕ ПРАВО ЯК НАУКА, ГАЛУЗЬ ПРАВА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню медичного права як науки, галузі права та навчальної дисципліни, яке перебуває на етапі становлення та розвитку. Аналізується сучасний стан науки медичного права.

Досліджуються різні позиції науковців щодо питання медичного права як галузі права.

Також досліджується процес запровадження навчальної дисципліни «Медичне право» як в Україні, так і в зарубіжних країнах.

Визначається, що становлення та розвиток медичного права як комплексної галузі неминуче повинне супроводжуватися збором і переробленням інформації, яка має відношення до предмету медичного права, з урахуванням проблем, що виникають, розвитком і інституціоналізацією відповідної до галузі правової науки, тобто науки медичного права, а також навчальної дисципліни.

Ключові слова: медичне право, наука, комплексна галузь права, навчальна дисципліна, медицина, охорона здоров'я, система правових норм, правове регулювання.

Постановка проблеми. Сьогодні законодавство у сфері охорони здоров'я має безліч прогалин і залишається суперечливим, а медичне право як комплексна галузь права визнається, але його існування перебуває у стані становлення. Як показує дослідження, правові приписи, що регулюють сферу охорони здоров'я, ще не набули достатнього наукового розвитку. Не повною мірою під час правового регулювання цієї сфери враховуються медичні правила, звичаї і етичні норми, які потребують юридичного оформлення, тим самим значно уповільнюється розвиток медичного права в Україні. Думки юристів і медиків нерідко є протипоставленими.

Відповідно до зазначеного на даний час українській необхідна інституціоналізація відносин даної сфери життєдіяльності людини, суспільства та держави і здійснення юридичних досліджень, які дозволили б на системній основі розвинути медично-правові та інші норми в комплексну правову галузь – медичне право, яка має юридично виражені специфічні завдання, предмет, метод, систему, принципи і набір необхідних юридичних засобів для ефективного задоволення загальносоціальних, професійних і індивідуальних потреб людини і громадянина.

Слід зауважити, що з огляду на проголошений Україною європейський вибір, у тому числі в контексті Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», на національному рівні питання становлення та розвитку медичного права набуває першочергового значення і є актуальним на даний час.

Аналіз останніх досліджень. У вітчизняній науці дослідження проблем, що торкаються медичного права, є різноманітним. Певна увага їм приділена в роботах із питань конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального та екологічного права, а також деяких інших галузей. У стані

активного становлення перебувають дослідження, які відносяться власне до «медичного права».

Теоретичним і методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження є здобутки вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як: Алексєєв С.С., Болотіна Н.Б., Гладун З.С., Дешко Л.Н., Іофе О.С., Красавчиков О.А., Малєїна М.Н., Пищита М.В., Райхер В.К., Сенюта І.Я., Сергєєв Ю.Д., Стеценко С.Г. та ін. Але здебільшого в роботах зазначених вчених розглядаються адміністративно-правові, конституційні, цивільно-правові та інші проблеми, значно рідше – питання формування і розвитку медичного права як науки, комплексної галузі та навчальної дисципліни.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження питань формування та розвитку медичного права як науки, галузі права та навчальної дисципліни.

Виклад основного матеріалу. Очевидною є необхідність проведення дослідження медичного права як науки. І.Я. Сенюта у своїй праці зазначає, що медичне право як наука – це сукупність правових, медичних, біоетичних та інших поглядів, уявлень та ідей, що висвітлюють основні положення і природу медичного права як правового явища, зумовлюють розвиток й утвердження цієї галузі права в майбутньому з урахуванням національних традицій і міжнародного досвіду [1, с. 184].

Такий підхід ґрунтується на визнанні тісного зв'язку між правом і його інформаційно-методичним забезпеченням, що проявляється в наукових розробленнях та реалізується в наукових рекомендаціях. На наш погляд, щодо медичного права, то розвиток і поглиблення цього зв'язку має особливе значення.

Саме наука медичного права повинна своїми можливостями забезпечувати як прийняття ефективних і соціально слухних правових рішень, що мають принципове значення для самого існування людства, так і, ще більшою мірою, – використання юридичних засобів, необхідних для надання цим рішенням необхідних юридичних властивостей.

Наука медичного права покликана відображати та розбудувати такі юридичні підходи до становлення, розвитку і реалізації даної галузі права, які ґрунтуються на медичній інформації в широкому змісті цього слова та забезпечують її перехід у раціональну та ефективну поведінку.

Це особливо важливо, тому що існують цілком природні розбіжності між позиціями юристів і медиків. Ці розбіжності, зокрема, проявляються під час розроблення проєктів медичних нормативних правових актів і ще більш наочно – під час експертної оцінки медиками дій своїх колег-лікарів і позиції юристів [2, с. 10]. Крім того, традиції юриспруденції і медицини в багатьох випадках стримують прийняття рішень, що відповідають соціальним умовам, які змінилися, та новим науковим досягненням.

Специфіка науки медичного права полягає в тому, що вона, опрацьовуючи різним чином величезний обсяг відомостей, повинна знайти шляхи розумного, тобто слушного та законного балансування цих позицій в інтересах особистості, суспільства і держави. Це дуже складне завдання, оскільки воно припускає, в остаточному підсумку, використання змістовно різних інформаційних баз, тобто медичної науки й практики і юридичної науки та практики, і розроблення загальних підходів до вирішення питань медичного права.

Для зіставлення поглядів на структуру медичного права доцільно відтворити як приклад зміст робіт, опублікованих українськими науковцями. Їхня оцінка дозволить побачити, що ці погляди переважно побудовані вже на розвинених правових положеннях відносно проблем, що виникають у сфері медичної діяльності.

Як приклад може слугувати книга, яка, на думку автора, є в цілому досить цікавою та корисною роботою – дослідження Стеценко С.Г., Стеценко В.Ю. та Сеюти І.Я. «Медичне право України» [3, с. 12]. У підручнику висвітлені сучасні погляди з медичного права як нової навчальної дисципліни, галузі та правової науки. Структурно підручник складається із Загальної та Особливої частин. У рамках Загальної частини пропонуються матеріали, що стосуються загальних теоретико-правових засад медичного права, історії його становлення, забезпечення та захисту прав пацієнтів, організації охорони здоров'я в Україні, юридичної відповідальності медичних працівників та інше. Серед тем Особливої частини представлені питання юридичного забезпечення трансплантації органів і тканин, репродуктивних технологій, проведення медичних експертиз надання, психіатричної допомоги та інше.

Важливе місце займає викладення проблемних питань дефектів надання медичної допомоги та їх медико-правової кваліфікації ятрогенної патології.

Також варта уваги робота Волкова В., Дешко Л. «Медичне право України». У ній висвітлено матеріал, що відноситься до медичного права, але будується він переважно на нормах адміністративного права [4, с. 3]. Практикум складається зі вступу, програми курсу; структури залікового кредиту курсу «Медичне право України» для юридичних і медичних вищих навчальних закладів України; навчально-методичних матеріалів до практичних занять із курсу, що містять обґрунтування актуальності до кожної теми заняття, визначення його мети та задач, план практичного заняття, навчально-методичні рекомендації, технологічну карту заняття, питання для самоконтролю, практичні завдання, тести, завдання для самостійної роботи, перелік рекомендованої літератури, нормативно-правових актів, словник основних термінів і понять; переліку рекомендованої літератури тощо.

Вищезгадані роботи – тільки один із показників. Слід ураховувати, що в останні роки активно проводяться наукові обговорення на різних рівнях найбільш актуальних проблем медичного права. Даний показник свідчить про зростання попиту на наукові розроблення в даній сфері, про посилення потреби суспільства в медичному праві.

Видані сотні публікацій, що стосуються правового регулювання охорони здоров'я в цілому, та такі, що мають відношення до медичного права у прийняттю нами розумінні. Це дозволяє говорити про активний розвиток науки медичного права в її інформаційному багатстві.

Слід зазначити, що до предмету науки медичного права необхідно включати як актуальні питання розуміння медичного права, так і, відповідно до традицій національної правової науки, історію науки медичного права, міжнародне правове регулювання медицини, медичне право в інших національних правових системах, проблематику співвідношення медичного права з іншими галузями права, а також співвідношення медичної правової науки з іншими галузями правової науки.

Також слід вказати на відсутність донедавна яких би то не було наукових центрів, що займаються даним науковим напрямком. Лише наприкінці 90-х років були створені перші кафедри медичного права в медичних вузах. Але, на жаль, до сьогоднішнього дня такі в структурі юридичних вузів відсутні. Лише у грудні 2010 року створене Українське Відділення Кафедри ЮНЕСКО з біоетики Інституту медичного і фармацевтичного права та біоетики Академії адвокатури України, яке є частиною Міжнародної мережі Відділень Кафедри ЮНЕСКО з біоетики Міжнародного Центру Здоров'я, Права та Етики Юридичного факультету Університету м. Хайфи [5]. Створення такого Відділення підтримане Національним комітетом із питань біоетики Національної Академії наук України.

Крім відсутності базової юридичної підготовки з медичного права, на розвитку наукових досліджень негативно позначається і невключення цієї спеціальності в перелік ДАК, а отже, немає прийому до аспірантури й планомірної і досить масової підготовки кадрів науковців. Тому роботи, що виконувалися в багатьох наукових закладах країни, кандидатські і докторські дисертації із проблем медичного права здійснювалися в рамках таких спеціальностей, як теорія держави та права, адміністративне, цивільне, кримінальне, право та ін.

Вважаємо, що відсутність такої спеціальності, як «Медичне право», в переліку ДАК, на наш погляд, знижує потенціал науки медичного права і її результативність.

Також варто дослідити медичне право як галузь права. Здійснивши аналіз наукової літератури, можна зазначити, що медичне право не належить до розвинутих галузей права. Також варто зазначити, що медичне право ще не отримало загального визнання в якості самостійної галузі права і не займає відповідне місце у правовій системі України.

Ще в радянський період української державності існувало дві позиції стосовно питання становлення медичного права в якості самостійної галузі права. Ряд юристів-науковців (Н.С. Малєїн, В.Л. Суховерхий, А.М. Савицька та ін.) відносили норми, що на той час регулювали відносини в галузі охорони здоров'я, до цивільно-правових норм на підставі предметної ознаки. Друга позиція (В.С. Андрєєв, В.А. Тарасова, Р.І. Іванова та ін.), що обґрунтовано сформувалась наприкінці 70 рр. XX ст. із прийняттям значної кількості соціально-орієнтованих нормативних актів, зводилась до віднесення норм, що регулювали відносини з приводу надання медичної допомоги, до права соціального забезпечення.

У пострадянський період одним із перших юристів-науковців, які обґрунтовували галузеву самостійність медичного права, була М.Н. Малєїна.

Звертаючись до суті даної проблеми, слід відзначити, що практично всі можливі випадки виникнення нових галузей права можуть бути зведені до двох основних: 1) поширення правової регламентації на ту частину соціальної дійсності, яка раніше не була об'єктом правового регулювання; 2) відо-

кремлення від однієї або декількох галузей права взаємозалежної сукупності норм (правових інститутів), що придбали якісно нові властивості.

Дискусійне питання щодо існування в системі права комплексних утворень, у тому числі комплексних правових інститутів, має давню історію. Уперше ідею про наявність основних і комплексних галузей права висунув В.К. Райхер [6, с. 363]. Ідея існування комплексних галузей права спочатку була підтримана також О.С. Іоффе і М.Д. Шаргородським, які вважали її плідною, з точки зору практичного застосування, для систематики чинного законодавства. Разом із тим вони заперечували проти твердження В.К. Райхера, що комплексні галузі можуть входити в систему права [7, с. 363]. Протилежну думку, на відміну від В.К. Райхера, щодо існування комплексних галузей права свого часу висловлював С.С. Алексєєв. Відкидаючи існування комплексних галузей права, С.С. Алексєєв разом із тим докладно обґрунтував тезу про наявність у системі права комплексних (змішаних) правових інститутів. Протилежну думку стосовно поділу галузей права на «основні» і «комплексні» висловлював О.А. Красавчиков. Заперечуючи авторам – прихильникам комплексних галузей права, О.А. Красавчиков обґрунтовано показав, що їх висловлювання засновані на змішуванні системи права із системою законодавства в цілому або із системою окремих законодавчих актів [8, с. 260].

Подальший розвиток юридичної науки призвів до певної трансформації поглядів багатьох як прихильників, так і супротивників комплексних галузей права. На користь визнання комплексних галузей права виступав в останні роки С.С. Алексєєв. Науковець стверджував, що «структура права не може бути з достатньою повнотою і точністю розкрита, якщо не бачити її органічної єдності із зовнішньою формою права – з тим, що може, бути названо «зовнішньою структурою», зокрема структурою законодавства [9, с. 303]. Виходячи із зазначеного, С.С. Алексєєв висловився за подвоєння структури права, яка являє собою своєрідне поєднання основних (первинних) і комплексних (вторинних) галузей права.

Повертаючись до питання медичного права як самостійної галузі права в системі права України, сучасні дослідники-правознавці, такі як Н.Б. Болотіна, С.Г. Стеценко, З.С. Гладун, І.Я. Сенюта, не піддають сумніву існування медичного права як окремої галузі права.

Так, Н.Б. Болотіна розглядає медичне право як систему правових норм, що регулюють якісно своєрідні суспільні відносини, змістом яких є вплив на фізичне і психічне здоров'я людини за допомогою медичних засобів, який здійснюється медичними працівниками [10, с. 120].

З.С. Гладун зазначає, що медичне право – це комплексна спеціалізована галузь права, яка являє собою зв'язану внутрішньою єдністю систему правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері медико-санітарної допомоги та охорони здоров'я як окремої людини, так і населення в цілому [11, с. 66].

І.Я. Сенюта визначає медичне право як комплексну галузь права, якою є сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі надання медичної допомоги, застосовується з діагностичною, профілактичною, лікувальною і реабілітаційно-відновною метою з тим, аби забезпечити право людини на охорону здоров'я [12, с. 10].

З огляду на вищевикладене вважаємо, що медичне право необхідно визначати як таке, що знаходиться у стані становлення та інтенсивно розвивається, комплексну, засновану на публічно-правових та приватноправових засадах сукупність норм, що становлять галузь права, яка регулює суспільні відносини у сфері медичної діяльності.

Також необхідно дослідити медичне право як навчальну дисципліну. Досліджуючи дане питання, варто зазначити, що вперше в Україні навчальна програма була створена у 2004 році, коли профільне міністерство затвердило розроблену у Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького програму «Медичне право України», яку почали вивчати організатори охорони здоров'я, лікарі всіх спеціальностей, що є слухачами факультетів і закладів післядипломної освіти МОЗ України [13, с. 185].

Також слід зазначити, що у 2009 році була затверджена типова навчальна програма «Медичне право» для студентів вищих медичних закладів III – IV рівнів акредитації, які були розроблені при Національному медичному університеті імені О. Богомольця. Варто прийняти до уваги і той факт, що у 2012 році кафедрою судової медицини при «Кримському державному медичному університеті імені С.І. Георгієвського» було розроблено програму навчальної дисципліни «Медичне правознавство» для студентів вищих медичних закладів III – IV рівнів акредитації.

Мета викладання навчальної дисципліни «Медичне право» полягає в одержанні студентами знань про розвиток даної галузі, її завдання, специфіку відносин, що потребують правового регулювання, про основні дозволи, обмеження та заборони під час здійснення медичної діяльності і вимоги до неї, про відповідальність лікарів і інших медичних працівників, про цивільно-правову природу лікарського договору та інше.

При цьому складність вивчення даної дисципліни для студентів, що навчаються в медичних вузах, полягає в необхідності комбінації конкретних видів інформації, що є частиною медичного права, з відомостями про поняття права, правової норми, правовідносин, механізмів правового регулювання та ін. [14, с. 31].

Слід зазначити що процес запровадження навчальної дисципліни «Медичне право» для студентів-правників теж значно активізувався в останні роки. Сьогодні медичне право викладається, зокрема, в Національному університеті «Києво-Могилянська Академія», Київському університеті права НАН України, Академії адвокатури України, Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого, університеті економіки та права «КРОК», Національному медичному університеті ім. О.О. Богомольця, закладах післядипломної медичної освіти (НМАПО імені П.Л. Шупика), Львівському національному медичному університеті ім. Данила Галицького.

Також варто зазначити, що навчальна дисципліна «Медичне право» викладається в найбільш відомих навчальних закладах Європи та США у процесі підготовки правників та медиків.

На юридичному факультеті Кембриджського університету для одержання ступеня бакалавра викладається предмет «Медичне право». Опис курсу включає: основні принципи медичної допомоги і взаємовідносини «лікар-пацієнт»; доступ до медичної допомоги за Британським та Європейським правом; медичну недбалість, включаючи питання доказів і причин,

а також умови реформ; регулювання репродуктивної діяльності; рішення щодо припинення життя.

У Школі права Королівського коледжу Лондона, яка обіймає п'яте місце в рейтингу Гардіан (The Guardian University Guide), серед кращих факультетів права університетів Великої Британії під час підготовки бакалаврів на другому і третьому роках навчання «Медичне право» включено до списку предметів за вибором студентів.

Окрім того, на 2010–2011 навчальний рік була передбачена спеціальна магістерська програма «Магістр у галузі медичного права» (LLM in Medical Law), яка включає 12 навчальних дисциплін. Королівський коледж Лондона має особливі ресурси у вивченні медичного права. У його структурі був створений перший такого роду у Великобританії «Центр медичного права та етики», який у тому числі здійснює кураторство щодо магістерської спеціалізації «Медичне право». У рамках даної спеціалізації студенти-правники навчаються разом із студентами-медиками, що створює широкий простір для розуміння того, як право відображається на сучасній медичній практиці.

Факультет права Оксфордського університету передбачає для підготовки ступенів «бакалавр» та «магістр» навчальну дисципліну «Медичне право та етика». Курс охоплює окремі питання правового, етичного і медичного характеру, що виникають у медичній практиці і дослідженнях. Вивчаються чотири основні галузі медичного права: навмисні делікти і клінічна небережність; репродуктивна медицина і право; донорство органів і трансплантація; проблеми закінчення життя.

У Юридичній школі Гарвардського університету викладається досить широкий цикл дисциплін із правового регулювання охорони здоров'я, зокрема: «Право охорони здоров'я та його регулювання», «Охорона громадського здоров'я», «Реформи у сфері охорони здоров'я: минуле, сучасне і майбутнє» та інші.

В Україні процес становлення навчальної дисципліни «Медичне право» розпочався в Одеській національній юридичній академії, де у 1999 р. вперше в Україні було введено в навчальний процес курс «Медичне право України», розроблений на основі затвердженої програми цієї дисципліни, яка була згодом опублікована [15, с. 1].

Основою для розроблення вказаної програми навчальної дисципліни та її структури стала концепція медичного права як самостійної галузі права, визначено її місце в системі права України [16, с. 608].

На юридичному факультеті Вищого закладу освіти Університету економіки та права «КРОК» здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти (другий рівень вищої освіти (магістратура)) за спеціальністю «Право» за освітньою програмою «Медичне та фармацевтичне право».

Навчання зорієнтоване на поглиблене опанування знань та розвиток креативних навичок їх застосування, необхідних для здійснення захисту прав людини в галузі охорони здоров'я, під час надання кваліфікованої правової допомоги пацієнтам, медичним і фармацевтичним працівникам, закладам охорони здоров'я, при юридичному супроводі господарської діяльності у сфері охорони здоров'я, а також для участі в розробленні законів та інших нормативно-правових актів у даній галузі.

Підсумовуючи вищезазначене, можемо стверджувати що медичне право як навчальна дисципліна – це систематизована сукупність відомостей про правове регулювання відносин у сфері медицини та діяльності, що забезпечує її і подібну з нею, про вчення, теорії та концепції охорони життя і здоров'я людей за допомогою права.

Висновки. Отже, медичне право в Україні проходить складний шлях не тільки становлення та розвитку, а й визнання на офіційному рівні. Це дозволяє стверджувати, що сьогодні виявляється все-таки недостатній ступінь наукової розробленості власне медичного права, особливо того напрямку його виведення в комплексну і ефективну правову галузь, який полягає у створенні єдиних підстав, юридичній оцінці різних статусів і поведінкових актів та доданні їм юридичних властивостей, тобто посиленні визначеності медичного права шляхом балансу медичної і юридичної складових частин. Це проявляється в певних напрямках, які варто продовжувати досліджувати.

Література:

1. Сенюта І.Я. Медичне право України як галузь права, наука та навчальна дисципліна (лекція). Медичне право України. Методологічна скарбниця. 2013. С. 176–188. URL : <http://medicallaw.org.ua/old/metodychni-materialy>.
2. Мохов А.А. Организационно-правовые проблемы судебно-медицинской экспертизы по «врачебным» делам. Арбитражный и гражданский процесс. Москва. 2007. № 6. С. 10–13.
3. Стеценко С.Г., Стеценко В.Ю., Сенюта І.Я. Медичне право України : підручник / За заг. ред. д. ю. н. проф. С.Г. Стеценка. Київ : «Правова єдність», 2008. 507 с.
4. Медичне право України: практикум / В.Д. Волков, Л.М. Дешко, Ю.В. Мазур ; М-во освіти і науки України, Донецький нац. ун-т. Донецьк : Сучасний дук, 2010. 250 с.
5. Інституту медичного та фармацевтичного права та біоетики / Академії адвокатури України. URL : <http://aa.u.edu.ua/ua/medical-law-institute-info/>.
6. Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования. Москва – Ленинград : Изд. 1-я тип. Издательства АН СССР в Ленинграде, 1947. 283 с.
7. Иофе О.С. Вопросы теории права. Москва. 1961. С. 362–365.
8. Красавчиков О.А. Советская наука гражданского права (понятие, предмет, состав и система). Учен. труды Свердловского юрид. ин-та. 1961. С. 258–263.
9. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2-х т. Т. I. Москва : Юрид. лит., 1981. 360 с.
10. Болотіна Н. Медичне право у системі права України. Право України. 1999. № 7. С. 116–121.
11. Гладун З.С. Проблеми формування галузі медичного права в Україні. Вісник Львівського національного медичного університету. 2005. № 3. С. 6379.
12. Сенюта І.Я. Право людини на охорону здоров'я та його законодавче забезпечення в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. Львів. 2006. 16 с.
13. Сенюта І. Медичне право України як галузь права, наука та навчальна дисципліна (лекція). Методологічна скарбниця. 2013. URL : <http://medicallaw.org.ua/old/metodychni-materialy>.
14. Пищита А.Н. Юридическое и медицинское образование: Проблема отображения медико-правовых знаний. Право и образование. Москва. 2005. № 6. С. 31–38.
15. Болотіна Н.Б. Медичне право України: програма курсу. Одеса : «Юридична література», 2001. 48 с.
16. Болотіна Н.Б. Медичне право. Юридична енциклопедія. Т. 3. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана. 1999. С. 608–609.

Двирская О. О. Медицинское право как наука, отрасль права и учебная дисциплина: теоретико-правовой аспект

Аннотация. Статья посвящена исследованию медицинского права как науки, отрасли права и учебной дисциплины, которая находится на этапе становления и развития. Анализируется современное состояние науки медицинского права.

Исследуются разные позиции ученых относительно вопроса медицинского права как отрасли права.

Также исследуется процесс введения учебной дисциплины «Медицинское право» как в Украине, так и в зарубежных странах.

Определяется, что становление и развитие медицинского права как комплексной отрасли неминуемо должно сопровождаться сбором и переработкой информации, которая имеет отношение к предмету медицинского права, с учетом возникающих проблем, развитием и институционализацией соответствующей отрасли правовой науки, то есть науки медицинского права, а также учебной дисциплины.

Ключевые слова: медицинское право, наука, комплексная отрасль права, учебная дисциплина, медицина, здравоохранение, система правовых норм, правовое регулирование.

Dvirska O. Medical Law as a Science, Branch of Law, and Academic Discipline: Theoretical and Legal Aspect

Summary. The article is dedicated to the study of Medical Law as a science, branch of law and academic discipline, which is being at the stage of formation and development. The current state of the science of Medical Law is analysed.

Various positions of scientists on the issue of Medical Law as a branch of law are studied.

The article also studies the process of introducing the «Medical Law» discipline both in Ukraine and in foreign countries.

It is determined that the formation and development of Medical Law as a comprehensive branch should inevitably be accompanied by the collection and processing of information relating to the subject of Medical Law, taking into account the issues arising from the development and institutionalization of the legal science relevant to the branch, that is Medical Law science and an academic discipline, as well.

Key words: medical law, science, comprehensive branch of law, academic discipline, medicine, health care, system of legal norms, legal regulation.

Корнієнко Г. П.,

аспірант кафедри філософії

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОБҐРУНТУВАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ВІД КЛАСИЧНОГО ДО СУЧАСНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ

Анотація. У статті розглядається трансформація уявлень про права людини від класичного до сучасного лібералізму. Підкреслюється, що для лібералізму характерна прихильність ідеї прав людини й цінності свободи особи. Відзначається, що як зміст прав, так й інтерпретація свободи в ході довгої історії ліберальних ідей зазнали істотних змін. Передусім це пов'язано зі змістом самого поняття «права людини». Зокрема, про це свідчить наявне розділення всіх виділених прав людини на негативні й позитивні права людини, де позитивні права – це громадянські й політичні права, які втілено в концепції класичного лібералізму, а негативні права – це соціально-економічні й культурні права, які пов'язані з ідеями сучасного лібералізму. З'ясовано, що в класичному лібералізмі права людини потрібні для захисту індивідуальної свободи, тоді як проблемою сучасного лібералізму стає питання соціальних гарантій прав і свобод.

Ключові слова: права людини, лібералізм, класичний лібералізм, сучасний лібералізм.

Постановка проблеми. Звернення до розроблення теми правового лібералізму зумовлене стратегією демократичного розвитку й лібералізацією українського суспільства, а також протиріччями, які супроводжують ці процеси. Динамічні соціально-політичні зміни, що відбуваються в країні останнім часом, безпосередньо впливають на стан дотримання державою прав людини в різних сферах суспільного життя. Посилення позицій громадянського суспільства, реформування в державно-управлінській сфері та в правоохоронних органах, посилення співпраці з Європейським Союзом і світовими державами сприяють реальному затвердженню ліберальних принципів у сфері вдосконалення прав людини в Україні. З огляду на це, видається необхідним звернутися до дослідження ліберальної концепції прав людини: від класичного лібералізму до сучасного лібералізму.

Проблема права людини в лібералізмі продовжує залишатися однією з найактуальніших у філософії права. Хоча виникла вона вже досить давно, але в явній формі сформульована в Новий час. На ідеї свободи базується уявлення про права людини Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббса, І. Канта, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є. Особливістю сучасної постановки проблеми є те, що вона розгортається в рамках плюралістичного дискурсу. У Дж. Ролза уявлення про права людини ґрунтуються на принципі справедливості. У Р. Дворкіна ліберальна теорія права, оснований на визнанні пріоритету особистості, її гарантованої свободи й самореалізації. І. Берлін розглядає права людини в контексті відсутності примусу.

Мета статті – показати, як у рамках ліберальної теорії трансформуються уявлення про права людини, змінюється зміст прав людини від класичного до сучасного лібералізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Права людини є обов'язковим концептом лібералізму, усіх його течій і нап्रा-

вів. Представник сучасного лібералізму Берлін Ісайя писав: «Ліберальні мислителі не втомлювалися доводити, що якщо свобода означає обмеження можливостей, які мають у розпорядженні інші люди, щоб змусити мене робити те, чого я не хочу або можу не хотіти, то яким би не був ідеал, заради якого мене змушують, я є скованим, і тому доктрина абсолютного суверенітету за своєю сутністю має тиранічний характер. Для збереження нашої свободи недостатньо проголосити, що її не можна порушити, якщо тільки це порушення не буде санкціоновано тим або іншим самодержавним правителем, народним зібранням, королем у парламенті, суддями, деяким союзом влади або законами, оскільки й закони можуть бути деспотичними. Для цього нам необхідно створити суспільство, що визнає галузь свободи, межі якої нікому не дано порушувати. Норми, які встановлюють ці межі, можуть мати різні назви й характер, їх можна називати правами людини, Словом Господнім, природним правом, міркуваннями корисності або «незмінними інтересами людини». Я можу вважати їх справжніми априорно чи можу проголошувати їх своєю вищою метою або вищою метою мого суспільства й культури. Загальним для цих норм і заповідей є те, що вони отримали настільки широке визнання та настільки глибоко вкоренилися в дійсній природі людей у ході історичного розвитку суспільства, що до теперішнього моменту вони становлять істотну частину нашого уявлення про людину» [2, с. 19–43]. Тим самим він наголосив, що права людини ґрунтуються на свободі, є невід'ємною властивістю як окремого індивіда, так і всього суспільства.

У лібералізмі прийнято виділяти два етапи розвитку ліберальної теорії: класичний лібералізм (XVII–XIX ст.) і сучасний лібералізм (кінець XIX – початок XX ст.).

Класичний лібералізм акцентував увагу на проблематиці політичних та економічних свобод, природних правах індивіда, суспільному договорі. Представниками класичного англійського лібералізму є Джон Локк, Адам Сміт, Девід Юм, Г. Спенсер, французького – Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є, Б. Констан, німецького – Вільгельм фон Гумбольдт, Еммануїл Кант, американського – Томас Джефферсон.

Права людини в класичному лібералізмі описуються як відносини між людиною й державою, тобто основним є забезпечення захищеності окремого індивіда від небажаних, негативних дій щодо нього з боку держави. Тут права людини припускають відсутність певних небажаних дій щодо окремого індивіда, а саме: примусу, втручання, посягань.

Свобода – ключова категорія ліберальної доктрини – трактується як відсутність примусу, як синонім автономності й незалежності. Для класичного лібералізму характерне визнання індивідуальної свободи кожної людини, в основі якої лежать базові принципи: цінність індивіда, його відповідальність не лише перед суспільством, а й перед собою, право на самореа-

лізацію кожного, вільний розвиток і самоствердження. Окрема людина сама вибудовує й сама досягає власних цілей. Поняття свободи пов'язано з відсутністю зовнішнього впливу і створення перешкод у досягненні особистих, самостійно поставлених цілей. У цьому сенсі тим більше в людини свободи, чим менше вона відчуває на собі зовнішній тиск. Втручання ж порушує свободу і принципи відповідальності індивідів за власний вибір. У класичному лібералізмі обґрунтовується ідея антипатерналізму, сутність якої полягає в тому, що кожна людина – найкращий суддя власних інтересів. У цій ситуації суспільство має забезпечувати своїм громадянам найбільшу свободу, сумісну з рівними правами інших. При цьому свобода інтерпретується негативно, як відсутність примусу, як особиста і громадянська свобода, як недоторканність сфери особистого життя. Саме ця сторона свободи видається найбільш значущою представникам лібералізму початку XIX ст. Право людини «розпоряджатися самим собою» може бути обмежено лише таким же правом іншої людини. Ш.Л. Монтеск'є уважав, що «головне завдання держави – силою змусити окремих членів суспільства виконувати закони, що виражають загальне благо, примирити соціальні суперечності, стан війни людей один із одним і спрямувати боротьбу між людьми в законне русло» [1, с. 46]. До тих пір поки вчинки індивіда не порушують прав інших членів суспільства, він вільний робити все, що вважає за потрібне. Ш.Л. Монтеск'є пропонує розрізнити поняття «свобода» та «незалежність». «Свобода є право робити все, що дозволено законами. Якщо б громадянин міг робити те, що цими законами забороняється, то в нього не було б свободи, оскільки те саме могли б робити й інші громадяни» [6, с. 288–289].

Французький філософ Б. Констан приділяє основну увагу обґрунтуванню особистої свободи, що розуміється їм як свобода совісті, свобода слова, свобода підприємництва, приватної ініціативи. Для нього прийнятна лише та свобода, яка має на увазі особисту незалежність, самостійність, безпеку, право впливати на управління державою. За наявності такої свободи індивід не лише має право здійснювати щодо держави певні активні дії, а й право ігнорувати державу, якщо його сприяння, допомоги або навіть присутності індивід не потребує. Б. Констан розмежує сучасне йому ліберальне розуміння свободи від політичної свободи в тому вигляді, в якому її розуміли в період античності. В античному світі люди знали тільки політичну свободу, яка полягала в можливості їх безпосередньої участі в здійсненні політичної влади, тоді як особисте життя громадян детально регламентувалося й визначалося державою. Б. Констан доводить неприйнятність такого розуміння свободи. Для сучасних народів, уважав Б. Констан, політична свобода як можливість безпосередньої участі в здійсненні влади вже не має колишнього значення. Для них свобода – це передусім особиста, громадянська свобода, яка полягає в певній незалежності індивідів від державної влади. «Мета наших сучасників – безпека приватної сфери; і вони називають свободою гарантії, що створюються громадськими інститутами із цими цілями» [3, с. 97–98].

Б. Констан бачив причини нещастя Французької революції в спробі її лідерів утілити античні ідеї публічної свободи в сучасних, абсолютно непридатних для неї умовах. «Особиста незалежність є найперша із сучасних потреб, – писав він. – Отже, ніколи не треба вимагати від неї жертви заради встановлення політичної свободи» [3, с. 102].

У класичному лібералізмі права людини призначені передусім установити такі стосунки між людиною і владою, де людина залишалася б незалежною, а держава зобов'язана утримуватися від дій, які могли б обмежити свободи окремого індивіда.

На початку XX ст. в ліберальній думці, як і в самому суспільстві, починають виявлятися кризові явища. У багатьох західноєвропейських державах виникають численні соціальні конфлікти, війни. У цих умовах класична теорія лібералізму перестає збігатися з реальністю. Це сприяє тому, що виникає необхідність перегляду ідей класичного лібералізму й формування нових ідей і принципів. На тлі цього формується сучасний лібералізм – сукупність доктрин, у яких поряд із принципами «класичного» лібералізму підкреслюється важливість втручання держави, покликаної створити сприятливі умови для їх реалізації. Сучасний лібералізм знову звертається до базових цінностей природного права, але вже з оновленим змістом.

Як й інші ідеї класичного лібералізму, права людини переосмислюються в теоріях сучасного лібералізму. Центральною проблемою сучасного лібералізму стає питання соціальних гарантій прав і свобод індивіда. До представників сучасного лібералізму зараховують Л. Мізеса, Ф. Хайєка, Р. Дворкіна, Р. Нозіка, І. Берлін та інших.

Варто зазначити, що уявлення про права людини від класичного лібералізму до сучасного зазнають істотні зміни. Насамперед це пов'язано зі змістом самого поняття. Про це, зокрема, свідчить наявний поділ усіх виділених прав людини на негативні й позитивні, інакше їх називають правами «першого» і «другого» покоління прав людини. Права першого покоління – це громадянські й політичні права, які втілено в концепції класичного лібералізму. Права другого покоління – це соціально-економічні й культурні, які пов'язані з ідеями сучасного лібералізму. «Позитивні» права – це права, для реалізації яких потрібні конкретні дії держави. Тут уже йдеться не про відсутність дій, а, навпаки, про наявність дій. І передусім про забезпечення певних благ для людини. Якщо в класичному лібералізмі одним із центральних факторів соціального устрою суспільства є мораль, то в сучасному – добробут людини (передусім матеріальний).

У сучасному лібералізмі відбувається переосмислення ставлення до прав людини. Тепер основне завдання права людини – не лише захистити життя окремої людини, а й забезпечити гідний рівень життя. Якщо класичний лібералізм під час реалізації негативних прав людини державі відводить роль пасивного спостерігача, то в сучасному лібералізмі для забезпечення вже позитивних прав людини державі неможливо залишатися пасивною. У сучасному лібералізмі державі пропонується здійснення активної діяльності щодо забезпечення громадян певними благами. У класичному лібералізмі перерозподіл благ здійснюється в результаті укладених угод і договорів і не включається в зміст громадського договору, в сучасному ж лібералізмі це завдання вирішується через законодавство держави. Непорушними для сучасного лібералізму стають законність, право індивідуальної безпеки, право захисту власності. Сучасні ліберали виступають за рівність усіх перед законом: «Тут два аргументи. Перший – рівність у свободі, так як свобода ефективна. Другий – рівність перед законом сприяє підтримці громадянського миру. В іншому випадку з'являється спокуса створення коаліції обділених, які прагнуть до зміни закону» [8, с. 124].

Ліберальний ідеал – «індивідуальна свобода» – класичного лібералізму зміщується новою ідеєю – ідеєю добробуту. У сучасному лібералізмі актуалізуються питання про справедливість, а також про пріоритетність блага або права. При цьому представники ліберальної течії намагаються поєднати ці принципи: «Ідею добра як раціональності потрібно з'єднати з політичною ідеєю вільного рівноправного громадянина. У результаті ми зможемо встановити, чого потребують і чого вимагають громадяни, коли їх уважають вільними й рівноправними членами суспільства, які повною мірою та протягом усього життя співпрацюють один із одним» [7, с. 80]. Ключовим у сучасному лібералізмі стає питання про соціальні гарантії прав і свобод індивіда.

Уже для забезпечення реалізації позитивних прав потрібні значні матеріальні, фінансові засоби і спеціальні соціальні інститути, які б займалися наданням або організацією надання благ населенню. Представники сучасного лібералізму дотримуються думки, що держава повинна здійснювати мінімальну соціальну політику. Держава, прагнучи дати можливість для реалізації індивідуальних здібностей представникам різних класів, зобов'язана відкрити шлях до освіти, медичного обслуговування, інших життєво важливих сфер тим соціальним прошаркам, які в силу свого походження й матеріального стану не можуть забезпечити собі рівні стартові можливості. При цьому основна відповідальність за реалізацію програм допомоги бідним повинна лежати на місцевих органах влади та громадських інститутах.

Центральною категорією в теорії сучасного лібералізму є власність. Сучасний лібералізм вагоме значення надає державній політиці у сфері стосунків власності. Уважалось, що держава повинна сприяти розвитку приватного сектора економіки, підтримувати процес демонополізації власності, заохочувати населення інвестувати кошти у виробництво.

Людвіг фон Мізес із приводу цього писав, що єдиною працюючою й ефективною системою людського співробітництва в суспільстві, основаному на поділі праці, є приватна власність на засоби виробництва. Він заявляє, що соціалізм як усеосяжна система, що охоплює всі засоби виробництва, непрацездатна і що застосування соціалістичного принципу до частини коштів виробництва, хоча й не є, звичайно, неможливим, призводить до скорочення продуктивності праці, так що, замість створення більшого багатства, воно має, навпаки, давати ефект зменшення багатства. Приватна власність є основою процвітання та громадської свободи. Ніде й ніколи не існувало народу, який без приватної власності зумів вийти зі стану самої гнітної потреби й дикості, ледь відмінного від тваринного існування... Приватна власність створює для людини сферу, де вона вільна від держави. Вона ставить межі здійснення волі влади. Вона дає змогу іншим силам діяти пліч-о-пліч і в опозиції до політичної влади. Приватна власність стає, отже, основою всіх видів діяльності, які вільні від насильницького втручання з боку держави [5, с. 56].

Ще один представник сучасного лібералізму – британський філософ Джеральд А. Коен – стверджує, що в сучасному капіталістичному суспільстві гроші обумовлюють свободу, а отже, люди, які не мають приватної власності і грошей, не вільні. Гроші або їх відсутність припускають соціальні відносини свободи й несвободи, говорить Дж.А. Коен. Гроші – це форма соціальної влади, санкціонованої державою. Як форма соціальної

влади в ліберальному капіталістичному суспільстві особисті фінансові ресурси гарантують їх власникові певне становище в суспільстві або здатність його досягти [9]. Тим самим сучасні ліберальні філософи заявляють про своє негативне ставлення до втручання в права на приватну власність.

Безперечно, реалізувати позитивні права набагато складніше, ніж не порушувати негативні права людини. Для реалізації негативних прав не вимагається особливих ресурсів, їх виконання мало залежить від соціально-економічного становища держави, тоді як для забезпечення позитивних прав неможливо обійтися без значних матеріальних засобів і спеціальних соціальних інститутів.

Тривалий час у західних країнах, які перебували під впливом класичного лібералізму, негативно ставилися до соціальних та економічних прав, уважаючи, що вони суперечать засадам вільної ринкової економіки. Але з часом західні країни пом'якшили свою позицію (сам лібералізм перетворився в сучасний і зазнав істотних змін). Стали визнавати юридичну обов'язковість для себе положення Пакту про економічні, соціальні і культурні права й інших міжнародних документів у цій галузі. Наслідком такого ставлення став підсумковий документ Всесвітньої конференції з прав людини, що відбулася у Відні в 1993 р., у якому відзначалося: «Усі права людини універсальні, неподільні, взаємозалежні та взаємопов'язані. Міжнародне співтовариство має ставитися до прав людини глобально, на справедливій і рівній основі, з однаковою підходом та увагою. Хоча значення національної та релігійної специфіки й різних історичних, культурних і релігійних особливостей необхідно мати на увазі, держави, незалежно від їхніх політичних, економічних і культурних систем, несуть обов'язок заохочувати та захищати всі права людини й основні свободи» [4, с. 81].

Висновки. Отже, ми спостерігаємо еволюцію поглядів на обґрунтування прав людини в рамках ліберальної теорії. Для лібералізму характерна відданість ідеї прав людини й цінності свободи особистості. Хоча зміст прав, як й інтерпретація свободи в ході довгої історії ліберальних ідей зазнали істотних змін, пріоритет свободи як головної для лібералів цінності залишився незмінним. Якщо для класичного лібералізму характерна необхідність захисту індивідуальної свободи, то в сучасному лібералізмі постає питання про соціальні гарантії прав і свобод індивіда. Негативні права, громадянські й політичні права доповнюються позитивними, соціально-економічними й культурними правами. І якщо негативні права обґрунтовуються тільки відсутністю дій з боку держави, держава зобов'язана утримуватися від дій, які могли б обмежити свободи окремого індивіда, то позитивні права наказують державі діяти активно, держава зобов'язана гарантувати реалізацію прав, що забезпечують доступ до певних благ для населення. Тим самим підкреслено, що для реалізації людьми їхніх соціальних та економічних прав держава повинна створювати необхідні умови.

Література:

1. Азаркин Н.М. Монтеस्कье. Москва: Юрид. лит., 1988. 128 с.
2. Бёрлин Исая. Две концепции свободы. *Современный либерализм: Ролз, Бёрлин, Дворкин, Кимлика, Сэндел, Тейлор, Уолдрон*. Москва: Дом интеллектуальной книги, Прогресс-Традиция, 1998. С. 19–43.
3. Констан Б. О свободе у древних в ее сравнении со свободой у современных людей. *Полис (Политические исследования)*. 1998. № 2. С. 97–106.

4. Международные акты о правах человека: сборник документов / сост. и вступ. ст.: В.А. Карташкин, Е.А. Лукашева. Москва: Норма, Инфра-М, 1998. 784 с.
5. Мизес Л. Либерализм в классической традиции. Москва: Экономика, 2001. 239 с.
6. Монтескье Ш.Л. О духе законов. Избранные произведения. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1955. 570 с.
7. Ролз Д. Идея блага и приоритет права. *Современный либерализм: Ролз, Дворкин, Берлин, Кимлика, Сэндел, Уолдрон, Тейлор*. Москва: Дом интеллектуальной книги: Прогресс-Традиция, 1998. С. 6–108.
8. Хайек Ф.А. Дорога к рабству. *Вопросы философии*. 1990. № 11. С. 123–130.
9. Cohen G.A. On the Currency of Egalitarian Justice, and Other Essays in Political Philosophy Princeton. NJ: Princeton University Press, 2011. P. 124–43.

Корниенко Г. П. Обоснование прав человека: от классического к современному либерализму

Аннотация. В статье рассматривается трансформация представлений о правах человека от классического к современному либерализму. Подчеркивается, что для либерализма характерна приверженность идее прав человека и ценности свободы личности. Отмечается, что как содержание прав, так и интерпретация свободы в ходе долгой истории либеральных идей претерпели существенные изменения. В первую очередь это было связано с содержанием самого понятия «права человека». В частности, об этом свидетельствует существующее разделение всех выделенных прав человека на негативные и позитивные права человека, где позитивные права – это гражданские

и политические права, которые нашли свое воплощение в концепции классического либерализма, а негативные права – это социально-экономические и культурные права, связанные с идеями современного либерализма. Установлено, что в классическом либерализме права человека нужны для защиты индивидуальной свободы, тогда как проблемой современного либерализма становится вопрос социальных гарантий прав и свобод.

Ключевые слова: права человека, либерализм, классический либерализм, современный либерализм.

Kornienko G. The Human Rights rationale: from Classical to Modern Liberalism

Summary. The article deals with the transformation of ideas about human rights from classical to modern liberalism. It is emphasized that liberalism is characterized by a commitment to the idea of human rights and the value of individual freedom. It is noted that the content of rights, as well as the interpretation of freedom in the course of a long history of liberal ideas, have undergone significant changes. First of all, it was connected with the content of the concept of “human rights” itself. In particular, this is evidenced by the existing division of all identified human rights into negative and positive human rights, where positive rights are civil and political rights that have been embodied in the concept of classical liberalism, and negative rights are socio-economic and cultural rights related to the ideas of modern liberalism. It has been established that in classical liberalism human rights are needed to protect individual freedom, while the problem of modern liberalism is the issue of social guarantees of rights and freedoms.

Key words: human rights, liberalism, classical liberalism, modern liberalism.

Симоненко Т. В.,

*здобувач кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ВПРОВАДЖЕННЯ У НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ МІЖНАРОДНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА ЗАХИСТ ВІД УСІХ ФОРМ НАСИЛЬСТВА: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті досліджено теоретико-прикладні питання впровадження у національне право України міжнародного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства. Формулюється поняття «міжнародний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства». Визначаються шляхи впровадження у національне право міжнародного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства за двома напрямками: 1) визначення механізму впровадження у національне право норм міжнародного права щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства та 2) визначення правових засобів впровадження у національне право результатів міжнародного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства.

Ключові слова: права дитини, право дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, міжнародний механізм забезпечення прав людини, міжнародні органи, імплементація, правові засоби.

Постановка проблеми. На тлі загострення глобальних проблем, пов'язаних із забезпеченням особистих прав людини, спостерігається активізація взаємодії міжнародного і внутрішньодержавного права. Із набуттям незалежності Україна стала учасником нових міжнародних актів у сфері прав людини, що спонукає нашу державу враховувати міжнародні механізми контролю виконання взятих на себе зобов'язань. Одним із таких зобов'язань є дотримання стандартів забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства. У зв'язку із наведеними обставинами теоретичні питання впровадження в національне право елементів міжнародного механізму попередження та припинення насильницьких дій відносно дитини набувають все більшої актуальності та вимагають зміни акцентів щодо вирішення цієї проблеми.

Під час забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства у взаємодії обох правових систем виявляються певні протиріччя теоретичного характеру, які негативним чином впливають на реалізацію дитиною цієї категорії прав. Такі протиріччя в сучасному світі можливо вирішити лише у правовий спосіб, із врахуванням спільної міждержавної позиції щодо захисту дітей від насильства. При цьому сила права під час вирішення проблеми подолання насильства відносно дітей полягає не у наявності особливого апарату примусу, здатного забезпечити здійснення норм міжнародного права, оскільки подібного апарату немає, зважаючи на договірний характер цих відносин, а в об'єктивно існуючій в світі тенденції інтернаціоналізації найважливіших сторін правового буття, гармонізації правових систем та впровадженні сучасних правових інструментів захисту прав людини та громадянина.

Стан дослідження. Значний внесок у дослідження міжнародно-правових механізмів захисту прав людини зробили такі українські вчені, як М. Буроменський, В. Буткевич, О. Задорожний, Л. Луць, В. Мармазов, І. Піляєв, А. Федорова, С. Шевчук, О. Шевченко-Бітенська та інші. Схожі питання в зарубіжній науці досліджували Т. Бак, Дж. Ван Б'юрен, М. Вудхед, Н. Кантвел, М. Де Сальвіа, Т. Хаммарберг та інші. Питанням забезпечення прав дитини, зокрема права на захист від усіх форм насильства, присвячували свої праці такі вітчизняні науковці, як О. Анатолієва, О. Вінгловська, І. Волошина, С. Коталейчук, Н. Крестовська, О. Кудрявцева, С. Несинова, Н. Опольська, С. Саблук та інші. Водночас теоретико-прикладний аналіз проблем впровадження у національне право України міжнародного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства у вітчизняній науці теорії держави та права комплексно не проводився.

Метою статті є дослідження теоретико-прикладних питань щодо впровадження у національне право України міжнародного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний механізм забезпечення прав людини розглядають переважно як контроль міжнародного співтовариства за виконанням державами взятих на себе зобов'язань у цій сфері. На думку І. Ліщини, це «система міжнародних (міждержавних) органів і організацій, що діють з метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини чи їх відновлення у випадку порушення» [1]. Більш динамічне визначення міжнародно-правових механізмів захисту прав людини формулює І. Литвиненко: «система міжнародних органів та організацій, а також форми та методи, які вони застосовують з метою вироблення та реалізації міжнародних стандартів прав і свобод людини та їх поновлення в разі порушення державою» [2, с. 278]. Слід звернути увагу на те, що спеціальні міжнародні органи діють відповідно до норм міжнародного права, наділяються повноваженнями щодо прийняття, розгляду та оцінки звернень індивідів відповідно до встановленої цими нормами процедури, тому під час визначення поняття «міжнародний механізм забезпечення прав людини», зокрема, права дитини на захист від усіх форм насильства, обов'язково слід включати в цю теоретичну конструкцію норми міжнародної угоди, що регулюють такі питання.

Відповідно до Конституції України, Закону України «Про міжнародні договори України», міжнародний механізм забезпечення прав людини, зокрема права дитини на захист від усіх форм насильства, є частиною національної правової системи України, яка сьогодні переживає складний але важливий для

сучасних глобальних відносин період трансформації та становлення. Теоретико-прикладні проблеми впровадження у національне право України міжнародного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства мають вирішуватися, на нашу думку, за двома головними напрямками: 1) визначення механізму впровадження у національне право норм міжнародного права щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства та 2) визначення правових засобів впровадження у національне право результатів міжнародного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства.

З початку створення ООН у сфері захисту прав дітей було прийнято шість декларацій та вісім конвенцій [3], серед яких і такі, що безпосередньо спрямовані на забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства. До цих угод відносять Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) 1985 р.; Конвенцію про права дитини 1989 р., яку було доповнено у 2000 р. Факультативним протоколом щодо участі дітей у збройних конфліктах та Факультативним протоколом щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, а також у 2011 р. Факультативним протоколом щодо процедури комунікацій; Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі 1990 р.; Керівні принципи ООН з попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи) 1990 р.; Конвенцію про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 р.; Керівні принципи, що стосуються правосуддя в питаннях, пов'язаних з участю дітей-жертв і свідків злочинів 2005 р., та інші. Визначальним документом, що містить положення універсального характеру відносно забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, є Конвенція ООН про права дитини 1989 р. Зокрема, відповідно до статті 19 Конвенції «держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину» [4].

Попередження насильства відносно дітей є одним із першочергових питань, що стоїть на порядку денному Ради Європи та інших європейських організацій. Більшість договорів, що складають європейську систему захисту прав людини, стосуються людини, а не особливого суб'єкта права – дитини, проте, як вірно зауважує О. Шевченко-Бітенська, не маючи за основну мету захист прав дитини від насильства, на практиці часто використовуються для вирішення саме цього питання [5, с. 51]. Це, зокрема, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.; Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 р.; Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 р. та інші. Державами-членами Ради Європи прийнято й низку конвенцій, які безпосередньо присвячені захисту прав дітей (спеціальні конвенції), зокрема, від різних форм насильства, як-от: Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р.; Конвенція про особисті контакти з дітьми 2003 р.; Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального

насильства 2007 р. та інші. Наприклад, Європейська конвенція про здійснення прав дітей передбачає конкретні заходи, що дозволяють дітям досягати їх реалізації. Вона узаконює необхідність донести до дітей інформацію про опіку, житло, права батьків спілкуватися з дитиною, питання всиновлення та захисту від жорстокого чи принизливого ставлення [6].

Слід звернути увагу на те, що правова база європейських стандартів відносно забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства включає різні норми «твердого» і «м'якого» права. Однак характер резолюцій та інших форм «м'якого» права, а також об'єкт їх правового регулювання, дають усі підстави вважати норми «м'якого» права щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства обов'язковими для застосування усіма суб'єктами публічної влади України. Так, у Рекомендації № R(91) 9 Комітету Міністрів Ради Європи «Про невідкладні заходи у справах сім'ї» висловлені принципи, що адресуються державам-членам і встановлюють дії, які необхідно прийняти для імплементації цих принципів і забезпечення заходів щодо захисту дітей та інших осіб, які потребують особливого захисту і допомоги та інтересам яких загрожує серйозна небезпека. Принцип 2 Рекомендації № R(91) 9 вказує на те, що у надзвичайно термінових випадках суди або уповноважені органи мають бути готові вживати негайні дії [7]. Рекомендацією Комітету Міністрів (2009) 10 [8] закріплено Керівні принципи політики Ради Європи щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства. Також питанням боротьби проти насильства відносно дітей присвячені: Рекомендація Комітету Міністрів (2001) 16 «Про захист дітей від сексуальної експлуатації»; Рекомендація ПА РС 1778 (2007) «Про дітей-жертв: ліквідацію всіх форм насильства, експлуатації та зловживань»; Рекомендація ПА РС 1666 (2004) «Про загальноєвропейську заборону на тілесні покарання дітей» та інші.

Як ми бачимо, за довгі роки подолання проблеми насильства відносно дітей міжнародна спільнота сформувала своєрідний каталог універсальних та регіональних актів різного політичного та юридичного значення. Зважаючи на те, що Україна є активним учасником зазначених міжнародних угод, для вітчизняної науки права та суб'єктів законотворчості постає актуальне та практичне завдання коректного впровадження міжнародних норм в цій галузі у національне законодавство. Імплементація в національне право норм міжнародного права щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства є загальною теоретичною проблемою розуміння вітчизняною наукою права механізмів впровадження у національне законодавство норм міжнародного права. В Україні цій проблемі присвячено чимало наукових публікацій, усі вони розвивають міжнародно-правову доктрину, відповідно до якої механізм впровадження у національне законодавство норм міжнародного права реалізується в межах найбільш поширених концепцій трансформації, імплементації та інкорпорації.

В основу концепції трансформації (В. Семенов, О. Прагнюк, С. Черниченко, Г. Трипель, Є. Усенко та ін.) закладена теза про те, що здійснення норм міжнародного права у рамках правопорядку конкретної держави можливе лише шляхом надання цим нормам сили національного права через видання внутрішньодержавного правового акта. Концепція інкорпорації (П. Мартиненко, Р. Мюллерсон, В. Денисов та ін.) використовується у різних смислових значеннях, в загальному вигляді під

інкорпорацією розуміється ухвалення (або зміна чи відміна вже існуючих) державою норм національного права, що сприяють виконанню приписів міжнародного права. Концепція імплементації (І. Лукашук, Д. Левін та інші) виступає альтернативною концепціям трансформації та інкорпорації і передбачає здійснення норм міжнародного права через національний організаційно-правовий механізм.

При найближчому розгляді зазначених способів імплементації стає зрозуміло, що вітчизняній правовій системі тією чи іншою мірою притаманні усі з них, тобто інкорпорація, наприклад, демонструється нормами ст. 9 Конституції України, що встановлюють пріоритет міжнародного права і визнають міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, частиною національної правової системи. Окрім цього, положення глави 2 Конституції, де визначаються права і свободи людини, також можуть свідчити про спробу прямого включення норм Загальної декларації прав людини 1948 року і положень більшості міжнародних пактів в текст Основного Закону, проте зазначений процес виглядає незавершеним і більше нагадує трансформацію.

Відносно ж впровадження в національне право норм міжнародного права щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства слід сформулювати *дві принципові позиції*. По-перше, не має значення, в який спосіб буде впроваджено в національне право норми міжнародного права у сфері забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, цей спір між прихильниками тієї чи іншої концепції в даному випадку непродуктивний – головним завданням для України є досягнення бажаної мети – створення для дитини безпечних умов життя та розвитку власного потенціалу. По-друге, слід змінити акценти під час вирішення цієї проблеми з теоретичних на практичні.

Діяльність уповноважених органів держави щодо визначення механізму впровадження в національне право норм міжнародного права, що регулюють питання забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, не повинна зводитись до певних способів, а мати конкретну вказівку на пріоритетність норм міжнародного права та орієнтацію на досягнення кінцевої мети. Тобто потрібно більше звертати увагу на регламентацію дії суб'єктів публічної влади в національному правовому просторі як безпосередніх регуляторів суспільних відносин, що є предметом національного права. Як слушно зауважує Є. Тітов, «за такого підходу різноманітні, іноді доволі абстрактні, концепції можуть перетворитися на конкретні практичні механізми, використання яких буде мати не методо-орієнтований (тобто суто теоретичний), а об'єкто-орієнтований (тобто суто практичний) характер» [9, с. 32].

Норми міжнародних угод з питань забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства імплементуються в національне законодавство через національний організаційно-правовий механізм, при цьому в Україні існує обов'язок виконати таку норму міжнародного права, а та державно-правова форма, в якій відбувається це виконання, являє собою в міжнародному праві *questio facti* (питання факту), а не *questio juris* (питання права). Кожна держава в силу принципів міжнародного права, зобов'язана у своїй правовій системі створювати необхідні передумови здійснення міжнародного права їй самою як основним суб'єктом реалізації права. Іншими словами, основні умови реалізації норм міжнародного права створюються

внутрішньодержавними правовими засобами на території держави-учасниці. Особливо це має значення при збігу предметів спільного регулювання внутрішньодержавного і міжнародного права. Збіг предметів правового регулювання потрібен тоді, коли, як вірно помітив В. Гаврилов, в нормах міжнародного права «часто містяться положення, що мають кінцевою метою регулювання не відносин між самими державами (регулювання відносин між самими державами є засобом для досягнення кінцевої мети), а відносин за участю суб'єктів національного права» [10, с. 157]. Тому на початковій стадії процесу імплементації в національне право норм міжнародного права, що регулюють питання забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, передбачається кореспондування прав і обов'язків за міжнародним договором і норм міжнародного права від держав-адресатів до суб'єктів внутрішньодержавного права.

Необхідність визначення правових засобів впровадження в національне право результатів міжнародного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства витікає з попередніх роздумів з приводу імплементації норм міжнародних угод, які мають відношення до врегулювання цих питань. Права дитини в Україні, зокрема, право дитини на захист від усіх форм насильства, давно вийшли зі складу виняткової компетенції держави і стали під контроль міжнародного співтовариства, у зв'язку з чим все більше уваги приділяється створенню міжнародних контрольних механізмів, розробці міжнародних процедур, що сприятимуть захисту дитини від насильства. У 1946 році створено Спеціальну комісію та Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). Питаннями захисту прав дітей в окремих областях займаються спеціалізовані установи ООН: Міжнародна організація праці, Всесвітня організація охорони здоров'я, Організація Об'єднаних Націй з питань науки, культури та освіти та інші. Відповідно до ст. 43 Конвенції про права дитини був створений спеціальний Комітет з прав дитини; Європейська конвенція про здійснення прав дітей також заснувала спеціальний контрольний механізм – Постійний комітет.

Оскільки діяльність названих суб'єктів у своїй основі має контрольний характер, йдеться про міжнародний *контрольний* механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні. Міжнародний контрольний механізм забезпечення прав людини є одним із засобів забезпечення міжнародно-правових норм, які реалізуються в діях суб'єктів міжнародного права щодо попередження порушень зобов'язань та перевірки їх дотримання в цілях добросовісного, належного та своєчасного виконання. І. Лукашук під міжнародним контролем розуміє «процес опрацювання інформації, покликаний визначити відповідність поведінки суб'єктів нормам міжнародного права» [11, с. 217]. На нашу думку, міжнародний контрольний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні можна розглядати як діяльність міжнародних органів, що здійснюються на основі міжнародних договорів і полягає у перевірці відповідності дій нашої держави прийнятим на себе зобов'язанням з метою повного та неухильного забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства.

Як свідчить сучасна міжнародна практика, найбільш типовими процедурами, що застосовують міжнародні контрольні механізми, є: розгляд періодичних доповідей держав; розгляд повідомлень окремих осіб та груп осіб про порушення державою-

учасницею прав, викладених у договорі; розслідування за власною ініціативою випадків систематичного порушення державами-учасницями конвенційних прав; залучення спеціалізованих установ і компетентних органів ООН до подання експертних висновків та доповідей з приводу здійснення конвенцій; запит у держав-учасниць додаткової відповідної інформації та ін. Діяльність міжнародних органів з контролю за забезпеченням Україною права дитини на захист від усіх форм насильства з огляду на її факультативний характер залишається для суб'єктів публічної влади переважно абстрактною. Між тим, результати такої діяльності у вигляді рекомендацій, висновків, пропозицій, рішень тощо, належать до категорії «м'якого права», що має, на думку багатьох дослідників, зобов'язуючий характер, зумовлений участю України в універсальних міжнародних угодах, починаючи із статутів ООН та РС. Враховуючи ці обставини, слід більш уважно віднестися до питання впровадження міжнародного контрольного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні через визначення відповідних правових засобів.

В теорії права під правовими засобами в широкому значенні розуміють правові явища, способи досягнення результату правового регулювання, що підлягають фіксації. Міжнародний контрольний механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні повинен знайти свій вираз у нормотворчій практиці відповідних суб'єктів публічної влади, насамперед це стосується суб'єктів законодавчої ініціативи. Так, за загальними правилами юридичної техніки, перш ніж розпочати підготовку проекту закону, необхідно, зокрема, вивчити міжнародні договори України, що стосуються теми законопроекту. Але із врахуванням необхідності зміцнення Україною репутації стратегічного партнера серед країн – членів європейських співтовариств, в тому числі шляхом дотримання норм міжнародного та європейського права, обов'язковим елементом підготовки законопроекту чи іншого нормативно-правового акту з питань захисту прав дитини є *вивчення результатів контрольного міжнародного механізму захисту прав дитини від насильства*.

Існує думка, що міжнародні договори, які регламентують права і свободи людини, встановлюють не тільки обов'язок держав щодо їх імплементації і подальшої практичної реалізації, але і безпосередньо наділяють відповідними правами, свободами і обов'язками індивідів [12, с. 123]. Так, Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень передбачає посилення і доповнення національного й регіонального механізму, що надає можливість дітям подавати скарги на порушення їхніх прав. Крім цього, в документі зазначено, що «необхідно приділяти першочергову увагу найкращому забезпеченню інтересів дитини під час використання засобів правового захисту на порушення прав дитини, і що такі засоби захисту повинні враховувати необхідність використання процедур, які відповідають потребам дитини, на всіх рівнях» [13]. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» «дитина вправі особисто звернутися до органу опіки та піклування, служби у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів» [14]. Тобто безпосередньо дитина також *виступає активним суб'єк-*

том забезпечення права на захист від усіх форм насильства, проте через свій вік не в змозі повністю користуватися інструментами захисту цього права.

Зважаючи на це, одним із правових засобів впровадження результатів міжнародного контрольного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні є створення відповідних умов для її участі в цих процесах. Вирішення цього питання, на нашу думку, можливе шляхом, по-перше, запровадження у закладах освіти спеціальних навчальних програм з метою інформування про дію міжнародного контрольного механізму забезпечення прав дитини, зокрема, права на захист від усіх форм насильства, та по-друге, створення Міністерством юстиції України у регіональних центрах надання правової допомоги умов (визначити виконавців, поширити інформацію тощо) для надання юридичного консультування дітям з питань застосування міжнародного механізму забезпечення права на захист від усіх форм насильства.

Висновки. Теоретико-прикладні проблеми впровадження у національне право України міжнародного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства мають вирішуватися за такими напрямками, як визначення механізму впровадження в національне право норм міжнародного права щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства та визначення правових засобів впровадження в національне право результатів міжнародного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства. Норми міжнародного права, які регулюють загальні питання забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, норми міжнародних угод, що визначають спеціальні умови попередження та припинення насильницьких дій відносно дитини, повинні мати пріоритетний характер незалежно від способу їх впровадження. При цьому кінцева мета правового регулювання процесу забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства досягається зазвичай не в міжнародній, а в національній системі, а реалізація норм міжнародного права «замикається» на суб'єктах внутрішнього права. Норми внутрішньодержавного права тим самим санкціонують дію міжнародних правових норм всередині країни. Норми «м'якого» права – резолюції, рекомендації, висновки універсальних та регіональних міжнародних організацій щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства мають обов'язковий характер, а їх застосування суб'єктами публічної влади під час забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні повинно відбуватися на систематичній основі. Відповідно, для вітчизняної науки держави та права постає необхідність у розробці ефективних правових засобів впровадження у національне право результатів міжнародного контрольного механізму забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства.

Література:

1. Ліщина І. Міжнародні механізми захисту прав людини. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2001. № 21. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n21/texts/lischyna.htm>.
2. Литвиненко І. Л. Міжнародно-правові механізми захисту прав людини. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4(16). С. 271–279.
3. Конвенции и соглашения. Права ребенка. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conv_children.shtml.
4. Конвенція про права дитини 1989 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

5. Шевченко-Бітенська О.В. Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2015. 210 с.
6. Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_135.
7. Recommendation No. R (91) 9 of the Committee of Ministers to Member States on Emergency Measures in Family Matters. URL: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=572365&SecMode=1&DocId=597904&Usage=2>
8. Комплексна стратегія проти насильства. Керівні принципи політики Ради Європи щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства. URL: http://www.coe.int/t/dg3/children/News/Guidelines/Recommendation%20CM%20protection%20of%20children%20_UKR_BD.pdf.
9. Тітов Є.Б. Проблеми розуміння засад та механізмів упровадження у національне законодавство норм міжнародного права. *Право і Безпека*. 2014. № 4. С. 28–33.
10. Гаврилов В.В. Понятіе и взаимодействие международной и национальных правовых систем. Владивосток : Дальневосточный государственный университет, 2005. 216 с.
11. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. Москва : Волтерс Клувер, 2008. 432 с.
12. Мицик В.В. Правові механізми та процедури захисту прав людини у міжнародному праві. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 86 (Частина I), 2009. С. 121–128.
13. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160.
14. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 30. Ст. 14.

Симоненко Т. В. Внедрение в национальное право Украины международного механизма обеспечения права ребенка на защиту от всех форм насилия: общетеоретический аспект

Аннотация. В статье исследованы теоретико-прикладные вопросы внедрения в национальное право Украины международного механизма обеспечения права ребенка

на защиту от всех форм насилия. Формулируется понятие «международный механизм обеспечения права ребенка на защиту от всех форм насилия». Определяются пути внедрения в национальное право международного механизма обеспечения права ребенка на защиту от всех форм насилия по двум направлениям: 1) определение механизма внедрения в национальное право норм международного права относительно обеспечения права ребенка на защиту от всех форм насилия и 2) определение правовых средств внедрения в национальное право результатов международного механизма обеспечения права ребенка на защиту от всех форм насилия.

Ключевые слова: права ребенка, право ребенка на защиту от всех форм насилия в Украине, международный механизм обеспечения прав человека, международные органы, имплементация, правовые средства.

Symonenko T. Introduction of the international mechanism of ensuring the child's right to protection against all forms of violence into the national law of Ukraine: a general theoretical aspect

Summary. The article examines the theoretical and applied issues of introducing into the national law of Ukraine an international mechanism for ensuring the child's right to protection against all forms of violence. The concept of an "international mechanism for ensuring the child's right to protection from all forms of violence" is formulated. It defines the ways of introducing into the national law the international mechanism for ensuring the child's right to protection against all forms of violence in two ways: 1) determining the mechanism for introducing into national law the norms of international law regarding ensuring the child's right to protection against all forms of violence and 2) determining the legal means of implementing national law of the results of the international mechanism for ensuring the child's right to protection against all forms of violence.

Key words: rights of the child, right of the child to protection against all forms of violence in Ukraine, international mechanism for ensuring human rights, international bodies, implementation, legal means.

КОНСТИТУЦІЙНЕ
ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Волкова Д. Є.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОЗНАКИ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ ЯК ПІДСТАВИ ДЛЯ ВИОКРЕМЛЕННЯ ЇХ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ФОРМ

Анотація. У статті запропоновано вважати, що ознаки громадських організацій в Україні є підставою для виокремлення їх організаційно-правових форм. Узагальнено, що у працях низки авторів термін «організаційно-правова форма» використовується стосовно громадських організацій для того, щоб підкреслити їх належність до громадських об'єднань (громадські організації іменують організаційно-правовою формою громадських об'єднань). Аргументовано, що існуючі наразі види громадських об'єднань не мають між собою настільки істотних відмінностей, щоб уважатись організаційно-правовими формами громадських об'єднань. До того ж, термін «організаційно-правова форма» традиційно застосовують до юридичних осіб, а громадські об'єднання не завжди легалізуються з отриманням статусу юридичної особи. Уперше в українській юридичній науці запропоновано щодо цих видів громадських об'єднань використовувати термін «конституційно-правова форма», що підкреслить важливість норм конституційного законодавства для регламентації основ їх діяльності та значущість громадських організацій у сфері захисту прав людини.

Ключові слова: громадські організації, об'єднання громадян, громадянське суспільство, право на свободу об'єднання, право на свободу об'єднання у громадські організації.

Постановка проблеми. З 1 січня 2013 р. набрав чинності Закон України «Про громадські об'єднання». Незважаючи на те, що на оновлення законодавства в цій сфері очікували давно, поки що залишаються проблеми з практичною реалізацією норм даного Закону. Для того щоб вирішити їх, необхідним є аналіз національного досвіду регламентації громадських організацій з урахуванням особливостей національної історії, традицій. Важливим науковим завданням є дослідження ознак громадських організацій із тим, щоб виявити, які з них доцільно змінити з урахуванням європейських стандартів, а які – залишити без змін тому, що національний досвід переконує в їх ефективності.

Аналіз досліджень. Використання міжнародних стандартів для вирішення правових проблем того чи іншого інституту в Україні не є новою ідеєю. Однак подібні праці щодо громадських організацій є поодинокими. У дослідженнях автори або взагалі не згадують про наявність міжнародних стандартів у сфері утворення громадських організацій (наприклад, О.М. Ващук у дисертації «Конституційно-правовий статус громадських організацій в Україні»), або обмежуються міжнародними стандартами щодо права на об'єднання (наприклад, Є.Є. Додіна в дисертації «Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні»).

Проблеми використання міжнародних стандартів для вдосконалення конституційно-правової регламентації утворення громадських організацій досліджують не тільки науковці, але й практичні діячі. Найбільш активними з точки зору публікацій є експерти Українського незалежного центру політичних досліджень.

Метою статті є аналіз ознак громадських організацій із тим, щоб виявити, які з них доцільно змінити з урахуванням європейських стандартів, а які – залишити без змін тому, що національний досвід переконує в їх ефективності. Також доцільно дослідити і зовнішні прояви цих ознак (організаційно-правові форми громадських організацій).

Виклад основного матеріалу дослідження. Конституційне законодавство України про громадські організації – це сукупність Основного Закону та поточних законів, що закріплюють основи утворення та функціонування громадських організацій в Україні. Поняття «конституційне законодавство» розглядається у вузькому значенні у зв'язку з тим, що гармонізація з європейськими стандартами про громадські організації Конституції та законів України неодмінно вимагатиме гармонізації з ними і підзаконних актів.

Під гармонізацією традиційно розуміється наближення конституційного законодавства України про громадські організації до відповідних європейських стандартів. Європейські стандарти про громадські організації – це прийняті органами Ради Європи документи обов'язкового або рекомендаційного характеру, що стосуються як безпосередньо права на об'єднання в громадські організації, так і механізму та гарантій його реалізації. Наразі до числа таких документів слід віднести Рекомендацію Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо правового статусу неурядових організацій у Європі 2007 р. № CM/Rec(2007)14 та Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі.

Законодавство України про громадські організації оперує термінами «громадська організація», «громадське об'єднання» та «об'єднання громадян».

Відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. громадська організація – це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи [1]. Таким чином, громадські організації належать до громадських об'єднань поряд із громадськими спілками. Відмінність громадських організацій від громадських спілок полягає в тому, що:

- 1) засновниками громадських організацій є фізичні особи, а громадських спілок – юридичні особи приватного права;
- 2) членами (учасниками) громадських організацій можуть бути лише фізичні особи, а членами (учасниками) громадських

спілок – як фізичні особи, так і юридичні особи приватного права. А громадське об'єднання – це «добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів [1].

У літературі разом із терміном «громадські організації» часто застосовується термін «організаційно-правова форма». Наприклад, А.В. Орлов зазначає, що громадські організації є «найбільш універсальною організаційно-правовою формою громадських об'єднань» [2, с. 49]. Він також вважає, що організаційно-правові форми угруповують ці інститути громадянського суспільства за зовнішніми ознакам, а види – за цільовим призначенням [2, с. 49]. А.О. Козирева вважає, що «під громадським об'єднанням слід розуміти форму суспільної активності громадян, яка може бути реалізована, зокрема, шляхом утворення громадської організації» [3, с. 463]. Українська дослідниця Н.Д. Жильнікова пише про громадські організації та громадські спілки як про організаційно-правові форми громадських об'єднань [4, с. 52].

У законодавстві України визначення терміна «організаційно-правова форма» не існує. Конституційне законодавство України не використовує цього терміна, як і інших публічно-правових галузей права. Він є більш поширеним у приватноправових галузях права, та відповідно – в дослідженнях із цивільного та господарського права. На думку вчених, «організаційно-правова форма юридичної особи – це закріплена в ЦК... форма функціонування юридичної особи в цивільному обігу, яка завдяки певній сукупності критеріїв істотно відрізняється від інших форм юридичної особи» [5, с. 11].

Це визначення є доволі типовим. У ньому привертає увагу той факт, що термін «організаційно-правова форма» застосовується лише до юридичних осіб. Але громадські об'єднання можуть бути легалізовані й без державної реєстрації. Таким чином, складається доволі парадоксальна ситуація, коли до частини громадських організацій та громадських спілок можна застосувати термін «організаційно-правова форма», а до частини – ні.

Однак деякі вчені не поділяють цієї думки. Саме ці дослідники проаналізували зміст терміна «організаційно-правова форма» щодо громадських об'єднань.

Так, А.І. Норкін стверджує, що «законодавець наразі під організаційно-правовою формою громадського об'єднання пропонує розуміти значення та характеристику зв'язку таких обов'язкових компонентів громадського об'єднання: мети об'єднання; форми участі, що виражається в наданні громадському об'єднанню одного із закріплених у законодавстві типів. Факультативними компонентами громадського об'єднання можуть вважатись: наявність державної реєстрації; акредитація (або інший дозвіл: ліцензія, узгодження статуту та ін.), виконання деяких функцій держави; види та склад керівних і контрольних органів; наявність відокремлених структурних підрозділів та ін.» [6, с. 149].

О.В. Шаклеїна розглянула термін «організаційно-правова форма» стосовно виключно тих некомерційних організацій, які є юридичними особами. Вона висловила майже аналогічно: «Під організаційно-правовою формою некомерційної організації пропонується розуміти сукупність таких обов'язкових критеріїв, що істотно відрізняють конкретну некомерційну організацію від організацій інших форм: мета діяльності, умова про розподіл прибутку, членський (нечленський) характер організа-

ції юридичної особи, якісна характеристика внутрішньосуб'єктного складу, специфічний характер цивільно-правової відповідальності» [7, с. 11].

Визначення А.І. Норкіна та О.В. Шаклеїної викликають такі зауваження:

1) в них не береться до уваги, що громадські об'єднання (які належать до некомерційних організацій) не завжди легалізуються як юридичні особи;

2) в них перераховані ті підстави, за якими громадські об'єднання (у т. ч. громадські організації) істотно не відрізняються між собою.

Для аргументації другого зауваження можна навести такий приклад. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р., за поодинокими винятками, містить однакові загальні положення (Розділ I), норми про реєстрацію та утворення (Розділ II), про права та діяльність (Розділ III) та про особливості припинення громадських об'єднань для громадських організацій та для громадських спілок.

І це не дивно, бо для утворення та функціонування об'єднань громадян системоутворюючими є норми конституційного права (а не цивільного права, як для інших юридичних осіб приватного права). Так, політичні партії сприяють реалізації політичних прав громадян, а громадські об'єднання сприяють реалізації всіх інших прав людини. Причому якщо в політичних партіях та громадських організаціях свої права реалізують тільки фізичні особи, то утворення громадських спілок дозволяє залучити до процесу реалізації прав фізичних осіб ще і юридичних осіб.

Погоджуємось із думкою Н.В. Костенко: «Сьогодні ми можемо спостерігати процес появи в законодавстві дедалі нових і нових видів некомерційних організацій. Але виявити істотні відмінності, які дозволяють виокремлювати ту чи іншу організаційно-правову форму як самостійну, не завжди можливо. Чинне законодавство, що регулює діяльність некомерційних організацій, носить несистемний характер. Це виражається, зокрема, в «накопиченні» форм некомерційних організацій. Особливості організаційної структури тієї чи іншої форми некомерційної юридичної особи в законодавстві, як правило, не встановлюються, що ставить під сумнів саму необхідність їх виокремлення» [8, с. 12].

Ураховуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне запропонувати щодо громадських об'єднань в Україні використовувати термін «конституційно-правова форма». Це підкреслить як їх зв'язок із конституційним правом, так і особливості громадських організацій і громадських спілок. Така думка висловлюється вперше.

Отже, громадська організація – це утворене фізичними особами громадське об'єднання, яке передбачає їхню спільну діяльність для реалізації неpolітичних прав і законних інтересів. Ураховуючи наявність лише поодиноких відмінностей між громадськими організаціями та іншою формою громадських об'єднань – громадських спілок, доцільно впровадити в науково-правовою формою громадських об'єднань.

Висновки. У працях низки авторів термін «організаційно-правова форма» використовується стосовно громадських організацій для того, щоб підкреслити їх належність до громадських об'єднань (громадські організації іменують організаційно-правовою формою громадських об'єднань). Аргументовано,

що існуючі наразі види громадських об'єднань не мають між собою настільки істотних відмінностей, щоб уважатись організаційно-правовими формами громадських об'єднань. До того ж, термін «організаційно-правова форма» традиційно застосовують до юридичних осіб, а громадські об'єднання не завжди легалізуються з отриманням статусу юридичної особи. Уперше в українській юридичній науці запропоновано щодо цих видів громадських об'єднань використовувати термін «конституційно-правова форма», що підкреслить важливість норм конституційного законодавства для регламентації основ їхньої діяльності та значущість громадських організацій у сфері захисту прав людини. Перспективи подальших досліджень в обраному напрямі полягають у подальшому аналізі впливу європейських стандартів на сутність громадських організацій в Україні ([9–13]).

Література:

1. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. Офіц. вісник України. 2012. № 30. Ст. 1097.
2. Орлов А.В. Правовое положение общественных объединений в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук. Москва. 2004. 225 с.
3. Козирева А.О. Поняття та ознаки громадських об'єднань як суб'єктів публічного управління в Україні. *Форум права*. 2001. № 1. С. 459–465.
4. Жильнікова Н.Д. Види громадських об'єднань в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 3. С. 51–53.
5. Карлина Т.Д. Правовой статус общественных объединений в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук. Чебоксары, 2009. 177 с.
6. Норкин А.И. Правовой статус общественных объединений: проблемы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук. Саратов. 2006. 214 с.
7. Декларация о праве и обязанности отдельных лиц, групп и органов общества поощрять и защищать общепризнанные права человека и основные свободы 1998 г. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
8. Костенко Н.В. Гражданско-правовое регулирование деятельности некоммерческих организаций в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук. Омск. 2003. 182 с.
9. Мішина Н.В. Європеїзація конституційного права України: проблеми і перспективи. *Публічне право*. 2011. № 3. С. 12–20.
10. Мішина Н.В. Гармонізація законодавства України з правовими позиціями Європейського Суду з прав людини (на матеріалах законодавства про громадські організації). *Правничий часопис Донецького університету*. 2011. № 2. С. 13–21.
11. Волкова Д.С. Конституційне законодавство про громадські організації: стан та перспективи гармонізації з європейськими стандартами : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса. 2015. 217 с.
12. Волкова Д.С. Міжнародні стандарти про внутрішню структуру громадських організацій. *Юрид. вісник*. 2012. № 1. С. 71–77.
13. Волкова Д.С. Міжнародні стандарти створення громадських організацій. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Одеса. 2012. Вип. 64. С. 88–94.

Волкова Д. Е. Признаки общественных организаций в Украине как основания для выделения их организационно-правовых форм

Аннотация. В статье предложено считать, что признаки общественных организаций в Украине являются основанием для выделения их организационно-правовых форм. Выявлено, что в работах ряда авторов термин «организационно-правовая форма» используется применительно к общественным организациям для того, чтобы подчеркнуть их принадлежность к общественным объединениям (общественные организации называют организационно-правовой формой общественных объединений). Аргументировано, что существующие сейчас виды общественных объединений не имеют между собой настолько существенных различий, чтобы считаться организационно-правовыми формами общественных объединений. К тому же, термин «организационно-правовая форма» традиционно применяют к юридическим лицам, а общественные объединения не всегда легализуются с получением статуса юридического лица. Впервые в украинской юридической науке предложено по отношению к этим видам общественных объединений использовать термин «конституционно-правовая форма», что подчеркнет важность норм конституционного законодательства для регламентации основ их деятельности и значимость общественных организаций в сфере защиты прав человека.

Ключевые слова: общественные организации, объединения граждан, гражданское общество, право на свободу объединения, право на свободу объединения в общественные организации.

Volkova D. NGOs Characteristics in Ukraine as the Basis for their Organizational Forms' Distinguishing

Summary. The author argues that the characteristics of NGOs in Ukraine are the basis for the identification of their organizational forms. It is generalized that in the works of several authors the term “organizational form” is used in relation to NGOs in order to emphasize their belonging to civic associations (NGOs refer to the organizational-legal form of civic associations). It is argued that the existing types of NGOs do not have such significant differences among themselves in order to respect the organizational forms of NGOs. In addition, the term “organizational form” traditionally applies to legal entities, and NGOs are not always legalized with the status of a legal entity. For the first time in Ukrainian legal science, the term “constitutional form” has been proposed for these types of NGOs, which will emphasize the importance of the norms of the constitutional legislation for regulating the foundations of their activities and the importance of NGOs in the field of human rights protection, but also their processing, introduction of changes (novels) into legal regulation.

Key words: NGOs, public associations, civil society, right to freedom of association, the right to freedom of association in NGOs.

Головко К. В.,

кандидат юридичних наук,

здобувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства

Ужгородського національного університету

КОДИФІКАЦІЯ МУНІЦИПАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: ДО ПИТАННЯ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ БЮДЖЕТНИХ ТА ФІНАНСОВИХ НОРМ

Анотація. У статті обґрунтовується, що слід підтримати інституційну кодифікацію положень про місцеві податки та збори в межах такого кодифікованого акта, як Податковий кодекс України, а не в Кодексі законів про місцеве самоврядування в Україні. Також слід підтримати інституційну кодифікацію положень про місцеві бюджети, бюджети місцевого самоврядування та бюджети об'єднаних територіальних громад у межах такого кодифікованого акта, як Бюджетний кодекс України, а не в Кодексі законів про місцеве самоврядування в Україні.

Ключові слова: муніципальне законодавство, систематизація, систематизація муніципального законодавства, кодифікація муніципального законодавства, бюджетне законодавство, фінансове законодавство.

Постановка проблеми. Під час аналізу перспектив кодифікації муніципального законодавства привертає увагу те, що інколи автори надто захоплюються можливостями кодифікації. Наприклад, аналіз Проекту кодексу про місцеве самоврядування в Україні свідчить якраз про це. Таке зауваження можна адресувати тому, що автори пропонують класифікувати бюджетні та фінансові норми у Проекті. Однак ці норми виглядають більш органічно як частини відповідно Бюджетного кодексу України (адже саме даним нормативно-правовим актом «регулюються відносини, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання та контролю за дотриманням бюджетного законодавства, і питання відповідальності за порушення бюджетного законодавства, а також визначаються правові засади утворення та погашення державного і місцевого боргу) та Податкового кодексу України (адже саме цей документ «регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема визначає вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час адміністрування податків, а також відповідальність за порушення податкового законодавства»).

Аналіз досліджень. Поки що дослідники не приділяли увагу питанням кодифікації норм бюджетного та податкового законодавства в актах муніципального законодавства. Автор досліджує це питання вперше, спираючись на Проект кодексу законів про місцеве самоврядування в Україні. А отже, ліквідація цієї прогалини в науці муніципального права є нагальною та необхідною.

Метою статті є здійснити аналіз доцільності кодифікації відповідних норм бюджетного та податкового законодавства в майбутньому Кодексі законів про місцеве самоврядування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проект Кодексу законів про місцеве самоврядування в Україні містить такі положення, що регламентують інститут місцевих бюджетів:

Розділ XXVII «Стадії бюджетного процесу місцевого самоврядування», Розділ XXVIII «Джерела формування доходної частини бюджетів місцевого самоврядування», Розділ XXX «Порядок формування місцевих цільових фондів та спеціальних фондів установ та організацій, які фінансуються з бюджетів місцевого самоврядування» (Книга четверта «Матеріальна і фінансова основа місцевого самоврядування»).

Розділ XXVII «Стадії бюджетного процесу місцевого самоврядування» включає 3 глави: Глава 152 «Складання, розгляд та затвердження бюджетів місцевого самоврядування», Глава 153 «Виконання бюджетів місцевого самоврядування», Глава 154 «Звітність про виконання бюджетів місцевого самоврядування». Розділ XXVIII «Джерела формування доходної частини бюджетів місцевого самоврядування» складається з 5 глав, до числа яких належать: Глава 155 «Формування доходної частини місцевого бюджету», Глава 156 «Формування доходної частини районного бюджету», Глава 157 «Формування доходної частини обласного бюджету», Глава 158 «Поточний бюджет та бюджет розвитку місцевого самоврядування», Глава 159 «Надходження від здійснення міжбюджетних трансфертів до бюджетів місцевого самоврядування». Нарешті, до Розділу XXX «Порядок формування місцевих цільових фондів та спеціальних фондів установ та організацій, які фінансуються з бюджетів місцевого самоврядування» автори Проекту Кодексу про місцеве самоврядування в Україні включили 3 глави, а саме: Глава 162 «Порядок створення та функціонування місцевих цільових фондів», Глава 163 «Порядок формування та використання коштів спеціальних фондів установ, які фінансуються з бюджетів місцевого самоврядування», Глава 164 «Види спеціальних доходів установ, які фінансуються з бюджетів місцевого самоврядування» [1].

Якщо проаналізувати структуру та зміст чинного Бюджетного кодексу України, то стає зрозумілим: навіть якщо включити норми про місцеві бюджети, бюджети місцевого самоврядування та бюджети об'єднаних територіальних громад до Кодексу про місцеве самоврядування в Україні, все одно необхідно буде вкрай часто звертатись до самого Бюджетного кодексу. Адже в ньому здійснено конкретизацію таких важливих питань, як питання структури бюджетного законодавства (до речі, воно застосовується в широкому розумінні, а не у вузькому розумінні, до числа актів бюджетного законодавства віднесено нормативно-правові акти з бюджетних питань органів виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а також органів та посадових осіб місцевого самоврядування), бюджетного періоду, бюджетного процесу тощо.

Варто нагадати, що наразі Бюджетний кодекс України містить такі положення про місцеві бюджети, бюджети місцевого самоврядування та бюджети об'єднаних територіальних громад:

1) їх дефініції (відповідно до статті 2 «місцеві бюджети – бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування»; «бюджети місцево-

го самоврядування – бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах), бюджети об'єднаних територіальних громад); «бюджети об'єднаних територіальних громад – бюджети об'єднаних територіальних громад, створених згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, а також бюджети об'єднаних територіальних громад, визнаних Кабінетом Міністрів України спроможними в порядку, встановленому законом» [2] (Розділ 1);

2) інші визначення понять, необхідних для розуміння норм про місцеві бюджети як загального характеру (бюджет, бюджетний процес, бюджетна класифікація тощо), так і спеціального характеру (рішення про місцевий бюджет, місцевий борг, обслуговування місцевого боргу, управління місцевим боргом, погашення місцевого боргу, місцевий фінансовий орган), Розділ 1;

3) положення про фінансування бюджету та місцевий борг (Розділ 3);

4) положення про міжбюджетні відносини, які можуть виникати і за участю місцевих бюджетів (Розділ IV);

5) норми про міжбюджетні трансферти (Глава 16) та про фінансові нормативи бюджетної забезпеченості, що використовуються для розподілу міжбюджетних трансфертів (Глава 15);

6) комплекс норм про місцеві бюджети в Розділі III, у т.ч. про надходження та витрати місцевих бюджетів (Глава 11), про складання, розгляд, затвердження, виконання та звітність місцевих бюджетів (Глава 12).

Науковий підхід до наведеного вище кола нормативно-правової регламентації аналізованих нормативно-правових актів надає підстави стверджувати, що відповідні положення Бюджетного кодексу України можна віднести як до галузі бюджетного законодавства, так і до галузі муніципального законодавства. Однак «первісною», з огляду на вищенаведені аргументи, доцільно визнати галузь бюджетного законодавства. Це є очевидним, наприклад, з огляду на те, який тезаурус застосовано у відповідних нормативних положеннях, та не потребує аргументації. Одночасне включення нормативних положень про місцеві бюджети, бюджети місцевого самоврядування та бюджетів об'єднаних територіальних громад до галузі муніципального законодавства зумовлено комплексним характером цієї галузі та відсутністю нагальної потреби порушувати цю комплексність.

Отже, місцеві бюджети є невід'ємним елементом бюджетної системи України, одним із принципів якої є принцип єдності бюджетної системи України. Його сутність полягає в тому, що: «єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності» [2]. Здавалося б, що принцип єдності бюджетної системи України вступає в конкуренцію з принципом самостійності, а сама наявність принципу самостійності в переліку принципів, на яких ґрунтується бюджетна система України, може надати можливість «виключити» норми про місцеві бюджети з Бюджетного кодексу України та «включити» їх до Кодексу законів про місцеве самоврядування в Україні. Однак ознайомлення з тим, як Бюджетний кодекс України визначає останній принцип, свідчить про зворотне («Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування. Органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування коштами відповідних місцевих бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюдже-

тів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом відповідних органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради Автономної Республіки Крим та відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети» [2]). Іншими словами, принцип самостійності передбачає фінансову самостійність – але не правову і не організаційну самостійність – окремих елементів бюджетної системи України.

Отже, наведені вище та інші норми бюджетного законодавства, які стосуються місцевих бюджетів та / або органів місцевого самоврядування, більш логічним є розмістити в Бюджетному кодексі України, а не в Кодексі законів про місцеве самоврядування в Україні. Резюмуючи, варто узагальнити, що слід підтримати інституційну кодифікацію положень про місцеві бюджети, бюджети місцевого самоврядування та бюджети об'єднаних територіальних громад у межах такого кодифікованого акта, як Бюджетний кодекс України, а не в Кодексі законів про місцеве самоврядування в Україні.

Аналогічні міркування можна висловити і щодо тих норм Податкового кодексу України, які містять положення про місцеві фінанси.

Проект Кодексу законів про місцеве самоврядування в Україні містить положення про місцеві податки та збори в однойменному розділі – в Розділі XXIX «Місцеві податки і збори» (Книга четверта «Матеріальна і фінансова основа місцевого самоврядування»). Розділ XXIX «Місцеві податки і збори» складається із двох глав: це Глави 160 «Система місцевих податків і зборів» та Глави 161 «Порядок списання та реструктуризації податкової заборгованості платників податків зі сплати місцевих податків і зборів».

Наразі Податковий кодекс України містить такі положення про місцеві фінанси:

1) окреслює коло нормативно-правових актів, які відносяться до податкового законодавства України (як і у випадку з попереднім проаналізованим документом, поняття «законодавство» застосовується в широкому розумінні, про що свідчить те, що до актів податкового законодавства однойменний Кодекс відносить у тому числі чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і якими регулюються питання оподаткування; рішення органів місцевого самоврядування з питань місцевих податків та зборів, прийняті за правилами, встановленими Кодексом);

2) констатує наявність в Україні не тільки загальнодержавних, але й місцевих податків та зборів;

3) визначає, що «до місцевих належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених цим Кодексом, рішеннями сільських, селищних, міських рад та рад об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, у межах їх повноважень і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад» [3] (стаття 8);

4) встановлює вичерпний перелік місцевих податків (податок на майно; єдиний податок) та місцевих зборів (збір за місця для паркування транспортних засобів; туристичний збір), стаття 10;

5) закріплює деякі повноваження органів місцевого самоврядування в податковій сфері, наприклад, що «установлення і скасування податків та зборів, а також пільг їх платникам здійснюються відповідно до цього Кодексу Верховною Радою України, а також Верховною Радою Автономної Республіки

Крим, сільськими, селищними, міськими радами та радами об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад у межах їх повноважень, визначених Конституцією України та законами України», та що «місцеві ради обов'язково установлюють єдиний податок та податок на майно (в частині транспортного податку та плати за землю, крім земельного податку за лісові землі)» [3] (стаття 10);

6) послідовно відстоює принцип стабільності оподаткування, якого мають дотримуватись і органи місцевого самоврядування – наприклад, «рішення про встановлення місцевих податків та зборів офіційно оприлюднюється відповідним органом місцевого самоврядування до 15 липня року, що передусім бюджетному періоду, в якому планується застосування встановлених місцевих податків та зборів або змін (плановий період). В іншому разі норми відповідних рішень застосовуються не раніше початку бюджетного періоду, що настає за плановим періодом» [3] (стаття 12);

7) встановлює певні податкові пільги для органів місцевого самоврядування. Так, вони згадуються в деяких підпунктах статті 197 «Операції, звільнені від оподаткування», наприклад, відповідно до частини 1 цієї статті «звільняються від оподаткування операції з:

1) «197.1.16. безоплатної передачі в державну власність чи комунальну власність територіальних громад сіл, селищ, міст або у їх спільну власність об'єктів усіх форм власності, які перебувають на балансі одного платника податку і передаються на баланс іншого платника податку, якщо такі операції проводяться за рішенням Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, прийнятим у межах їх повноважень»;

2) «197.1.29. безоплатної передачі в державну або комунальну власність відповідних територіальних громад трамвайних вагонів (товарна позиція згідно з УКТ ЗЕД 8603 10 00 10), тролейбусів (товарна позиція згідно з УКТ ЗЕД 8702 90 90 10), автобусів (товарна позиція згідно з УКТ ЗЕД 8702) для перевезення громадян на маршрутах (лініях) відповідно до вимог життєзабезпечення населених пунктів. У разі нецільового використання зазначених товарів платник податку зобов'язаний збільшити податкові зобов'язання за наслідками податкового періоду, на який припадає таке порушення, на суму податку на додану вартість, що мала бути сплачена в момент імпорту (постачання) таких товарів, а також сплатити пеню відповідно до закону» [3].

Як і у випадку з бюджетним законодавством, застосування до наведених вище норм податкового законодавства наукового підходу свідчить про те, що їх природа, предмет правового регулювання, тезаурус тощо є значно більш близькими до податкового законодавства, ніж до муніципального законодавства. Тому галузь податкового законодавства щодо наведених вище та інших норм, які мають відношення до місцевого самоврядування, все ж таки є первинною, а галузь муніципального законодавства – вторинною. Ці норми законодавства більш логічним є розмістити в Податковому кодексі України, а не в Кодексі законів про місцеве самоврядування в Україні.

Висновок. Резюмуючи, варто узагальнити, що слід підтримати інституційну кодифікацію положень про місцеві податки та збори в межах такого кодифікованого акта, як Податковий кодекс України, а не в Кодексі законів про місцеве самоврядування в Україні. Також слід підтримати інституційну кодифікацію

положень про місцеві бюджети, бюджети місцевого самоврядування та бюджети об'єднаних територіальних громад у межах такого кодифікованого акта, як Бюджетний кодекс України, а не в Кодексі законів про місцеве самоврядування в Україні.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі вбачаються в аналізі європейського досвіду кодифікації норм муніципального законодавства та оцінці можливостей запозичення його в Україні [4; 5].

Література:

1. Кодекс законів про місцеве самоврядування в Україні (Муніципальний кодекс України). Проект. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=9491
2. Бюджетний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50-51. Ст. 572.
3. Податковий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112.
4. Мішина Н.В. Конституційна регламентація місцевого самоврядування в Україні: сучасність та перспективи. *Публічне право*. 2015. № 3. С. 66–71.
5. Мішина Н. «Кодекс зебри» як модельна схема інкорпорації європейських стандартів прав людини. *Актуальні проблеми правознавства : науковий збірник ЮФ THEU*. Тернопіль : Вектор, 2013. Вип. 3. С. 113–120.

Головко Е. В. Кодифікація муніципального законодавства України: к вопросу систематизации бюджетных и финансовых норм

Анотація. В статті обосновується, що слід підтримати інституційну кодифікацію положень о місцевих податках і зборах в рамках такого кодифікованого акта, як Налоговый кодекс Украины, а не в Кодексе законов о местном самоуправлении в Украине. Также следует поддержать институциональную кодификацию положений о местных бюджетах, бюджетах местного самоуправления и бюджетах объединенных территориальных общин в пределах такого кодифицированного акта, как Бюджетный кодекс Украины, а не в Кодексе законов о местном самоуправлении в Украине.

Ключевые слова: муниципальное законодательство, систематизация, классификация муниципального законодательства, кодификация муниципального законодательства, бюджетное законодательство, финансовое законодательство.

Holovko K. Codification of municipal legislation of Ukraine: on the systematization of budget and financial rules

Summary. The article substantiates that institutional codification of provisions on local taxes and fees should be supported within such a codified act as the Tax Code of Ukraine, and not in the Code of Laws on Local Self-Government in Ukraine. It is also necessary to support the institutional codification of the provisions on local budgets, local government budgets and budgets of united territorial communities within such a codified act as the Budget Code of Ukraine, and not in the Code of Laws on Local Self-Government in Ukraine.

Key words: municipal legislation, systematization, systematization of municipal legislation, codification of municipal legislation, budgetary legislation, financial legislation.

*Зозуля О. І.,
кандидат юридичних наук, доцент
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІНИ ПЕРСОНАЛЬНОГО СКЛАДУ КОМІТЕТІВ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті виконано аналіз теоретичних положень і конституційно-правового регулювання особливостей зміни персонального складу комітетів Верховної Ради України. Визначено її основні засади, підстави, порядок і наслідки. Також обґрунтовано пріоритетні напрями вдосконалення конституційно-правового статусу парламентських комітетів.

Ключові слова: зміна, обрання, відкликання, перехід, персональний склад, комітети, парламент, Верховна Рада України.

Постановка проблеми. Формування персонального складу комітетів Верховної Ради України є ключовим складником забезпечення їхньої компетентності й повноважності. Не меншою мірою ефективність діяльності парламентських комітетів пов'язана з правилами зміни їхнього персонального складу. Останнє має гарантувати як постійність складу комітетів і його безпеченість від ситуативних змін, так і своєчасне відображення в складі комітетів реальної політичної структури парламенту, можливість поліпшення складу комітетів і реагування на недоліки роботи їх посадових осіб і членів. Разом із тим сьогодні чинне матеріальне та процесуальне законодавство характеризується деякою фрагментарністю й неузгодженістю регулювання підстав і механізму зміни складу комітетів, що значно ускладнює відповідну парламентську практику, сприяє надмірній політизації та кулуарності процесів зміни складу комітетів. А отже, в контексті вдосконалення правил утворення комітетів Верховної Ради України й підвищення ефективності їхньої діяльності й убагажуються актуальними питання зміни персонального складу комітетів.

Значимо, що деякі питання формування та зміни персонального складу комітетів Верховної Ради України раніше вже розглядали такі вчені, як О.М. Анохін, О.Ю. Бруслик, В.С. Журавський, Р.І. Матейчук, І.В. Мукомела, М.В. Развадовська та інші. Водночас їхні наукові роботи присвячені здебільшого лише окремим проблемам комплектування парламентських комітетів, розгорнуто не розкриваючи поточний стан і зміст механізмів зміни їхнього персонального складу, взаємозв'язок таких процедур із процесами утворення та ліквідації комітетів.

Саме тому **метою статті** є аналіз теоретичних положень і конституційно-правового регулювання особливостей зміни персонального складу комітетів Верховної Ради України, визначення її основних засад, підстав, порядку і наслідків, а також обґрунтування пріоритетних напрямів удосконалення конституційно-правового статусу парламентських комітетів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім відмітимо, що протягом терміну скликання Верховної Ради України персональний склад її комітетів може неодноразово змінюватись у зв'язку з припиненням/набуттям повноважень

народними депутатами України, незадовільними показниками їхньої роботи в комітеті, інтенсифікацією або зменшенням обсягу завдань у різних комітетах тощо. При цьому як збільшення, так і зменшення складу комітетів має здійснюватися насамперед із дотриманням загальних вимог до формування їхнього персонального складу, зокрема враховувати мінімальну й максимальну кількість осіб у складі одного комітету (ч. 3 ст. 5 Закону України від 04.04.1995 № 116/95-ВР [1]), ґрунтуватись на принципі пропорційного представництва в комітетах депутатських фракцій і груп (ч. 7 ст. 7 цього Закону України). Крім цього, у разі зміни складу комітетів, як на нас, має братися до уваги наявність в особи бажання та достатнього рівня компетенції для роботи в комітеті.

Згідно з ч. 1 ст. 7 профільного Закону України від 04.04.1995 № 116/95-ВР [1], персональний склад комітету може бути змінений шляхом обрання нового члена комітету, відкликання члена комітету, обрання чи відкликання керівництва комітету, а також дострокового припинення повноважень парламентаря, що входив до складу комітету. Законодавче регулювання зміни персонального складу парламентських комітетів більшою мірою стосується підстав і порядку відкликання голови, першого заступника та заступника голови, секретаря комітету. Разом із тим нині залишається законодавчо невизначеним механізм відкликання членів комітету, що не забезпечує достатнє гарантування прав як членів комітету, так і фракцій (груп), за квотами яких вони обрані. На нашу думку, зважаючи на однакові засади обрання керівництва та членів комітету, а також на їхній рівний статус під час розгляду і прийняття рішень у комітеті, найбільш простим та ефективним буде поширення на членів комітету чинного порядку відкликання голови, першого заступника й заступника голови, секретаря комітету. У цьому контексті також правильним буде закріплення в профільному Законі України від 04.04.1995 № 116/95-ВР [1] насамперед лише вихідних засад зміни складу комітетів і перенесення його відповідних процедурних норм до Регламенту Верховної Ради України від 10.02.2010 № 1861-VI [2].

Значимо, відповідно до Законопроекту від 20.11.1998 реєстр. № 2254 [3], у разі «систематичного ухилення народного депутата від активної участі у роботі комітету» за пропозицією голови комітет парламент міг би виключити його з комітету. Концептуально варто погодитися з доцільністю встановлення подібної підстави дострокового припинення повноважень членів, секретаря, заступників і першого заступника голови комітету, що спрямовується на забезпечення реальної змістовної роботи парламентарів у складі комітетів Верховної Ради України. Разом із тим вищевказане формулювання цієї підстави першочергово потребує уточнення таких оціночних, не правових критеріїв, як «систематичність» ухилення й «активна участь» у роботі. На нашу ж думку, тут має йтися більше про багаторазове

невиконання та/або неналежне виконання народним депутатом України своїх обов'язків у парламентському комітеті.

Обрання нового голови, першого заступника й заступника голови, секретаря та членів до складу вже діючих комітетів Верховної Ради України загалом підпорядковано загальним правилам їх первинного формування. Разом із тим потребує окремого правового визначення низка питань, що може виникати у зв'язку з обранням нових парламентарів до складу комітетів. Передусім із позицій принципу пропорційного представництва цілком логічним убачається надання права висунення кандидатури на відповідну керівну посаду в комітеті тій фракції (групі), за квотою якої обраний відкликаний із неї народний депутат України (ч. 7 ст. 83 Регламенту Верховної Ради України від 10.02.2010 № 1861-VI [2]). З метою усунення прогалин законодавчого врегулювання можливим і доцільним було б поширення цієї норми й на обрання нових членів комітетів, а також на переобрання на певні посади в комітеті у зв'язку не тільки з відкликанням парламентаря, а й із достроковим припиненням його повноважень. Окрім того, нез'ясованими залишаються суб'єкт і порядок висунення кандидатур на місця в комітетах, які раніше займали позафракційні народні депутати України. Уважаємо, що обрання на такі посади в комітетах інших позафракційних парламентарів сприятиме не тільки їх ширшому залученню до роботи різних комітетів, а й збереженню пропорційного розподілу місць у комітетах між фракціями та групами.

Дещо неоднозначним постає й питання обрання до певного комітету новообраного народного депутата України. З одного боку, принцип пропорційного представництва зумовлює включення такого парламентаря до складу комітету, в якому займав місце його попередник. З іншого ж боку, це може не відповідати ані рівню компетентності, ані бажанню народного депутата України. У цій ситуації мова може йти, наприклад, про встановлену ч. 3 ст. 84 Регламенту Верховної Ради України від 10.02.2010 № 1861-VI [2] можливість переходу парламентаря до іншого комітету.

На нашу думку, перехід народного депутата України до іншого комітету має розглядатися як окремий спосіб зміни персонального складу комітетів, що передбачає одночасне припинення його членства в одному комітеті (відкликання) та включення до складу іншого комітету (обрання). Можливість переходу до іншого комітету дає змогу спрощено корегувати первинний розподіл парламентарів по комітетах, забезпечуючи більш продуктивну роботу в них народних депутатів України. Шляхом переходу парламентарів з одного комітету до іншого може забезпечуватися одночасне з утворенням нового комітету формування його персонального складу (ч. 4 ст. 5 Закону України від 04.04.1995 № 116/95-ВР [1]), що логічно має наслідком зменшення складу комітетів, у яких раніше працювали відповідні народні депутати України.

Основними особливостями означеного переходу перед його розглядом і затвердженням Верховною Радою України є виявлення бажання парламентарем, погодження його заяви про перехід із головою відповідної фракції (групи) та попередній розгляд цієї заяви Головою Верховної Ради України й регламентним комітетом [2]. Указані етапи загалом мають гарантувати дотримання принципу пропорційного представництва фракцій (груп) у комітетах і вимог до кількості членів комітету, а також обґрунтованість реального зменшення/збільшення складу конкретних комітетів. Водночас законодавче ре-

гулювання переходу парламентаря до іншого комітету є досить фрагментарним, зокрема залишилася нерозкрита специфіка зміни комітету позафракційним народним депутатом України та парламентарем, який займає керівну посаду в комітеті, а також не визначається порядок розгляду на пленарному засіданні та прийняття парламентом рішення з приводу переходу народного депутата України до іншого комітету.

Також досить цікавим убачається передбачене ст. 4.4.7 нині вже не чинного Регламенту Верховної Ради України від 27.07.1994 № 129/94-ВР [4] право народних депутатів України за взаємною згодою й погодженням із їхньою фракцією/групою (фракціями/групами) один раз на рік обміняти місцями членів тодішніх постійних комісій. При цьому не можна погодитися з проведенням зазначеної зміни в складі комітетів шляхом не відкритого голосування в парламенті, а простого оголошення на його засіданні відповідних заяв, що де-факто нівелювало роль парламенту в затвердженні складу його комітетів. На відміну від сучасного механізму переходу парламентаря до іншого комітету, обмін місцями в комітетах, з одного боку, є більш складним з огляду на необхідність досягнення згоди про перехід з іншим народним депутатом України й одержання погодження цього його фракцією (групою); з іншого ж боку, обмін місцями в комітетах сам по собі не змінює представництво в них фракцій і груп і не призводить до зміни кількості членів комітету. Разом із тим варто визнати більшу універсальність механізму переходу парламентаря до іншого комітету, що допускає як одноосібну зміну комітету, так й одночасну взаємну зміну комітетів двома народними депутатами України (тобто їх неформальний обмін місцями в комітетах). Щодо переходу до іншого комітету також може бути доцільним установлення обмеження на кшталт «не більше одного разу протягом року», що запобігатиме можливому зловживанню цим механізмом чи його безвідповідальному й ситуативному застосуванню, сприяючи тим самим постійності складу парламентських комітетів.

Схожі правила передбачалися Законопроектом від 20.11.1998 реєстр. № 2254 [3], за яким парламентарі з однієї фракції (групи) за згодою її керівника могли тимчасово або постійно перейти до іншого комітету. Із цим також не можна беззаперечно погодитися через фактично позапарламентський (внутрішньофракційний) характер зміни складу комітетів, превалювання при цьому політичної доцільності над критерієм професійності, неврахування принципу пропорційного представництва фракцій (груп), широкі можливості для зловживання тимчасовістю та необмеженістю кількості таких переходів.

Якщо з приводу обрання або відкликання народного депутата України до складу комітету має бути внесено зміни до постанови Верховної Ради України про склад її комітетів, то, згідно з ч. 6 ст. 7 Закону України від 04.04.1995 № 116/95-ВР [1], у разі дострокового припинення повноважень парламентаря він виключається зі складу комітету без прийняття про це окремого рішення. Оскільки членство в комітеті є похідним від первинного статусу народного депутата України, втрата останнього (з чітким юридичним оформленням залежно від підстави рішенням суду, парламенту чи вищого керівного органу партії) цілком логічно зумовлює виключення такої особи зі складу комітету. При цьому більшість визначених ст. 81 Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [5] підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України самі по собі унеможливають виконання ним обов'язків у складі

комітету, зокрема це набрання сили обвинувальним вироком, визнання недієздатним (безвісно відсутнім), припинення громадянства, порушення вимог несумісності депутатського мандата, смерть тощо. Як і в разі відкликання народного депутата України зі складу комітету, дострокове припинення його повноважень потребує вирішення низки питань, пов'язаних із необхідністю доукомплектування комітету, переглядом складу підкомітетів, перерозподілом функціональних обов'язків і точних завдань у комітеті тощо.

Одним із основних способів зміни персонального складу комітетів Верховної Ради України є відкликання голови, його першого заступника та заступника, секретаря комітету. При цьому одразу варто вказати невичерпність закріпленого ч. 3 ст. 7 Закону України від 04.04.1995 № 116/95-ВР [1] переліку підстав їх відкликання парламентом із посад, зокрема, крім подання власної заяви та незадовільної роботи на посаді, до таких підстав зараховано й «інші обставини, що унеможливають виконання ними своїх обов'язків». З одного боку, законодавче регулювання дійсно навряд чи може повністю охопити всі обставини, які можуть перешкоджати роботі парламентаря в складі комітету, наприклад, морально-етичні порушення, тривала хвороба, перебування в статусі обвинуваченого тощо. З іншого ж боку, не можна виключати можливі зловживання у використанні цієї підстави відкликання керівництва комітету, що не сприяє стабільності та прогнозованості в його роботі. Так само, до речі, досить абстрактною є підстава «незадовільної роботи на посаді», що має не суто юридичний, а оціночний політико-правовий характер, також залишаючи широке поле для застосування означеної підстави.

Відмітимо, що заява про відкликання голови, його першого заступника та заступника, секретаря комітету має бути погоджена фракцією, за квотою якої він обраний на посаду (ч. 4 ст. 7 Закону України від 04.04.1995 № 116/95-ВР [1]). Указане обумовлюється принципом пропорційного представництва в комітетах фракцій (груп), згідно з яким вони мають не лише схвалити відкликання свого члена з керівної посади в комітеті, а й делегувати його до іншого комітету й визначити заміну відкликаному керівнику. Водночас як недолік маємо зауважити неврахування означеною нормою випадків подання заяви про відкликання особою, обраною до комітету за квотою депутатської групи, або ж узагалі позафракційним народним депутатом України. Також уважаємо, що повинен існувати механізм припинення повноважень відповідного керівника комітету в разі тривалого непогодження фракцією (групою) його особистої заяви про відкликання або незатвердження парламентом рішення про це (наприклад, через 15 днів за аналогією з ч. 5 ст. 77 Регламенту Верховної Ради України від 10.02.2010 № 1861-VI [2]).

Пропозиція про відкликання з підстав незадовільної роботи й наявності «інших обставин» уноситься Головою Верховної Ради України або відповідним комітетом. При цьому, внесення такої пропозиції, згідно з ч. 4 ст. 7 Закону України від 04.04.1995 № 116/95-ВР [1], уже не потребує погодження з фракцією (групою), за квотою якої обраний відповідний керівник (хоча О.Ю. Бруслик та І.В. Мукомела [6, с. 21, 39] помилково вказують, що таке погодження є загальною рисою процедури відкликання посадових осіб комітету). Цей підхід обґрунтовано зумовлюється інтересами пріоритетного забезпечення продуктивної роботи комітету, а не інтересами окремих фракцій чи груп (які все одно зберігають квоту на керівну посаду), унеможли-

люючи тим самим їх перешкоджання відкликанню неефективного керівника комітету. Отже, відкликання посадової особи комітету забезпечує його відповідальність не тільки перед фракцією (групою), а перед усім парламентом загалом.

Також наголосимо, що на законодавчому рівні варто уточнити, що під час схвалення комітетом пропозиції про відкликання одного зі своїх керівників така особа не може брати участь у відповідному голосуванні. Як на нас, право внесення пропозиції про відкликання доцільно надати й фракції (групі), за квотою якої обраний голова, його перший заступник чи заступник, секретар комітету. Особливо актуальним це може бути в разі неможливості відкликання особи з посади за заявою (наприклад, через її незгоду з відкликанням), а також з метою відповідального забезпечення належної організації роботи парламентських комітетів. Іншим можливим суб'єктом унесення пропозиції про відкликання могло б бути не менше ніж третина від конституційного складу народних депутатів України, як це свого часу передбачалося ч. 2 ст. 4.4.6 Регламенту Верховної Ради України від 27.07.1994 № 129/94-ВР [4].

До засад відкликання народного депутата України з керівної посади в комітеті належить і те, що він «залишається членом цього комітету», якщо не прийнято іншого рішення (ч. 5 ст. 7 Закону України від 04.04.1995 № 116/95-ВР [1]). Із формального погляду це правило є не зовсім коректним, оскільки керівники комітету не мають первинного статусу його членів (тому має йтися не про «залишення» членом комітету, а про набуття такого статусу). При цьому якщо відкликаний керівник залишається (стає) членом комітету, то квота пропорційного представництва його фракції (групи) у комітеті загалом фактично не порушується. У такому разі має бути встановлено виключення з вищезгаданого правила за ч. 7 ст. 83 Регламенту Верховної Ради України від 10.02.2010 № 1861-VI [2] й ця фракція (група) не повинна висувати свою кандидатуру на звільнену керівну посаду в комітеті. Іншим варіантом забезпечення дотримання принципу пропорційного представництва також може бути відкликання фракцією (групою) зі складу комітету іншого свого члена.

Дещо неоднозначним є питання прийнятності й доцільності відкликання народного депутата України, виключеного з депутатської фракції (групи), із комітету, до якого він обраний за квотою цієї фракції (групи). Сьогодні виключення з фракції (групи) не є підставою автоматичного припинення повноважень у комітеті чи відкликання з нього, хоча це пропонувалося закріпити Законопроектами від 20.11.1998 реєстр. № 2254 [3], від 27.06.2013 реєстр. № 2433а [7] і від 05.03.2015 реєстр. № 2331 [8]. Такий підхід є дискусійним, оскільки ставить у залежність від членства у фракції (групі) спроможність парламентаря здійснювати свій обов'язок щодо роботи в комітеті. Невирішення у цьому разі залишається й порядок нового обрання до комітетів такого вже позафракційного парламентаря, зважаючи на гарантованість місць у комітетах лише для фракцій і груп.

Водночас зі збереженням виключенням із фракції (групи) парламентарем свого місця в комітеті фактично порушуватиметься квота представництва фракції (групи) у складі комітету. З іншого боку, виключення парламентаря зі складу фракції (групи) здійснюється нею ініціативно й самостійно (у тому числі з урахуванням вищевказаних наслідків), а також призводить до зменшення чисельності фракції (групи) та, як наслідок, її квоти

в комітетах. Отже, вважаємо загалом прийнятним подальше перебування у складі комітету такого парламентаря. Тим більше, що фракція (група), з якої вийшов народний депутат України, має можливість ініціювати його відкликання з комітету за вищерозглянутою абстрактною підставою – «інші обставини, що унеможливають виконання ним своїх обов'язків». Крім того, зауважимо й необхідність чіткого законодавчого формулювання принципу перегляду як розрахункової квоти представництва фракції (групи), так і реального складу парламентських комітетів у разі істотної зміни кількості членів певної фракції (групи).

Варто звернути увагу й на передбачене ст. 4.4.6 попереднього Регламенту Верховної Ради України від 27.07.1994 № 129/94-ВР [4] автоматичне (без голосування парламенту) відкликання голови тодішньої постійної комісії в разі розпуску фракції (групи), за квотою якої він обраний. Чинне ж законодавство аналогічні питання залишає неврегульованими. На нашу думку, розпуск депутатської фракції (групи) дійсно є вагомою підставою для перегляду персонального (не тільки керівного) складу комітетів у зв'язку з істотною зміною політичної структури Верховної Ради України. Водночас навряд чи може бути нагальним послаблення комітетів шляхом відкликання їхніх голів, не передбачаючи одночасного заміщення цих посад. При цьому розпуск певної фракції (групи) сам по собі не збільшує квоти представництва інших фракцій (груп) у комітетах, до того ж у керівництві останніх мають бути представлені й позафракційні парламентарі, зокрема колишні члени розпущеної фракції (групи). Саме тому нами не вбачається необхідним автоматичне відкликання таких народних депутатів України з керівних посад у комітетах, що водночас не виключає їх наступного відкликання в іншому порядку, наприклад, у зв'язку з входженням до складу нової фракції (групи), що матиме наслідком перевищення її квоти пропорційного представництва в комітетах.

Порядок відкликання голови, його першого заступника та заступника, секретаря комітету в загальних рисах передбачає прийняття парламентом відкритим поіменним голосуванням відповідного рішення після обговорення цього питання (до 30 хвилин), включаючи інформацію ініціаторів відкликання, виступ особи, яка відкликається (до 10 хвилин), запитання й відповіді [2]. Оскільки парламентське обговорення має на меті підтвердження (непідтвердження) наявності підстав для відкликання особи з керівної посади в комітеті, доцільним є гарантування такій особі достатнього строку для підготовки виступу, а фракціям (групам) – для попереднього опрацювання питання відкликання. У зв'язку з цим убачається конструктивним передбачений попереднім Регламентом Верховної Ради України від 27.07.1994 № 129/94-ВР [4] розгляд подібного питання про відкликання не раніше як на п'ятнадцятий день після його включення до порядку денного.

Окрім того, до структури обговорення має опціонально включатися виступ інших осіб, зокрема представників самого комітету. Так само може бути виправданим певне збільшення часу обговорення питання відкликання особи з керівної посади в комітеті. Для порівняння, за вже нечинним Регламентом Верховної Ради України від 27.07.1994 № 129/94-ВР [4] таке обговорення (навіть дещо надмірно) мало тривати три з половиною години, у тому числі виступ особи, що відкликається, – 40 хвилин. Поза цим маємо погодитися, що відсутність особи, яка відкликається з керівної посади в комітеті, без поважних причин на засіданні парламенту не повинна перешкоджати

розгляду цього питання (ч. 5 ст. 83 Регламенту Верховної Ради України від 10.02.2010 № 1861-VI [2]). Водночас дієвість цієї норми прямо залежить від можливого довольного розуміння зазначених «поважних причин» відсутності, які на законодавчому рівні предметно не окреслюються.

Висновки. Зміна персонального складу комітетів Верховної Ради України проводиться, як правило, з дотриманням вимог до кількості осіб у складі комітету й принципу пропорційного представництва фракцій і груп у комітетах. Досить неоднозначною є остаточно законодавча неврегульованість механізму відкликання членів комітету, необов'язковість урахування в разі зміни складу комітету бажання та рівня компетенції парламентарів, надмірна абстрактність окремих підстав відкликання керівництва комітету, спрощеність і недостатня урегульованість порядку його відкликання тощо. Вирішення цих та інших питань сприятиме вдосконаленню механізму зміни складу парламентських комітетів, забезпеченню її прозорості й орієнтованості на інтереси не лише депутатських фракцій (груп), а й народних депутатів України та Верховної Ради України загалом.

Література:

1. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 04.04.1995 № 116/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 19. Ст. 134.
2. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 12. Ст. 565.
3. Про комітети та комісії Верховної Ради України: Проект Закону України від 20.11.1998 реєстр. № 2254 / Верховна Рада України. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=4982&pf35401=5040>.
4. Регламент Верховної Ради України від 27.07.1994 № 129/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 35. Ст. 338.
5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Бруслик О.Ю., Мукомела І.В. Комітети Верховної Ради України: час реформ. Харків: Юрай, 2017. 108 с.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо комітетів Верховної Ради України: Проект Закону України від 27.06.2013 реєстр. № 2433а / Верховна Рада України. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=47646&pf35401=268511>.
8. Про внесення змін до законів України «Про Регламент Верховної Ради України» та «Про комітети Верховної Ради України»: Проект Закону України від 05.03.2015 реєстр. № 2331 / Верховна Рада України. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=54316&pf35401=332733>.

Зозуля О. И. Особенности изменения персонального состава комитетов Верховной Рады Украины

Аннотация. В статье выполнен анализ теоретических положений и конституционно-правового регулирования особенностей изменения персонального состава комитетов Верховной Рады Украины. Определены его основные принципы, основания, порядок и последствия. Также обоснованы приоритетные направления совершенствования конституционно-правового статуса парламентских комитетов.

Ключевые слова: изменение, избрание, отзыв, переход, персональный состав, комитеты, парламент, Верховная Рада Украины.

Zozulia O. Features of changes in personal composition of the committees of the Verkhovna Rada of Ukraine

Summary. The analysis of theoretical basis and constitutional-legal regulation of the peculiarities of changes in personal composition of the committees of the Verkhovna Rada of Ukraine is made. Also it was determined its main principles,

grounds, procedure and consequences. The priority directions of improvement the constitutional-legal status of parliamentary committees are substantiated.

Key words: change, election, recall, transition, personal composition, committees, parliament, Verkhovna Rada of Ukraine.

Піфко О. О.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства

юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКРІПЛЕННЯ ГАРАНТІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК У КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ТА В КОНСТИТУЦІЯХ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей закріплення гарантій діяльності професійних спілок у конституції України та в конституціях країн – членів Європейського Союзу. На прикладі окремих країн вказується, як конституційні положення щодо профспілок можуть надавати профспілкам додаткові механізми гарантування прав профспілок (Польща, Португалія) або створювати умови, які на практиці призводять до порушення свободи профспілкової діяльності (Болгарія). Запропоновано виділяти чотири основні підходи до закріплення прав профспілок у конституціях країн – членів Європейського Союзу.

Ключові слова: конституція, професійні спілки, право на об'єднання в професійні спілки, статус професійних спілок, діяльність професійних спілок, гарантії діяльності професійних спілок, Європейський Союз.

Постановка проблеми. Професійні спілки (далі – профспілки) протягом тривалого часу відіграють ключову роль у становленні та розвитку громадянського суспільства в різних країнах Європи. Саме ефективна діяльність незалежних профспілок є однією з основних гарантій захисту трудових та соціально економічних прав людини і громадянина у сучасних демократичних країнах. Водночас конституції демократичних країн, чинні міжнародні нормативно-правові акти та національне законодавство закріплюють ряд гарантій, які забезпечують належне функціонування самих профспілок як особливого виду об'єднань громадян. Причому обсяг закріплення таких гарантій та підходи до їх закріплення в конституціях окремих країн істотно різняться. Вивчення досвіду країн – членів Європейського Союзу у конституційно-правовому регулюванні діяльності профспілок набуває особливого значення у світлі нещодавнього закріплення в тексті Конституції України [1] положень щодо незворотності європейського та євроатлантичного курсу України.

Метою статті є дослідження особливостей закріплення гарантій діяльності професійних спілок у конституції України та конституціях країн – членів Європейського Союзу.

Стан дослідження. В Україні окремі проблеми гарантій діяльності профспілок досліджувалися такими вченими, як Ю.М. Гришина, Ю.В. Кириченко, В.В. Соломінчук, О.А. Трюхан, Ю.П. Уралова, Ф.А. Цесарський, А.Ю. Шакірова, І.І. Шамшина тощо. Разом з тим дослідженням конституційного закріплення гарантій діяльності профспілок у країнах Європейського Союзу приділялося недостатньо уваги.

Виклад основного матеріалу. Якщо йдеться про закріплення на конституційному рівні положень про профспілки загалом, то в більшості країн – членів Європейського Союзу конституційні засади діяльності профспілок обмежуються закріпленням конститу-

ційного права на об'єднання у профспілки (Латвія, Естонія, Угорщина, Словенія, Люксембург, Мальта, Австрія, Бельгія, Естонія, Данія, Фінляндія, Федеративна Республіка Німеччина, Нідерланди), причому в деяких з цих країн право на об'єднання у профспілки навіть не виділяється із загального права на об'єднання. Разом з тим у конституціях ряду країн Європейського Союзу (Польща, Іспанія, Португалія, Чехія, Словаччина, Італія, Хорватія, Греція), як і в конституції України, засади діяльності профспілок врегульовані більш детально.

Так, ст. 36 Конституції України визначає, що громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Тобто гарантується право на об'єднання у профспілки, належна реалізація якого, по суті, виступає передумовою створення та діяльності профспілок. Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до громадських організацій. Тобто Конституцією України гарантується не тільки позитивний, але й негативний аспект права на об'єднання у профспілки.

Також згідно зі ст. 36 Конституції України професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів. Зауважимо, що свого часу Конституційний Суд України визнав неконституційними положення статті 16 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [2] в частині законодавчого закріплення таких умов легалізації профспілок, котрі фактично пов'язували початок діяльності створеної профспілки із моментом її реєстрації у відповідних уповноважених органах. Таке законодавче положення Конституційний Суд України визначив, як рівнозначне вимозі про надання попереднього дозволу на створення профспілки [3].

Ч. 4 і 5 ст. 36 Конституції України декларують, що всі об'єднання громадян рівні перед законом, а всі профспілки мають рівні права. Така рівність полягає у рівних правах, рівних обов'язках однакових громадських об'єднань, рівному захисті їхніх прав з боку держави, рівній відповідальності за порушення законодавства [4, с. 277–278]. Так, у справі про молодіжні організації [5] Конституційний Суд України визнав неконституційними окремі положення Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» [6], оскільки вони закріплювали винятковий монополітний статус однієї зі спілок відповідних об'єднань громадян. У вітчизняній юридичній науці пропонувалося внесення відповідних змін до положень Конституції України, які регулюють діяльність профспілок. Так, Ю.В. Кириченко пропонує виокремити право на свободу об'єднання у профспілки у самостійну норму

і разом з правом на страйк закріпити в окремій статті. [7, с. 72]. На думку вченого, це надасть змогу більш детально регламентувати право на свободу об'єднання в профспілки та нормативно розмежувати це право від загального положення про право на об'єднання. Така пропозиція, безумовно, заслуговує на увагу, хоча, як показує аналіз досвіду окремих країн Європейського Союзу, сама тільки форма закріплення права на об'єднання у профспілки не відіграє ключову роль у гарантуванні цього права.

Розглянемо особливості конституційного закріплення гарантій профспілок у конституціях окремих країн – членів Європейського Союзу. Так, в ст. 59 Конституції Польщі [8] гарантується свобода об'єднання в профспілки, соціально-професійні організації фермерів і в організації роботодавців, ця свобода може підлягати лише таким законодавчим обмеженням, які передбачені міжнародними актами, ратифікованими в Польщі, а ст. 12 зобов'язує державу забезпечити свободу створення та діяльності цих об'єднань. Нетиповим для конституцій країн Європейського Союзу є положення ст. 188 та ст. 191 Конституції Польщі, відповідно до яких загальнонаціональні профспілкові органи та загальнонаціональні органи організацій роботодавців і професійних організацій мають право звернутися до Конституційного Трибуналу Польщі із заявою про:

- відповідність законів та міжнародних договорів Конституції Польщі;
- відповідність законів ратифікованим міжнародним договорам;
- відповідність правових норм, що видаються центральними державними органами Конституції Польщі, законам Польщі та ратифікованим міжнародним договорам.

При цьому слід мати на увазі вимогу ч. 2 ст. 191 Конституції Польщі, яка уточнює, що наведене вище право загальнонаціональних профспілкових органів та загальнонаціональних органів організацій роботодавців і професійних організацій поширюється винятково на ті нормативні акти, які стосуються їхньої сфери діяльності. На це вказує і Конституційний Трибунал Польщі під час вирішення питання про відкриття конституційного провадження у справі [9; 10]. Діяльність Конституційного Трибуналу Польщі регулюється Законом Польщі «Про Конституційний Трибунал» [11]. Зокрема, п. 3 ч. 2 ст. 62 названого закону вимагає під час подання заяви загальнонаціональним профспілковим органом, загальнонаціональним органом організацій роботодавців і професійних організацій, обов'язкове додавання до заяви виписки з Національного Судового Реєстру. Така вимога встановлюється для підтвердження загальнонаціонального статусу відповідного об'єднання [12, с. 103]. За результатами розгляду Конституційним Трибуналом Польщі справ, які ініціювали загальнонаціональні профспілкові органи Польщі, їх було визнано такими, що не відповідають Конституції Польщі та ряду положень Закону Польщі «Про профспілки» [13].

З цих позицій аналізована практика Польщі, безумовно, заслуговує на її впровадження в Україні. Разом з тим слід мати на увазі, що ст. 191 Конституції Польщі, яка надає загальнонаціональним профспілковим органам Польщі право на звернення до Конституційного Трибуналу Польщі з питань, що належать до їх сфери діяльності, таке ж право закріплює і за релігійними організаціями та територіальними органами місцевого самоврядування. Отже, потрібно враховувати відмінності у традиціях конституційного судочинства. Тому питання про можливе закріплення в Конституції України права профспілок на звернення до Конституційного Суду

України потребує подальшого вивчення як з точки зору забезпечення гарантій профспілок, так і в розрізі дослідження доктрини конституційного судочинства України та її удосконалення.

Серед всіх країн – членів Європейського Союзу найбільш широке конституційне регулювання діяльності профспілок спостерігається в Конституції Португалії [14], де проблемам гарантій прав працівників, в тому числі і профспілками, присвячено Главу 3 «Права, свободи та гарантії працівників» (статті 53-57). Ст. 55 Конституції Португалії гарантує свободу профспілкової діяльності. Під час здійснення свободи профспілкової діяльності трудящим без будь-якої дискримінації гарантується: свобода створення профспілкових об'єднань на всіх рівнях; свобода вступу до профспілки (причому ніхто не може бути примушений виплачувати членські внески профспілці, членом якої він не являється); свобода організації і внутрішньої регламентації профспілок; право здійснювати профспілкову діяльність на підприємстві. Ст. 56 Конституції Португалії закріплює права профспілок (право на участь в розробці трудового законодавства, право здійснювати представництво в органах соціального партнерства, право на участь в реорганізації підприємств тощо), що є абсолютно нехарактерним для конституцій інших країн – членів Європейського Союзу. Також в Конституції Португалії закріплюються ряд інших принципів діяльності профспілок: незалежність профспілок від держави, релігійних організацій, партій та інших організацій, керування демократичними принципами організації та управління у всіх сферах профспілкової діяльності, рівності профспілок тощо.

Нетипові для інших конституцій країн Європейського Союзу містяться і в Конституції Болгарії, ст. 12 якої проголошує, що громадські об'єднання, включаючи профспілки, не можуть встановлювати політичні цілі та займатися політичною діяльністю, яка властива лише політичним партіям [15]. Таке положення Конституції Болгарії отримало своє відображення і в рішеннях Європейського суду з прав людини. Так, у справі Йордан Іванов та інші проти Болгарії [16] заявник скаржився на незаконну відмову у реєстрації об'єднання, де однією з підстав для відмови у проведенні державної реєстрації визначалося переслідування об'єднанням політичних цілей, котрі відповідно до Конституції Болгарії властиві лише політичним партіям. Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що в даному випадку відмова в реєстрації призводить до обмеження права на свободу об'єднання як організації, так і її членів, і мало місце порушення ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Наведені причини для відмови в реєстрації (в тому числі і переслідування політичних цілей) були визнані недостатніми для відмови в реєстрації. Європейський суд з прав людини наголосив, що не дивлячись на те, що обмеження й були передбачені в законі, вони не були «необхідними у демократичному суспільстві».

Висновки. Положення щодо профспілок, які містяться в конституції відповідної країни, мають визначальне значення для гарантування їх належної діяльності. Такі положення можуть як створювати для профспілок додаткові механізми гарантування прав профспілок (Польща, Португалія), так і створювати умови, котрі на практиці призводять до порушення свободи профспілкової діяльності (Болгарія). Закріплене в Конституції Польщі право загальнонаціональних профспілкових органів на звернення до Конституційного Трибуналу Польщі має надзвичайно важливе значення для гарантування прав профспілок і позитивно впливає на загальний рівень захисту трудових та соціальних прав людини і громадянина в Польщі.

Аналіз положень конституцій країн – членів Європейського Союзу дозволяє виділити чотири основні підходи закріплення прав профспілок у конституціях цих країн:

– в тексті конституції містяться тільки положення про право на об'єднання у профспілки (Латвія, Естонія, Угорщина, Словенія, Люксембург, Мальта), а в конституціях деяких країн це право навіть не виділяється із загального права на об'єднання (Австрія, Бельгія, Естонія, Данія, Фінляндія, Федеративна Республіка Нідерланди);

– поруч з правом на об'єднання у профспілки в конституції визначається мета діяльності профспілок – захист трудових, соціальних та економічних прав і інтересів громадян (Румунія, Литва);

– розширені положення щодо регулювання діяльності профспілок, де поруч з правом на об'єднання у профспілки та метою діяльності профспілок закріплюються окремі положення про реєстрацію профспілок (Італія), положення щодо неприпустимості обмежень кількості профспілкових організацій (Чехія, Словаччина), положення про те, що включає в себе свобода профспілкової діяльності (Іспанія), право загальнонаціональних профспілок на звернення до Конституційного Трибуналу (Польща), заборона встановлювати профспілками політичних цілей та зайняття політичною діяльністю (Болгарія). До цієї категорії належить і Конституція України;

– широке конституційне закріплення засад діяльності профспілок, коли поруч з наведеними вище положеннями безпосередньо на конституційному рівні закріплюються права профспілок, зокрема, право профспілок на укладення колективних договорів, визначаються всі форми реалізації права на об'єднання у профспілки, окремі питання сплати членських внесків членами профспілки, гарантії діяльності виборних представників трудящих тощо (Португалія).

Література:

- Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15 вересня 1999 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>.
- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями народних депутатів України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 8, 11, 16 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (справа про свободу утворення профспілок) від 18 жовтня 2000 р. *Офіційний вісник України*. 2000. № 43. Ст. 1857.
- Конституція України. Науково-практичний коментар 2-ге вид., переробл. і допов. / редкол.: В.Я. Тацій, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш та ін. Харків : Право, 2011. 1128 с.
- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзацу четвертого статті 2, частини другої статті 6, частин першої, другої статті 10 Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (справа про молодіжні організації) від 13 грудня 2001 р. *Офіційний вісник України*. 2001. № 51. Ст. 2310.
- Про молодіжні та дитячі громадські організації : Закон України від 1 грудня 1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-14>.
- Кириченко Ю.В. Право на свободу об'єднання у професійні спілки: відповідність конституційної практики України європейським стандартам. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. № 10. Т. 1. С. 70–73.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970780483>.
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 kwietnia 2009 r. sygn. akt K 27/07. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20090680584>.
- Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 21 listopada 2001 roku, K 31/01. URL: <https://prawo.money.pl/orzecznictwo/trybunal-konstytucyjny/postanowienie;z;dnia;2001-11-21,k,31,01,1121,orzeczenie.html?szukaj=wyrok>.
- Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. o Trybunale Konstytucyjnym. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150001064>.
- Kustra A. Legitymacja czynna związków zawodowych i organizacji zawodowych w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego. *Studia Iuridica Toruniensia*. 2010. Vol 6. Tom VI. S. 101–117.
- Ustawa z dnia 23 maja 1991 r. o związkach zawodowych. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19910550234>.
- Constituição da República Portuguesa. URL: <https://dre.pt/crp-parte-i>
- Конституция на Република България. URL: <https://www.parliament.bg/bg/const>.
- Case of Yordan Ivanov and Others v. Bulgaria (№ 70502/13) 11 January 2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%2270502/13%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%22item%22:%5B%22001-180160%22%5D%7D>.

Пифко А. А. Особенности закрепления гарантий деятельности профессиональных союзов в конституции Украины и в конституциях стран Европейского союза

Аннотация. Статья посвящена исследованию особенностей закрепления гарантий деятельности профессиональных союзов в конституции Украины и в конституциях стран – членов Европейского Союза. На примере отдельных стран указывается, как конституционные положения относительно профсоюзов могут предоставлять профсоюзам дополнительные механизмы гарантирования их прав (Польша, Португалия), или создавать условия, которые на практике приводят к нарушениям свободы профсоюзной деятельности (Болгария). Предложено выделять четыре основных подхода к закреплению прав профсоюзов в конституциях стран – членов Европейского Союза.

Ключевые слова: конституция, профессиональные союзы, право на объединение в профессиональные союзы, статус профессиональных союзов, деятельность профессиональных союзов, гарантии деятельности профессиональных союзов, Европейский Союз.

Pifko O. Peculiar aspects of the enshrinement of guarantees for trade union activity in the constitution of Ukraine and in the constitutions of the EU member countries

Summary. The article explores the peculiar aspects of the enshrinement of guarantees for trade union activity in the constitution of Ukraine and in the constitutions of the EU member countries. Using the example of some countries the author shows how constitutional provisions for trade unions can provide trade unions with additional mechanisms for guaranteeing trade union rights (Poland and Portugal) or establish conditions which in practice lead to the violation of the freedom of trade union activity (Bulgaria). The article suggests distinguishing four major approaches to the enshrinement of trade union rights in the Constitutions of EU member countries.

Key words: constitution, trade unions, right to form and join trade unions, trade union status, trade union activity, guarantees for trade union activity, European Union.

Чижов Д. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правового забезпечення
Військового інституту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
асистент кафедри загальноправових дисциплін
Інституту управління і права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПОГЛЯД НА ОХОРОНУ ІНТЕРНЕТ-САЙТІВ ЯК ОБ'ЄКТІВ АВТОРСЬКОГО ПРАВА

Анотація. У статті розглядається конституційний погляд на охорону інтернет-сайтів як об'єктів авторського права. Нині це питання є доволі актуальним, адже інформаційні технології стрімко розвиваються, а тому й злочини у цій сфері стають поширеними. З цієї причини головний закон країни – Конституція України – має регулювати це положення, щоб передбачити негативні наслідки.

Ключові слова: Конституція України, охорона інтернет-сайтів, авторське право, інформаційні технології, інтелектуальна власність.

Постановка проблеми. В XXI ст. інформаційні технології розвиваються дуже стрімко, зокрема це стосується глобальної мережі Інтернет. Незаперечним фактом нині є те, що є масовий інтерес до інтернету. Значущість суспільних відносин, що виникають у зв'язку з його використанням, не викликає сумніву. Тому природно, що і юристи не залишають без уваги глобальну мережу. З'являється об'єктивна потреба в правовому регулюванні нової галузі.

В середині 90-х рр. XX ст. здавалося, що інтернет може бути вільним від регулювання. І державі з її спробами втиснути світову павутину в національні рамки доводилося стикатися з елементарною юрисдикцією: сайт буде розміщений там, де ліберальніші умови. Проте нині ситуація докорінно змінилася. Схоже, що початок XXI ст. запам'ятається всім як час, коли держави поголівно і серйозно почали регулювати кіберпростір і забули в процесі, що причина, з якої всесвітня мережа стала такою інноваційною силою, швидше в саморегулюванні або у відсутності такого взагалі. Так, наприклад, у Великій Британії акт «Про регулювання діяльності органів дізнання» дає право поліції мати беззаперечний доступ до електронної пошти й іншої онлайн-комунікації.

Південна Корея оголосила незаконним доступ до веб-сайтів, що стосуються азартних ігор. У США був прийнятий закон, що зобов'язав всі школи і бібліотеки, що перебувають на федеральному фінансуванні, встановлювати спеціальне програмне забезпечення на всі без винятку комп'ютери задля блокування надходження «шкідливих для молоді матеріалів» і т. п. [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику об'єктів авторського права розглянуто в працях Ч.Н. Азімова, Г.О. Андрощука, С.С. Алексеева, О.В. Дзери, В.С. Дроб'язка, Р.В. Дроб'язка, Л.О. Глухівського, Е.П. Гаврилова, М.М. Богуславського, О.П. Сергеева, О.А. Підпригори, О.О. Підпригори, О.М. Пастухова та інших учених.

Метою статті є визначення сучасних особливостей охорони інтернет-сайтів як об'єктів авторського права з конституційного погляду.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена, насамперед, тим, що ця стаття є однією з перших вітчизняних теоретико-правових досліджень явища охорони інтернет-сайтів з позиції розгляду авторського права та його еволюції.

Варто зазначити, що Європа прагне вести глобальну політику щодо інтернет-законодавства. Згідно з новим так званим інтернет-законодавством Європейського Союзу, покупці-європейці мають право подавати позови до суду на європейські сайти в країні їх громадянства, а правила є загальними і міжнародно визнаними. США повністю підтримали Договір Ради Європи про кіберзлочинства, мета якого – гармонізувати законодавство у сфері хакерства, інтернет-шахрайства і дитячої порнографії [6].

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми регулювання суспільних відносин, пов'язаних із використанням інтернету, стають дуже актуальними і для України. Нині не доводиться говорити про розробку цього напряму в праві. Воно тільки формується. Ні в Україні, ні в Російській Федерації немає розробок, присвячених цій темі, публікуються лише окремі статті юристів, які зайнялися розробкою юридичного аспекту використання інтернету. Питання нормативного регулювання глобальних мереж мають лише постановочний характер.

Однак нині в Україні є ціла низка нормативних актів, що регулюють відносини у сфері інформації і, відповідно, порушують питання використання глобальної мережі, але тільки один документ, присвячений безпосередньо інтернету. Це Указ Президента № 928/2000 «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» від 31.07.2000 р. Характеризуючи цей документ, варто сказати, що він має декларативний характер, але при цьому визначає основні напрями правового регулювання інтернету в Україні. Передусім це захист авторського права в глобальній мережі.

Згідно зі ст. 34 Конституції України кожен громадянин має право на достовірну інформацію. Через швидкий розвиток технологій інформація розвивається швидше, саме це підтверджує значимість охорони інформації, а отже, й авторського права [1].

Загальна декларація прав людини, конституція України, закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. з подальшими змінами надають громадянам України гарантії захисту прав інтелектуальної власності

(ІВ). Так, ст. 20 Закону говорить, що авторське право на твір, створений за договором з автором, який працює по підрядку, належить автору [2].

Авторське право – частина цивільного права, яке визнає права і обов'язки, що виникають у зв'язку зі створенням і використанням (видання, виконання, показ, навчання, копіювання і т. п.) творів літератури, науки, мистецтва. Цивільний кодекс України захищає авторські права до інтелектуальної власності.

Це загострило наявні у світі проблеми в авторському праві та виявило нові – проблеми правового режиму нових об'єктів авторського права, охорони авторських прав у цифрових мережах. Ера високих комп'ютерних технологій розвивається дуже динамічно, а за цим не встигає законодавець. Всесвітня інформаційна мережа Інтернет є звичним засобом передачі інформації будь-якого характеру. Це дозволяє більш швидко і неформальне поширення нових товарів, хоча доволі хаотичне. Нині більшість компаній мають власні інтернет-сайти – віртуальні представництва, які інформують світ про компанію та її діяльність. Задля їхньої розробки, наповнення і підтримання витрачаються чималі кошти. Тому дедалі частіше власники сайтів цікавляться охороною авторських прав на них. У мережі Інтернет укладається багато правочинів, є віртуальні банки, поширюється різноманітна інформація.

В наказі Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 25 листопада 2002 р. № 327/225 «Про затвердження Порядку інформаційного наповнення та технічного забезпечення Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади та Порядку функціонування веб-сайтів органів виконавчої влади» надано визначення вебсайту та веб-порталу як певного поєднання технічної та інформаційної складової» [3]. Згідно з п. 1.3, вебсайт – це система програмних та апаратних засобів з унікальною адресою в мережі Інтернет разом з інформаційними ресурсами, що перебувають у розпорядженні певного суб'єкта і забезпечують доступ юридичних та фізичних осіб до цих інформаційних ресурсів та інші інформаційні послуги через мережу Інтернет; вебпортал – вебсайт, організований як системне багаторівневе об'єднання різних ресурсів та сервісів із метою забезпечення максимальної можливості доступу до інформації та послуг.

Вебсайт створюється цілеспрямованою діяльністю професіоналів. Дизайнерське рішення вебсайту пов'язано з вимогами до кольорового, графічного та аудіовізуального відображення. Організація внутрішніх переходів пошукової системи потребує певного програмного рішення. Підбір та систематизація інформаційних складників безпосередньо пов'язані з фаховою спрямованістю вебсайту [5].

Створення вебсайту можливо охарактеризувати не тільки підбором, розташуванням, упорядкуванням складових частин вебсайту, а й творчістю. У цей процес одні особи створюють елементи, які використовуються потім, на другому етапі, іншими особами для створення комплексного об'єкта загалом. Складний, багатогранний процес створення вебсайту є збірним чи складовим подібно до ч. 2 ст. 188 ЦК: «Правочин, вчинений щодо складної речі, поширюється на всі її складові частини, якщо інше не встановлено договором». Як зібраний твір, він може поєднувати як літературні, так і музичні, фотографічні, аудіовізуальні та інші твори, так неохоронювані об'єкти (скла-

даться як із різнорідних, так і з однорідних речей). Кожен із зазначених об'єктів не пов'язаний з іншим (крім єдиного творчого замислу) [4].

Об'єктами авторського права є твори, що закріплено ст. 433 ЦК України, ст. 8 Закону України «Про авторське право та суміжні права», ст.ст. 1, 2 Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів, ст. 1 Всесвітньої конвенції про авторське право [2]. В ст. 54 Конституції України, зазначено, що громадянам гарантовані свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Кожен громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом. Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством. Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами.

Проте законодавство не надає повного переліку об'єктів авторського права. Це положення зумовлено тим, що життя в своєму розвитку може породжувати нові об'єкти творчої діяльності людини, а їх будь-яке нормативне закріплення може виключити їх із кола об'єктів правової охорони. З зазначених складників вебсайту та вебпорталу з точки зору авторсько-правової охорони не підлягають розгляду програмні та апаратні засоби. Зазначена теза ґрунтується на тому, що апаратні засоби належать до галузі техніки, а не літератури або мистецтва. Програмні засоби дають змогу власнику сайту налаштувати структуру та відображення інформації на вебсайті, але за допомогою програмних засобів можливе створення різних вебсайтів [8]. Сама по собі програма для створення вебсайту належить до об'єктів авторського права – комп'ютерних програм. Однак створений за її допомогою вебсайт є самостійним об'єктом. З точки зору авторсько-правової охорони можна розглядати унікальну адресу в мережі Інтернет та інформаційні ресурси вебсайту. Унікальною адресою у мережі Інтернет є доменне ім'я, тобто символічне позначення, призначене для ідентифікації інформаційних ресурсів і адресації запитів у мережі Інтернет та зареєстроване в реєстрі доменних імен відповідно до загальноприйнятого порядку та звичаїв ділового обороту, наділене, з технічної точки зору, властивістю унікальності. Доменне ім'я може розглядатись як охороноздатна частина вебсайту, за умови його оригінальності [9]. Інформаційні ресурси вебсайту складаються з тексту, графіки, звуків, відеосюжетів. Підбір, розташування, упорядкування інформаційних ресурсів вебсайту може мати творчий характер. У процесі визначення творчого характеру автора вебсайту можливе застосування поділу мислення на продуктивне та репродуктивне. Відсутність вигаданого самим автором критерію підбору та розташування матеріалу не може розглядатись як продуктивне мислення та не дає підстав для виникнення авторського права.

Сучасний розвиток телекомунікаційних технологій змінює уявлення та способи використання вебсайтів у підприємницькій діяльності, вони є необхідним реквізитом кожного суб'єкта господарювання. Вебсайт – не лише «віртуальний офіс» чи

«візитна картка» в мережі Інтернет. Поступово він перетворився на самостійний інструмент здійснення підприємницької діяльності та отримання прибутку [12].

Висновки. Законодавство України у сфері захисту прав інтелектуальної власності в мережі Інтернет нині на етапі зародження. За останні роки робилися спроби щодо розроблення правової бази. Це і проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо захисту авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет», і проект Національної стратегії розвитку сфери ІВ в Україні у період до 2020 р., проект стратегії інноваційного розвитку України у 2010–2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів [13].

Проте, на жаль, усі ці законодавчі спроби більше схожі на популістські проекти без реальної перспективи їхнього прийняття. А тому, з огляду на нинішню ситуацію, юристам із цих питань залишається тільки вивчати нечисленну судову практику, застосовувати аналогію права та керуватися загальними засадами у сфері ІТ, які не здатні повною мірою захистити права власника об'єкта інтелектуальної власності в мережі Інтернет.

Таким чином, можна говорити про те, що хоча законодавчий сайт нині не є об'єктом авторського права, практика зараховує його до цієї категорії. Відповідно, автор сайту буде мати особисті немайнові і майнові права. Його варто внести до ст. 433 Цивільного кодексу України та ст. 54 Конституції України.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-96> (дата звернення: 26.03.2019).
2. Про авторське право та суміжні права : Закон України від 25 грудня 2015 р. № 927/19 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення: 26.03.2019).
3. Про затвердження Порядку інформаційного наповнення та технічного забезпечення Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади та Порядку функціонування веб-сайтів органів виконавчої влади : Наказ Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 25 листопада 2002 р. № 327/225. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1021-02> (дата звернення: 23.03.2019).
4. Гура М.В. Цивільно-правова охорона Інтернет-сайту в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право»; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України. Київ, 2006. 20 с.
5. Драпак Г., Скиба М. Основи інтелектуальної власності : навч. посібник / За ред. Г. Драпак. Хмельницький : ТУП, 2003. 135 с.
6. Жерве Д. Авторське право і суміжні права в міжнародних конвенціях від 1886 р. до цифрової ери. Книга 2: Виступи, статті

європейських спеціалістів. упоряд. В.С. Дроб'язко. Київ. Дім «Ін Юре», 2001. 460 с.

7. Левченко О.М., Завадський І.О., Прокопенко Н.С. Основи Інтернету. Київ : BHV. 2009. 158 с.
8. Авторське право. *Вікіпедія*. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 23.03.2019).
9. Патентний поверений Дмитрій Романенко. Регистрация торговых марок в Украине. URL: http://www.romanenko.ua/ua/library/article_site.html (дата звернення: 24.03.2019).
10. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятий Дипломатичною конференцією від 20 грудня 1996 р. та положення Бернської конвенції 1971 р., на які містяться посилання у Договорі (Договір ВОІВ про авторське право) 1996. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995-770> (дата звернення: 27.03.2019).
11. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми, прийнятий Дипломатичною конференцією від 20 грудня 1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995-769> (дата звернення: 27.03.2019).
12. Забезпечення правової охорони веб-сайта як об'єкта авторського права у мережі Інтернет. URL: <http://mis.ueplac.kiev.ua/ua/acquis/intellectual/item-254> (дата звернення: 27.03.2019).
13. Рекомендації щодо вдосконалення механізму регулювання цифрового використання об'єктів авторського права і суміжних прав через мережу Інтернет. URL: <http://sips.gov.ua/ua/recomnet.html> (дата звернення: 26.03.2019).

Чижов Д. А. Конституционный взгляд на охрану интернет-сайтов как объектов авторского права

Анотация. В статье рассматривается конституционный взгляд на охрану интернет-сайтов как объектов авторского права. На сегодняшний день данный вопрос является достаточно актуальным, так как информационные технологии стремительно развиваются, а потому и преступления в этой сфере становятся более распространенными. По этой причине главный закон страны – Конституция Украины – должен регулировать данное положение, чтобы предусмотреть негативные последствия.

Ключевые слова: Конституция Украины, охрана интернет-сайтов, авторское право, информационные технологии, интеллектуальная собственность.

Chyzhov D. Constitutional view on protection of internet sites as objects of copyright

Summary. This article discusses the constitutional view of the protection of Internet sites as objects of copyright. To date, this issue is very relevant, as information, technology is rapidly developing, and therefore crimes in this area are becoming more widespread. For this reason, the main law of the country – the Constitution of Ukraine should regulate this provision in order to anticipate negative consequences.

Key words: the Constitution of Ukraine, protection of Internet sites, copyright, information technologies, intellectual property.

Констанкевич Ю. З.,
аспірант кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ СТАНДАРТІВ У КОМУНІКАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ СУБ'ЄКТІВ

Анотація. У статті розглянуто комунікацію конституційних суб'єктів і роль у цьому процесі морально-етичних стандартів, що застосовуються до представників органів публічної влади. Зокрема, доводиться, що відповідність посадових осіб моральним та етичним критеріям допомагає у сприйнятті владних рішень суспільством, забезпечує єдиний ціннісний рівень між конституційними суб'єктами й утверджує авторитет владних органів, що сприяє ефективній комунікації.

Ключові слова: морально-етичні стандарти, доброчесність, комунікація, конституційні суб'єкти.

Постановка проблеми. Несприйняття суспільством рішень владних органів, перебування громадськості й публічної влади на різних ціннісних рівнях, деструктивні процеси у взаєморозумінні суб'єктів права потребують відшукування шляхів вирішення проблеми, що є досить актуальною, зважаючи на сучасні політико-правові процеси.

Отже, **метою статті** є здійснення спроби теоретичного доведення тези, що впровадження в законодавство морально-етичних критеріїв до представників владних органів сприятиме більш вдалій комунікації між конституційними суб'єктами. Під останніми визнаються найбільш впливові суб'єкти конституційного права (якщо використовувати прийняту термінологію правової доктрини в Україні) – людина, народ, держава, громадянське суспільство (сьогодні немає однозначної думки щодо того, чи є воно суб'єктом права) і корпорація. У нижченаведених аргументах такому суб'єкту, як корпорація, увага переважно не приділялась, здебільшого використовувалися зв'язки між людиною, народом, громадянським суспільством (у сенсі активної частини народу) та держави в особі її представників – посадових і службових осіб органів публічної влади. У методологічній основі роботи лежить герменевтична метода (під час тлумачення текстів), окрім якої в аргументації використано міждисциплінарний підхід у царинах філософії, права та соціології, а також теоретичне моделювання впливу морально-етичних стандартів, що застосовуються до представників владних органів, на комунікацію конституційних суб'єктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передовсім варто сказати, що, оскільки йдеться про спеціальних суб'єктів права, вказана комунікація має характер правової. Однак навіть у цьому сенсі правову комунікацію можна розуміти в різний спосіб: як одну із сучасних концепцій права (комунікативний підхід до права) або ж тільки як обмін інформацією юридичного змісту. З огляду на цей важливий аспект, потрібно розглянути обидва випадки.

Відомий європейський професор права М. ван Гук розглядає право як комунікацію, зауважує, що право пропонує рамки для людської комунікації (як форми, через яку провадиться

людська діяльність), і вказує, що й саме право змістовно основане на комунікації: комунікації між законодавцем і громадянами, законодавцем і судовим корпусом, між сторонами за договором, комунікації в судовому процесі. Більше того, комунікативний аспект розглядається й у рамках легітимації права як раціональний діалог між юристами, що є гарантією для «коректної» інтерпретації та застосування права [8, с. 19–20]. Професор також стверджує, що під час уведення закону в дію публічним органом, прийняття рішення по справі суддею чи застосування норми права громадянами, публічними і приватними інститутами мова може йти про певну стратегічну дію з метою досягнення певної цілі чи реалізації інтересів. Але це також завжди є комунікативною дією, спрямованою на переконання інших в істинності певного твердження чи в обґрунтованості деякого переконання, в нормативній коректності правила, рішення чи вимоги, для чого необхідно наводити достатні аргументи [8, с. 276].

Як правило, така аргументація повинна бути прийнята іншим суб'єктом комунікації, наприклад, рішенням суду, де суб'єктом комунікації є держава, має бути сприйняте іншими – стороною у справі, народом, громадою. Однак стала комунікація може не бути здійснена в належній формі, навіть якщо є достатні раціональні аргументи, за умови наявності відрази чи недовіри до особи, котра приймала це рішення. Крім того, для належної взаємодії (інтерації) суб'єктам комунікації варто зійтися на однакових принципах діалогу, де предмет комунікації буде не авторитарно нав'язуватися, а погоджуватися між суб'єктами.

Звернувшись до розробника теорії «комунікативної дії» – Ю. Габермаса, варто відзначити одну з його цитат: «*Комунікативними я називаю такі інтерації, в яких їх учасники погоджують і координують плани своїх дій; при цьому досягнута в тому чи іншому випадку згода вимірюється інтерсуб'єктивним визнанням претензій на значимість*» [11, с. 91]. Американський дослідник права в межах цієї комунікативної теорії – М. Дефлем, відзначає, що Ю. Габермас аналізує умови раціональної аргументації в комунікативній дії на основі відмінності між різними обґрунтуваннями твердженя (*validity claims*), серед яких зрозумілі й добре сформовані мовленнєві акти об'єктивно претендують на істинність, нормативно мають претензію на правильність та апелюють на справжність і щирість. Різні типи дискурсу слугують для розгляду цих вимог: теоретичний дискурс про істину; морально-практичний дискурс про нормативну правильність; естетична критика справжності та щирості [1, р. 271]. У юридичній площині інтерсуб'єктивний дискурс може відбуватися навколо істинності певних фактів, що закладені, наприклад, у судовому рішенні чи нормативному правилі, навколо моральної правильності певного правила чи резолюції й навколо щирості суб'єкта комунікації,

наприклад, чи був суддя добросовісним, коли вирішував спір, або ж яку насправді мету ставили органи влади під час прийняття певного нормативного чи індивідуального актів.

Право в комунікативному підході тут постає як таке, що формується шляхом діалогу між різними повноважними на те суб'єктами як взаємоузгодження допустимих і відкинення непотрібних елементів. Те саме стосується й конституційної комунікації, зокрема інтерпретації конституції. Американський дослідник К. Янг указує на те, що розуміння конституції є центральним у проекті конституційного тлумачення, та розробляє цілу методичку такої інтерпретації. Цікавою видається його теза про конституційне спілкування: розробники (конституції) повідомили про утворення уряду для нової нації, на що погодилися штати через ратифікацію. Вони повідомили майбутнім судам, законодавчим органам, чиновникам і громадськості про значення конституції. Конституційне спілкування між різними гілками влади й рівнями влади залишається дотепер постійною рисою американського громадянського суспільства [2, р. 310].

В українській науковій думці сформувалося декілька підходів до правової комунікації. Доктор юридичних наук А. Токарська відзначає, що комунікація є основою права й водночас об'єктом його застосування, а комунікація у праві є процесом взаємодії суб'єктів, спрямованих на утвердження комунікативної рівноваги, зокрема, у структурі правового регулювання [9, с. 37–38]. С. Карвацька пише, що *«право ... постає як порядок комунікативних відносин, що виникає на основі нормативно-правової інтерпретації різних правових текстів. Текст права – це не продукт діяльності законодавця або правозастосування, не результат прочитання тлумачення, і не тільки завершальний сенс тексту, а сам пошук сенсу права, як постійна діяльність по прояву ефекту права в дискурсі»* [5, с. 31]. У таких підходах проявляється думка, що саме право основане на комунікації, має дискурсивну природу.

Схоже до зазначених, проте з різним відтінком визначають правову комунікацію інші науковці, зокрема, щодо обігу юридичної інформації. Так, О. Макеєва зауважує, що правовою комунікацією є процеси, які забезпечують цілеспрямований обіг і поширення нормативно-правової інформації та правових знань в інформаційному просторі. Під час правової комунікації виникають міжсуб'єктні правові відносини, що є джерелом прав та обов'язків суб'єктів. Норми права закріплюють права й обов'язки суб'єктів, які на їх підставі вступають у комунікацію як між собою, так і з державою [7, с. 38]. О. Чорнобай, у свою чергу, зосереджується на комунікативній функції права, яка має у своєму підґрунті дві підфункції: інформаційну (як відання чимось) та орієнтаційну (скоординоване ознайомлення соціуму з найширшим спектром правової комунікації шляхом використання інформаційно-комунікативних технологій) [12, с. 498–504]. У цьому сенсі комунікація, наприклад, конституційних суб'єктів розглядалася б із погляду спілкування на основі уже наявних правових текстів. Водночас попередній підхід передбачає, що між конституційними суб'єктами відбувається дискурс не тільки щодо реалізації чи інтерпретації вже чинних норм, а й щодо правотворення (нормотворення) в інтерсуб'єктивному середовищі.

Взаємовплив у конституційному дискурсі, між конституційними суб'єктами важливий із позиції утвердження людських цінностей і конкретних бажань щодо досягнення щастя. Так, наприклад, діалог між народом і державою (у сенсі дер-

жавних органів), який є вертикально ієрархізований (позаяк державна влада є вторинною в зіставленні з первинною установчою владою народу), з одного боку, повинен ґрунтуватися на демократичних засадах із забезпечення волі народу, що, як правило, є волею більшості, з іншого боку, має утверджувати загально визнані людські цінності (гуманність, права людини тощо), у зв'язку з чим необхідно досягати балансу в процесі правової комунікації. Як вище вже зазначено, одним із способів донесення думки щодо правильності (потрібності) того чи іншого правового акта є чітка аргументація з логічними та добірними доводами. Проте часто-густо раціональні аргументи не беруться до уваги взагалі на основі емоційного несприйняття особи, яка їх готувала. Отже, необхідно, щоб певний аргумент був почутий іншою стороною.

Видатний німецький соціолог Н. Луман визначає три неймовірності комунікації: 1) неймовірно те, що один індивід розуміє, що саме має на увазі інший, позаяк існує автономія та індивідуалізація їхньої свідомості; 2) неймовірно те, що комунікація дістається до отримувача, при чому вона досягає більшої кількості людей, ніж тільки тих, що існують у конкретній ситуації; 3) неймовірно те, що комунікація може досягти успіху, адже, коли комунікація є зрозумілою для іншого, це ще не означає, що вона буде прийнята [6]. Київський філософ, професор М. Бойченко зазначає, що неймовірності комунікації варто розглядати в такій послідовності: *«... неймовірність доступу – тобто проблема технічного (у найширшому значенні) забезпечення комунікації; неймовірність розуміння – тобто проблема більшою мірою семіотична і частково герменевтична; і нарешті неймовірність прийнятності – тобто проблема ціннісна і мотиваційна»* [4, с. 21].

У цьому випадку цікавою є саме неймовірність прийнятності одним конституційним суб'єктом інформації від іншого. Тут є декілька тонкостей, які можуть відігравати ключову роль. Передусім це мотиви: вони повинні бути когерентними конституційним принципам. Тобто людина чи громада, читаючи судові рішення, повинна розуміти, що останнє прийняте на утвердження чи відповідно до норм конституції. Те саме стосується й інших актів: нормативних чи індивідуальних документів. Наступним аспектом є морально-етичні погляди суб'єкта, який проголошує рішення (видає укази тощо), себто суб'єктивне сприйняття. На цьому етапі вирішується питання, чи насправді видані акти є щирими та складені не під тиском, не заради неправомірної вимоги чи з будь-яких інших недопустимих мотивів, наприклад, непотизм. І крім того, третім важливим складником є авторитет органу й особи, яка складає рішення. Цей авторитет здобувається навколо морально-етичних поглядів і поведінки (добросовісності) та формується в громадській свідомості про особу на основі попередньої діяльності (бекграунд). Довіритись морально авторитетній особі значно легше, через що прийняття інформації в комунікативних актах відбувається належним чином.

У цьому сенсі перевірка осіб, які призначаються на судові чи виконавчі посади на відповідність установленим і погодженим морально-етичним критеріям (добросовісності), становитиме забезпечувальну роль у належній комунікації між конституційними суб'єктами. Це проявлятиметься в таких аспектах: почути іншого, сприйняти інформацію, узгодити умови.

Сприйняття й розуміння інформації, ефективна комунікація залежать також від характеру пояснень учинених дій та актів.

І поряд з емпіричними та формальними математичними поясненнями існують пояснення персоналістичні. Київський філософ А. Баумейстер, досліджуючи відмінну від предмета цієї роботи тематику – спадщину Аквіната, подає чітку ілюстрацію цього типу: «Наприклад, Петро відсуває від себе конверт з грошима. Його рука пересуває цей конверт поверхнею столу. Рух Петрової руки і рух такої речі, як конверт, можна описати в термінах натуралістичного (фізикалістичного) пояснення. Однак поряд із натуралістичними причинами ... тут діє неемпірична причина – моральне рішення Петра не брати хабарів» [3, с. 183–184]. За думкою професора А. Баумейстера, ми потребуємо персоналістичних пояснень, коли спостерігаємо вплив людського фактору на природу: причини забруднень залежать не тільки від фізико-хімічних процесів, а й від бажання людини ставити економічні інтереси вище за екологічні. Існує багато фактів і подій світу, пояснюючи які ми маємо запитувати не що, а хто є їх причиною, особливо у вимірах свободи й відповідальності [3, с. 184–185]. Надійність комунікації і знаходження однієї ціннісної моделі може залежати й від пояснення попередньої поведінки та прийнятих рішень учасника комунікації. Сприйняття інформації, зокрема, до виконання залежить багато в чому від особового статусу суб'єкта комунікативної дії, від того, хто приймає рішення.

Відомий американський філософ права Л. Фуллер у праці «Мораль права» пише, що суттєвим природним правом є комунікація. У суперництві з іншими істотами людина була переможцем через здатність нагромаджувати й передавати знання, а також свідомо й розважливо координувати зусилля з іншими людьми. Подолання людиною власних саморуйнівних сил можливе лише завдяки здатності спілкуватися та досягати взаєморозуміння зі своїми побратимами [10, с. 174–175]. Фуллерові міркування варто екстраполувати на координацію зусиль між конституційними суб'єктами. Чи не моральна якість доброчесності представників органів публічної влади у спілкуванні з громадянами забезпечує, наприклад, нормальний обмін інформацією й вирішення проблем та унеможлиблює систему «відписок», яка, за загальновідомим фактом, існує в комунікаційній діяльності владних органів. З огляду на сказане, морально-етичні стандарти, яким повинні відповідати представники органів публічної влади, забезпечують кращий рівень комунікації між конституційними суб'єктами, а також утверджують більш сталий зв'язок між людиною, громадянським суспільством, з одного боку, і державою – з іншого.

Висновки. За таких умов варто підсумувати, що якість правової комунікації між конституційними суб'єктами великою мірою залежить від морально-етичних стандартів посадових і службових осіб. Морально-етичні критерії під час формування владних органів у контексті комунікації можуть забезпечити: 1) однаковий ціннісний рівень між владою і суспільством; 2) незалежність, неупередженість і щирість під час прийняття рішень, усупереч приватним чи будь-яким іншим незаконним інтересам; 3) авторитет владного органу, який допомагає в кращому сприйнятті волі публічної влади.

Література:

- Deflem, Mathieu. Law in Habermas's Theory of Communicative Action. *Universitas*. 20018. № 116. P. 267–285.
- Yung, Corey Rayburn. Constitutional Communication. *Boston University Law Review*. 2016. Vol. 96. P. 303–360.
- Баумейстер А. Тома Аквінський: вступ до мислення. Бог, буття і пізнання. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. 408 с.
- Бойченко М.І. Подолання неможливості соціального досвіду. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2014. № 24. С. 18–24.
- Карвацька С.Б. Правовий текст як акт правової комунікації. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. пр. Чернівці: ЧНУ, 2013. Вип. 714: Правознавство. С. 28–32.
- Луман Н. Невероятность коммуникации / перевод с немецкого А. М. Ложеницина; под редакцией Н.А. Головина. *Проблемы теоретической социологии*. Вып 3. Санкт-Петербург: Издательство СПбГУ, 2000. С. 43–55.
- Макеева О.М. Поняття і сутність правової комунікації в сучасному інформаційному просторі. *Юридичний вісник. Серія «Повітряне і космічне право»*. 2017. № 3. С. 35–41.
- Марк ван Хук. Право как коммуникация / пер. с англ. М.В. Антонова и А.В. Полякова. Санкт-Петербург: Издательский дом С.-Петерб. гос. ун-та, ООО «Университетский издательский консорциум», 2012. 288 с.
- Токарська А.С. Комунікативна природа права і правової комунікації. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. № 1. С. 32–39.
- Фуллер Лон Л. Мораль права / пер. з англ. Н. Комарова. Київ: Сфера, 1999. 232 с.
- Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / пер. с нем. под ред. Д.В. Складнева. Санкт-Петербург: Наука, 2001. 380 с.
- Чорнобай О.Л. Комунікативна функція права: інформаційно-орієнтаційний вимір. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична»*. 2013. Вип. 1. С. 496–507.

Констанкевич Ю. З. Роль морально-етических стандартов в коммуникации конституционных субъектов

Аннотация. В статье рассмотрена коммуникация конституционных субъектов и роль в этом процессе морально-этических стандартов, применяемых к представителям органов публичной власти. В частности, доказывается, что соответствие должностных лиц моральным и этическим критериям помогает в восприятии властных решений обществом, обеспечивает единый ценностный уровень между конституционными субъектами и утверждает авторитет властных органов, чем способствует эффективной коммуникации.

Ключевые слова: морально-этические стандарты, добродетель, коммуникация, конституционные субъекты.

Konstankevych Yu. The role of moral and ethical standards in the communication of constitutional subjects

Summary. The paper deals with the communication of constitutional actors and what role in this process is performed by the moral and ethical standards applicable to representatives of public authorities. In particular, it is argued that the compliance of officials with moral and ethical criteria helps to perceive the decisions of the government by society, provides a single value level between constitutional actors and establishes the authority of the authorities, which promotes effective communication.

Key words: moral and ethical standards, integrity, communication, constitutional actors.

Станік С. Р.,
аспірант кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ КОЛА СУБ'ЄКТІВ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПАРЛАМЕНТАРІЇВ УКРАЇНИ

Анотація. У статті із застосуванням трьохсекторної моделі суспільства та принципу поділу державної влади на три гілки виявлено суб'єкта, який здатен здійснювати притягнення до конституційно-правової відповідальності парламентаріїв України найбільш ефективно. Аргументовано, що таким суб'єктом слід вважати Парламент – Верховну Раду України.

Ключові слова: парламентарій, народний депутат України, конституційно-правова відповідальність, юридична відповідальність, конституційно-правова відповідальність народних депутатів України.

Постановка проблеми. Дослідження проблеми конституційно-правової відповідальності членів парламенту вимагає приділення уваги питанню суб'єкта, на якого доцільно покласти притягнення до такої відповідальності. Для цього варто звернутись до розгляду основних структур суспільства та Української держави.

На сучасному етапі суспільного розвитку вчені розглядають структуру суспільства як модель з певною кількістю секторів. На думку дослідників, цих секторів має бути щонайменше три: органи публічної влади (держава), фізичні та юридичні особи – підприємці (бізнес) та неурядові організації (громадянське суспільство; дивись, наприклад, [1, с. 33–38]). Для фахівців з юридичних наук число три у цій структурі не потребує обґрунтування, адже вимога щодо існування щонайменше трьох гілок влади, що є необхідною для реалізації принципу розподілу державної влади, стала вже аксіоматичною; якщо одна з гілок влади виходить за межі своїх повноважень, узгоджений сумісний вплив (своєрідний тиск) двох інших гілок спрямовується на поновлення балансу. За аналогією, ця ідея може застосовуватись і для трьох-, чотирьох- чи більше секторної моделі суспільства. Наприклад, якщо «перший» сектор (органи публічної влади), поступово відмовляючись від демократичних принципів, утискає бізнес та громадянське суспільство, узгодженого сумісного впливу бізнесу та громадянського суспільства в ідеалі має бути достатньо для того, щоб повернутись до такого, що існував, баланс.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За логікою, застосованою під час написання цієї статті, аналогічних досліджень в україномовній літературі поки що не проводилось. Питання, пов'язані з суб'єктами притягнення до конституційно-правової відповідальності парламентаріїв України, на монографічному рівні аналізували В.В. Гецько у роботі на тему «Конституційно-правова відповідальність народних депутатів України та депутатів місцевих рад: проблеми теорії та практики» (м. Ужгород, 2015 р.), І.В. Рижук у роботі на тему «Конституційна модель відповідальності парламентаріїв: порівняльно-аналітичне дослідження» (м. Ужгород, 2016 р.), інші дослідники.

Метою статті є виявити суб'єктів, які здатні найбільш ефективно здійснювати притягнення до конституційно-правової відповідальності парламентаріїв України, із застосуванням трьохсекторної моделі суспільства та принципу поділу державної влади на три гілки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найпростішою серед згаданих є трьохсекторна модель суспільства, вона ж набула найбільшого поширення серед фахівців з юридичних наук. У цій моделі парламент належатиме до «першого» сектору, оскільки є органом публічної влади. У спробах знайти ефективні органи чи організації, які б могли контролювати діяльність членів парламенту, та у разі необхідності притягати їх до відповідальності, проаналізуємо цю модель та особливості її існування в сучасних українських реаліях.

Дослідники не мають єдиної думки щодо того, чи є політичні партії інститутами громадянського суспільства. Варто зауважити, що більшість приєднується до тези, що їх слід вважати такими (дивись, наприклад, [2, с. 71; 3, с. 122]; хоча деякі вчені обстоюють протилежну точку зору, дивись, наприклад [4, с. 6; 5, с. 102; 6, с. 42-44]). У цьому випадку політичні партії, які представлені у Верховній Раді України, можуть застосовувати до своїх членів – парламентаріїв – політичну відповідальність.

Інші інститути громадянського суспільства є доволі впливовими в зарубіжних країнах, але поки що не в Україні. Громадські активісти, неурядові організації, мас-медіа тощо, тобто організована та неорганізована громадськість є вагомим чинником як у політичних кампаніях під час проведення передвиборної агітації, так і у постійному моніторингу діяльності політиків, у тому числі членів парламенту. В Україні істотні недоліки законодавства про засоби масової інформації пов'язані здебільшого з його надзвичайною застарілістю, та відсутність правового регулювання застосування мас-медіа у політичних компаніях роблять ефективний контроль за діяльністю членів парламенту навряд чи можливим.

Неурядові організації в Україні є здебільшого слабкими з точки зору суспільного впливу. Наразі більшість з них застосовується для отримання грантових коштів, для оптимізації оподаткування, тобто для виконання таких функцій, що звичайно не є основними для інститутів громадянського суспільства.

У цілому надзвичайно низький рівень впливу громадянського суспільства слід вбачати в тому, що трьохсекторна модель суспільства в Україні не отримала своєї практичної реалізації. Тісне поєднання «першого» та «другого» секторів (органів публічної влади та бізнесу) робить неможливим ефективне протистояння ним громадянського суспільства, адже «третій» сектор залишається наодинці «проти» двох об'єднаних секторів.

У зв'язку з цим навряд чи інститути третього сектору наразі будуть ефективними як суб'єкти притягнення до конституційно-правової відповідальності народних депутатів України.

Громадянське суспільство як «третій» сектор, на думку більшості дослідників, представлено не тільки політичними партіями, неурядовими організаціями (організована громадськість), але й окремими індивідами (неорганізована громадськість). У цьому контексті виборці, а точніше групи виборців, можуть бути наділені правом впливу на членів парламенту. У зв'язку з цим виникає питання джерела походження влади. Відповідно до ч. 2 ст. 5 Конституції «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [7]. Це твердження неодноразово було у центрі уваги Конституційного Суду України (дивись рішення у справі про здійснення влади народом 2005 р. та рішення у справі про прийняття Конституції та законів України на референдумі 2008 р. [8; 9]), однак його практична реалізація наразі викликає низку зауважень.

Відповідно до ч. 1 ст. 13 Конституції «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу». На жаль, поки що неможливо навести приклади реального впливу Українського народу на реалізацію повноважень, що традиційно належать власникам майна, по відношенню до цих об'єктів. У цитованій статті одразу ж зауважено, що «Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією», однак поки що неможливо навести приклади, коли більшість виборців була не згодна з рішеннями органів публічної влади та висловила власну, обов'язкову для цих органів, думку щодо володіння, користування та/або розпорядження об'єктами права своєї власності.

Отже, вже у Розділі I Основного Закону України закладені певні протиріччя по відношенню до можливості практичної реалізації проголошеного положення про те, що влада походить від єдиного джерела – Українського народу.

Таких протиріччя не позбавлені й інші розділи Конституції. Розділ III «Вибори. Референдум» відкриває стаття 69, відповідно до якої «Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії».

Варто зауважити, що наразі в Україні відсутня законодавча регламентація загальнодержавних та місцевих референдумів, більшість інститутів безпосередньої демократії можуть застосовуватись на місцевому рівні, однак відсутність зацікавленості органів місцевого самоврядування, переважно місцевих рад, у здійсненні нормативної регламентації матеріальних та процесуальних питань організації та проведення загальних зборів громадян за місцем проживання, реалізації місцевих ініціатив тощо призводить до утруднення, а часто й повної неможливості їхньої реалізації.

Таким чином, намір авторів Основного Закону щодо того, що єдиним джерелом влади в Україні є народ, у подальших статтях Конституції реалізовано вельми фрагментарно та непослідовно. Ще менш фрагментарною та ще більш непослідовною є конкретизація цього положення у чинному законодавстві.

Згадане вище поєднання «першого» та «другого» секторів суспільства в Україні є очевидним *de facto*, але таким, що не може бути доведено *de jure*. Фактично, поява нових фігур на політичній арені супроводжується публікаціями у засобах ма-

сової інформації щодо їхніх власних бізнес-проектів, бізнес-інтересів та/або олігархів, що фінансують їхні політичні кампанії. Цей факт, а також відсутність нормативної регламентації лобістської діяльності в Україні робить контроль «другого» сектору за членами парламенту ефективним, але таким, що виходить за межі правового поля.

Аналізуючи проблему відповідальності членів парламенту та здійснюючи пошук суб'єкта, на якого доцільно покласти притягнення до такої відповідальності, можна дійти висновку, що на сучасному етапі суспільного розвитку в Україні такий суб'єкт перебуває ймовірно у складі «першого» сектору суспільства, тобто належить до органів публічної влади.

Органи публічної влади в Україні формуються та діють на загальнодержавному та на місцевому рівні, адже відповідно до статті 7 Конституції «В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування». Очевидно, що потенційний суб'єкт, на якого доцільно покласти притягнення парламентаріїв до відповідальності, має знаходитись не на місцевому, а на загальнодержавному рівні, отже, пошук має відбуватись у колі органів та посадових осіб органів державної влади.

Стаття 6 Основного Закону встановлює, що «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову» [7]. За межами цих трьох гілок влади «знаходиться» низка органів та посадових осіб, серед яких у контексті нашого дослідження найбільший інтерес представляє Глава держави. Однак наявність в Україні парламентсько-президентської республіки навряд чи поєднується з тим, що Президент отримає повноваження щодо притягнення до конституційно-правової відповідальності членів Верховної Ради України. Навіть більше, надання Главі держави таких повноважень відразу змінить різновид республіканської форми правління в Україні на президентсько-парламентську республіку. Залежно від особливостей практичної реалізації цієї ідеї республіка може перетворитись і на президентську.

Органи виконавчої гілки влади навряд чи можуть здійснювати необхідні дії по відношенню до парламентаріїв.

Наявність чіткої ієрархії органів цієї гілки влади робить потенційно цікавим для вирішення аналізованого питання лише Уряд, який очолює систему органів виконавчої влади в Україні. Але вищий орган у системі органів виконавчої влади формується за безпосередньою участю Верховної Ради, крім того, «Кабінет Міністрів України відповідальний перед ... Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України». Між Парламентом та Урядом в Україні мають місце відносини реордінаційного характеру, однак навряд чи доцільно поширювати їх на притягнення народних депутатів до конституційно-правової відповідальності.

Органи судової гілки влади з цієї точки зору мають певний потенціал. Однак в Україні вони є незалежними лише формально, знаходяться у процесі реформування, надзвичайно перевантажені справами (мабуть крім Конституційного Суду України), а тому навряд чи наразі доцільно розглядати їх в якості суб'єкта, на якого слід покласти притягнення парламентаріїв до конституційно-правової відповідальності. До того ж органи судової влади вирішують питання права, та політизувати їхню діяльність навряд чи плідно, адже парламентарії є фігурами політичними.

З числа органів судової влади проблеми права, тісно пов'язані з політичними питаннями, найчастіше вирішує

Конституційний Суд України, але формування третини цього Суду Верховною Радою України викликає певні побоювання в об'єктивності цього суб'єкту.

Отже, залишається законодавча гілка влади – Парламент України.

Висновки. У статті із застосуванням трьохсекторної моделі суспільства та принципу поділу державної влади на три гілки виявлено суб'єкта, який здатен здійснювати притягнення до конституційно-правової відповідальності парламентаріїв України найбільш ефективно. Аргументовано, що таким суб'єктом слід уважати Парламент – Верховну Раду України.

Література:

1. Мішина Н.В. Органи самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження: дис. ... д-ра юр. наук. Одеса, 2009. 595 с.
2. Осауленко С.В. Правові позиції Конституційного Суду України про політичні партії. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2016. Вип. 6. С. 70–73.
3. Астахова Т. В. Політичні партії в системі інститутів громадянського суспільства: конституційно-правовий аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 128–137.
4. Берченко Г.В. Конституційні засади громадянського суспільства в Україні: дис. ... канд. юр. наук. Харків, 2011. 216 с.
5. Берченко Г.В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти. Харків: Изд-во Юрайт, 2014. 208 с.
6. Волкова Д.С. Конституційне законодавство України про громадські організації: стан та перспективи гармонізації з європейськими стандартами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2015. 189 с.
7. Конституція України 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. У справі за конституційними поданнями Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 5, статті 69, частини другої статті 72, статті 74, частини другої статті 94, частини першої статті 156 Конституції України (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі): Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2008 р. № 6-рп/2008. *Офіційний вісник України*. 2008. № 32. Ст. 1056.

9. У справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом): Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 р. N 6-рп/2005. *Офіційний вісник України*. 2005. № 41. Ст. 2605.

Станик С. Р. Об определении круга субъектов привлечения к конституционно-правовой ответственности парламентариев Украины

Аннотация. В статье с применением трехсекторной модели общества и принципа разделения государственной власти на три ветви выявлен субъект, который способен наиболее эффективно осуществлять привлечение к конституционно-правовой ответственности парламентариев Украины. Аргументировано, что таким субъектом следует считать Парламент – Верховную Раду Украины.

Ключевые слова: парламентарий, народный депутат Украины, конституционно-правовая ответственность, юридическая ответственность, конституционно-правовая ответственность народных депутатов Украины.

Stanik S. On determining the range of subjects that apply constitutional responsibility of parliamentarians of Ukraine

Summary. In the article with the use of a three-sector model of society and the principle of separation of state power into three branches, the author identifies the subject, who is capable to apply the constitutional responsibility to the parliamentarians of Ukraine in the most effective way. The author argues that such a subject is the Parliament – the Verkhovna Rada of Ukraine.

Keywords: parliamentarian, people's deputy of Ukraine, constitutional responsibility, legal responsibility, constitutional responsibility of people's deputies of Ukraine.

Ярошенко І. С.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного та трудового права

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

МЕЖІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ МІГРАНТІВ – ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Анотація. У статті проаналізовані положення законодавства України та наукові позиції у сфері адміністративно-правового захисту соціальних прав мігрантів – внутрішньо переміщених осіб, визначено межі адміністративно-правового захисту. Реалізація соціальних прав внутрішньо переміщеної особи пов'язується із взяттям такої особи на облік та внесенням відомостей про неї до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб. Об'єктом адміністративно-правового захисту ВПО виступають законні права, свободи та інтереси.

Ключові слова: адміністративно-правовий захист, внутрішньо переміщені особи, міграція, соціальні права.

Постановка проблеми. Дослідження адміністративно-правового захисту соціальних прав мігрантів – внутрішньо переміщених осіб є доволі актуальним. Потребують аналізу поняття «внутрішньо переміщена особа», питання характеру міграції вказаних осіб, ролі держави у забезпеченні соціальних прав вказаних осіб. Це дасть змогу визначити межі адміністративно-правового захисту з метою підвищення його ефективності.

Дослідженню процесів міграції приділяють увагу науковці різних галузей науки та різних галузей права. Це фахівці у сфері економіки, соціології та державного управління, серед яких, зокрема, О.О. Корнієнко, Е. М. Лібанова, А.М. Колот, Л.А. Весельська, Н.О. Лиховід. Міграція загалом та окремі її аспекти розглядаються у працях науковців-юристів у галузях конституційного, адміністративного, трудового права, права соціального забезпечення. Так, міграцію досліджували В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Н.П. Тиндик, С.С. Саїв, В.М. Снігур та ін. Проте питання адміністративно-правового захисту прав внутрішньо переміщених осіб (саме як мігрантів) ще мало досліджене, хоча і є певні напрацювання, адже до 2014 р. права такої категорії осіб в Україні не регулювалися. Статус та права внутрішньо переміщених осіб досліджувалися, зокрема, в роботах О.Я. Рогача, М.В. Менджул, М.В. Савчина.

Мега статті. Завданням цього дослідження є аналіз наукових положень та положень законодавства України у сфері адміністративно-правового захисту внутрішньо переміщених осіб, визначення меж такого захисту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внаслідок анексії Криму та втрати Україною контролю над частиною території Донецької та Луганської областей у 2014 р. з'явилися великі потоки людей, які були змушені залишити місця свого постійного проживання і переселитись до інших регіонів України. Такі переселення мають вимушений характер.

За інформацією Міжвідомчого координаційного штабу з питань соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), станом на 20 липня 2016 р. з невідконтрольних Уряду територій до інших регіонів України переміщено понад

1029,6 тис. осіб, у тому числі з Донецької і Луганської областей 1007,1 тис. осіб та АР Крим і міста Севастополь 22,5 тис. осіб. За даними Міністерства соціальної політики України, яке здійснює реєстрацію ВПО, чисельність вимушених мігрантів більша і становила на липень 2016 р. 1774,6 тис. осіб із Донбасу і Криму [7].

Характерною рисою міграції є перетин адміністративних кордонів. На цій підставі розрізняють внутрішню та зовнішню міграцію. *Внутрішня міграція* є переміщенням або переселенням населення всередині країни [10, с. 36]. Причини внутрішньої міграції різні. Загальновідомо, що відбувається відтік молоді із села у місто на навчання (навчальна міграція), роботу (пов'язано з відсутністю роботи та інших перспектив розвитку для молоді у сільській місцевості). Крім цього, працездатні особи в пошуках роботи мігрують із сіл та містечок у великі міста. У міжрегіональних міграціях основними приймачами є Київ та Київська область, Харківська та Одеська області. Так, у 2000-х рр. приріст населення столиці за рахунок інших регіонів сягав понад 20 тис. осіб на рік [7]. Також причинами внутрішньої міграції можуть бути причини техногенного характеру та інші надзвичайні ситуації. В одних випадках міграція є добровільною, в інших – вимушеною.

Військові дії та анексія стали причиною збільшення обсягів саме внутрішньої міграції, яка має вимушений характер. Для України ситуація вимушеної внутрішньої міграції не нова. Внаслідок Чорнобильської катастрофи 1986 р. було примусово відселено у цьому ж році людей із зони відчуження (30-кілометрова зона від епіцентру вибуху). Також відбувалося поступове відселення із зони обов'язкового (безумовного) відселення.

Проте «вимушеність» у кожному з випадків різниться. Чорнобильська катастрофа створила пряму загрозу не тільки здоров'ю, але і життю тих, хто проживав на вказаних територіях. Держава взяла на себе відповідальність за катастрофу і, відповідно, за життя і здоров'я людей. Держава «змусила» жителів Чорнобильської зони відселитися, гарантовано надаючи їм житло, додаткові можливості для працевлаштування, освіти тощо. Міграція внаслідок військових дій та анексії, будучи вимушеною, суттєво різниться від попередньої. Особу держава не примушує переселятися, але обставини, що склалися у певних регіонах, загрожують життю, свободі. Тому люди змушені відселитися, але за власною ініціативою.

Міграцію, про яку йдеться, можна вважати організованою, оскільки вона відбувається за допомоги й участі державних органів та органів місцевого самоврядування. Комплекс заходів, які включають процес прийняття рішень, який врегульований правовими нормами, контрольований представницькою владою і спрямований на упорядкування міграційних процесів у науці адміністративного права називають міграційною полі-

тикою [6, с. 66]. Найбільш важливими напрямками міграційної політики в Україні, на нашу думку, є керування міграційними потоками та забезпечення інтеграції мігрантів – внутрішньо переміщених осіб.

Міграційні процеси безумовно створюють різні проблеми. Наприклад, це проблема здійснення гарантованих Конституцією України прав, зокрема, соціальних прав.

Задля вирішення проблем та захисту вимушених переселенців був прийнятий Закон України № 1706-VII від 20 жовтня 2014 р. «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [2].

Відповідно до ст. 1 вказаного закону внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Це визначення підкреслює вимушений характер переселення, хоча закріплена у законі конструкція «яку змусили залишити або покинути своє місце проживання...» є дещо невдалою. Міграція цих осіб, як вже зазначалося, – процес добровільний, проте є обставини, що змушують прийняти рішення про переселення.

Ще один висновок, який впливає із визначення, а також із назви Закону («Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»), – це те, що внутрішньо переміщена особа перебуває на території своєї держави, тому користується тими самими правами, що й інші громадяни. Таким чином, ВПО не мають окремого статусу, на відміну від біженців, яким, як зазначають науковці, особливий спеціальний статус необхідний, оскільки вони втратили захист власної держави і змушені шукати його на чужій території [8, с. 29].

Якщо ж порівнювати внутрішньо переміщених осіб із постраждалими внаслідок Чорнобильської катастрофи, то їх становище більш схоже, ніж із біженцями. Постраждали також переселялися в межах своєї країни, але сама назва спеціального Закону «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [3] вказує на наявність *статусу* постраждалих. У чому ж різниця? На нашу думку, законодавець виходив із того, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи відселялися безповоротно, втративши все майно, не обираючи (здебільшого) місця нового проживання. Вони зазнали впливу радіації на здоров'я, що значно ускладнювало їх інтеграцію. Держава взяла на себе відповідальність за завдану шкоду, яка відшкодовувалася (і відшкодовується) через пільги та компенсації, з огляду на спеціальний статус. Внутрішньо переміщені особи в багатьох випадках також втратили або все майно, або його частину. Проте (можливо, тільки теоретично) вони, у разі припинення бойових дій та анексії, мають змогу повернутися на свою територію, відновити соціальні зв'язки. Такі особи самостійно обирають нове місце проживання і потребують лише сприяння в реалізації прав.

Безспірно, ВПО є вразливою групою населення, яка більшою мірою потрапляє під дію різноманітних соціальних ризиків, зокрема, ризику втрати житла, заробітної плати, неможли-

вості працевлаштування у зв'язку з вимушеною зміною місця проживання, ризику соціальної незабезпеченості та ін. Ці ризики зростають, коли особа не має документів, які засвідчують особу, її страховий стаж, без яких неможливо або складно отримати соціальні виплати, влаштуватися на роботу тощо.

Держава виконує координуючу роль у процесі функціонування та розвитку соціальних відносин. За допомогою громадського компромісу відбувається подолання суспільних суперечностей та забезпечення конституційних прав громадян. Варто зауважити, що соціальні права є однією з найчисельніших груп прав, проголошених і закріплених у Конституції України: право на працю (ст. 43), право на відпочинок (ст. 45), право на соціальний захист (ст. 46), право на достатній життєвий рівень (ст. 48), право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49) [1].

Перелік соціальних прав показує, що їх здійснення неможливе без активної участі держави, яка зобов'язується вживати заходи для забезпечення повного здійснення соціальних прав, захисту та дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. При цьому такий захист має всі ознаки адміністративно-правового.

Поняття адміністративно-правового захисту було предметом досліджень науковців. Як слушно зазначає у своїй монографії Л.О. Кожура, під категорією «адміністративно-правовий захист» варто розуміти організаційно-правову діяльність органів публічної адміністрації, яка здійснюється на основі адміністративно-правових норм, підкріплена системою правових гарантій; сутністю якої є забезпечення та захист за допомогою правових засобів прав осіб від протиправних діянь, із притягненням правопорушників до юридичної відповідальності [5, с. 51].

Аналіз цього поняття дає змогу визначити ознаки адміністративно-правового захисту соціальних прав ВПО. По-перше, це діяльність органів публічної адміністрації. По-друге, така діяльність є організаційно-правовою, тобто результатом роботи відповідних органів є прийняття нормативно-правових актів та проведення організаційних заходів. По-третє, вказані суб'єкти, захищаючи та забезпечуючи права ВПО, мають діяти виключно в межах та на підставі Конституції та інших законів України. По-четверте, діяльність має бути спрямована на захист прав ВПО від протиправних посягань. По-п'яте, встановлюється юридична відповідальність за порушення прав ВПО. При цьому характер діяльності органів публічної адміністрації, які здійснюють вказаний захист, – імперативно-владний і реалізується через управлінську діяльність та заходи адміністративного впливу.

Об'єктом адміністративно-правового захисту виступають законні права, свободи та інтереси. З огляду на предмет нашого дослідження об'єктом адміністративно-правового захисту є соціальні права ВПО.

З метою обліку ВПО постановою Кабінету Міністрів України створена Єдина інформаційна база даних щодо таких осіб [4]. Облік є необхідним для формування та забезпечення державної політики у сферах зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, соціального захисту, соціального обслуговування населення та ін. Станом на 13.09.2018 р., відповідно до Єдиної інформаційної бази даних, кількість внутрішньо переміщених осіб становила майже 1 млн. 518 тис. осіб, або 1 млн. 240 тис. сімей [11].

Відповідно до ст. 4 Закону України № 1706-VII факт внутрішнього переміщення підтверджується довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи. Функції з надання довідки виконує структурний підрозділ із питань соціального захисту населення районних, районних у місті Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення) рад за місцем проживання.

Висновки. Отже, реалізація соціальних прав внутрішньо переміщеної особи пов'язується із взяттям такої особи на облік та внесенням відомостей про неї до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб.

Спеціальних механізмів реалізації вказаних прав ВПО немає, але держава через органи публічного адміністрування захищає особу у разі порушення або ж виникнення загрози порушення цих прав. Такий захист здійснюється шляхом видання нормативно-правових актів, відновлення становища, яке існувало до порушення прав, застосування до винних осіб адміністративної відповідальності. Отже, захист – це заходи матеріально-правового та процесуально-правового характеру, він відображає юридично закріплену зможу правомочної особи використати спеціальні засоби правозахисного характеру [9, с. 196]. Тобто йдеться про примусовий спосіб здійснення порушеного права з метою його поновлення.

Діяльність органів публічної адміністрації, на які покладається функція захисту соціальних прав ВПО, має чітку регламентацію, що забезпечує необхідний облік і контроль, встановлює систему дозволів та заборон, а також передбачає заходи адміністративного впливу з метою попередження і припинення порушень. Така регламентація передбачає і організаційне забезпечення належної реалізації прийнятих правових норм у сфері захисту соціальних прав ВПО.

Отже, соціальні права внутрішньо переміщених осіб мають реалізуватися у повному обсязі незалежно від факту взяття їх на облік. Як вже зазначалося, внутрішньо переміщені особи проживають у своїй країні і їх права не залежать від місця перебування. Немає потреби наділяти таких осіб пільгами, протиставляючи їх іншим громадянам. Необхідний лише підвищений захист. Це означає, що необхідно визначити коло осіб, які потребують реальної допомоги в соціальній сфері. Такий захист повинен мати адресний характер. Органи публічної адміністрації зобов'язані вживати заходів із метою регулювання міграції, подолання її негативних наслідків, створення умов для безперешкодної реалізації прав ВПО.

Внутрішньо переміщені особи зберігають всі свої права та свободи, включаючи право на свободу пересування та повернення до покинутого місця проживання. Належність (реєстрація) особи до внутрішньо переміщених не є умовою для реалізації нею прав. Вона наділена такими правами як громадянин України. Запис у реєстрі визначає лише місце, де особа фактично проживає і користується своїми соціальними правами.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.
3. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28 лютого

1991 р. № 796-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12>.

4. Про затвердження Порядку створення, ведення та доступу до відомостей Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 646. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249349159>.
5. Кожура Л.О. Адміністративно-правовий захист бездомних осіб і безпритульних дітей: теорія та практика : монографія. ДВНЗ «КНЕУ ім. Вадима Гетьмана», 2017. 247 с.
6. Колпаков В.К., Кузьменко О.В. Нелегальна міграція: генезис і механізм протидії : монографія. Київ-Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2002. 372 с.
7. Лиховід Н.О. Дослідження наслідків та ефектів міграційних процесів України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1058>.
8. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти : монографія / Булеца С.Б., Котляр О.І., Лазур Я.В. та ін.; за заг. ред.: д-ра юрид. наук, проф. Рогача О.Я.; д-ра юрид. наук, проф. Савчина М.В.; к.ю.н., доц. Менджул М.В. Ужгород : РІК-У, 2017. 348 с.
9. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту : монографія / кол. авт.; за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Дніпропетровськ : Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України; Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. 588 с.
10. Снігур В.М. Міграційний режим в Україні : дис. ... к-та юрид. наук : 12.00.07 / Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2008. 199 с.
11. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/15904.html>.

Ярошенко І. С. Пределы административно-правовой защиты социальных прав мигрантов – внутренне перемещенных лиц

Аннотация. В статье проанализированы положения законодательства Украины и научные позиции в сфере административно-правовой защиты социальных прав мигрантов – внутренне перемещенных лиц, определены границы административно-правовой защиты. Определено, что реализация социальных прав внутренне перемещенного лица связывается со взятием такого лица на учет и внесением сведений о нем в Единую информационную базу данных о внутренне перемещенных лицах. Объектом административно-правовой защиты ВПО выступают законные права, свободы и интересы.

Ключевые слова: административно-правовая защита, внутренне перемещенные лица, миграция, социальные права.

Yaroshenko I. Borders of administrative and legal protection of social rights of intermediate migrants

Summary. The article analyzes the provisions of Ukrainian legislation and scientific positions in the field of administrative and legal protection of social rights of migrants, internally displaced persons, the limits of administrative and legal protection are defined. It has been determined that the implementation of social rights of internally displaced persons is associated with the taking of such a person into account and the introduction of information about it into the Uniform Information Database on Internally Displaced Persons. The object of administrative and legal protection of the HIP is legal rights, freedoms and interests.

Key words: administrative-legal protection, internally displaced persons, migration, social rights.

*Косиця О. О.,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ВИКРИВАЧІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анотація. У статті розглянуто практику Європейського суду з прав людини як джерело адміністративно-правового права. Доведено необхідність використання практики Європейського суду з прав людини під час судових справ щодо захисту прав викривачів. Автор звертає увагу на те, що державний захист осіб, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції, – викривачів, може відбуватися в порядку адміністративного судочинства. Розглянуто найбільш відомі рішення Європейського суду з прав людини у справах щодо свободи вираження поглядів, передбачених ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Звертається увага на позицію Європейського суду з прав людини, яка підтверджується й науковцями, що свобода вираження поглядів пов'язана з обов'язками та відповідальністю.

Ключові слова: викривач, державний захист прав викривачів, рішення Європейського суду з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, свобода вираження поглядів.

Постановка проблеми. Аналіз стану правового регулювання захисту прав викривачів в Україні і світі й результати правозастосовної діяльності в указаній сфері є корисним та актуальним для сучасної правової системи держави. Річною національною програмою під егідою Комісії Україна – НАТО на 2018 рік, затвердженою Указом Президента України від 28 березня 2018 року № 89/2018 [1], передбачено, що пріоритетом діяльності у сфері запобігання та протидії корупції у 2018 році є практичне втілення норм прийнятих антикорупційних законів. До пріоритетних завдань зараховано, зокрема, удосконалення механізму державного захисту осіб, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції (викривачів), а також визначення механізму захисту осіб, які розкривають інформацію про загрозу або шкоду суспільним інтересам. Крім того, ст. 53 Закону України «Про запобігання корупції» [2] передбачено державний захист осіб, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції, – викривачів.

В умовах відсутності окремого нормативно-правового акта щодо захисту прав викривачів і враховуючи глибокий інтерес інститутів громадянського суспільства, законотворців і, звичайно, науковців до проблем становлення інституту викривачів в Україні, пропонуємо розглянути практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо захисту прав викривачів з метою її застосування в адміністративному судочинстві.

Адже, як зазначає В. Авер'янов, до функцій адміністративного права на рівні з управлінською та правореалізаційною належить також правозахисна функція, що полягає в забезпеченні захисту прав і свобод людини та громадянина.

Виходячи із цього, стає очевидним, що адміністративно-правове регулювання прямо визначає конкретні механізми забезпечення прав і свобод людини та громадянина, встановлює форми й способи захисту прав громадян [3, с. 11].

Поняття «викривач», етико-правові засади викривання, нормативні та організаційні аспекти захисту його прав є предметом досліджень таких фахівців, як В.І. Бенедик, В.М. Гвоздецький, О.О. Костенко, О.П. Мусієнко, О.В. Нестеренко, В.В. Плиска, О.Ю. Шостко, І.І. Яцків та ін. Усі науковці мають однакову позицію щодо необхідності розроблення й упродовження національних механізмів захисту прав викривачів. Проте вже існує світова практика захисту прав викривачів, а саме практика Європейського суду з прав людини – органу, який відіграє фундаментальну роль у захисті прав людини через формування основоположних засад щодо захисту прав і свобод людини й перегляду складних справ, створення практики для здійснення національного правосуддя.

У виданні «Свобода вираження поглядів: практика Європейського суду щодо України» (Інститут Медіа Права, 2012) [4] вміщені найбільш ілюстративні рішення ЄСПЛ щодо України у справах щодо свободи вираження поглядів (передбачених ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), а саме справа «Українська Прес-Група» проти України» (рішення ЄСПЛ від 29 березня 2005 року), «Салов проти України» (рішення ЄСПЛ від 6 вересня 2005 року), «Ляшко проти України» (рішення ЄСПЛ від 10 серпня 2006 року), «Вітренко та інші проти України» (рішення ЄСПЛ від 16 грудня 2008 року), «Мирський проти України» (рішення ЄСПЛ від 20 серпня 2010 року), «Сірик проти України» (рішення ЄСПЛ від 30 червня 2011 року), «Редакція газети «Правое дело» і Штекель проти України» (рішення ЄСПЛ від 5 серпня 2011 року). Однак указані рішення стосуються ст. 10 Конвенції в контексті свободи вираження поглядів засобів масової інформації та свободи політичних дебатів і ніяким чином не пов'язані із захистом викривачів – осіб, які, ґрунтуючись на принципах добровільності й добросовісності, за наявності обґрунтованого переконання, що інформація є достовірною, повідомляють про порушення законодавства іншою особою.

Метою статті є розгляд практики ЄСПЛ щодо захисту прав викривачів з метою застосування її в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поряд із національними гарантіями Конституція України передбачила можливість використання й міжнародно-правових гарантій. Відповідно до ч. 4 ст. 55 Конституції України, кожен має право після використання всіх національних засобів правового

захисту звернутися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних міжнародних організацій, членом чи учасницею яких є Україна [5]. Громадяни України можуть звертатися за захистом своїх порушених прав до ЄСПЛ після використання національних засобів захисту. Більш того, прецедентне право ЄСПЛ позитивно впливає на судову практику держав і сприяє дотриманню основних прав і свобод людини [6, с. 514].

Зарахування рішень ЄСПЛ до джерел адміністративно-права впливає зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV [7]. Суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику ЄСПЛ і Європейської комісії з прав людини як джерело права.

Як влучно зазначено в науково-методичному посібнику для суддів «Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві» (2016), таке законодавче визнання обов'язкової юрисдикції ЄСПЛ у всіх питаннях, що стосуються тлумачення й застосування Конвенції, зумовлює вивчення практики ЄСПЛ і застосування національного законодавства з урахуванням позиції ЄСПЛ, оскільки саме в рішеннях ЄСПЛ розкривається зміст більшості положень Конвенції [8, с. 6].

Згідно зі ст. 10 Конвенції, *кожен має право на свободу вираження поглядів*. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати й передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади й незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками й відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету й безсторонності суду [9]. «Цінність Конвенції, – пише французький учений К. Васак, – визначається фактично її механізмом, а не правами, які вона захищає». Уперше в історії людства, підкреслює він, існує міжнародний механізм, котрий функціонує поза державою та «виражає загальні цінності всього людства» [10, с. 673].

Окрім того, ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477-IV (з подальшими змінами) передбачає застосування судами Конвенції та практики ЄСПЛ як джерела права, а ст. 18 цього Закону визначає порядок посилання на Конвенцію та практику Суду. При цьому варто зауважити, що йдеться саме про «практику Суду» в значенні, розкритому в ст. 1 цього Закону, тобто практику ЄСПЛ і Європейської комісії з прав людини, а не лише про рішення щодо України. Важливо пам'ятати, що в Законі № 3477-IV немає положень, які б заборонили застосовувати рішення чи ухвали ЄСПЛ, постановлені щодо інших країн [8, с. 6].

Крім того, тепер, за результатами проведення досліджень, можемо констатувати відсутність рішень ЄСПЛ щодо

України з питань захисту прав викривачів. Ураховуючи активне запровадження інституту викривачів у національне правове поле, вважаємо за доцільне розглянути, яка практика може бути застосована під час вирішення питання про захист прав викривачів у порядку адміністративного судочинства.

Що стосується застосування ст. 10 Конвенції до місця праці, Суд постановив, що повідомлення з боку працівника державного сектору про незаконні або неправомірні дії на робочому місці повинні за певних обставин перебувати під захистом. Такий захист може бути необхідним, зокрема, тоді, коли працівник або державний службовець, про якого йдеться, є єдиною особою (або однією з небагатьох осіб), яка знає про те, що відбувається на роботі й, отже, краще, ніж хто-інший, може діяти в інтересах суспільства, попереджаючи роботодавця або громадськість загалом [11, с. 106].

Законом України «Про запобігання корупції» [2] встановлено, що особа або член її сім'ї не може бути звільнена чи примушена до звільнення, притягнута до дисциплінарної відповідальності чи піддана з боку керівника або роботодавця іншим негативним заходам впливу (переведення, агестація, зміна умов праці, відмова в призначенні на вищу посаду, скорочення заробітної плати тощо) або загрози таких заходів впливу у зв'язку з повідомленням нею про порушення вимог цього Закону іншою особою. Спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби є публічно-правовими, на них поширюється юрисдикція адміністративних судів.

Відомими справами із захисту прав викривачів є справи «Гуджа проти Молдови» (Guja v. Moldova), no. 14277/04, ECHR 2008, а також Guja v. Moldova 2 [GC], no. 1085/10, ECHR 2018; справа «Гайніш проти Німеччини» (Heinisch v. Germany), no. 28274/08, ECHR 2011 (extracts); справа «Марченко проти України» (Marchenko v. Ukraine), no. 4063/04, § 46, 19 лютого 2009; Aurelian Oprea v. Romania, no. 12138/08, 19 January 2016 тощо.

Про актуальність захисту прав викривачів свідчить рішення ЄСПЛ у справі «Гуджа проти Молдови» (Guja v. Moldova) [12], яка тривала 15 років. У першій справі ЄСПЛ визнав незаконним застосування санкцій до працівника, який розголосив суспільно необхідну, але конфіденційну інформацію. Важливою частиною обґрунтування рішення Суду був той факт, що працівник не мав дієвих засобів для того, щоб виправити порушення, застосовуючи внутрішні канали організації, оскільки таких механізмів не був передбачений правилами всередині цієї установи. Предметом другого позову до ЄСПЛ (19 жовтня 2009 року) стало те, що після повернення на роботу пан Гуджа не був офіційно прийнятий, не отримав жодного документа доступу або офісного приміщення тощо. Він був звільнений через 10 днів після поновлення на підставі рішення ЄСПЛ. У 2018 році прийнято одностороннє рішення ЄСПЛ у справі «Гуджа проти Республіки Молдова» (№ 2) [13] (заява № 1085/10), констатовано, що відбулося порушення ст. 10 Конвенції. Сутність позову полягала в тому, що влада лише імітувала поновлення його на посаду, а потім швидко спровокували його звільнення знову. Насправді його повторне звільнення було відповіддю на *викривання*, зроблене у 2003 році. Крім того, національні суди сприяли порушенню прав заявника, коли відмовляли в розгляді його звинувачення та доказів, також ігноруючи принципи, викладені в першій справі Гуджа.

ЄСПЛ також установив, що ст. 10 Конвенції застосовують у випадках, коли йдеться про регулювання відносин між роботодавцем і працівником як приватним, так і публічним правом, що держава має позитивний обов'язок щодо захисту права на свободу вираження поглядів навіть у сфері відносин між приватними особами. Саме тому для адміністративного судочинства також важливо використовувати практику ЄСПЛ щодо спірних відносин між роботодавцем і працівником у приватному секторі. Так, справу «Гайніш проти Німеччини» (Heinisch v. Germany) порушено за заявою (№ 28274/08) проти Федеративної Республіки Німеччини. Заявниця стверджувала, що її звільнення без попередження як медсестри з догляду за геріатричними хворими, з огляду на її скарги на недоліки забезпечення догляду за хворими, подані в порядку кримінального процесу щодо свого роботодавця, відмова національних судів відновити її на посаді порушила її право на свободу вираження поглядів. Суд також уважає, що твердження, яке лежить в основі заяви про порушення кримінальної скарги заявниці, зокрема ті, які містять звинувачення в шахрайстві, безумовно, завдали шкоди діловій репутації та комерційним інтересам компанії, однак робить висновок, що *суспільний інтерес* в отриманні інформації про недоліки в наданні інституційного догляду для літніх людей з боку державної компанії є настільки важливим у демократичному суспільстві, що він переважає інтерес у захисті ділової репутації та інтересів підприємства [11].

ЄСПЛ нагадує, що свобода вираження поглядів пов'язана з обов'язками й відповідальністю, будь-яка особа, яка вирішує розкрити інформацію, повинна ретельно перевірити (наскільки це дають змогу обставини), чи така інформація є точною й надійною, зокрема, якщо особа пов'язана обов'язком дотримання принципу розсудливості й лояльності щодо свого роботодавця, як у цій справі (див. справу «Гендсайд проти Сполученого Королівства» (Handyside v. the United Kingdom), 7 грудня 1976, п. 49, серія А № 24, і справу «Гейзлдейн проти Сполученого Королівства» (Haseldine v. the United Kingdom), № 18957/91, рішення Комісії від 13 травня 1992 року, Рішення і звіти (РЗ) 73, с. 225 і 231) [11, с. 109].

У справі «Марченко проти України» (заява № 4063/04) ЄСПЛ зазначає, що право працівника державного сектору повідомити про факти незаконних дій чи правопорушень, учинених за місцем роботи, має бути захищене, зокрема, якщо йдеться про працівника, який входить до невеликої групи осіб, яким відомо, що відбувається на роботі, а тому він, як ніхто інший, здатний діяти в інтересах суспільства, попереджаючи про це роботодавця чи громадськість. З огляду на вищезгаданий обов'язок обачливості, така інформація має повідомлятися передовсім керівникові або іншій компетентній інстанції або організації. І лише у випадку, коли це явно неможливо, як останній засіб така інформація може бути повідомлена громадськості (п. 46) [14].

Цікавим і ґрунтовним є дослідження Д. Харко, який розкрив особливості правозастосування змісту ч. 2 ст. 10 (щодо умов, обмежень і відповідальності в реалізації свободи на вираження поглядів) Конвенції у низці рішень ЄСПЛ, що також є корисним для судової практики. Автор звертає увагу на інший бік реалізації права на свободу вираження поглядів – на те, що «несумлінне, необачливе його застосування або ж узагалі зловживання правом безпосередньо призво-

дить до порушення прав, свобод і законних інтересів інших суб'єктів» [15].

Висновки. Практика ЄСПЛ є джерелом адміністративного права, може й повинна застосовуватися національними судами під час здійснення адміністративного судочинства. Відомими справами із захисту прав викривачів є справи «Гуджа проти Молдови» *Guja v. Moldova*, no. 14277/04, ECHR 2008, а також *Guja v. Moldova 2* [GC], no. 1085/10, ECHR 2018; «Гайніш проти Німеччини» (Heinisch v. Germany), no. 28274/08, ECHR 2011; «Марченко проти України» (Marchenko v. Ukraine), no. 4063/04, § 46, 19 лютого 2009 року, які можуть застосовуватися адміністративними судами під час вирішення публічно-правових спорів з питань захисту прав осіб, незаконно звільнених у зв'язку з їхньою діяльністю як викривача.

Література:

1. Про затвердження Річної національної програми під егідою Комісії Україна – НАТО на 2018 рік: Указ Президента України від 28 березня 2018 року № 89/2018. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/892018-23882>.
2. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
3. Авер'янов В. Нова доктрина українського адміністративного права: концептуальні позиції. *Право України*. 2006. № 5. С. 11–16.
4. Свобода вираження поглядів: практика Європейського суду щодо України / Інститут Медіа Права; за редакцією Т. Шевченка, А. Балацької. Київ: Фенікс, 2012. 192 с.
5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
6. Права человека: учебник для вузов / ответ. ред. – член-корр. РАН, д. ю. н. Е. А. Лукашева. Москва: НОРМА, 2000. 573 с.
7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
8. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид., випр., допов. Київ, 2015. 128 с.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, ратифікована Законом України 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
10. Vasak V. The Council of Europe. *The International Dimensions of Human Rights*. P., 1982. Vol. 2. P. 673.
11. Рішення Європейського суду з прав людини щодо доступу до публічної інформації: збірник / Рада Європи, березень 2017 року. URL: https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/FMU_Access_2017_web-1.pdf.
12. Рішення Європейського суду з прав людини «Гуджа проти Молдавіи» [*Guja v. Moldova*] (No 14277/04). 2008. URL: http://www.echr.ru/documents/doc/new2009/guja_v_moldav.htm.
13. Рішення Європейського Суду з прав людини «Гуджа проти Молдавіи» 2 [*Guja v. Moldova/ no 2*] (No. 1085/10). URL: <https://arbeitsrecht-sozialversicherungsrecht.iusnet.ch/fr/system/files/DOWNLOADS/ENTSCHEID/CASE%20OF%20GUJA%20v.%20THE%20REPUBLIC%20OF%20MOLDOVA%20%28No.%202%29.pdf>.
14. Справа «Марченко проти України» (заява № 4063/04): Рішення Європейського суду з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_781.
15. Харко Д. Захист честі, гідності та ділової репутації публічної особи у рішеннях ЄСПЛ. *Вісник Національної академії адвокатури України*. 2018. № 7–8 (45). С. 22–24.

Косица О. А. Применение практики Европейского суда по правам человека по защите прав обличителей в административном судопроизводстве

Аннотация. В статье рассмотрена практика Европейского суда по правам человека как источник административного права. Доказана необходимость использования практики Европейского суда по правам человека во время судебных дел по защите прав обличителей. Автор обращает внимание на то, что государственная защита лиц, оказывающих помощь в предотвращении и противодействии коррупции, – обличителей, может происходить в судебном порядке, в том числе в порядке административного судопроизводства. Рассмотрены самые известные решения Европейского суда по правам человека о свободе выражения мнений, предусмотренные ст. 10 Конвенции о защите прав человека и основных свобод 1950 года. Обращается внимание на позицию Европейского суда по правам человека, которая подтверждается и учеными, что свобода выражения связана с обязанностями и ответственностью.

Ключевые слова: обличитель, государственная защита прав обличителей, решение Европейского суда по правам человека, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, свобода выражения взглядов.

Kosytsia O. Applying the practice of the European Court of Human Rights in protecting the rights of whistleblowers in administrative proceedings

Summary. The article examines the practice of the European Court of Human Rights as a source of administrative law. The necessity of using the practice of the ECtHR during the court cases on the protection of the rights of the disclosers is proved. The author proves that the state protection of persons who provide assistance in preventing and counteracting corruption – whistleblowers, – may be conducted in court, in particular by way of administrative proceedings. The most well-known decisions of the European Court of Human Rights in matters of freedom of expression under Article 10 of the 1950 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms are considered. The author draws attention to the position of the ECHR, which is also confirmed by scholars that freedom of expression is connected with duties and responsibilities.

Key words: whistleblower, the state defense of the rights of whistleblowers, decisions of the European Court of Human Rights, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, freedom of expression.

Єрменчук О. П.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри оперативної-розшукової діяльності
Дніпровського державного університету внутрішніх справ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ВІД ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ ПРИРОДНОГО Й ТЕХНОГЕННОГО ХАРАКТЕРУ

Анотація. У статті проаналізовано основні акти, що визначають стан нормативно-правового регулювання захисту об'єктів критичної інфраструктури від загроз національній безпеці природного й техногенного характеру. На основі цього робиться висновок, що загалом законодавство у сфері хоча й потребує вдосконалення, проте сприяє функціонуванню єдиної державної системи цивільного захисту та єдиної Урядової інформаційно-аналітичної системи з питань надзвичайних ситуацій. Водночас існує реальна потреба у створенні відповідної нормативно-правової бази із захисту об'єктів, які є критично важливими для економіки й безпеки держави та суспільства. Надано авторське бачення вирішення зазначеної наукової проблеми.

Ключові слова: критична інфраструктура, захист критичної інфраструктури, національна безпека, нормативно-правове регулювання, загрози національній безпеці природного й техногенного характеру.

Постановка проблеми. Сьогодні в нашій державі ведуться роботи зі створення нормативно-правової бази й організаційно-ї структури системи захисту критичної інфраструктури (далі – ЗКІ).

Хоча частина законодавства вже прийнята, водночас основоположні акти перебувають у процесі розроблення.

Аналіз основоположних норм засвідчує, що неповною мірою врегульованим залишається нормативно-правове забезпечення сфери захисту об'єктів критичної інфраструктури (далі – КІ) від загроз природного й техногенного характеру [1].

З метою надання раціональних пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства та складників системи існує реальна потреба в дослідженні чинних норм, їх критичного аналізу, на цій базі розроблення шляхів підвищення ефективності нормативно-правової діяльності й подальшого практичного впровадження наукових напрацювань.

Окремі питання, пов'язані із захистом критичної інфраструктури, порушені в наукових працях українських учених: Д.С. Бірюкова, Є.В. Брежнєва, Д.Г. Бобро, О.Ф. Величка, Д.В. Дубова, В.П. Горбуліна, С.П. Іванюти, В.В. Зубарева, В.К. Конах, С.І. Кондратова, М.В. Мірошника, О.І. Насвіт, М.А. Ожєвана, В.М. Панченко, В.В. Петрова, І.М. Рижова, П.П. Скурського, О.М. Суходолі, В.М. Щербини, О.М. Юрченка. Однак сучасний стан нормативно-правової бази у сфері захисту об'єктів КІ від загроз природного й техногенного характеру потребує комплексного наукового дослідження.

Зазначені обставини зумовлюють актуальність дослідження і стали основою для наукових пошуків автора та підготовки цих матеріалів.

Мета статті. Виклики національній безпеці вимагають побудови в Україні системи захисту критичної інфраструктури, не-

від'ємним складником якої є розроблення якісної нормативно-правової бази. Належний стан захисту об'єктів КІ від загроз природного й техногенного характеру значно залежить від нормативно-правового регулювання діяльності сфери та потребує якісного й детального наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Успішне запобігання виникненню надзвичайних ситуацій і ліквідація їх наслідків неможливі без урахування екологічних, соціально-економічних та інших передумов, а також ужиття відповідними органами заходів із запобігання їм і припинення їх.

Аналіз стану захисту об'єктів КІ від загроз природного й техногенного характеру свідчить, що в Україні функціонує єдина державна система цивільного захисту. Вона здійснює реалізацію державної політики у сфері цивільного захисту та забезпечує захист населення і територій від надзвичайних ситуацій і запобігання їх виникненню, ліквідацію на об'єктах КІ надзвичайних ситуацій, рятувальну справу, гасіння пожеж, пожежну та техногенну безпеку, діяльність аварійно-рятувальних служб, профілактику травматизму не виробничого характеру, а також гідрометеорологічну діяльність.

З метою забезпечення керівництва держави й органів влади на місцях достовірною інформацією, пов'язаною з екологічною безпекою, в тому числі ядерною, та надзвичайними ситуаціями, створено єдину Урядову інформаційно-аналітичну систему з питань надзвичайних ситуацій (далі – УІАС НС).

Правову основу діяльності з організації захисту об'єктів КІ у сфері становлять Конституція України, Кодекси й закони України, акти Президента України та Кабінету Міністрів України, а також ратифіковані Верховною Радою України міжнародні нормативно-правові акти.

Відповідно до положень Указу Президента України від 16 січня 2013 р. № 20/2013, безпосереднє керівництво діяльністю єдиної державної системи цивільного захисту здійснює Державна служба надзвичайних ситуацій України (далі – ДСНС).

У контексті захисту КІ цікавими для аналізу та подальшого впровадження в загальнодержавну систему захисту критичної інфраструктури є такі повноваження ДСНС, як здійснення заходів з мінімізації та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, пов'язаних із технологічними терористичними проявами й іншими видами терористичної діяльності під час проведення антитерористичних операцій, а також проведення просвітницьких і практично-навчальних заходів з метою підготовки населення до дій в умовах учинення терористичного акту; забезпечення охорони від пожеж підприємств, установ, організацій та інших об'єктів; ведення реєстру нормативно-правових актів з питань пожежної й техногенної безпеки; здійснення контролю за

наявністю на об'єктах підвищеної небезпеки декларацій безпеки та результатів ідентифікації таких об'єктів; здійснення контролю за наявністю на потенційно небезпечних об'єктах результатів їх ідентифікації й паспортів потенційно небезпечних об'єктів [2].

До суб'єктів захисту КІ від загроз природного й техногенного характеру необхідно зарахувати сили цивільного захисту. Одними з головних серед їх завдань є запобігання надзвичайним ситуаціям, захист населення й територій від них, життєзабезпечення постраждалих, аварійно-рятувальне обслуговування суб'єктів господарювання та окремих територій. Це стосується й безпосередньо об'єктів КІ держави.

У ході аналізу системи привертає увагу й сама структура організаційно-правової побудови органів для координації діяльності, пов'язаної з техногенно-екологічною безпекою, захистом населення й територій, запобіганням надзвичайним ситуаціям і реагуванням на них на всіх рівнях управління. Зокрема, Кабінетом Міністрів, районними, міськими державними адміністраціями, а також підприємствами створені та функціонують, відповідно, Державна комісія з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій, регіональні й місцеві комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій, комісії з питань надзвичайних ситуацій, а також у разі необхідності ліквідації конкретної надзвичайної ситуації та її наслідків на державному, регіональному, місцевому й об'єктовому рівнях утворюються спеціальні комісії з ліквідації надзвичайної ситуації. Захист об'єктів додатково забезпечується розробленим механізмом оцінювання стану захищеності (протипожежного стану) об'єкта, що також чимось схоже на оцінювання уразливості об'єкта КІ.

Також значний вклад у побудову елементів цілісного механізму захисту критичної інфраструктури вносять прийняті норми Кодексу цивільного захисту України, які, по суті, визначають джерела ризиків для виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру. Згідно із законодавчим актом, це джерела небезпеки виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру. Хоча, на нашу думку, зазначені джерела небезпеки більше характеризують різновиди об'єктів, що можуть підлягати захисту як об'єкти КІ. Серед них згадані:

- 1) потенційно небезпечні об'єкти й об'єкти підвищеної небезпеки;
- 2) будівлі та споруди з порушенням умов експлуатації;
- 3) суб'єкти господарювання з критичним станом виробничих фондів і порушенням умов експлуатації;
- 4) ядерні установки з порушенням умов експлуатації;
- 5) наслідки терористичної діяльності;
- 6) гідротехнічні споруди;
- 7) неконтрольоване ввезення, зберігання й використання на території України техногенно небезпечних технологій, речовин, матеріалів;
- 8) надмірне та нерегульоване накопичення побутових і промислових відходів, непридатних для використання засобів захисту рослин;
- 9) наслідки військової та іншої екологічно небезпечної діяльності;
- 10) суб'єкти господарювання, на об'єктах яких здійснюються виробництво, зберігання й утилізація вибухонебезпечних предметів;
- 11) об'єкти життєзабезпечення населення з порушенням умов експлуатації;

12) інші об'єкти, що можуть створити загрозу виникнення аварії.

Необхідними для врахування під час створення системи захисту критичної інфраструктури є такі категорії об'єктів, визначені законодавцем у сфері протидії загрозам техногенного чи природного характеру.

Так, у вищезазначеному Кодексі подається визначення «об'єкта підвищеної небезпеки». Він розглядається як об'єкт, на якому існує реальна загроза виникнення аварії та/або надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру.

У Наказі МНС України від 18.12.2000 № 338 у контексті дослідження привертає увагу таке поняття, як «потенційно небезпечний об'єкт» (далі – ПНО). Під цим поняттям законодавець розуміє об'єкт, на якому можуть використовуватися або виготовляються, переробляються, зберігаються чи транспортуються небезпечні речовини, біологічні препарати, а також інші об'єкти, що за певних обставин можуть створити реальну загрозу виникнення аварії.

Перелік суб'єктів господарювання з високим ступенем ризику визначається центральним органом виконавчої влади, який здійснює державний нагляд у сферах техногенної та пожежної безпеки, за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну регуляторну політику, у сфері дозвільної системи й ліцензування господарської діяльності. Критерій зарахування суб'єкта господарювання до високого, середнього та незначного ступенів ризику визначається Кабінетом Міністрів України [3].

Загальні засади моніторингу ПНО визначаються Положенням про моніторинг потенційно небезпечних об'єктів від 06.11.2003 № 425. Мета моніторингу ПНО – отримання даних про поточний стан ПНО та актуалізація інформації, що міститься в базі даних Державного реєстру потенційно небезпечних об'єктів, для запобігання надзвичайним ситуаціям і мінімізації їх наслідків. Зазначений нормативно-правовий акт передбачає й паспортизацію ПНО для вжиття планових запобіжних заходів із їх захисту [4].

Створена Постановою Кабінету Міністрів України від 16.12.1999 № 2303 система УІАС НС являє собою сукупність комп'ютерних, телекомунікаційних, системних і прикладних програмних засобів і баз даних, які забезпечують ефективно впровадження інформаційних технологій і вирішення визначених завдань із забезпечення державних органів інформацією, пов'язаною з екологічною безпекою, в тому числі ядерною, та надзвичайними ситуаціями.

У 2002 р. в рамках функціонування цієї ж системи додатково було передбачено створення Кризового центру в складі Центру інформаційних ресурсів у Кабінеті Міністрів України та бази даних сил і засобів, які використовуються в разі виникнення надзвичайних ситуацій [5].

У ході аналізу законодавства важливо згадати й те, що важливим кроком у нормативно-правовому забезпеченні захисту критичної інфраструктури від загроз надзвичайних ситуацій (природного й техногенного характеру) стало прийняття положення про Державну комісію з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій (далі – Комісія) [6].

Комісія є постійно діючим органом, який забезпечує координацію діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, пов'язаної із забезпеченням техногенно-екологічної безпеки, захисту населення й територій від наслідків надзвичайних

ситуацій, організаційних заходів щодо протидії терористичній діяльності й війсьній загрозі, запобігання виникненню надзвичайних ситуацій і реагування на них.

Хоча комісія мала б активно здійснювати координацію дій різних органів державної влади з питання захисту КІ та забезпечувати реагування на випадки її пошкодження, протидію терористичній діяльності й війсьній загрозі, однак вона все ж стала органом, який фактично продовжив діяти в рамках звичних процедур реагування на надзвичайні ситуації цивільного характеру, що спричинені природними й техногенними чинниками (аварії, катастрофи, стихійні лиха, пожежі, епідемії та пандемії, інші небезпечні події) [7]. Поза належною увагою з різних причин, у т. ч., ймовірно, і у зв'язку з непрофільністю для більшості членів Державної комісії та її керівництва, залишилась протидія на загальнодержавному рівні терористичній діяльності й відповідній загрозі ураження об'єктів КІ.

Водночас прецедент зі створення зазначеної Комісії є надзвичайно важливим для побудови системи ЗКІ. Позитивним аспектом також варто виокремити апробований механізм функціонування, участь у діяльності й підходи до управління комісією, механізм загальнодержавного залучення до виконання завдань через центральні органи виконавчої влади, територіальні профільні підрозділи та органи виконавчої влади й місцевого самоврядування. Важливим і цікавим для аналізу та можливості запозичення є наділення повноваженнями з організації розроблення плану комплексних заходів щодо захисту населення й територій у разі виникнення надзвичайної ситуації, забезпечення сталого функціонування господарських об'єктів, що може стати аналогом Плану захисту критичної інфраструктури та її об'єктів, однак від загроз державній безпеці.

Досить пізнавальним для створення сучасної понятійно-категорійної бази у сфері захисту критичної інфраструктури є аналіз понять, що вживаються в Положенні про паспортизацію потенційно небезпечних об'єктів. Зокрема, під «об'єктом господарської діяльності» розуміються виробництва, цехи, споруди й будови, які використовуються юридичною особою або фізичною особою-підприємцем для виробничої, науково-дослідницької, комерційної або іншої діяльності. Зазначене поняття є дещо схожим на поняття «об'єкт критичної інфраструктури».

Також змістовним є поняття «чинники безпеки» – це внутрішні (наявність небезпечних речовин, застосування небезпечних технологічних процесів, незадовільний стан будівель та обладнання, порушення умов безпечної експлуатації тощо) й зовнішні (особливості місцезнаходження небезпечних об'єктів, несприятливі природні умови тощо) фактори, які можуть безпосередньо спричинити виникнення надзвичайної ситуації на об'єкті або негативно вплинути на її розвиток. Зміст цього поняття досить схожий на зміст терміна «ризики», що використовується у сфері захисту об'єктів критичної інфраструктури.

Заслугує на окрему увагу зазначена в цьому ж нормативному акті «ідентифікація потенційно небезпечного об'єкта», а також «паспортизація».

Наказ «Про затвердження Положення про паспортизацію потенційно небезпечних об'єктів» є надзвичайно важливим документом для розроблення норм у сфері захисту КІ, адже він регулює тотожні суспільні відносини у сфері функціонування ПНО й забезпечення техногенної безпеки та містить низку важливих організаційних аспектів, можливих для врахування нами

під час дослідження проблематики захисту критичної інфраструктури загалом [8].

Законом України «Про страховий фонд документації України» визначено уповноваженого суб'єкта, який відповідає за ведення Державного реєстру техногенно та екологічно небезпечних об'єктів, а також за видачу юридичним і фізичним особам – власникам цих об'єктів – свідоцтва про їх реєстрацію. Це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері страхового фонду документації. Він також погоджує номенклатуру виробів і продукції, переліки об'єктів і споруд систем життєзабезпечення тощо, документація на які підлягає закладанню до страхового фонду документації України [9].

Висновки. Отже, аналіз організації протидії загрозам національній безпеці природного й техногенного характеру засвідчує, що загалом законодавство у сфері хоча й потребує вдосконалення, проте сприяє функціонуванню єдиної державної системи цивільного захисту та єдиної Урядової інформаційно-аналітичної системи з питань надзвичайних ситуацій, які мали б забезпечити належний захист об'єктів критичної інфраструктури від цієї категорії загроз.

Перші елементи зазначених систем розпочали функціонувати ще в 1999 р., тобто одними з перших у державі серед таких, що хоч якимось чином стосувались захисту об'єктів КІ.

Чинні системи реагування та захисту в згаданій сфері, за задумом законодавця, мали б стати основою формування системи захисту КІ в Україні подібно до низки європейських держав. Так, серед повноважень суб'єктів визначено право здійснювати захист КІ від терористичних актів, підготовку населення до дій в умовах учинення теракту й недопущення надзвичайних ситуацій, пов'язаних із технологічними терористичними проявами та іншими видами терористичної діяльності, тощо. Створені органи мали б також здійснювати координацію різних суб'єктів діяльності стосовно випадків пошкодження об'єктів, війсьної чи ядерної загрози тощо.

Проте варто констатувати, що роль і місце сил цивільного захисту й, зокрема, Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій у державному механізмі захисту критичної інфраструктури в результаті в основному звелись лише до захисту населення й територій від надзвичайних ситуацій і запобігання їх виникненню, а також до організаційно-контролюючих функцій із ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної й техногенної безпеки, життєзабезпечення постраждалих, діяльності аварійно-рятувальних служб, профілактики травматизму невикористаного характеру, а також гідрометеорологічної діяльності.

Вищезазначені обставини автором розцінюються як додатковий аргумент актуальності зазначеної наукової проблеми й необхідності побудови окремої організаційно-інституційної системи захисту КІ та створення відповідної нормативно-правової бази із захисту об'єктів, які є критично важливими для економіки й безпеки держави, суспільства, населення та порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам України. Цей приклад також засвідчує доцільність використання аналогічної європейської практики створення структури на базі правоохоронного органу чи у вертикалі президентської або виконавчої гілки влади. Як приклад пропонується розглянути досвід Великої Британії

з побудови централізованої системи ЗКІ й утворення Національного центру захисту критичної інфраструктури як органу, підпорядкованого Прем'єр-міністру чи РНБО, також й органу у складі СБ України. Подібною є практика створення на базі МІ-5 центру (СРПІ), який є основним державним органом, що надає консультації з питань безпеки національної інфраструктури підприємствам, установам та організаціям.

Поряд із цим за результатами аналізу законодавства у сфері автор звертає увагу на структуру організаційно-правової побудови органів для координації діяльності, пов'язаної з техногенно-екологічною безпекою, захистом населення і територій, запобіганням надзвичайним ситуаціям і реагуванням на них на всіх рівнях управління. Вона є прикладом системи урядового регулювання. Зокрема, Кабінетом Міністрів, районними, міськими державними адміністраціями, а також підприємствами створені та функціонують, відповідно, Державна комісія з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій, регіональні, місцеві комісії та спеціальні комісії. Позитивним аспектом для побудови системи ЗКІ також варто виокремити апробований механізм функціонування, участь у діяльності й підходи до управління комісією, механізми загальнодержавного залучення різних суб'єктів до виконання завдань через центральні органи виконавчої влади, територіальні профільні підрозділи й органи виконавчої влади та місцевого самоврядування. Заслужують на увагу процедури розроблення плану комплексних заходів щодо захисту населення і територій у разі виникнення надзвичайної ситуації, забезпечення сталого функціонування господарських об'єктів, що може стати аналогом Плану захисту критичної інфраструктури та її об'єктів. Важливим для вивчення й часткової імплементації є досвід паспортизації об'єктів.

Література:

1. Єрменчук О.П. Основні підходи до організації захисту критичної інфраструктури в країнах Європи: досвід для України: монографія. Дніпро: ДДУВС, 2018. 180 с.
2. Деякі питання Державної служби України з надзвичайних ситуацій: Указ Президента України від 16 січня 2013 р. № 20/2013 / Президент України. *Урядовий кур'єр*. 2013. № 13.
3. Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р. № 5403-VI / Верховна Рада України. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 220.
4. Про затвердження Положення про моніторинг потенційно небезпечних об'єктів: Наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 06.11.2003 № 425 / МНС. *Офіційний вісник України*. 2004. № 52. Том 2. С. 610. Ст. 2857.
5. Про створення Урядової інформаційно-аналітичної системи з питань надзвичайних ситуацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 1999 р. № 2303 / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2008. № 58. С. 132. Ст. 1972.
6. Про Державну комісію з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 січня 2015 р. № 18 / Кабінет Міністрів України. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 15.

7. Суходоля О.М. Захист критичної інфраструктури в умовах гібридної війни: проблеми та пріоритети державної політики України. *Стратегічні пріоритети. Серія «Політика»*. 2016. № 3 (40). С 65–67.
8. Про затвердження Положення про паспортизацію потенційно небезпечних об'єктів: Наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 18.12.2000 № 338 / МНС. *Офіційний вісник України*. 2001. № 4. С. 345. Ст. 164.
9. Про страховий фонд документації України: Закон України від 22 березня 2001 р. № 2332-III. *Голос України*. 2001. № 76.

Єрменчук А. П. Правовое регулирование защиты объектов критической инфраструктуры от угроз национальной безопасности природного и техногенного характера

Анотация. В статье проанализированы основные акты, определяющие состояние нормативно-правового регулирования защиты объектов критической инфраструктуры от угроз национальной безопасности природного и техногенного характера. На основе этого делается вывод, что в целом законодательство в сфере хотя и нуждается в усовершенствовании, однако способствует функционированию единой государственной системы гражданской защиты и единой правительственной информационно-аналитической системы по вопросам чрезвычайных ситуаций. В то же время существует реальная потребность в создании соответствующей нормативно-правовой базы по защите объектов, которые являются критически важными для экономики и безопасности государства и общества. Предоставлено авторское видение решения указанной научной проблемы.

Ключевые слова: критическая инфраструктура, защита критической инфраструктуры, национальная безопасность, нормативно-правовое регулирование, угрозы национальной безопасности природного и техногенного характера.

Yermenchuk O. Legislative regulation of protection of objects critical infrastructure against threats to national security of natural and man-made nature

Summary. The basic acts that determine the state of regulatory and legal regulation of the protection of objects of critical infrastructure from threats to national security of natural and man-made nature are analyzed. On the basis of this, it is concluded that, in general, legislation in the field, although it needs to be improved, however, exists and contributes to the functioning of a single state civil protection system and a unified Government information and analysis system for emergencies. At the same time, there is a real need to create an appropriate legal and regulatory framework for the protection of objects that are critical for the economy and security of the state and society. The author's views on the solution of this scientific problem are given.

Key words: critical infrastructure, protection of critical infrastructure, national security, legislative regulation, threats to national security of natural and man-made nature.

Коваленко А. А.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Київського міжнародного університету

ПРО ФУНКЦІЇ ФІНАНСОВОГО ПРАВА В ГАЛУЗЕВОМУ РОЗМЕЖУВАННІ

Анотація. Стаття присвячена проблемам класифікації функцій права. Особлива увага приділяється галузевим аспектам функцій права. Функції поділяються також відповідно до елементів, із яких складається система права. Грунтуючись на напрацюваннях переважно вчених-теоретиків, пропонуємо авторське групування функцій фінансового права.

Ключові слова: класифікація, критерій, функція, право, систематизація, уніфікація.

Постановка проблеми. Проблеми функцій права, функцій різноманітних систем є актуальними протягом тривалого часу. І це не випадково, адже без з'ясування того, які саме функції та завдання притаманні тій чи іншій системі, неможливо визначити, для чого існує така система, яке її призначення, які межі відносин усередині такої системи.

Поняття, система та класифікація функцій права є предметом численних наукових досліджень. Ідеться, зокрема, про роботи таких учених, як В.Б. Авер'янов, С.С. Алексєєв, Н.О. Бондаренко, В.С. Ковальський, О.М. Миронець, І.І. Митрофанов, Ю.В. Пирожкова, В.Ф. Погорілко, Т.М. Радько, О.Ф. Скакун, О.Є. Сухарев, В.О. Толстік. Водночас очевидно, що нині не вистачає ґрунтовних досліджень окремого галузевого спрямування, зокрема фінансово-правових досліджень.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі загальнотеоретичних і галузевих правових досліджень запропонувати функції фінансового права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до елементів, із яких складається система права, вчені пропонують виокремлювати чотири групи функцій (загальноправові, галузеві, правових інститутів, норм права) [1, с. 46]. Уважаємо, що функції норм права недоцільно виокремлювати, оскільки вони цілком охоплюються попередніми групами.

У контексті дослідження питань класифікації функцій права вважаємо, за доречно звернути увагу на функції інших галузей права. Передусім відмітимо, що, оскільки основним джерелом будь-якої галузі вітчизняного права є Конституція України, варто зважати на такі її функції, як політична, юридична, установча, правотворча, правоохоронна, інтегративна, організаційна, ідеологічна тощо [2, с. 98–99]. «Конституція в повному обсязі виконує свої функції, якщо на її основі формується й функціонує конституційне законодавство» [3, с. 10]. До цього також можна додати, що Основний Закон виконує свої функції за умови формування на його основі різногалузевого законодавства, а не лише конституційного.

Якщо звернутися до галузевих досліджень питань функцій права, то, наприклад, у трудовому праві виокремлюють такі функції: загальногалузеві, які виконуються всіма інститутами трудового права (економічна, політична, ідеологічна, со-

ціальна); елементарні, що мають міжінституційний характер та узагальнюють правовий вплив на види конкретних суспільних відносин елементарного характеру, з яких безпосередньо складається предмет галузі (створення сприятливих умов для залучення робочої сили до праці, оптимальна організація праці у виробництві, розподіл матеріальних та інших соціальних благ, забезпечення гарантій законності й дотримання передбачених законом умов праці [4, с. 3, 8]). Інші вчені виокремлюють такі специфічні функції трудового права: виробнича та захисна (С.А. Іванов); виробнича, захисна, а також функція забезпечення прав (М.Г. Александров); виробнича, захисна; виховна; управлінська (А.Д. Зайкін); економічна, соціальна, політична, ідеологічна (А.С. Пашков) [5, с. 7–8]. Науковець В.І. Шкатулла також пише про загальні функції трудового права (економічна, політична, соціальна, ідеологічна (виховна), а також регулятивна й охоронна як спеціально-юридичні функції) та галузеві функції (виробнича та захисна) [5, с. 8].

Розглядаючи взаємозв'язок адміністративного й податкового правом (і фінансового права загалом) деякі вчені вказують на те, що охоронна функція цих галузей реалізується переважно з допомогою інституту адміністративної відповідальності [6, с. 29].

На думку вітчизняних учених-адміністративістів Л.Р. Білої та С.В. Ківалова, під час визначення адміністративного права необхідно враховувати єдність трьох головних функцій, а саме: а) управлінської (тобто регулювання управлінської діяльності); б) правореалізаційної (реалізація прав і свобод громадян); в) правозахисної (захист порушених прав і свобод громадян) [7, с. 11–12]. Тобто з наведеного можна зробити висновок про первинність і загальність лише трьох функцій. Натомість незрозуміло, яке місце відведено контрольній, регулятивній, охоронній, інформаційній функціям.

Заслуговує на увагу прогресивний підхід професора В.Б. Авер'янова, який писав, що головними характеристиками в розумінні адміністративного права мають стати не «управлінська» чи «каральна» його функції, а такі нові функції, як правозабезпечувальна (пов'язана з реалізацією прав і свобод людини) і правозахисна (пов'язана із захистом порушених прав). Саме ці функції найповніше відтворюють справжнє суспільне призначення адміністративного права [8, с. 7].

Кримінальне право, як пишуть фахівці, «характеризується багатфункціональним характером. Визначаючи основною функцією охоронювальну, необхідно відмітити регулятивну функцію. До складу регулятивної функції входять: організаційний, попереджальний, виховний, заохочувальний напрями. Такі функції можуть мати опосередкований характер, тобто здійснюватися через охоронювальну функцію, яка виступає нібито первісним ланцюгом впливу на суспільні відносини,

інші функції реалізуються через охоронювальну й таким чином здійснюють вторинний ефект впливу. Функції кримінального права можуть мати самостійний стосовно до охоронювального впливу характер, тобто безпосередньо виконувати попереджувальну, заохочувальну, виховну роль» [9, с. 456]. Із викладено випливає, що інколи функції ототожнюються з роллю конкретної галузі права. Також зазначається, що «норма кримінального права сконструйована для одночасного виконання запобіжної та відновлювальної функції. Ці функції реалізуються однією нормою кримінального права та характеризують її на різних рівнях виконання обов'язку: 1) не вчиняти кримінально-протиправне діяння, нею передбачене; 2) дати звіт за вчинене кримінально протиправне діяння в умовах функціонування можливості застосування кримінально-правових засобів впливу примусового характеру» [10, с. 93].

Грунтуючись на напрацюваннях переважно вчених-теоретиків, пропонуємо таке групування функцій фінансового права:

- загальноправові (регулятивна, охоронна, захисна, контрольна, обмежувальна, виховна, інформаційна, пізнавальна, ідеологічна тощо). Зазначимо, що регулятивна, охоронна та контрольна функції фінансового права передбачають застосування різного роду запобіжних заходів з метою уникнення правопорушень у сфері публічних фінансів. Задля цього існують виховна, інформаційна, пізнавальна, ідеологічна функції. Деякі вчені стверджують, що пізнавальна функція притаманна правотворчому процесу, в якому законодавець задля того, аби дійсно відобразити суспільне життя, його тенденції та закономірності, правильно врегулювати суспільні відносини, має попередньо пізнати ці тенденції та сутність відповідних суспільних відносин. У праві пізнавальна функція має відображувальний характер. З огляду на це, норми права безпосередньо не можуть виконувати пізнавальну функцію. Аналогічно й виховна функція є не загальноправовою, а соціальною [1, с. 56]. У дослідженні ми не лише розглядаємо функції фінансового права в розумінні права як законодавства та правових норм, а ще й звертаємо увагу на функції фінансового права як науки, навчальної дисципліни. З огляду на це, вважаємо цілком логічним виокремлення виховної, інформаційної, пізнавальної, ідеологічної функцій фінансового права;

- галузеві (економічна, екологічна, політична, майнова, матеріальна тощо);

- правових інститутів (функції бюджетного, податкового, митного, банківського права тощо).

Звісно, запропоноване групування не є остаточним і може бути доповнене функціями інших фінансово-правових інститутів, адже питання системи фінансового права є дискусійним.

Висновки. Як ми вже зазначали раніше, для дослідження функцій права, зокрема фінансового права, вагоме значення має функціональний аспект певної діяльності: державно-власних суб'єктів; підпорядкованих суб'єктів; а також тих осіб, які не є учасниками конкретних фінансових правовідносин, проте намагаються впорядкувати ці відносини, займаються тлумаченням положень законодавства й науки фінансового права.

Можна стверджувати, що всі функції права, зокрема фінансового права, відображають вплив юридичної практики, правової діяльності на об'єктивну реальність, правому систему, суспільні відносини тощо.

Деякі наведені думки є здебільшого такими, що пояснюють філософські та соціальні прояви права, його функцій. Для українських реалій вони навряд чи є цілком доречними. Вітчизняне право є динамічним явищем, не варто виокремлювати його латентні функції, адже право і правовідносини, зокрема фінансові правовідносини, мають бути відкритими для суспільства.

Література:

1. Радько Т.Н., Толстик В.А. *Функции права: монография*. Н. Новгород: Нижегородская высшая школа МВД РФ, 1995. 106 с.
2. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. *Конституційне право України: підручник*. Київ: Прецедент, 2009. 344 с.
3. *Конституційне право України: прагматичний курс: навчальний посібник* / М.В. Афанасьєва, Ю.Ю. Бальцій, Ю.Д. Батан та ін.; за заг. ред. М.В. Афанасьєвої, А.А. Єзерова; тех. ред. Ю.Д. Батан. Одеса: Юридична література, 2017. 256 с.
4. Сухарев А.Е. *Система функций советского трудового права: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05*. Москва, 1987. 18 с.
5. Шкатулла В.И. *Функции советского трудового права: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05*. Москва, 1980. 22 с.
6. *Адміністративне право України*. Херсон: Гринь Д.С., 2015. Т. 1: Загальне адміністративне право: навчальний посібник / В.В. Галуцько, В.І. Курило, С.О. Корось, О.Ю. Дрозд, І.В. Гиренко, О.М. Єщук, І.М. Риженко, А.А. Іванищук, Р.Д. Саунін, І.М. Ямкова; за ред. проф. В.В. Галуцька. 272 с.
7. Ківалов С.В., Біла Л.Р. *Адміністративне право України: навчально-методичний посібник. 2-е вид., перероб. і доп.* Одеса: Юридична література, 2002. 312 с.
8. *Адміністративне право України: підручник: у 2 т.* / ред. В.Б. Авер'янова. Київ: Юридична думка, 2004. Т. 1: Загальна частина. 584 с.
9. Бондаренко Н.О. *Функції кримінального права. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), Ю.М. Оборотов (заст. голов. ред.), Л.Р. Біла (відп. секр.) та ін. Одеса: Юрид. л-ра, 2005. Вип. 25. С. 453–456.
10. Митрофанов І.І. *Функції норм кримінального права. Наше право*. 2016. № 2. С. 88–94.

Коваленко А. А. О функциях финансового права в отраслевом разграничении

Аннотация. Статья посвящена проблемам классификации функций права. Особое внимание уделяется отраслевым аспектам функций права. Функции делятся также в соответствии с элементами, из которых состоит система права. Основываясь на работах преимущественно ученых-теоретиков, предлагаем авторское группирование функций финансового права.

Ключевые слова: классификация, критерий, функция, право, систематизация, унификация.

Kovalenko A. About functions of financial law in the branch delimitation

Summary. The article is devoted to problems of classification of functions of law. Particular attention is paid to the branch aspects of the functions of law. Functions are also divided according to the elements from which the system of law is created. Based on the work of predominantly theoretical scholars, an author's grouping of functions of financial law is proposed.

Key words: classification, criterion, function, law, systematization, unification.

Соф'їн М. І.,

*кандидат юридичних наук, докторант
Науково-дослідного інституту публічного права*

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Анотація. У статті на підставі дослідження нормативно-правових актів, а також відповідних наукових позицій розглянуто важливі організаційно-правові моменти становлення та розвитку фіскальної політики в незалежній Україні.

Ключові слова: податок, збір, фіскальна політика, контролюючі органи.

Постановка проблеми. Після проголошення у 1991 році незалежності перед Україною як молодою демократичною державою постала ціла низка проблем та викликів, які необхідно було розв'язати. Зокрема, одним із таких проблемних питань було запровадження нової фіскальної політики, адже та, що залишилася у спадок від радянського режиму, не відповідала тим пріоритетам, на які орієнтувалася Україна у своєму подальшому розвитку.

Переоцінити важливість вирішення даного питання дуже складно, адже, як влучно зазначають Р.В. Тульчинський та О.М. Бородіна, з одного боку, податки – це фінансове підґрунтя існування держави, мірило її можливостей у світовому економічному просторі щодо розвитку науки, освіти, культури, гарантування економічної безпеки, зростання суспільного добробуту народу, з іншого – податки це знаряддя перерозподілу доходів юридичних і фізичних осіб у державі, а їх мобілізація й використання зачіпає інтереси не тільки кожного підприємця чи громадянина, а й цілих верств населення і соціальних груп. Нині податки – це найефективніший інструмент впливу держави на суспільне виробництво, його динаміку і структуру, на розвиток науки і техніки, масштаби соціальних гарантій населенню [1; 2]. Слід зазначити, що за майже 28 років незалежності в Україні зроблено досить багато у сфері податкової політики, проте стверджувати, що в нашій державі остаточно сформовано ефективну та дієву податкову політику, наразі не можна. Оскільки цілий ряд змін і перетворень мають досить суперечливий характер і замість вдосконалення податкової політики та, відповідно, посилення ефективності і стабільності державної податкової системи призводять до появи у ній нових проблем та ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Така ситуація зумовлює значну увагу дослідників до проблем та перспектив розвитку національної податкової сфери, зокрема, їх досліджували Г. В. Бех, О. О. Дмитрик, М. В. Гридчина, Д. А. Кобильнік, М. П. Кучерявенко, В. Б. Тропина, Я. В. Литвиненко, О. І. Соскіна, Г. М. Білецька та інші. Віддаючи належне науковому внеску у розробку проблематики формування та здійснення податкової політики в Україні, вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що численні прогалини, протиріччя та інші недоліки у ній на сучасному етапі зумовлені прорахунками і помилками, допущеними у минулому.

Мета статті. У цій статті ми маємо на меті провести дослідження організаційно-правових засад становлення та розвитку фіскальної політики в незалежній Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення організаційно-правового підґрунтя податкової політики почалося ще до прийняття Акту незалежності України, зокрема, Закон України «Про систему оподаткування» був прийнятий за 2 місяці до проголошення зазначеного акту, а саме 25.06.1991 року. Цей закон визначив принципи побудови системи оподаткування в Україні, податки і збори (обов'язкові платежі) до бюджетів та до державних цільових фондів, а також права, обов'язки і відповідальність платників [3]. Згідно з даним законом в Україні встановлювалася система із загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів) та місцевих податків і зборів (обов'язкових платежів). При цьому до перших належали: податок на додану вартість; акцизний збір; податок на прибуток підприємств, у тому числі дивіденди, що сплачуються до бюджету державними некорпоративними, казенними або комунальними підприємствами; податок на доходи фізичних осіб; мито; державне мито; плата за землю (земельний податок, а також орендна плата за земельні ділянки державної і комунальної власності); рентні платежі; податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів; податок на промисел; збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету; збір за спеціальне використання природних ресурсів; збір за забруднення навколишнього природного середовища; збір на обов'язкове державне пенсійне страхування; плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності; фіксований сільськогосподарський податок; збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства; єдиний збір, що справляється у пунктах пропуску через державний кордон України; збір за використання радіочастотного ресурсу України; збори до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (початковий, регулярний, спеціальний); збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками; збір за проведення гастрольних заходів; судовий збір; збір у вигляді цільової надбавки до затвердженого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності; збір на соціально-економічну компенсацію ризику населення, яке проживає на території зони спостереження. Своєю чергою до місцевих податків належать: податок з реклами; комунальний податок; податок на нерухоме майно (нерухомість), відмінне від земельної ділянки [3]. До місцевих зборів (обов'язкових платежів) належать: збір за припаркування автотранспорту; ринковий збір; збір за видачу ордеру на квартиру; курортний збір; збір за участь у бігах на іподромі; збір за виграш на бігах на іподромі; збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі; збір за право використання місцевої символіки; збір за право проведення кіно- і телезйомок; збір за проведення місцевого аукціону, конкурсного розпродажу і лотерей; збір за видачу дозволу на

розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг; збір з власників собак [3]. Також правову основу податкової політики в Україні у 90-х роках становили: закон «Про оподаткування доходів підприємств і організацій» від 21.02.1992 р. N 2146-ХІІ, який визначив об'єкти та порядок оподаткування юридичних осіб, що займаються господарською діяльністю; закон «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.1994 р. N 334/94-ВР; закон «Про податок на додану вартість» від 03.04.1997 р. N 168/97-ВР; Декрет КМУ «Про місцеві податки і збори» від 20.05. 1993 р. N 56-93. Аналіз положень цих нормативно-правових актів свідчить про те, що державна політика першої половини 90-х років була спрямована на максимізацію джерел надходження коштів до державного та місцевих бюджетів, що вилилося у велику кількість як загальнодержавних, так і місцевих податків, а також їх досить високі ставки. Очевидно, що за такого підходу суб'єкти господарювання зазнавали суттєвого податкового тиску, який змушував їх шукати шляхи уникнення сплати податків та зборів, що зумовило активне процвітання тіньових схем в українській економіці того часу.

Усвідомлюючи неефективність запровадженої системи оподаткування, влада разом із представниками бізнесу почала шукати можливі напрями виходу із ситуації, що склалася. Так у 1996–1997 рр. починається новий етап розвитку податкової системи, завданням якого є послаблення податкового тиску [4, с. 154]. На офіційному рівні початок оптимізації податкової системи ознаменував Указ Президента України «Про заходи по реформуванню податкової політики» від 31 червня 1996 р, в якому зазначалася необхідність: створення в Україні стабільної податкової системи, яка б забезпечувала чітке визначення порядку стягнення податків, зборів, інших обов'язкових платежів, його простоту, а також запровадження податків у такі строки, які б забезпечували можливість платникам податків урахувати це під час планування фінансово-господарської діяльності наступного періоду; зменшення, починаючи з 1997 року, рівня розміру податкових вилучень до 45 відсотків обсягів валового внутрішнього продукту; забезпечення чіткого визначення об'єктів оподаткування з метою запобігання випадкам подвійного оподаткування; консолідації у Державному бюджеті України, починаючи з 1997 року, усіх державних позабюджетних фондів зі збереженням цільового використання коштів; упорядкування стягнення податків та посилення відповідальності за ухилення від сплати та їх несвоєчасну сплату; скасування пільг щодо оподаткування, наданих підприємствам за галузевим принципом або окремим підприємствам, з одночасним запровадженням механізму реструктуризації безнадійної заборгованості за податковими зобов'язаннями; зменшення ставок податків на імпортувану продукцію, що не виробляється в Україні та імпортується в Україну для використання у виробництві вітчизняними товаровиробниками відповідної продукції, з одночасним підвищенням ставок таких податків на продукцію, яка імпортується в Україну для споживання без її переробки, за умови, що аналогічна продукція виробляється в Україні; посилення оподаткування бартерних (товарообмінних) операцій та операцій з давальницькою сировиною; скасування авансової сплати податків та запровадження їх сплати раз на місяць; обчислення оподаткованого прибутку як різниці між валовим доходом та валовими витратами виробництва (обігу) [5]. Також варто зазначити Постанову ВРУ «Про Основні положення податкової політики в Україні» від 4.12.1996 р. N 561/96-ВР, в якій

зазначалося, що основною метою реформування системи оподаткування є сприяння стабілізації матеріального виробництва, підвищення його ефективності і на цій основі задоволення державних та соціальних потреб. Система оподаткування повинна забезпечити оптимізацію структури розподілу і перерозподілу національного доходу [6]. Протягом другої половини 90-х років було прийнято ще декілька законів, спрямованих на вдосконалення системи оподаткування, зокрема, шляхом зменшення кількості податків.

Організаційно інституційну основу формування та реалізації податкової політики становили Міністерство фінансів України та органи державної податкової служби, до яких згідно з законом 4 грудня 1990 року N 509-ХІІ були віднесені: державна податкова адміністрація України, спеціалізовані державні податкові інспекції, державні податкові адміністрації в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, державні податкові інспекції в районах, містах (крім міст Києва та Севастополя), районах у містах [7]. До завдань органів державної податкової служби були віднесені такі: здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів), а також неподаткових доходів, установлених законодавством; внесення у встановленому порядку пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства; прийняття у випадках, передбачених законом, нормативно-правових актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування; формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та Єдиного банку даних про платників податків – юридичних осіб; надання податкових консультацій; запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесеним законом до компетенції податкової міліції, їх розкриття, припинення, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення [7]. У організаційно-структурному сенсі органи податкової служби України становили жорстку централізовану вертикаль централізації з прив'язкою до адміністративно-територіального устрою держави. Така організаційна структура була об'єктивною необхідністю в період розробки основ податкового законодавства країни, створення методологічної бази його реалізації на практиці, налагодження механізму нарахування і стягнення податків. У Державній податковій службі України було вироблено єдину цілеспрямовану ідеологію розвитку податкової служби, яка полягала в забезпеченні відповідності реформам у суспільному та економічному житті країни [8]. Постановою КМУ «Питання державної податкової служби в Україні» від 5 жовтня 1992 р. N 559 з метою запобігання, виявлення і припинення порушень податкового законодавства, а також створення умов для безпечної роботи працівників податкової служби було створено в складі Головної державної податкової інспекції України управління податкових розслідувань та відповідні підрозділи при державних податкових інспекціях в Республіці Крим, областях, районах, містах і районах у містах. Також були прикомандировані до підрозділів податкових розслідувань особи начальницького складу органів внутрішніх справ [9]. Подальших змін система податкових органів зазнала у 1996 році, коли згідно з указом Президента України від 22.08.96 р. «Про утворення Державної податкової адміністрації України та місцевих державних податкових адміністрацій» ДПА України стала центральним органом виконавчої влади, а державні податкові адміністрації в областях,

районах, містах і районах у містах — самостійними одиницями, які не входять до складу місцевих державних адміністрацій. Таким чином, було створено якісно нову систему органів ДПС України, до складу якої увійшли: ДПА України; державні податкові адміністрації в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі; державні податкові інспекції в районах, містах, районах у містах [8; 10].

З викладеного видно, що у 90-х роках становлення та розвиток фіскальної політики відбувалися за двома напрямками — це пошук найбільш оптимальної системи оподаткування та створення ефективної системи органів державної влади з питань реалізації зазначеної політики. Реформи у податковій сфері, що відбулися у 2000-х роках, в цілому продовжили намічений у попередні роки курс. Оновлення знало законодавства як з питань системи оподаткування, так і щодо організації та функціонування фіскальних органів. Так, були прийняті: Укази Президента України «Про затвердження Положення про державну податкову адміністрацію України» від 13.07.2000 р. № 886/2000, «Про додаткові заходи щодо боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом» від 19.07.2001 року N 532/2001; Постанова КМУ «Про утворення Департаменту розвитку та модернізації державної податкової служби у складі ДПС» від 19.09.2000 р. № 1454; Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» від 21.12.2000 р. № 2181III, «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22.05.2003 р. N 889-IV.

Надзвичайно важливим етапом у розвитку фіскальної політики в Україні стало прийняття Податкового кодексу України як цілісного нормативно-правового акту, покликаного регулювати всі аспекти правовідносин, пов'язаних із збором та розподілом податків, стимулює інвестиційну активність як вітчизняних, так і закордонних інвесторів [11]. Сам по собі кодекс, наголосив О.Ю. Подмарьов, не є гарантом стабілізації податкових відносин, оскільки вимагає розробки ефективних механізмів реалізації на практиці тих норм, які він містить. Основною метою прийняття Податкового кодексу України є спрощення чинної системи оподаткування шляхом зменшення загальної кількості податків, податкових ставок та спрощення механізму їх справляння [11]. У червні 2013 року Глава держави видає Указ «Про невідкладні заходи щодо прискорення здійснення економічних реформ», в якому зобов'язує КМУ ужити заходів щодо спрощення адміністрування податків і зборів, митних платежів, уніфікації механізмів подання платниками податку на додану вартість територіальним органам Міністерства доходів і зборів України інформації про отримані та видані податкові накладні, а також щодо вдосконалення механізму ризикоорієнтованого податкового контролю за діяльністю суб'єктів господарювання [12].

Прагнучи вдосконалити механізм адміністрування податків і зборів, влада вдалася до досить сумнівного кроку, а саме утворення у 2012 році Міністерства доходів і зборів, яке об'єднало у собі Державну митну службу і Державну податкову службу. Міндоходів являв собою — центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. До його компетенції належало: забезпечення формування єдиної державної податкової, державної митної політики в частині адміністрування податків і зборів, митних платежів та реалізації єдиної державної податкової,

державної митної політики; забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі — єдиний внесок); забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями при застосуванні податкового та митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску [13]. Проте вже у березні 2014 р. Міндоходів було ліквідовано [14]. Сьогодні повноваження із адміністрування податків виконує Державна фіскальна служба України (ДФС), що є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів. ДФС здійснює державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску [15].

Численні зміни і перетворення у системі фіскальних органів України, здійснені протягом останніх років, спрямовані на встановлення партнерських відносин між контролюючим органом та представниками бізнес-спільноти з метою забезпечення балансу приватних та публічних інтересів в ході формування та здійснення фіскальної політики в нашій державі. У зв'язку з цим контролюючі органи різних рівнів активно залучають громадськість до співпраці через відповідні інститути (громадські ради, громадські експертизи, обговорення тощо). Однак дієвість даних інститутів сьогодні є досить сумнівною, на чому неодноразово акцентували уваги як представники наукових кіл, так і громадські діячі.

Висновки. Отже, з моменту проголошення незалежності України фіскальна політика постійно реформувалася та зазнавала певних змін, однак жодне із ключових проблемних питань (як-то: встановлення ефективної та відповідної рівню соціально-економічного розвитку держави і суспільства системи податків, яка б забезпечувала виконання ними не лише фіскальної, але й стимулюючої функції; запровадження простого та дієвого механізму адміністрування податків; визначення оптимальної структури контролюючих органів; встановлення ефективних та дієвих механізмів взаємодії контролюючих органів із платниками податків в частині формування та реалізації державної фіскальної політики) дотепер повною мірою не вирішено. Така ситуація, враховуючи курс нашої держави на європейську інтеграцію, зумовлює необхідність подальшого вдосконалення української фіскальної політики з урахуванням відповідних вимог і стандартів ЄС у цій сфері.

Література:

1. Тульчинський Р.В., Змієнко М.О. Податкова система України, її недоліки та шляхи реформування. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»* : збірник наукових праць. 2009. № 6. С. 42–47. URL: <http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/6433/3/42-47.pdf>.
2. Бородіна О.М., Бурлай Т.В., Горшкова Н.І., Гончар Н.Ю., Дубровський В.І. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення : моногр. / Інститут економіки та прогнозування НАН України / І.В. Крючкова (ред.). Київ : Основа, 2007. 488 с.
3. Закон України «Про систему оподаткування» 25.06. 1991 р. N 1251-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1251-12>.

4. Історія податків та оподаткування в Україні : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Ф.О. Ярошенко, В.В. Павленко, В.П. Павленко ; за заг. ред. А.М. Подоляки. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. 416 с. : іл. Бібліогр. : С. 410–412.
5. Указ Президента України Про заходи по реформуванню податкової політики» від 31/07/ 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621/96>.
6. Постанова ВРУ «Про Основні положення податкової політики в Україні» від 4.12 1996 р. N 561/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Закон України «Про державну податкову службу в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-12>.
8. Історія української державності: етапи становлення податкової служби України / офіційний портал Державної фіскальної служби України. URL: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/print-57022.html>.
9. Постанова КМУ «Питання державної податкової служби в Україні» від 5 жовтня 1992 р. N 559. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/559-92-%D0%BF>.
10. Указ Президента України «Про утворення Державної податкової адміністрації України та місцевих державних податкових адміністрацій» від 22 серпня 1996 року N 760/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/760/96>.
11. Подмарьов О.Ю. Необхідність та значення прийняття сучасного податкового кодексу в аспекті впливу прибуткового оподаткування на інвестиційну діяльність підприємств. *Ефективна економіка*. 2011. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_2_12.
12. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення здійснення економічних реформ» від 12.06.2013 № 327/2013. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/327/2013>.
13. Указ Президента України «Про Міністерство доходів і зборів України» від 18 березня 2013 року № 141/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141/2013#n61>.
14. Постанова КМУ «Про ліквідацію Міністерства доходів і зборів» від 1 березня 2014 р. № 67. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2014-%D0%BF>.
15. Постанова КМУ «Про Державну фіскальну службу України» від 21 травня 2014 р. № 236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF>.

Софін М. І. Становлення и развитие фискальной политики в независимой Украине

Аннотация. В статье на основании исследования нормативно-правовых актов, а также соответствующих научных позиций рассмотрены важные организационно-правовые моменты становления и развития фискальной политики в независимой Украине.

Ключевые слова: налог, сбор, фискальная политика, контролирующие органы.

Sofin M. Formation and development of fiscal policy in independent Ukraine

Summary. In the article, on the basis of the study of normative legal acts, as well as relevant scientific positions, the important legal and organizational legal moments of the formation and development of fiscal policy in the independent Ukraine are considered.

Key words: tax, collection, fiscal policy, supervisory bodies.

*Хомулянський В. В.,
викладач кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки
Університету державної фіскальної служби України*

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ МИТНИХ ПРАВИЛ У СПІВВІДНОШЕННІ ІЗ ЗАГАЛЬНОЮ АДМІНІСТРАТИВНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

Анотація. Стаття присвячена розгляду основних підходів до розуміння адміністративної відповідальності, виявленню особливостей адміністративної відповідальності за порушення митних правил у співвідношенні із загальною адміністративною відповідальністю. Доводиться важливість принципу адміністративної відповідальності – законності, що набуває особливого значення у зв'язку з постійними процесами реформування в Україні. Підтримано погляд щодо необхідності розроблення єдиного Кодексу про адміністративні правопорушення, в якому варто встановити специфічне регулювання адміністративної відповідальності за порушення митних правил.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, законність, правове регулювання.

Постановка проблеми. У зв'язку з обраним Україною шляхом до євроінтеграції перед вітчизняними законодавцями постала необхідність гармонізації національного митного законодавства відповідно до стандартів Європейського Союзу, пошуку оптимальних шляхів у визначенні співвідношень правових норм українського та європейського законодавства та удосконалення термінологічного апарату. Вказане стосується і законодавства про адміністративні правопорушення, щодо якого відсутня систематизація норм у рамках одного закону. Численні зміни, що вносяться до тексту чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення, на жаль, не сприяють створенню потужного, логічного і дієвого кодифікованого акта, а доволі часто призводять до неузгодженості та суперечності його положень як між собою, так і з іншими нормативно-правовими актами, що негативно позначається на забезпеченні верховенства права, захисту прав, свобод і інтересів людини та громадянина.

Дослідженню адміністративної відповідальності, зокрема за порушення митних правил, свої наукові праці присвятили відомі вчені-адміністративісти – В. Авер'янов, В. Бевзенко, А. Берляч, Ю. Битяк, І. Голосніченко, І. Гриценко, Є. Додін, Ф. Жорін, Р. Каложний, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, Д. Лук'янець, Р. Мельник, В. Настюк, Д. Приймаченко, М. Студенікіна, В. Шкарупа, М. Шульга та ін. Аналіз праць науковців дає змогу говорити про різницю у підходах до поняття адміністративної відповідальності. Поряд із цим проблема адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері державної митної справи, передбачена Митним кодексом України в редакції від 13 березня 2012 р., є малодослідженою.

Метою статті виступає визначення особливостей адміністративної відповідальності за порушення митних правил у співвідношенні із загальною адміністративною відповідальністю, з огляду на комплексний аналіз та узагальнення поглядів вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Надзвичайна важливість інституту адміністративної відповідальності зумовлена тим, що проступки є найпоширенішим видом деліктів, а отже, становлять комплексне негативне соціальне явище. Саме тому увагу вітчизняного законодавця і широкого кола науковців привертає проблематика адміністративної відповідальності.

Норми, які регулюють відносини у сфері застосування адміністративної відповідальності, становлять окремий інститут адміністративного права. Незважаючи на велику кількість змін та доповнень, які вносяться останнім часом до Кодексу України про адміністративні правопорушення, його норми містять велику кількість розбіжностей між собою та нормами галузевого законодавства, про що зазначали В.Б. Авер'янов, Н.В. Гришина, Д.М. Лук'янець, Т.О. Коломоєць, Н.В. Хорошак, А.М. Ярмак та ін. [1, с. 356].

Точне визначення адміністративної відповідальності в Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) відсутнє та обмежене лише вказівкою на те, що її мірою є адміністративні стягнення, які застосовуються з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами [2]. Внаслідок цього є різниця у визначеннях адміністративної відповідальності.

Наприклад, професор В.К. Колпаков вважає адміністративною відповідальністю «примусове, з додержанням встановленої процедури застосування правомочним суб'єктом передбачених законодавством за вчинення адміністративного проступку заходів впливу, які виконані правопорушником» [3]. На думку С.Г. Стеценко, «адміністративна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності, що полягає в застосуванні до осіб, які вчинили адміністративні проступки, особливих санкцій – адміністративних стягнень» [13, с. 223]. Д.М. Лук'янець твердить: «Вся концепція адміністративно-деліктного відношення будується на системі уявлень про подвійну природу юридичної відповідальності як обов'язку, з одного боку, і покарання – з іншого». Як вважає Д.М. Лук'янець, адміністративна відповідальність – це механізм реалізації в адміністративному порядку санкції правової норми, яка має форму стягнення [4, с. 9, 19–20, 23].

Адміністративна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності, що являє собою сукупність адміністративних правовідносин, які виникають у зв'язку із застосуванням уповноваженими органами (посадовими особами) до осіб, які вчинили адміністративний проступок, передбачених нормами адміністративного права особливих санкцій – адміністративних стягнень [1, с. 434–435].

В.В. Зуй висловлює таку думку: «Адміністративна відповідальність – це накладення на правопорушників загальнообов'язкових правил, які діють у державному управлінні, адміністративних стягнень, що тягнуть за собою для цих осіб обтяжливі наслідки матеріального чи морального характеру» [5, с. 170].

Т.О. Коломоєць зазначає, що адміністративна відповідальність – це різновид правової відповідальності, специфічна форма негативного реагування з боку держави в особі її компетентних органів на відповідну категорію протиправних проявів (насамперед адміністративних проступків), згідно з якою особи, що скоїли ці правопорушення, мають дати відповідь перед уповноваженим державним органом за свої неправомірні дії і понести за це адміністративні стягнення в установлених законом формах і порядку [6, с. 17].

А.І. Миколенко зауважує: «Адміністративна відповідальність – це особливий вид юридичної відповідальності, який передбачений чинним адміністративним законодавством, яка настає за вчинення адміністративного проступку і полягає в покладанні в особливому процесуальному порядку на винних осіб адміністративних стягнень і заходів впливу, які застосовуються до неповнолітніх, органами адміністративної юрисдикції (органами державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, судами загальної юрисдикції та їх посадовими особами), завдяки чому реалізується обов'язок особи, яка винна у вчиненні адміністративного проступку, зазнати передбачені чинним законодавством обмеження матеріального, морального і організаційного характеру» [7, с. 19].

Отже, одні науковці під адміністративною відповідальністю мають на увазі накладення адміністративних стягнень, інші розкривають її зміст із позицій сукупності правовідносин, які виникають із приводу накладення цих стягнень уповноваженими органами.

Як справедливо зазначає провідний фахівець у галузі митного права Д.В. Приймаченко, досліджуючи адміністративну діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави, функції митних органів – це, зокрема, результат поділу змісту їх діяльності на порівняно однорідні, взаємопов'язані напрями впливу. Вони є втіленням призначення цього різновиду органу виконавчої влади [8, с. 32].

З урахуванням цього можна окреслити специфічні особливості адміністративної відповідальності за порушення митних правил у співвідношенні її із загальною адміністративною відповідальністю. На відміну від загальної адміністративної відповідальності, нормативною підставою притягнення до адміністративної відповідальності за порушення митних правил є Митний кодекс України, що впливає зі змісту ст. 459, в якій вказано, що адміністративна відповідальність за порушення митних правил встановлюється Митним кодексом України [9]. Тобто однією з особливостей адміністративної відповідальності за порушення митних правил є наявність іншої нормативної підстави у вигляді Митного кодексу України.

Щодо того, що адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері державної митної справи регулюється окремим актом, є різні позиції вчених.

Наприклад, М.О. Кравець у своєму дисертаційному дослідженні на тему «Адміністративно-правова кваліфікація порушень митних правил» відстоює необхідність включення норм, що регулюють адміністративну відповідальність за пра-

впорушення у сфері державної митної справи, до єдиного законодавчого акта, покликаного передбачати адміністративну відповідальність за вчинення будь-яких адміністративних правопорушень [10, с. 17]. Зазначимо, що Митний кодекс України детально регламентує адміністративну відповідальність у цій сфері, визначаючи підстави, окреслюючи суб'єктний склад, особливості провадження у справах про порушення митних правил тощо.

Фактичною підставою адміністративної відповідальності у цій сфері є не загальне адміністративне правопорушення, закріплене у ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а порушення митних правил, визначене у ст. 459 Митного кодексу України, за вчинення якого Митним кодексом України встановлено покарання у вигляді адміністративних стягнень.

Документальною (процесуальною) підставою є протокол про порушення митних правил (ст. 494 Митного кодексу України) та постанова про порушення митних правил (ст. 527 Митного кодексу України). Якщо поняття «адміністративного правопорушення» передбачене в загальній частині Кодексу України про адміністративні правопорушення, то поняття «порушення митних правил» відображене у розділі XVIII Митного кодексу України.

Підстави адміністративної відповідальності за порушення митних правил мають специфічну природу, що зумовлено особливостями такої відповідальності. Загалом ознаки адміністративної відповідальності такі:

- 1) притягнення до адміністративної відповідальності можливе тільки унаслідок вчинення адміністративного проступку;
- 2) адміністративна відповідальність полягає в застосуванні до винних адміністративних стягнень (з огляду на ст. 23 КУпАП);
- 3) мета адміністративної відповідальності полягає у: а) вихованні особи в дусі додержання законів, поваги до правил співжиття; б) запобіганні здійсненню нових проступків;
- 4) право притягнення до адміністративної відповідальності надано багатьом суб'єктам, серед яких органи державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, суди;
- 5) акт про притягнення до адміністративної відповідальності може прийматися: а) індивідуально (судді та посадові особи відповідних органів); б) колегіально шляхом голосування (виконавчі комітети й адміністративні комісії);
- 6) законодавством встановлено особливий порядок притягнення до адміністративної відповідальності (складання протоколу, збирання і оцінювання доказів, винесення постанови тощо);
- 7) норми, що регламентують адміністративну відповідальність, містяться у різних за правовою природою актах: а) кодексах; б) законах; в) правилах. Правила можуть затверджуватися Кабінетом Міністрів, органами виконавчої влади, встановлюватися рішеннями місцевих рад [11, с. 84];
- 8) між органами (посадовими особами), які накладають адміністративні стягнення, і правопорушниками відсутні службові відносини.

Адміністративній відповідальності у сфері митних відносин притаманна низка специфічних рис, які вирізняють її з-поміж видів юридичної відповідальності. Так, вона настає, як правило, за особливий вид правопорушень – порушення митних правил.

За порушення митних правил адміністративна відповідальність виявляється в накладенні на правопорушників певних видів адміністративних стягнень – попередження (ст. 463 МКУ), штраф (ст. 464 МКУ), конфіскація (ст. 465 МКУ), специфічних за змістом і відмінних від заходів кримінального покарання та дисциплінарного впливу. Попередження і штраф можуть застосовуватися тільки як основні адміністративні стягнення за порушення митних правил, конфіскація товарів може застосовуватися як основне і як додаткове адміністративне стягнення (ч.ч. 1 і 2 ст. 462 МКУ).

Ст. 522 МКУ викладена у новій редакції, де передбачено чітке розмежування компетенції щодо розгляду справи про порушення митних правил та доповнено перелік суб'єктів, уповноважених розглядати справи, судами [9]. Згідно зі ст. 213 КУпАП «Органи (посадові особи), уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення» право притягнення до адміністративної відповідальності надано багатьом суб'єктам, серед яких органи державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, суди.

Отже, адміністративній відповідальності за порушення митних правил притаманна низка специфічних рис, основні з яких – нормативне визначення та закріплення не у Кодексі України про адміністративні правопорушення, а у спеціальному акті – Митному кодексі України.

Аналіз положень КУпАП та практики його застосування засвідчує недосконалість окремих його статей щодо процедури закриття провадження у справах про адміністративні правопорушення, зокрема у разі закінчення строків накладення адміністративних стягнень, передбачених ст. 38 КУпАП і, як наслідок, непритягнення особи до відповідальності за вчинене адміністративне правопорушення.

У разі закінчення на момент розгляду справи про адміністративне правопорушення строків, передбачених ст. 38 КУпАП, притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинене нею протиправне діяння стає неможливим, оскільки, згідно з п. 7 ч. 1 ст. 247 КУпАП, провадження в справі про адміністративне правопорушення не може бути розпочато, а розпочате підлягає закриттю.

При цьому наголошуємо, на відміну від двомісячного строку притягнення до адміністративної відповідальності, коли справу розглядає відповідний суб'єкт владних повноважень, і тримісячного строку, коли таку справу розглядає суд (ст. 38 КУпАП), справи про порушення митних правил, відповідно до ст. 522 МКУ, розглядаються органами доходів і зборів або судами (суддями), тобто незалежно від суб'єкта, який розглядає справу та приймає за нею рішення. У ст. 467 МКУ передбачений лише один строк – адміністративне стягнення за порушення митних правил може бути накладено не пізніше ніж через шість місяців із дня виявлення правопорушення. Строк накладення адміністративних стягнень у справах про порушення митних правил зупиняється на час розгляду таких справ судом.

У разі закриття кримінального провадження, але за наявності в діях порушника ознак адміністративного правопорушення, адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше як через місяць із дня прийняття рішення про закриття кримінального провадження (ст. 38 КУпАП). У разі закриття кримінального провадження, але за наявності в діях правопорушника ознак порушення митних правил адміністративні стягнення за порушення митних правил може бути накладено не пізніше

ніж через три місяці з дня прийняття рішення про закриття кримінального провадження, але не пізніше ніж через два роки з дня вчинення правопорушення (ст. 467 МКУ).

Порушення митних правил мають і свій склад. У Митному кодексі України, а саме в ч. 1 ст. 458 зазначається, що порушення митних правил є адміністративним правопорушенням, а у ст. 487 зазначається, що якщо у процесі провадження в справах про порушення митних правил виникають питання, що не врегульовані МК України, варто керуватися нормами КУпАП. Відповідно до ч. 2 ст. 458 МК України адміністративна відповідальність за правопорушення настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до чинного законодавства кримінальної відповідальності [9].

Зауважимо, що в ст. 461 МКУ визначено стягнення, які відрізняються від стягнень у ч. 1 ст. 24 КУпАП. Законодавець значно збузив перелік адміністративних стягнень, застосовує поряд зі штрафами у вигляді неоподаткованих мінімумів доходів громадян також штрафи, що містять частку від вартості товарів, що ще раз підтверджує тезу про специфічність адміністративної відповідальності за порушення митних правил.

Висновки. Проведений аналіз та узагальнення наявних підходів вчених із питань визначення змісту адміністративної відповідальності дають змогу дійти висновку, що адміністративна відповідальність є специфічним реагуванням держави на адміністративне правопорушення, що складається із застосування уповноваженим органом або посадовою особою передбаченого законом стягнення до суб'єкта правопорушення та обов'язку цього суб'єкта відповідати за своє протиправне діяння і зазнати відповідного стягнення в межах, установлених законом. Законодавство про адміністративні правопорушення вимагає від суб'єктів адміністративної юрисдикції здійснення заходів у повній відповідності до закону та забезпечення принципу невідворотності відповідальності, своєчасного відкриття провадження по справі, поетапного якісного його проведення, розгляду справи та призначення оптимального стягнення для кожного правопорушника.

Адміністративній відповідальності за порушення митних правил притаманні такі специфічні ознаки: має окрему нормативну підставу притягнення до відповідальності – Митний кодекс України; настає за вчинення специфічного правопорушення – порушення митних правил, визначеного у ст. 459 МКУ; до порушників митних правил застосовуються специфічні стягнення; провадження у справах про порушення митних правил мають особливості, визначені Митним кодексом України.

Варто окремо зазначити ту обставину, що в КУпАП урегульовано низку факторів, які мають бути враховані з метою індивідуалізації адміністративної відповідальності (відповідно до ч. 2 ст. 33 КУпАП): характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність. У Митному кодексі норми, які передбачають такі обставини, відсутні, також відмінності у видах адміністративних стягнень, у строках притягнення до адміністративної відповідальності, суб'єктивній стороні правопорушень, запровадженні компромісу в справі про порушення митних правил.

Вважаємо, що для удосконалення законодавства про адміністративну відповідальність необхідно розробити єдиний Кодекс про адміністративні проступки, яким передбачити

врегулювання відносин щодо адміністративної відповідальності, в том числі і за порушення митних правил. У цьому контексті підтримуємо точки зору вчених-правознавців (зокрема, В.Б. Авер'янова, Д.М. Лук'янець, Н.В. Хорошак [12]) щодо необхідності розробки нових концептуальних основ, на засадах яких буде прийнятий новий Кодекс про адміністративні правопорушення. Науковці постійно наголошують на відсутності у чинному законодавстві чіткого визначення поняття «адміністративної відповідальності», тому є необхідним вимагати від законодавця активних дій із метою застосування як поняття, так і його змісту, необхідності прийняття нової редакції Кодексу України про адміністративні правопорушення, в якому мають бути враховані кращі європейські моделі адміністративно-деліктного законодавства.

Література:

1. Авер'янов В.Б. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: У двох томах: Т. 1: Загальна частина / ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). Київ : Юридична думка, 2004. 584 с.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х: за станом на 26 березня 2019 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
3. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 528 с.
4. Лук'янець Д.М. Адміністративно-деліктні відносини в Україні: теорія та практика правового регулювання : монографія. Суми : Університетська книга, 2006. 367 с.
5. Адміністративне право України: підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, О.В. Дьяченко та ін.; за ред. Ю.П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 544 с.
6. Адміністративне судочинство: підручник / Т.О. Коломоєць, Ю.В. Пирожкова, О.О. Газенко та ін.; за заг. ред. Т.О. Коломоєць; Державний вищий навч. заклад «Запорізький нац. ун-т» Міністерства освіти і науки України. Київ : Запоріжжя : Істина, 2009. 344 с.
7. Миколенко А.И. Административный процесс и административная ответственность в Украине : учеб. пособие. 2-е изд., доп. Харьков : Одиссей, 2006. 352 с.
8. Приймаченко Д.В. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Нац. академ. держ. податкової служби України. Ірпінь, 2007. 43 с.
9. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45; № 46-47; № 48. С. 1858.
10. Кравець М.О. Адміністративно-правова кваліфікація порушень митних правил : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ, 2012. 19 с.
11. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навч. посібник. Київ : ЮрінкомІнтер, 2008. 256 с.
12. Авер'янов В.Б., Лук'янець Д.М., Хорошак Н.В. Потрібні нові концептуальні засади створення проекту Кодексу про адміністративні проступки. *Право України*. 2004. № 11. С. 11–15.
13. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2008. 624 с.

Хомутианский В. В. Особенности административной ответственности за нарушение таможенных правил в соотношении с общей административной ответственностью

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению основных подходов к пониманию административной ответственности, выявлению особенностей административной ответственности за нарушение таможенных правил в соотношении с общей административной ответственностью. Доказывается важность принципа административной ответственности – законности, что приобретает особое значение в связи с постоянными процессами реформирования в Украине. Поддержано мнение о необходимости разработки единого Кодекса об административных правонарушениях, в котором следует установить специфическое регулирование административной ответственности за нарушение таможенных правил.

Ключевые слова: административная ответственность, законность, правовое регулирование.

Khomutianskyi V. Features of administrative responsibility for violation of customs rules in relation to general administrative liability

Summary. The article is devoted to the consideration of the basic approaches to the understanding of administrative liability, the identification of peculiarities of administrative responsibility for violation of customs rules in relation to general administrative liability. The importance of the principle of administrative responsibility – legality is proved. This is importance in connection with the constant processes of reforming in Ukraine. The opinion on the necessity of developing a single Code of an administrative offenses, in which it is possible to establish and to regulate the administrative rejection of customs clearance, is maintained.

Key words: administrative liability, legality, legal regulation.

Ищенко С. О.,

аспірант кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету

ПОНЯТТЯ Й ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена питанню адміністративно-правового статусу військовослужбовця Збройних Сил України, зокрема його поняттю й ознакам. З'ясовано зміст таких правових категорій, як статус, правовий статус, адміністративно-правовий статус, військовослужбовець. Розглянуто структуру адміністративно-правового статусу військовослужбовця й охарактеризовано його елементи. Узагальнено ознаки, які наповнюють адміністративно-правовий статус військовослужбовців. Надано визначення адміністративно-правового статусу військовослужбовця Збройних Сил України й виокремлено ознаки такого статусу.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, військовослужбовець, Збройні Сили України, правовий статус військовослужбовця, статус.

Постановка проблеми. Вагоме значення в обороні України, захисті її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності, забезпеченні державної безпеки відіграють військовослужбовці Збройних Сил України. Саме на них покладаються найважливіші функції держави. Поряд із цим адміністративно-правовий статус указаної категорії осіб відображає особливості їхнього правового становища та місце в системі суб'єктів військової сфери. З огляду на зазначене, набуває актуальності з'ясування поняття й ознак адміністративно-правового статусу військовослужбовця Збройних Сил України, що сприятиме відмежуванню останнього від інших категорій осіб та інших видів правового статусу військовослужбовця.

Окремі аспекти адміністративно-правового статусу військовослужбовця Збройних Сил України досліджували в працях такі науковці, як В. Кириленко, В. Коваль, В. Пашинський, А. Петров та інші. Однак дослідження в означеній сфері відрізняються своєю глибиною: одні з них вивчають лише окремі елементи адміністративно-правового статусу військовослужбовців, інші – розкривають загальну структуру такого статусу, не вдаючись до детального аналізу його елементів і не виокремлюючи ознаки, притаманні вказаному адміністративно-правовому статусу.

Мета статті полягає у визначенні поняття адміністративно-правового статусу військовослужбовця Збройних Сил України та виокремленні ознак останнього на підставі здійснення характеристики елементів означеного статусу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У розрізі цього питання вважаємо за доцільне розпочати з характеристики понятійно-категоріального апарату, що передбачає з'ясування змісту таких категорій, як «статус», «правовий статус», «адміністративно-правовий статус», «військовослужбовець», з метою формулювання власного визначення адміністративно-правового статусу військовослужбовця Збройних Сил України.

Так, відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови, статус – це становище індивіда або групи осіб щодо інших індивідів або груп у системі [1, с. 1387]. Тобто на основі цього терміна формулюються категорії, що відображають певні аспекти правового становища відповідних суб'єктів права. Зауважимо, зазначене поняття вживається не лише щодо фізичних осіб, а й щодо юридичних. Однак, виходячи з того, що військовослужбовець є фізичною особою, нами використане саме це визначення.

Розглядаючи дефініцію правового статусу, звернемося до думки В. Александрова, який під час дослідження статусу військовослужбовця визначив поняття правового статусу як сукупність прав, свобод, обов'язків, обмежень, заборон, відповідальності, встановлених законодавством і гарантованих державою [2, с. 78]. Схоже визначення можна зустріти у фахівців із теорії права й адміністративного права. Відмінність полягає лише в переліку структурних елементів, що входять до правового статусу, тобто залежить від підходу до тлумачення, обраного вченим (обмеженого чи розширеного). Однак, незважаючи на підхід, обраний під час тлумачення правового статусу, визначальною рисою вказаної правової категорії є її багатоеlementність.

Відповідно, ознаками правового статусу є універсальний характер (поширюється на всіх суб'єктів); відображає особливості особи та держави як учасників суспільних відносин і ступінь, характер їх взаємодії; права та свободи, що становлять основу статусу, не можуть реалізуватися без інших його компонентів – обов'язків і відповідальності; забезпечує системність прав, свобод та обов'язків; елементи є взаємопов'язаними та взаємодіючими; характеризується відносною стабільністю [3, с. 96].

Що ж до особливостей правового статусу військовослужбовців, то В. Кириленко виокремлює такі:

- 1) особливі права й обов'язки встановлюються спеціальними актами законодавства, військовими статутами, наказами, настановами, інструкціями;
- 2) обмеження політичної діяльності (заборона участі в страйках, у політичних партіях);
- 3) обмеження свободи пересування;
- 4) залежність обсягу правового статусу від посади та військового звання;
- 5) заборона займатися підприємницькою діяльністю;
- 6) суб'єктивне право на пільги;
- 7) особливий порядок притягнення до адміністративної, дисциплінарної й матеріальної відповідальності;
- 8) військовослужбовці виступають як спеціальний суб'єкт у складі військових злочинів [4].

Водночас зміст правового статусу військовослужбовців є дуже багатограним і залежить від низки факторів. По-перше, військовослужбовець як громадянин своєї держави виконує обов'язки щодо збройного захисту держави, пов'язані з необхідністю беззаперечного виконання наказів і поставлених завдань у будь-яких умовах, у тому числі й із ризиком для життя. По-друге, конституційні права і свободи військовослужбовців, їхні обов'язки й відповідальність визначаються з урахуванням можливостей їх реалізації в умовах збройних сил, що спричиняє деякі обмеження в правах і свободах. Отже, виконання громадянином обов'язків військової служби зумовлює те, що стосовно нього буде діяти низка обмежень, що передбачені законодавчо й впливають із особливостей військової служби, а також відповідно до цих особливостей військової служби їм надаються додаткові права, пільги, гарантії та компенсації [5, с. 9]. Інакше кажучи, під час несення військової служби військовослужбовець як зазнає низку обмежень стосовно реалізації його прав і свобод, наданих йому на законодавчому рівні, так й отримує додаткові права, гарантії тощо.

Натомість І. Корж, досліджуючи умови набуття і припинення правового статусу військовослужбовців в Україні, виділяє дві його частини: загальну та військово-службову. Загальну частину, на думку вченого, становлять юридично гарантовані чинним законодавством, насамперед Конституцією України, права і свободи, а також визначені обов'язки й відповідальність військовослужбовців як громадян України. Особливість статусу військовослужбовця полягає в тому, що він володіє правами і свободами людини та громадянина з певними обмеженнями, визначеними чинним законодавством України. У свою чергу, основу правового статусу військовослужбовця становлять права, обов'язки й відповідальність військовослужбовців, яка передбачена військовим законодавством і яка, по суті, визначає його правове становище, його адміністративно-правовий статус [6, с. 6].

Говорячи про поняття адміністративно-правового статусу, підкреслимо, що воно є вужчим від попередньо розглянутого, адже правовий статус охоплює адміністративно-правовий, конституційно-правовий статус тощо. У правовій доктрині виділяють три підходи до розуміння адміністративно-правового статусу – вузький, класичний і широкий. Так, представники першого підходу визначають зазначену категорію як певний комплекс прав та обов'язків, що закріплені законодавством за конкретним суб'єктом адміністративного права [7, с. 194], зраховуючи до структурних елементів адміністративно-правового статусу лише права й обов'язки. Однак такий підхід не враховує, що, окрім прав та обов'язків, суб'єкт адміністративного права повинен нести ще й відповідальність і мати певні гарантії.

Приблизником класичного підходу є М. Добкін, який розглядає адміністративно-правовий статус як комплексне явище, що складається з декількох складників, які ґрунтуються на правах та обов'язках. Далі науковцем зауважується, що найбільш правильним і повним буде виділення як елементів адміністративно-правового статусу прав, обов'язків, гарантії і відповідальності суб'єктів права [8, с. 13].

Більш широко тлумачить адміністративно-правовий статус О. Гусар, на думку якої адміністративно-правовий статус – це системна сукупність адміністративно-правових властивостей суб'єкта права. Такими властивостями є детерміновані нор-

мами адміністративного права: 1) компетенція суб'єкта; 2) порядок його утворення й набрання юридичних ознак; 3) назва; 4) місце дислокації; 5) структура; 6) цілі функціонування; 7) відповідальність [9, с. 116]. Такий підхід водночас розкриває структуру адміністративно-правового статусу, але разом із тим не всі його елементи доцільно зараховувати до такої структури. Зокрема, мова йде про назву та місце дислокації. Зважаючи на те що адміністративно-правовий статус указує на місце (положення, становище), яке займає відповідний суб'єкт у системі суб'єктів адміністративного права, залишається не зрозумілим, як саме вказані елементи впливають на становище суб'єкта в означеній вище системі. Відповідно, інформація про назву й місце дислокації має другорядне значення.

Повертаючись до питання адміністративно-правового статусу військовослужбовця Збройних Сил України, розглянемо доктринальне визначення безпосередньо самого військовослужбовця, адже законодавче визначення неповною мірою розкриває ознаки, притаманні цій категорії осіб. Зокрема, В. Пашинський пропонує таке визначення поняття: військовослужбовець – це громадянин України, який проходить військову службу, що є державною службою особливого характеру, в одному з військових формувань України, яке створене відповідно до чинного законодавства України для здійснення оборони держави [5, с. 6]. Тобто в основі формування цього поняття лежить така ознака, як проходження військової служби. А одним із військових формувань є саме Збройні Сили України.

Переходячи безпосередньо до структури адміністративно-правового статусу військовослужбовця Збройних Сил України, підтримуємо позицію В. Ковалю, який до структури адміністративно-правового статусу військовослужбовців зараховує такі елементи: 1) обов'язки; 2) права (у тому числі право-обов'язки); 3) гарантії реалізації обов'язків і прав; 4) юридичну відповідальність [10, с. 94].

Однак, на нашу думку, ще одним складником адміністративно-правового статусу військовослужбовця є обмеження й заборони під час військової служби, що встановлюються виключно законом. Тобто це обставини, визначені нормами військового права, за наявності яких військовослужбовці не можуть проходити військову службу й, відповідно, підлягають звільненню. Такі обмеження та заборони включають імперативний перелік діянь, несумісних зі статусом військовослужбовця загалом. У разі їх недотримання завдається істотна шкода не тільки інтересам військової служби, а й держави. У цьому випадку варто наголосити на тому, що мова тут не йде про заборону обмежувати військовослужбовців у правах і свободах.

Щодо обов'язків військовослужбовця Збройних Сил України, то вони закріплені положеннями таких нормативно-правових актів, як Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-ХІІ, Статут внутрішньої служби Збройних Сил України від 24 березня 1999 року № 548-ХІV тощо. Не вдаючись до детального аналізу кожного з означених актів, відмітимо, що всі обов'язки військовослужбовців можна поділити на загальні, спеціальні та службові.

Не менш важлива роль у структурі адміністративно-правового статусу військовослужбовця Збройних Сил України поряд з обов'язками належить правам. Вони є законодавчо встановленими українським законодавством правовими можливостями ефективно реалізовувати обов'язки у сфері військової служби.

Із цього приводу цікавою є точка зору В. Ковалю, який уважає, що специфіка таких прав полягає в тому, що такі права не виступають виключно як міра можливої поведінки, а доволі часто саме як міра необхідної поведінки. До того ж за їх нереалізацію може наставати конкретний вид і міра юридичної відповідальності. У зв'язку з цим такі права доволі часто юридично являють собою категорію правообов'язків [10, с. 94].

Зауважимо, що між обов'язками та правами військовослужбовців існує тісний взаємозв'язок. Наприклад, під час реалізації права на свободу слова, доступ до отримання й поширення інформації військовослужбовці разом із тим не повинні розголушувати військову таємницю.

Іншим елементом адміністративно-правового статусу означеної категорії суб'єктів є гарантії, які є сукупністю адміністративно-правових заходів, спрямованих на забезпечення правового й соціального складників захищеності військовослужбовців. При цьому гарантії реалізації обов'язків і прав військовослужбовців традиційно поділяють на загально-правові та спеціальні.

Однак В. Коваль, досліджуючи адміністративно-правовий статус військовослужбовця, зауважує, що доречно говорити не про звичайні гарантії, які в працях розглядають учені-теоретики, вчені-конституціоналісти і здійснюють спробу їх класифікувати, а про адміністративно-правові гарантії, які є передбаченим чинним законодавством комплексом владних засобів впливу на сферу забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовців з метою створення умов для безперешкодного здійснення військовослужбовцями своїх прав, якими вони наділені під час проходження військової служби [11, с. 42].

Що стосується юридичної відповідальності військовослужбовців, остання залежить від характеру й тяжкості правопорушень, учинених указаним суб'єктом. Військовослужбовець може бути притягнутий до адміністративної, дисциплінарної, кримінальної, матеріальної та цивільної відповідальності. З приводу адміністративної відповідальності зауважимо, що означена категорія осіб несе відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами, як правило. Однак у деяких випадках військовослужбовці притягуються до такої відповідальності на загальних підставах, виступаючи при цьому не спеціальними суб'єктами адміністративної відповідальності.

До загальних особливостей юридичної відповідальності саме військовослужбовця В. Вернигора зараховує набагато ширше, ніж у цивільних осіб, коло обов'язків, за неналежне виконання яких передбачена юридична відповідальність, що зумовлено специфікою військової служби та її чіткою нормативно-правовою регламентацією; суворішу відповідальність військовослужбовців за скоєння аналогічних із цивільними особами правопорушень; наявність у командирів (начальників) спеціальних законодавчо закріплених повноважень щодо застосування заходів із забезпечення службової дисципліни серед військовослужбовців; визначеність спеціальних умов притягнення до юридичної відповідальності; наявність специфічних заходів юридичної відповідальності тощо [12, с. 70].

До ознак, які наповнюють адміністративно-правовий статус військовослужбовців як суб'єктів захисту України, можна зарахувати:

1) безпосередньо сам зміст проходження служби (захист безпеки суспільства й держави);

2) виконання професійних обов'язків, пов'язаних із захистом безпеки суспільства й держави;

3) наявність спеціальних нормативних актів, які регулюють організацію й порядок проходження служби;

4) наявність системи військових звань, символіки та атрибутів, що характеризують військовослужбовця;

5) суворіша дисципліна та єдиноначальність під час проходження служби, а також особливий порядок притягнення до відповідальності військовослужбовця за вчинене правопорушення;

6) підвищені вимоги щодо прийому на службу (вік, стан здоров'я, освіта тощо) [13, с. 89].

Висновки. Отже, адміністративно-правовий статус військовослужбовця Збройних Сил України – це спеціальний адміністративно-правовий статус, регламентований нормативно-правовими актами, у яких визначено сукупність прав, обов'язків, адміністративно-правових гарантій, обмежень і заборон, елементів юридичної відповідальності військовослужбовця, а також система закріплених такими актами ознак, які визначають його місце й роль в адміністративних правовідносинах, що виникають під час проходження військової служби та вказують на відмінність від інших суб'єктів права. Означений статус є складним механізмом, адже має багатокомпонентну будову, що відображається в законодавчій системі нормативно-правових актів. Більш детально його можна визначити на підставі військової посади, яку займає військовослужбовець.

Короткий огляд елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовця Збройних Сил України дає підстави виокремити такі ознаки такого статусу:

1) є похідним від загального правового статусу людини та громадянина;

2) виникає на підставі такого юридичного факту, як проходження військової служби в Збройних Силах України;

3) тісно пов'язаний із видом служби, яку проходить військовослужбовець, тобто з державною службою особливого характеру, що дає можливість указаному суб'єкту застосовувати спеціальні методи й засоби вирішення поставлених завдань;

4) відображає його становище в адміністративно-правових відносинах як публічної особи, що реалізує власні обов'язки й права, обумовлені військовою посадою в Збройних Силах України;

5) елементи адміністративно-правового статусу конкретизуються в нормах адміністративного законодавства, відповідно, їх особливостями є те, що обов'язкам і правам притаманна єдність, тобто права можуть являти собою категорію «правообов'язки»; наявність додаткових обов'язків, прав і гарантій; існування обмежень і заборон, не сумісних із проходженням військової служби; специфічність заходів юридичної відповідальності тощо;

6) детальна регламентованість такого статусу.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. 250 тисяч слів / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ-Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
2. Александров В.М. Військова служба як особливий вид державної служби в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2008. 182 с.
3. Панчишин А.В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 95–97.

4. Кириленко В.І. Соціально-правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. *Основи законодавства України*: підручник. Вінниця: Нова книга, 2002. С. 280–321.
5. Пашинський В.Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Київ, 20007. 22 с.
6. Корж І.Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2004. 20 с.
7. Адміністративне право України. Академічний курс. Загальна частина: підручник: у 2 т. / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ: Юридична думка, 2004. Т. 1. 584 с.
8. Добкін М.М. Адміністративно-правовий статус виконавчих органів міських рад: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2009. 26 с.
9. Гусар О.А. Адміністративно-правовий статус персоналу державного управління. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 2 (4). С. 116–123.
10. Коваль В. Елементи адміністративно-правового статусу військовослужбовців. *Адміністративне право і процес*. 2018. № 11. С. 92–95.
11. Коваль В. Правові гарантії як самостійний елемент адміністративно-правового статусу військовослужбовців: теоретично-практичний аспект. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. № 2 (14). С. 39–43.
12. Вернигора В.В. Адміністративно-правове забезпечення службової дисципліни та законності у військових формуваннях України під час особливого періоду: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2018. 229 с.
13. Петров А.Н. Субъекты административного права: учебное пособие. Тюмень: Тюменский юрид. институт МВД РФ, 2006. 128 с.

Ищенко С. А. Понятие и признаки административно-правового статуса военнослужащего Вооруженных Сил Украины

Аннотация. Статья посвящена вопросу административно-правового статуса военнослужащего Вооруженных Сил Украины, в частности его понятию и признакам. Выяснено содержание таких правовых категорий, как статус, правовой статус, административно-правовой статус, военнослужащий. Рассмотрена структура административно-правового статуса военнослужащего и охарактеризованы его элементы. Обобщены признаки, которые наполняют административно-правовой статус военнослужащих. Дано определение административно-правового статуса военнослужащего Вооруженных Сил Украины и выделены признаки такого статуса.

Ключевые слова: административно-правовой статус, военнослужащий, Вооруженные Силы Украины, правовой статус военнослужащего, статус.

Ischenko S. The concept and features of the administrative and legal status of a military man of the Armed Forces of Ukraine

Summary. The article is devoted to the issue of the administrative and legal status of a serviceman of the Armed Forces of Ukraine, in particular its concept and characteristics. The content of such legal categories as status, legal status, administrative and legal status, soldier has been clarified. The structure of the administrative and legal status of a serviceman is considered and its elements are characterized. Signs that fill the administrative and legal status of military personnel are summarized. The definition of the administrative-legal status of a soldier of the Armed Forces of Ukraine is given and the signs of such status are highlighted.

Key words: administrative and legal status, soldier, Armed Forces of Ukraine, legal status of a soldier, status.

*Сидоренко О. В.,**аспірант кафедри адміністративно-господарського права та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРИМУСОВІ ПОВНОВАЖЕННЯ МИТНИХ ПОСТІВ МИТНИЦЬ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню питання адміністративно-примусових повноважень митних постів митниць Державної фіскальної служби України. Розглянуто зміст поняття «адміністративно-примусові повноваження митних органів» та визначено, що митні пости здійснюють адміністративно-примусові повноваження через заходи адміністративного попередження та заходи адміністративного припинення. Розкрито поняття та особливості зазначених заходів. З'ясовано сутність суперечностей положень Кодексу України про адміністративні правопорушення та Митного кодексу України щодо здійснення співробітниками митних постів адміністративного затримання. Зроблено висновок про необхідність уточнення поняття «органи доходів і зборів», закріплене в чинному Митному кодексі України.

Ключові слова: органи доходів і зборів, митні пости, повноваження, адміністративно-примусові повноваження, адміністративні заходи, митний контроль, адміністративне затримання.

Постановка проблеми. Питання захисту економічних інтересів держави завжди було одним із пріоритетних, оскільки ефективна протидія та боротьба з протиправними діями, які на них посягають є однією із гарантій стабільного економічного розвитку держави. На захист економічних інтересів держави спрямована діяльність митних органів України, які протидіють порушенням, що посягають на економічні інтереси держави безпосередньо в зонах митного контролю. При цьому митні органи, до яких належать митні пости митниць Державної фіскальної служби України (далі – ДФС України), наділяються низкою повноважень, пов'язаних із застосуванням примусу, з метою виконання покладених на них завдань, які в умовах євроінтеграційного процесу в Україні потребують свого додаткового дослідження не лише для розкриття їхньої специфіки, але й виявлення прогалин чинного національного законодавства у їх регламентуванні.

Аналіз останніх публікацій та досліджень свідчить про те, що окремі аспекти адміністративно-примусових повноважень митних органів України загалом у своїх дослідженнях розглядали такі науковці, як Л.О. Батанова, В.Т. Комзюк, Д.В. Приймаченко, Д.В. Дорофєєва, Ю.А. Кунєв, А.А. Мудров, О.П. Федотов та інші, разом з тим адміністративно-примусові повноваження саме митних постів у структурі митних органів України досліджено не було, у зв'язку з чим це питання потребує ґрунтовного вивчення та формулювання відповідних висновків.

Відповідно, **мета статті** полягає у дослідженні адміністративно-примусових повноважень митних постів митниць ДФС України.

Викладення основного матеріалу дослідження. Згідно з частиною 3 ст. 332 Митного кодексу України забезпечення схоронності товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України, дотримання режиму зони митного контролю, забезпечення безпеки громадян, законності та правопорядку у зоні митного контролю покладаються на відповідні митниці (митні пости) [1]. При цьому ці завдання, як зазначають Б.А. Кормич і Д.А. Біленець, вони реалізують через заходи адміністративно-примусового попередження, припинення та адміністративної відповідальності [2, с. 83–84].

Фактично всі повноваження, які реалізуються митними органами через заходи адміністративного попередження, припинення та адміністративної відповідальності, належать до однієї групи, яка, за А.А. Мудровим, має назву «адміністративно-примусові повноваження митних органів» як застосування митними органами в односторонньому порядку й у випадках, передбачених нормами права, системи певних заходів впливу морального, матеріального, фізичного характеру з метою охорони суспільних відносин, що виникають у державній митній сфері шляхом попередження та припинення порушень митних правил, покарання за їх вчинення [3, с. 4].

Цікавою є також думка С.Г. Левченко, яка, пропонуючи дефініцію «адміністративні повноваження у сфері державної митної справи», визначила її зміст як сукупність прав та обов'язків митних органів щодо застосування митного законодавства та стягнення мит та податків, а також застосування інших законів та правил, що стосуються ввозу, вивозу, переміщення або зберігання товарів [4, с. 4]. Звичайно, позитивним є те, що науковець розкриває категорію «повноваження» через права та обов'язки, але водночас доцільно було б доповнити зміст поняття, вказавши мету їх реалізації.

Беручи до уваги положення наукової доктрини та норми Митного кодексу України, пропонуємо розглянути сутність заходів адміністративного попередження, припинення та адміністративної відповідальності, через які митні пости митниць ДФС України реалізують свої повноваження, а також встановити наявність відповідних повноважень митних постів.

Зокрема, Р.А. Каложний під адміністративно-запобіжними заходами розуміє способи й засоби, спрямовані на попередження правопорушень і недопущення їх негативних, шкідливих наслідків, а також на запобігання настанню обставин, що загрожують громадській та особистій безпеці громадян і нормальній діяльності державних органів, підприємств та організацій [5, с. 90]. Підсумовуючи, зазначимо, що метою адміністративно-запобіжних заходів є забезпечення за допомогою законних засобів і методів дотримання фізичними і юридичними особами положень митного законодавства.

Відповідно до п. 24, ч. 1 ст. 4 Митного кодексу України таку мету переслідує і митний контроль, під яким необхідно розуміти сукупність заходів, що здійснюються з метою забезпечення додержання норм Митного кодексу України, законів та інших нормативно-правових актів з питань державної митної справи, міжнародних договорів України, укладених у встановленому законом порядку [1]. При цьому А.Б. Новиков вважає, що мета митного контролю полягає у визначенні і підтвердженні статусу товарів, транспортних засобів та осіб у митній справі і у припиненні порушень митних правил і реалізації юридичної відповідальності у сфері митної справи [6].

Для досягнення мети митного контролю митні пости згідно зі ст. 336 Митного кодексу України мають право: 1) перевіряти документи та відомості, які мають надаватися при переміщенні товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, здійснювати їх огляд (переогляд) та вести їх облік; 2) усно опитувати громадян та посадових осіб підприємств; 3) оглядати території та приміщення складів тимчасового зберігання, митних складів, вільних митних зон, магазинів безмитної торгівлі та інших місць, де знаходяться товари, транспортні засоби комерційного призначення, що підлягають митному контролю, чи провадиться діяльність, контроль за якою здійснюють органи доходів і зборів; 4) перевіряти облік товарів, що переміщуються через митний кордон України та/або перебувають під митним контролем; 5) проводити документальні перевірки щодо дотримання вимог законодавства України з питань державної митної справи; 6) направляти запити до інших державних органів, установ, організацій для встановлення автентичності документів, поданих органу доходів і зборів [1].

Разом з тим норми чинних положень про митниці закріплюють значно ширший перелік їх обов'язків, спрямованих на попередження порушень митного законодавства. Зокрема, відповідно до Положення про Київську міську митницю ДФС України, затвержену Наказом ДФС України від 20 серпня 2014 року № 54, Київська міська митниця з метою здійснення покладених на неї завдань здійснює: а) контроль за дотриманням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та громадянами встановленого законом порядку переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України; б) контроль за правильністю визначення митної вартості товарів під час проведення і після завершення митного контролю та митного оформлення; в) контроль за правильністю класифікації товарів відповідно до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності; г) контроль за переміщенням товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності, внесені до реєстру; г) контроль за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон; д) попередній документальний контроль товарів у пунктах пропуску через державний кордон, а також проводить верифікацію сертифікатів про походження товарів з України [7]. Беручи до уваги викладене, можемо зробити висновок про те, що співробітники митних постів мають низку повноважень щодо здійснення митного контролю.

Переходячи до заходів адміністративного припинення, значимо, що вони являють собою здійснювані відповідно до чинного національного законодавства дії примусового характеру, спрямовані на припинення протиправних дій з ознаками адміністративного правопорушення (злочину), забезпечення притягнення винуватих осіб до адміністративної (криміналь-

ної) відповідальності та реалізацію всебічного провадження у справі про адміністративне правопорушення [8, с. 81].

Зважаючи на викладене, доцільно погодитись з позицією М.І. Курочки, відповідно до якої ознаками заходів адміністративного припинення є:

- застосування заходів адміністративного припинення, пов'язане з реальною протиправною поведінкою, а не з метою попередження;

- заходи адміністративного припинення застосовуються невідкладно після виявлення правопорушення;

- визначена мета застосування (припинення протиправних діянь (як адміністративних правопорушень, так і злочинів); запобігання вчиненню подальших протиправних діянь; забезпечення подальшого притягнення правопорушника до адміністративної чи кримінальної відповідальності; усунення шкідливих наслідків, які настали через протиправне діяння; відновлення стану, який був до вчинення правопорушення) [9].

Сьогодні науковці не дають вичерпного переліку таких заходів, але О.В. Павлюх до них відносить: заходи загального призначення, тобто адміністративне затримання, особистий огляд і огляд речей, вилучення речей і документів та заходи спеціального призначення, які вже передбачають фізичний вплив, застосування вогнепальної зброї, спеціальних засобів. Але застосування таких засобів обмежується передбаченими на законодавчому рівні вимогами і обмеженнями та найчастіше є крайнім засобом, який використовується компетентними органами державної влади (посадовими особами) у разі крайньої необхідності для припинення правопорушення (злочину) і коли інші засоби є недовірними та неефективними [10, с. 267].

Співробітники митних постів згідно з положеннями ст. ст. 582–584 Митного кодексу України під час виконання службових обов'язків мають право застосовувати фізичну силу, наручники, гумові кийки, сльозоточиві речовини, обладнання для відкриття приміщень, засоби для примусової зупинки транспортних засобів та інші спеціальні засоби, а також носити, зберігати і застосовувати вогнепальну зброю. Але при цьому застосування фізичної сили допускається лише з метою: а) припинення порушень митних правил, затримання осіб, винних у їх скоєнні, подолання опору законним розпорядженням або вимогам посадових осіб органів доходів і зборів; б) забезпечення доступу до приміщень або на території, де знаходяться товари, що перебувають під митним контролем; в) припинення інших дій, що перешкоджають виконанню обов'язків, покладених на посадових осіб органів доходів і зборів, а ненасильницькі засоби впливу не забезпечують виконання цих обов'язків [1].

З'ясувавши визначення та зміст заходів адміністративного припинення, специфіку спеціальних заходів адміністративного припинення, пропонуємо звернути увагу на повноваження митних постів щодо здійснення заходів адміністративного припинення загального характеру. Так, Положенням про Київську міську митницю від 28 серпня 2014 року визначено, що співробітники митних постів мають повноваження щодо проведення заходів з виявлення, попередження та припинення порушень митних правил; приймати у випадках та порядку, визначених митним законодавством, рішення про призупинення митного оформлення товарів, пред'явлених до митного контролю, митного оформлення. Натомість у наведеному підзаконному акті відсутня вказівка на повноваження митниць щодо здійснення адміністративного затримання, а тому слід

звернути увагу на норми кодифікованих актів, які регламентують їх застосування [7].

Сьогодні адміністративному затриманню присвячено декілька статей Глави 20 «Заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення» Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Згідно зі ст. 260 КУпАП допускається: адміністративне затримання особи; особистий огляд; огляд речей і вилучення речей та документів; та низки інших заходів лише у разі, якщо метою їх застосування є припинення адміністративних правопорушень; вичерпано інші заходи впливу; неможливо встановити особу чи скласти протокол про адміністративне правопорушення на місці вчинення правопорушення, у разі, коли це є обов'язковим; забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ і виконання постанов по справах про адміністративні правопорушення.

Як окрему умову здійснення адміністративного затримання та інших заходів забезпечення адміністративного провадження можна виділити те, що вони можуть бути реалізовані лише спеціально уповноваженими суб'єктами. Безпосередньо на співробітників митних постів стаття 262 КУпАП, яка містить вичерпний перелік осіб, які мають право проводити адміністративне затримання, не вказує. Натомість визначено, що таке право мають органи прикордонної служби у випадках незаконного перетинання, спроби незаконного перетинання державного кордону України; порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї; порушення прикордонного режиму, режиму в пунктах пропуску через державний кордон України, режимних правил у контрольних пунктах в'їзду-виїзду та інші [11].

При цьому аналіз норм КУпАП, що регламентують особистий огляд та огляд речей (ст. 264), вилучення речей (ст. 265), до суб'єктів уповноважених здійснювати зазначені заходи відносять митниці і органи прикордонної служби. Виходячи з цього, можна стверджувати, що якби законодавець у КУпАП передбачив право співробітників митниці проводити адміністративне затримання, то у переліку органів та осіб, уповноважених на здійснення даного заходу, вказувалися б не лише органи прикордонної служби, але й митниці.

Ще одним кодифікованим актом, що регулює адміністративне затримання, є Митний кодекс України, стаття 507 якого закріпила можливість посадової особи органів доходів і зборів здійснювати адміністративне затримання особи, яка вчинила митне порушення на строк до трьох годин з метою припинення порушення митних правил; встановлення особи, яка його вчинила; складення протоколу про порушення митних правил у разі неможливості його складення на місці вчинення правопорушення [1].

А тому слід погодитись з Л.О. Батановою, що наведений перелік підстав адміністративного затримання є вичерпним, та всі вони пов'язані лише з фактом скоєння порушень митних правил, тобто посадові особи митниці мають право на затримання лише у випадках, пов'язаних зі скоєнням порушень митних правил. Однак інші види адміністративних правопорушень – порушення громадського порядку в зонах митного контролю, незаконне перетинання державного кордону тощо – не є підставами для затримання посадовими особами митниці, а отже, вони лише зобов'язані повідомити уповноважені органи про факти протиправної поведінки громадян [12, с. 135].

Якщо порівнювати норми КУпАП та Митного кодексу України, то можемо зробити висновок, що мета адміністративного затримання за останнім актом є значно вужчою порівняно з першим – не передбачено адміністративне затримання з метою забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ і виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення. Навіть більше, саме адміністративне затримання за КУпАП віднесено до заходів забезпечення адміністративного провадження, тоді як зміст положень Митного кодексу України свідчить, що це є саме заходом адміністративного припинення. Разом з тим слід погодитись із А.Т. Комзюком, на думку якого всі адміністративні заходи можуть належати до різних груп залежно від мети їх застосування. При цьому науковець звертає увагу на те, що навіть адміністративно-запобіжні заходи мають багато спільного із заходами адміністративного припинення. Зокрема, огляд речей і особистий огляд можуть застосовуватися як адміністративно-запобіжні заходи і як заходи, спрямовані на припинення протиправного діяння, забезпечення можливості притягнення правопорушника до адміністративної, іноді і до кримінальної, відповідальності (тобто як заходи адміністративного припинення) [13, с. 91].

Це зумовлює виокремлення деякими науковцями чотирьох груп адміністративно-правових заходів: адміністративно-відновні заходи, заходи адміністративного примусу, адміністративні стягнення, а також заходи адміністративно-процесуального забезпечення [14]. Але така класифікація, на нашу думку, має більше теоретичний, ніж практичний характер.

Серед інших особливостей адміністративного затримання, яке здійснюється посадовими особами органів доходів і зборів за Митним кодексом України, є складення не лише протоколу, але й вмотивованого письмового рішення керівника цього органу або його заступника (в разі їх відсутності – старшого чергової зміни) про затримання особи. Форма рішення і протоколу про адміністративне затримання закріплена на підзаконному рівні Наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження форм документів адміністративного затримання» від 28 травня 2012 року № 608.

У науково-практичному коментарі до Митного кодексу України вказано, що посадова особа митного органу, яка складає протокол, має зазначити дату й місце його складення, свою посаду, прізвище, ім'я та по батькові, а також особисті дані особи, яка прийняла рішення про складення протоколу, дані про особу затриманого, мету адміністративного затримання, місце, куди доставлено затриманого громадянина, дії, які виконувалися під час цього затримання, і його строк. Обов'язково має вказуватися інформація про застосування фізичної сили або спеціальних засобів, якщо вони мали місце, а також прізвища, імена, по батькові й адреси свідків, якщо вони були присутні. І відповідно, всі вище згадані особи – особа, яка склала протокол, особа, затримання якої проводиться, та свідки мають підписати протокол [15, с. 332].

Беручи до уваги зміст КУпАП та Митного кодексу України, можна зробити висновок, що саме по собі адміністративне затримання з метою припинення порушення митних правил є заходом адміністративного припинення, натомість вже складення протоколу про адміністративне затримання, зважаючи на зміст статті 508 «Проведення процесуальних дій» Митного кодексу України, можна віднести до такої групи адміністративних заходів, як заходи адміністративно-правового забезпечення, метою

яких є отримання доказів, необхідних для правильного вирішення справи про порушення митних правил. Для досягнення цієї мети співробітники митниць мають право: 1) скласти протокол про порушення митних правил; 2) опитувати винних осіб, свідків; 3) вилучити документи, необхідні для провадження у справі про порушення митних правил, а також їх копії, витягів з них; 4) тимчасово вилучити товари, транспортні засоби, пред'являти їх до впізнання; 5) проводити митне обстеження, експертизу та брати проби, зразки для такого дослідження [1].

Остання група заходів адміністративної відповідальності включає притягнення особи, винної у порушенні митних правил, до відповідальності. Зважаючи на те, що зазначені порушення належать до адміністративних, слід зауважити, що зміст статті КУпАП, якою визначено перелік органів, які розглядають справи про адміністративні правопорушення, не вказує на органи доходів і зборів як суб'єктів, які вирішують питання про притягнення до адміністративної відповідальності за порушення митних правил. З огляду на це можна зробити висновок, що митні пости як підрозділи митниць ДФС України здійснюють свої повноваження лише через заходи адміністративного попередження та припинення як загального, так і спеціального характеру.

На підтвердження вказаної позиції, пропонуємо звернути увагу на те, що митні пости для виконання завдань, покладених на органи доходів і зборів, використовують адміністративно-правові заходи та відповідно, здійснюють адміністративну діяльність, яка за Д.В. Приймаченко, охоплює як правотворчу та індивідуально-розпорядчу діяльність, спрямовану на позитивне регулювання суспільних відносин у митно-правовій сфері відповідно до норм законів та інших нормативних актів, так і діяльність, скеровану на запобігання вчиненню порушень митних правил, їх виявлення та припинення, на забезпечення безпеки держави та суспільства [16]. А зважаючи на те, що митні пости не мають повноважень щодо нормотворчої, індивідуально-розпорядчої діяльності, спрямованої на врегулювання поведінки суб'єктів суспільних відносин, очевидно, що пріоритетною адміністративною діяльністю для них є запобігання, виявлення та припинення порушень митних правил через заходи адміністративного попередження та припинення, тоді як заходи адміністративної відповідальності залишаються поза межами їхніх повноважень.

Хоча принципово іншим є зміст ст. 522 Митного кодексу України, відповідно до якої справи про порушення митних правил розглядають органи доходів і зборів, а згідно з п. 34¹ ст. 4 до них віднесено центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову та митну політику, митниці, митні пости. Тоді як у митних постів повноважень з розгляду справ про адміністративні правопорушення немає, що є підтвердженням неузгодженості правових норм Митного кодексу України.

Враховуючи відмінності у повноваженнях різних митних органів, С.Г. Левченко вдало класифікувала їх за критерієм організаційно-правового рівня адміністративних повноважень суб'єктів реалізації митної справи на: 1) повноваження центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної митної політики та її реалізацію; 2) повноваження митниць; 3) повноваження митних постів; 4) повноваження відділів митного оформлення [17, с. 9]. Беручи до уваги поло-

ження законодавства України та доктринальні підходи, на нашу думку, необхідно на законодавчому рівні уточнити «поняття органи доходів і зборів», оскільки чинний його зміст ускладнює визначення повноважень митних постів митниць ДФС України.

Висновки. Митні пости митниць ДФС України здійснюють адміністративно-примусові повноваження через заходи адміністративного запобігання та заходи адміністративного припинення, що підтверджується положеннями чинного національного законодавства, яке регулює діяльність митних органів. При цьому очевидною є суперечність положень КУпАП та Митного кодексу України в аспекті регламентації питання адміністративного затримання співробітниками митних постів митниць ДФС України, що свідчить про необхідність її усунення. Не менш важливим залишається уточнення поняття «органи доходів і зборів», закріплене у Митному кодексі України, зважаючи на те, що чинний його зміст ускладнює трактування повноважень митних постів у сфері застосування заходів адміністративної відповідальності.

Література:

1. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44–45. № 46–47. № 48. Ст. 552.
2. Кормич Б.А., Біленець Д.А. Режим зони митного контролю: адміністративно-правові основи : монографія. Чернівці : Технодрук. 2017. 180 с.
3. Мудров А.А. Адміністративно-правові повноваження митних органів та порядок їх реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук ; 12.00.07. Одеса. 2013. 22 с.
4. Левченко С.Г. Правові основи реалізації адміністративних повноважень у сфері державної митної справи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2014. 26 с.
5. Адміністративне право України: навчальний посібник / Г.Г. Забарний, Р.А. Калужний, В.К. Шкарупа. Київ : Вид-во Палівода А.В., 2003. 212 с.
6. Новиков А.Б. Таможенный контроль в системе административных процедур таможенного дела. *Ученые записки Санкт-Петербургского филиала РТА*. 2005. № 2. С. 18–26.
7. Положення про Київську міську митницю ДФС України : Наказ ДФС України від 20.08.2014 р. № 54. URL: http://kyiv.sfs.gov.ua/data/material/000/083/98785/Polozhennya_KMM_DFS.pdf.
8. Шаповал В.І. Організаційно-правові основи діяльності державної служби охорони при МВС України щодо попередження та припинення правопорушень : дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2005. 175 с.
9. Курочка М.І. Адміністративний примус, зумовлений необхідністю припинення правопорушення. *Форум права*. 2015. № 4. С. 133–136.
10. Павлюк О.В. Правова природа державного примусу та його місце в діяльності органів Державної податкової служби України. *Держава і право*. 2010. Вип. 48. С. 263–268.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон УРСР від 07.12.1984 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. Дод. до № 51. Ст. 1122.
12. Батанова Л.О. Підстави та порядок адміністративного затримання за порушення митних правил : проблеми правового регулювання. *Право і суспільство*. 2014. № 4. С. 131–136.
13. Комзюк А.Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні : дис. ... докт. юрид. наук. Харків. 2002. 408 с.
14. Бахрах Д.Н. Административное право: учебник. Москва. 1997. 368 с.
15. Науково-практичний коментар до Митного кодексу України. У 3 т. ; за ред. В.Ю. Хомутиннік, Т.І. Єфименко, П.В. Пашко та ін. Київ : ДННУ «Акад. фін. управління». 2012. Т. 3. 504 с.

16. Приймаченко Д.В. Компетенція митних органів у сфері реалізації митної політики: сучасний стан. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 1. С. 126–130.
17. Левченко С.Г. Правові основи реалізації адміністративних повноважень у сфері державної митної справи : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса. 2014. 26 с.

Сидоренко А. В. Административно-принудительные полномочия таможенных постов таможни Государственной фискальной службы Украины

Аннотация. Статья посвящена исследованию вопроса административно-принудительных полномочий таможенных постов таможни Государственной фискальной службы Украины. Рассмотрено содержание понятия «административно-принудительные полномочия таможенных органов» и определено, что таможенные посты осуществляют административно-принудительные полномочия из-за мер административного предупреждения и мер административного пресечения. Раскрыто понятие и особенности указанных мероприятий. Выяснена сущность противоречий положений Кодекса Украины об административных правонарушениях и Таможенного кодекса Украины относительно осуществления сотрудниками таможенных постов административного задержания. Сделан вывод о необходимости уточнения понятия «органы доходов и сборов», которое закреплено в действующем Таможенном кодексе Украины.

Ключевые слова: органы доходов и сборов, таможенные посты, полномочия, административно-принудительные полномочия, административные меры, таможенный контроль, административное задержание.

Sidorenko O. Administrative and compulsory powers of customs posts of the customs of the State Fiscal Service of Ukraine

Summary. The article is devoted to the research of the issue of administrative and compulsory powers of customs posts of the customs of the State fiscal service of Ukraine. The content of the concept of "administrative and compulsory powers of customs bodies" is considered and it is determined that customs posts carry out administrative and compulsory powers through measures of administrative warning and measures of administrative cessation. The concept and features of the mentioned measures are revealed. The essence of the contradictions of the provisions of the Code of Ukraine on Administrative Offenses and the Customs Code of Ukraine regarding the implementation of customs officials of administrative detention by the employees has been clarified. The conclusion is made on the need to clarify the concept of "bodies of income and fees" enshrined in the current Customs Code of Ukraine.

Key words: agencies of incomes and charges, customs posts, powers, administrative and compulsory powers, administrative measures, customs control, administrative detention.

Лебедева Т. О.,

аспірант

Науково-дослідного інституту публічного права

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню міжнародно-правових засад протидії корупційним правопорушенням. Указано, що міжнародні стандарти протидії корупції зафіксовані в низці міжнародних документів, які розглянуті в статті. Підведено підсумок, що методи боротьби з корупцією в різних країнах світу можуть знайти застосування в українській практиці тільки в разі глибокої системної трансформації і зміни низки системних параметрів, починаючи зі зміни принципів рекрутування еліт і закінчуючи механізмами розподілу державних замовлень.

Ключові слова: міжнародно-правове регулювання, корупція, корупційні правопорушення, корупційні проступки, антикорупційне законодавство.

Постановка проблеми. Міжнародно-правовий механізм протидії корупції формувався й формується протягом тривалого часу. Міжнародне співтовариство прагнуло законодавчо врегулювати відносини у сфері протидії корупції шляхом прийняття численних актів, починаючи з розроблення правових норм кримінально-правового, цивільно-правового характеру та закінчуючи підготовкою специфічних документів [1]. Однак для ефективної боротьби з корупцією потрібен системний і комплексний підхід до формування стандарту вжитих заходів, активізація, розширення й належне здійснення міжнародного співробітництва у правовій сфері.

Міжнародне співробітництво в боротьбі з корупцією на тепер є найбільш актуальним напрямом протидії цьому явищу. Це положення зумовлено тією обставиною, що для корупції, як і для інших видів правопорушень, давно не існує національних кордонів. Водночас засоби боротьби із цим явищем продовжують залишатися переважно національними.

Указаним питанням тією чи іншою мірою приділяли увагу О. Захарчук, В. Козлов, Б. Костенко, І. Копотун, Ю. Лавренюк та інші.

Метою статті є дослідження міжнародно-правових засад протидії корупційним правопорушенням.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародне співробітництво передбачає спільну роботу, участь у спільних справах, що стосуються відносин між народами, державами, у сфері зовнішньої політики. Відповідно до Статуту ООН (1945) [2], Декларації про принципи міжнародного права (1970 року) [3], Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва держав у Європі (1975 року) [4], всі держави повинні підтримувати й розвивати співробітництво між собою відповідно до цілей і принципів Статуту ООН, інших міжнародно-правових документів і зобов'язань.

В останнє десятиліття прийнято безліч багатосторонніх міжнародних конвенцій з боротьби з корупцією, глобальних і регіональних програм і декларацій, присвячених цій проблемі.

Світова спільнота давно дійшла висновку, що корупції як загальнопоширеному негативному соціальному явищу можна ефективно протистояти тільки об'єднаними зусиллями держав, а також міжнародних організацій [5, с. 92].

Міжнародні стандарти протидії корупції зафіксовані в низці міжнародних документів, головними з яких є Конвенція ООН проти корупції [6], Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією [7], Конвенція ОЕСР з боротьби з підкупом іноземних посадових осіб під час здійснення міжнародних комерційних угод від 1997 року [8] тощо.

Цікаво відзначити, що в 2015 році країни-учасники розподілилися по групах залежно від ступеня дотримання положень цієї Конвенції із зазначенням їх сукупної частки у світовому експорті в такий спосіб. Першу групу «повністю дотримуються» (22,8%) становили чотири держави – США, Німеччина, Великобританія, Швейцарія. До другої групи «дотримуються загалом» (8,8%) увійшли шість держав – Італія, Канада, Австралія, Австрія, Норвегія, Фінляндія. Третя група «обмежено дотримуються» (12,7%) представлена дев'ятьма державами – Франція, Нідерланди, Південна Корея, Швеція, Угорщина, ПАР, Португалія, Греція, Нова Зеландія. У четвертій групі «дотримуються мінімально або не дотримуються» (20,4%) 20 держав – Японія, Іспанія, Бельгія та інші.

На 102-й сесії 4 травня 1998 року Комітет міністрів прийняв Резолюцію № 98 про розроблення часткової й розширеної угоди про створення Групи держав проти корупції (ГРЕКО), щоб розширити можливості її членів у боротьбі з корупцією шляхом спостереження за виконанням їхніх зобов'язань.

Приєднавшись до ГРЕКО, Україна зобов'язалася брати участь у процесі взаємного оцінювання в рамках Групи. У травні 2009 року на пленарному засіданні ГРЕКО затверджено звіт щодо виконання Україною антикорупційних рекомендацій цієї міжнародної організації. Ці рекомендації надано Україні за результатами першого та другого раундів оцінювання. Зазначені раунди оцінювання присвячені діяльності спеціалізованих органів, які займаються запобіганням корупції, питанням імунітету посадових осіб щодо кримінального переслідування, а також питанням виявлення, вилучення й конфіскації доходів та іншого майна, отриманих унаслідок корупції, запобігання корупції в системі державного управління, відповідальності юридичних осіб за корупційні злочини [9, с. 13].

Відповідно до ст. ст. 1, 2 Статуту Групи держав з боротьби з корупцією, метою Групи держав є вдосконалення компетентності її членів у боротьбі з корупцією для вжиття заходів через динамічний процес спільного оцінювання методів проведення й однакового впливу згідно з їхніми зобов'язаннями в цій сфері. Для досягнення мети група «GRECO» спостерігає за дотриманням Керівних принципів боротьби з корупцією, які прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 6 листопада

1997 року; спостерігає за впровадженням міжнародних законодавчих документів, прийнятих відповідно до Програми дій боротьби з корупцією, згідно з положеннями, які містяться в цих документах [10].

15 листопада 2000 року в Нью-Йорку Резолюцією № 55/25 на 62-му пленарному засіданні 55-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН прийнята Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, в якій ст. ст. 8 і 9 присвячені корупції й заходам боротьби з нею [11].

Серед вищезгаданих міжнародних договорів з боротьби з корупцією варто виділити Конвенцію ООН проти корупції 2003 року [12], універсальний міжнародний договір, який об'єднує 172 держави. День відкриття Конвенції для підписання – 9 грудня – з 2004 р відзначається як Міжнародний день боротьби з корупцією. Ця Конвенція визначає криміналізацію корупційних діянь, передбачає заходи щодо запобігання корупції в державному і приватному секторі, налагодження міжнародного співробітництва в цій сфері й повернення активів, а також технічну допомогу, обмін інформацією, механізм здійснення Конвенції та контролю за її виконанням.

У преамбулі цієї Конвенції визнається важливість активізації співробітництва для ефективної боротьби з корупцією, а також містяться загальні, спеціальні принципи та інструменти імплементації. Характерно, що у 2009 році її підписали 129 держав, у 2010 році – 144, а до 2011 року – 151 держава з 192 держав-членів ООН. Держави-учасниці, згідно зі ст. 43 цієї Конвенції, розглядають можливість надання одна одній сприяння в розслідуванні та провадженні із цивільно-правових та адміністративних питань, пов'язаних із корупцією, якщо це доцільно й відповідає їхній внутрішній правовій системі. Виходячи із цього, питання, пов'язані з протидією корупції, повинні бути регламентовані національним законодавством. Так як конституції більшості держав світу (США, Франція, Аргентина та інших) передбачають пряму дію міжнародних договорів, відповідно, з метою реалізації антикорупційних конвенцій держава-підписант має самостійно визначити закони й підзаконні нормативно-правові акти, що підлягають прийняттю.

Конвенція спрямована на захист осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій, включаючи можливість відшкодування збитків. Крім того, ця Конвенція є, мабуть, єдиним міжнародним документом, який дає визначення корупції. Стаття 2 Конвенції передбачає: «Корупція означає прохання, пропозицію, дачу або прийняття, прямо або побічно, хабара або будь-якої іншої неналежної переваги чи обіцянки такої, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку, або поведінку, необхідну від одержувача хабара, неналежної переваги чи обіцянки такої» [12].

Імплементація норм міжнародного права у сфері боротьби з корупцією є важливим складником формування глобального антикорупційного порядку, а також необхідною умовою ефективною боротьби з корупцією на національному рівні. Аналіз показує, що законодавствам практично всіх держав притаманні фрагментація положень міжнародних актів, які імплементуються, їх вибіркового характеру, що значно знижує успішність правореалізації [13, с. 114].

Антикорупційна стратегія всіх держав в основному спрямована на забезпечення системного підходу до протидії корупції в публічній і приватній сферах. У свою чергу, систем-

ний підхід передбачає єдині принципи боротьби з корупцією в державному й недержавному секторі (публічність, прозорість діяльності, контроль і відповідальність осіб, недопущення конфлікту інтересів, поєднання правових і неправових засобів). Законодавством багатьох країн (Австралія, Великобританія, Бельгія, Угорщина, Данія, Ізраїль, Канада, КНР, США, Франція та інші), відповідно до Конвенції, передбачено інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб. Принцип публічності та прозорості діяльності реалізується в таких правових формах, як опублікування інформації, що стосується їхньої діяльності, а також декларування доходів і витрат державних і муніципальних службовців.

Відповідно до Конвенції ООН проти корупції, держави-учасники змушені вдосконалювати своє законодавство й правозастосовну практику, спрямовану на встановлення обов'язку декларування доходів і витрат державними посадовими особами [14, с. 52]. Такий обов'язок закріплюється законодавчо й підзаконними нормативно-правовими актами для різних категорій посадових осіб практично в усіх європейських країнах, Китаї, Сінгапурі, Канаді, США та інших. Як правило, в декларації про витрати включають відомості про інвестиції, нерухоме й рухоме майно, володіння цінними паперами та частками капіталу, банківські вклади, а також про видані іншим особам позики, фінансові зобов'язання, в тому числі виплати по кредитах, страхових та інших договорах, відшкодування шкоди, компенсаційні виплати, податкові відрахування, зареєстровані на чоловіка (дружину) або дітей приватні фірми (підприємства), витрати на поїздки за кордон.

На учасників суспільних відносин впливають не тільки правові регулятори протидії корупції, а й етичні норми, здатні доповнити законодавство в питаннях вирішення моральних колізій. У практику функціонування державної, муніципальної служби, уряду таких країн, як Великобританія, Німеччина, Польща, Росія, США, широко впроваджується концепція етичної поведінки державних і муніципальних службовців. Дотримання етичних норм сприяє зміцненню авторитету державної й муніципальної служби, довірі громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування, а також формуванню відповідного морального клімату. Принцип поєднання правових і неправових засобів протидії корупції слугує забезпеченню комплексного впливу на корупцію.

Висновки. Підводячи підсумок вищевикладеного, необхідно відзначити, що останніми роками багато зроблено для посилення антикорупційного законодавства в Україні та його відповідності міжнародним стандартам з боротьби з корупцією. Нині в складній політичній обстановці знання й вивчення міжнародних стандартів з боротьби з корупцією стає все більш актуальним як для простих громадян, так і для правозастосувачів.

Міжнародний досвід боротьби з корупцією доводить необхідність наявності як превентивних, так і заходів реагування щодо корупціонерів і корупційних схем. Інститути громадянського суспільства відіграють велику роль у досягненні ефективного контролю над прийнятими рішеннями в бюрократичних колах. Для цього необхідний налагоджений механізм діалогу між громадянським суспільством і державою на рівні спільних майданчиків взаємодії. Методи боротьби з корупцією в різних країнах світу можуть знайти застосування в українській практиці тільки в разі глибокої системної трансформації

та зміни низки системних параметрів, починаючи зі зміни принципів рекрутування еліт і закінчуючи механізмами розподілу державних замовлень.

Література:

1. Козлов В.А. Государственная политика в сфере противодействия коррупции (международно-правовой аспект). *Международное уголовное право и юстиция*. 2008. № 1.
2. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
3. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24.10.1970. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569.
4. Заключний акт Народи з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055.
5. Адоевская О. О проблеме международных, зарубежных и национальных норм о борьбе с коррупцией. *Уголовное право*. 2013. № 3. С. 91–100.
6. Конвенція ООН проти корупції. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 49.
7. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 47–48.
8. Конвенція з боротьби з підкупом посадових осіб іноземних держав у разі проведення міжнародних ділових операцій від 21 листопада 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_154.
9. Костенко Б.О., Кухарук А.В. Імплементация европейских стандартов запобігання та боротьби з корупцією в національне законодавство: навч.-метод. матеріали / уклад. Т. А. Саченко. Київ: НАДУ, 2013. 60 с.
10. Статут Групи держав з боротьби з корупцією (GRECO) від 5 травня 1998 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_144.
11. Конвенции Совета Европы и Российской Федерации: сб. документов. Москва: Юридическая литература, 2000. 340 с.
12. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 49.
13. Гончаренко Г. С. Политика глобализации и коррупция. *Российский следователь*. 2014. № 15. С. 113–116.
14. Копотун І., Лавренюк Ю. Корупція як соціальне явище та її наслідки. *Світ без корупції: міф чи реальність?*: матеріали дискус.

панелі Першого Харків. міжнар. юрид. форуму «Право та проблеми сталого розвитку в глобалізованому світі», м. Харків, 3–6 жовт. 2017 р. / М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Нац. акад. прав. наук України, USAID, ОБСЄ. Харків: Право, 2017. С. 49–53.

Лебедева Т. А. Международно-правовые основы противодействия коррупционным правонарушениям

Аннотация. Статья посвящена исследованию международно-правовых основ противодействия коррупционным правонарушениям. Указано, что международные стандарты противодействия коррупции зафиксированы в ряде международных документов, которые рассмотрены в статье. Подведен итог, что методы борьбы с коррупцией в разных странах мира могут найти применение в украинской практике только в случае глубокой системной трансформации и изменения целого ряда системных параметров, начиная с изменения принципов рекрутирования элит и заканчивая механизмами распределения государственных заказов.

Ключевые слова: международно-правовое регулирование, коррупция, коррупционные правонарушения, коррупционные проступки, антикоррупционное законодательство.

Lebedieva T. International legal principles of combating corruption

Summary. The article is devoted to the study of the international legal framework for combating corruption. It is stated that international standards for combating corruption are recorded in a number of international documents that were considered in the article. It is summarized that methods of combating corruption in different countries of the world can find application in Ukrainian practice only in the case of deep system transformation and change of a number of system parameters, starting with changing the principles of recruiting elites and ending with mechanisms of distribution of government orders.

Key words: international legal regulation, corruption, corruption offenses, corruption misdemeanours, anti-corruption legislation.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
ПРАВО І ПРОЦЕС

Еннан Р. Є.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права інтелектуальної власності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХИСТ ПРАВ НА ПРОМИСЛОВИЙ ДИЗАЙН: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Анотація. У статті проводиться науково-теоретичний аналіз правового режиму промислових зразків, особливостей набуття (оформлення) патентних прав на промислові зразки, а також обсягу та змісту виключних патентних прав, що впливають із патенту на промислові зразки, в зарубіжних країнах.

Ключові слова: промисловий зразок, виключні права, патентне право, патентоволоділець.

Постановка проблеми. Коли винахідник вирішує, як буде влаштовано майбутній винахід, як взаємодіють його частини, яка межа міцності певної деталі, він вирішує конструкторські (інженерні) завдання, найчастіше не замислюючись про зовнішній та естетичний вигляд винаходу, оскільки це завдання дизайнерів. Промислові вироби характеризуються як технічними характеристиками (потужність, ємність), так й естетичними характеристиками, тобто виразністю зовнішнього вигляду виробу, кольором і фактурою матеріалу, упаковки тощо. Ця обставина зумовила особливий вид інтелектуальної, творчої діяльності – дизайн, під яким прийнято розуміти різні види проектування щодо формування естетичних і функціональних якостей предметного середовища (розрізняють архітектурний дизайн, ландшафтний дизайн, промисловий дизайн тощо). Дизайн став дуже помітною сферою діяльності, де існує низка напрямів і шкіл. Однією зі сфер дизайну є так зване художнє конструювання – художньо-конструкторська творчість із проектування промислових виробів, що володіють естетичними властивостями. Результати цієї інтелектуальної, творчої діяльності отримали правову охорону у вигляді промислового зразка.

На міжнародному рівні охорона промислових зразків передбачена Паризькою конвенцією з охорони промислової власності 1883 р., Угодою про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС) 1994 р., Гаазькою угодою про міжнародну реєстрацію промислових зразків 1925 р., Локарнською угодою про заснування Міжнародної класифікації промислових зразків 1968 р. У зв'язку з тим що технічні характеристики однотипних виробів різних фірм у більшості випадків збігаються або близькі (холодильники, автомобілі, телевізори тощо), конкурентоспроможність виробів у низці випадків забезпечує саме їх дизайн. Наприклад, серед широкого кола спортивних автомобілів із потужними двигунами найбільшим попитом користуються автомобілі фірми Ferrari, форми кузова, обробку салонів і колірну палітру яких уже не одне десятиліття розробляє одна дизайнерська фірма, в результаті чого створено фірмовий стиль цих автомобілів, що дає змогу зробити їх упізнаними.

Питання правової охорони об'єктів патентного права, зокрема охорони промислових зразків, у зарубіжних країнах і міжнародне приватне право досліджені в наукових роботах

вітчизняних і зарубіжних учених-юристів у сфері права інтелектуальної власності: Г. Андрощука, Е. Багатих, М. Богуславського, В. Єременко, А. Жданова, Л. Кравець, Ю. Свядосц та ін.

Метою статті є аналіз механізму правової охорони промислових зразків у зарубіжних країнах з урахуванням уніфікації міжнародного та європейського законодавства у сфері патентного права, а також розкриття особливостей методів правової охорони промислових зразків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правова охорона промислових зразків у зарубіжних країнах має свою специфіку, яка зумовлена загальним підходом до сфери художньо-конструкторської творчості, відповідальною за зовнішній вигляд вироблених виробів. На відміну від інших об'єктів патентного права (винаходи, корисної моделі), промисловий зразок, будучи дизайнерським за своєю природою рішенням, має «двійника» серед об'єктів авторського права – твори декоративно-прикладного мистецтва. У зв'язку з цим виникає питання, якою мірою не виключається правова охорона промислових зразків нормами законодавства про авторське право. Законодавство різних країн відповідає на нього по-різному [1].

Існують два методи охорони промислових зразків: авторсько-правовий і патентно-правовий. Авторсько-правовий метод виходить із того, що промисловий зразок є продуктом художньої творчості, отже, є оригінальним: це передбачає неможливість одночасного існування кількох аналогічних промислових зразків, створених незалежно один від одного різними особами, оскільки при цьому хоча б один із них може бути тільки об'єктом копіювання. Патентно-правовий метод оснований на винахідницькому характер промислового зразка, і тут вирішальне значення має питання новизни зразка [2].

При цьому функціонують дві основні системи охорони промислових зразків: 1) основані на акумуляції законів; 2) основані на механізмі співіснування законів. Механізм акумуляції полягає в тому, що промисловий зразок охороняється одночасно й узгоджено як нормами патентного права, так й авторсько-правовими нормами. Це означає, що автор промислового зразка може на свій розсуд звертатися за захистом своїх порушень чи оскаржених прав як за правилами патентного законодавства, так і за правилами законодавства про авторське право. Якщо, наприклад, правова охорона промислового зразка припинилася внаслідок несплати патентного мита, зразок без дотримання будь-яких формальностей стає об'єктом авторсько-правової охорони. Система охорони промислових зразків з використанням механізму співіснування прийнята, наприклад, у Німеччині та Франції. Механізм співіснування полягає в тому, що автор має право вибрати варіант правової охорони створеного ним промислового зразка з патентного закону або згідно із законом про авторське право (наприклад, Великобританія) [3].

Правове регулювання відносин, що складаються у зв'язку з визнанням і використанням промислових зразків, у зарубіжних країнах здійснюється виходячи з прихильності до тієї чи іншої системи охорони. Наприклад, у Франції, Німеччині, Швейцарії, Нідерландах, Бельгії промислові зразки розглядаються через призму художньої творчості й підпадають під дію норм авторського права. При цьому у Франції законодавство передбачає, що промислові зразки, що володіють оригінальністю, розглядаються як об'єкти авторського права, проте водночас можлива реєстрація промислового зразка на підставі норм патентного права [4].

У США, Великобританії, Китаї, Японії правова охорона промислових зразків здійснюється виключно на підставі норм патентного права, тобто промислові зразки вважаються продуктом науково-технічної творчості й на них поширюється дія патентного законодавства або спеціальних законів. Зовнішнє вираження норм, присвячених охороні промислових зразків у зарубіжних країнах, також має певну специфіку. Так, частина зарубіжних держав (США, Китай) іде шляхом імплементації відповідних норм у патентні закони. У деяких країнах діють спеціальні закони про промислові зразки (Великобританія, Канада, Японія). У Франції відносини з приводу промислових зразків регулюються в рамках Кодексу інтелектуальної власності. У Нідерландах і Бельгії правова охорона промислових зразків здійснюється за законодавством про авторське право. За законодавством зарубіжних країн, промисловим зразком визнається художньо-конструкторське рішення виробу, що означає його зовнішній вигляд, тобто виразні особливості пластичної (об'ємної) форми або площинного зображення (малюнка). Вираз «рішення виробу» застосовується в спеціальних галузях архітектури та дизайну для позначення створеного автором оригінального об'єкта, коли автор творчо підійшов до розроблення його зовнішнього вигляду [5].

Зовнішній вигляд виробу – це те, з чим людина стикається під час звичайного використання виробу: його форма, розташування елементів, колір («зовнішність» виробу). Наприклад, поняття зовнішнього вигляду автомобіля або холодильника включає також вид цих агрегатів з відкритими дверцятами, і, навпаки, розташування вузлів і деталей усередині телевізора або радіоприймача (не оглядається в процесі експлуатації) не охоплюється поняттям зовнішнього вигляду цих пристроїв [6].

Для визнання зовнішнього вигляду виробу промисловим зразком потрібно, щоб художньо-конструкторське рішення відповідало встановленим законодавством критеріям для отримання патенту. Такими критеріями в зарубіжних країнах є новизна, а також оригінальність. Законодавство деяких зарубіжних країн установлює обидва названі критерії, проте не завжди їм надається однакове значення [7]. Ще одним критерієм патентоспроможності є наявність художніх достоїнств промислового зразка. Дизайнерське рішення має забезпечити красу й гармонію в техніці, тобто досягти якостей виробу, що приносять насолоду, задоволення людині, тобто викликати позитивні емоційні переживання. Найбільш красиві й гармонійні вироби водночас доцільні та функціонально досконалі. На стику декоративної та функціональної краси перебуває сфера спільної діяльності конструктора й дизайнера, що забезпечує появу промислових зразків, патентоспроможність яких зумовлена вищевказаними критеріями [8]. Відповідно до законодавства США, промисловий зразок повинен «служувати для прикраси», тобто має володіти естетичними достоїнствами.

Законодавство Японії промисловим зразком визнає зовнішній вигляд виробу, а саме: форму, малюнок, розфарбування, він має залишати відчуття прекрасного під час погляду на нього. При цьому в законодавстві Японії встановлені чотири критерії патентоспроможності промислового зразка: новизна, наявність естетичних рис, оригінальність, промислова придатність. За законодавством Японії, будь-яку особу, яка створила зразок, що може бути використаний промисловим шляхом, має право реєструвати зразок, за винятком випадків, коли зразок публічно відомий у Японії до подачі заявки на реєстрацію; зразок описаний у будь-якій публікації в Японії до подачі заявки на реєстрацію; зразок схожий на публічно відомі або описані зразки [9]. У Китаї промисловий зразок повинен відповідати єдиному критерію – новизні.

За законодавством Великобританії, зразок означає риси форми, конфігурації, малюнка або орнаменту, застосовні до будь-якого виробу за допомогою будь-якого промислового способу, або кошти; причому ці риси в готовому виробі сприймаються й оцінюються виключно візуально та не включають методів або принципів побудови, або рис форми, або конфігурації, які диктуються виключно тією функцією, яку повинен виконувати виріб, що підлягає виготовленню з використанням згаданої форми або конфігурації [10]. Під виробом розуміється будь-який промисловий виріб або будь-яка частина виробу, якщо вони виготовляються або продаються окремо. Промисловий зразок може бути зареєстрований лише в разі, якщо він є новим або оригінальним. При цьому зразок не реєструється, якщо він ідентичний зразку, який зареєстрований або опублікований до дати подання заявки на реєстрацію у Великобританії щодо того ж або будь-якого іншого виробу чи відрізняється від такого зразка лише несуттєвими деталями або рисами, які є варіантами, зазвичай використовуваними в цій галузі промисловості [11].

За законодавством Франції, промисловим зразком визнаються будь-які нові малюнки, нові тривимірні просторові форми, промислові вироби, які відрізняються від подібних до них або характерною й упізнаваною конфігурацією, що додає їм новизну, або однією чи декількома зовнішніми рисами, що додає їм особливий і новий вид. Критеріями охороноспроможності промислових зразків є новизна (абсолютна світова) і промислова придатність [12]. Особливість новизни полягає в допустимій можливості розкриття промислового зразка до подачі на нього заявки. Відповідно до законодавства Франції, популярність, отримана зразком до подачі заявки на нього в результаті виставлення на продаж або будь-якими іншими способами, не призводить до втрати прав і спеціальної охорони, передбаченої законодавством.

У більшості зарубіжних країн, у яких охорона промислових зразків будується на кшталт патентного права, до промислових зразків ставиться вимога світової новизни, тобто під час експертизи враховуються всі джерела, зміст, інформація про тотожні художньо-конструкторські рішення. Оригінальність промислового зразка означає творчий підхід до створення зразка, що передбачає відсутність його схожості з відомими зразками, що виключає припущення про запозичення істотних рис зразка. Законодавство виходить із того, що оригінальність зразка дає споживачам змогу відрізнити вироби, які охороняються за допомогою промислових зразків, від інших однорідних виробів [13]. Естетичні риси виробу означають наявність у зразку художніх достоїнств,

наприклад, відповідно до японського законодавства, зразок має «справляти під час його сприйняття естетичне враження». Естетичність рішення в низці випадків визначається модою, тобто симпатіями або антипатіями споживачів.

У низці країн до промислового зразка висувається вимога промислової придатності, що означає можливість його реалізації в умовах нормального сучасного виробництва: мається на увазі придатність зразка до промислового тиражування за економічно доцільних витрат на виробництво цього виду виробів і за мінімального застосування ручної праці. У деяких країнах як промисловий зразок визнається оригінальне колірне рішення зовнішнього вигляду виробу (Великобританія, Японія) [14].

Законодавство зарубіжних країн установлює види промислових зразків: це може бути об'ємний зразок або плоский зразок. Наприклад, у мексиканському законі об'ємний зразок іменується промисловою моделлю, під якою розуміється будь-яка пластикна форма, що надає виробу особливий зовнішній вигляд; під промисловим малюнком «розуміється будь-яка комбінація форм, ліній або кольорів, яка використовується в промисловому виробі з метою його прикраси і яка надає йому особливого зовнішній вигляд» [15]. Об'ємний зразок характеризується трьома вимірами, тобто особливою формою (спеціальний монтажний кран, автомобіль, набір меблів). Плоский зразок (промисловий малюнок) – це зображення, орнаменти, малюнки плоскі або з незначним рельєфом, до них належать, наприклад, малюнок протектора шини, малюнок килима, малюнок декоративної тканини. Захищаються художньо-конструкторські рішення, що органічно поєднують малюнок та об'ємні форми (своєрідні комбіновані зразки), наприклад, стіл з орнаментом, облицювальний елемент тощо.

Промисловий зразок може належати до виробу загалом, наприклад, автомобіль, або до частини виробу, наприклад, рульова колонка автомобіля. Охороняються також комплексні об'єкти, тобто системи матеріальних об'єктів, художньо-конструкторське рішення яких пов'язано певною єдністю, передусім єдиними принципами формування: різноманіття різновидів комплексу виражається термінами «набір», «група», «комплект», «уніфікований ряд» тощо (наприклад, стаціонарний ряд ванн для нанесення захисних покриттів, комплект ємностей для засобів автокосметики) [16]. У низці зарубіжних країн охороняються варіанти промислового зразка, тобто художньо-конструкторські рішення виробів однієї функціональної групи, подібні в сукупності істотних ознак, мають візуально сприйматися відмінності в несуттєвих ознаках, причому ці відмінності є результатом творчості, а не механічною зміною ознаки. Законодавство зарубіжних країн містить перелік непатентоспроможних об'єктів, до яких належать, зокрема, об'єкти, здатні завдати шкоди громадському порядку або моралі, об'єкти, які не можуть бути використані в промисловості, публічно відомі об'єкти тощо [17].

Оформлення прав на промисловий зразок у зарубіжних країнах, де застосовується патентно-правовий метод охорони, здійснюється за правилами, подібним до правил оформлення прав на винахід. У патентне відомство країни подається заявка на видачу патенту, який видається чи після експертизи, або за явочної системи.

За законодавством Італії, Великобританії, США та деяких інших країн, заявник має право вибрати одну з форм охорони зразка – або за нормами авторського права як твори мистецтва

без будь-якої реєстрації, або як об'єкта патентного права шляхом отримання патенту, але отримати охорону водночас у двох формах неможливо. За правом Франції, Німеччини, Швейцарії та Бельгії, подвійна охорона промислового зразка можлива: наприклад, згідно з положеннями Кодексу інтелектуальної власності Франції, об'єктами авторського права є продукція так званого сезонного виробництва одягу і прикрас, під якими розуміються виробництва, що в силу вимог моди часто оновлюють форму своєї продукції, а саме обробка мережив, взуття, рукавички, шкіряна галантерея, тканини високої новизни спеціально для високої моди, оббивні тканини [18].

Строки дії охорони промислового зразка залежать від форми його охорони. За авторсько-правової охорони зразок охороняється протягом строків авторського права. За патентно-правової охорони ці строки коротші: в Німеччині – від 1 року до 3 років із можливістю продовження до 15 років; у США – 3,5 року, 7 або 14 років (за вибором заявника); у Великобританії і Франції – 5 років із можливістю продовження до 25 років; у Швейцарії та Японії – 15 років. Права й обов'язки власника охоронного документа на промисловий зразок в основному аналогічні правам та обов'язкам, що випливають із патенту на винахід [19].

Висновки. Найбільш потужним знарядям конкурентної боротьби в рамках права промислової власності є патентне право, зокрема права на промислові зразки. Під промисловим зразком розуміється зовнішній вигляд промислового виробу, що відрізняється художньо-естетичними якостями, новизною й оригінальністю. Національне законодавство зарубіжних країн передбачає можливість власників виключних прав на використання охоронюваних промислових зразків на власний розсуд, а також їхнє право забороняти використання третіми особами та правові форми подібного використання шляхом уступки прав або продажу ліцензій. Сфера дії виняткових прав на промислові зразки зазвичай охоплюється територією держав, які видали охоронні документи (патенти, свідоцтва), що видаються на кілька років з правом продовження в установленому порядку. Виняткові права на промислові зразки оформляються шляхом подачі заявки в компетентне патентне відомство. Дія національних патентних законів у зарубіжних країнах доповнюється застосуванням норм міжнародних угод у сфері патентного права, а також регіональних європейських актів.

Література:

1. Алексеева О. Объем правовой охраны промышленных образцов в ЕС. *Патенты и лицензии*. 2006. № 1. С. 14–21.
2. Алексеева О. Понятие промышленного образца в ЕС. *Интеллектуальная собственность. Промышленная собственность*. 2005. № 3. С. 19–25.
3. Богатых Е.А., Шевченко В.И. Патентное право капиталистических и развивающихся государств. Москва, 1978. 200 с.
4. Богуславский М.М. Патентные вопросы в международных отношениях. Москва, 1962. 344 с.
5. Воронцов С. Гармонизация патентного права в области промышленных образцов. *Интеллектуальная собственность. Промышленная собственность*. 2002. № 2. С. 23–29.
6. Еременко В.И. Развитие международного патентного права. *Законодательство и экономика*. 2002. № 2. С. 40–41.
7. Еременко В.И. Реформа европейской патентной системы. *Интеллектуальная собственность. Промышленная собственность*. 2001. № 8. С. 43–45.
8. Еременко В.И. Развитие международного патентного права. *Законодательство и экономика*. 2002. № 2. С. 40–41.

9. Жданов А.А., Матвеев Г.А. Тенденции к унификации патентного права в зарубежных странах. Москва, 1974. 200 с.
10. Капіца Ю.М., Воробйов В.П. Охорона прав на промислові зразки в ЄС. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4 (16). С. 73–77.
11. Кравец Л. Развитие патентного законодательства в ЕС. *Интеллектуальная собственность*. 2000. № 11. С. 45–48.
12. Кравец Л. Тенденции развития патентной системы. *Интеллектуальная собственность*. 2002. № 10. С. 67–74.
13. Лакомкина Т. Мировые тенденции развития систем правовой охраны промышленных образцов. Москва: ИНИЦ Роспатента, 2004. 110 с.
14. Мельников В. Промышленный образец ЕС. *Патенты и лицензии*. 2008. № 5. С. 56–61.
15. Панфилова Е.С. Гармонизация правовой охраны промышленных образцов во Франции с законодательством ЕС. *Современное право*. 2007. № 11. С. 85–87.
16. Патентное законодательство зарубежных стран: в 2 т. Москва: Прогресс, 1987.
17. Свядосц Ю.И. Буржуазное патентное право: учебное пособие. Москва, 1967. 127с.
18. Умура П.И. Развитие международного патентного права. *Интеллектуальная собственность. Промышленная собственность*. 2001. № 1. С. 10–19.
19. Фелицына С.Б., Антипина Г.И. О развитии системы правовой охраны промышленных образцов в Европе. *Изобретательство*. 2005. Т. V. № 1. С. 10–17.

Эннан Р. Е. Защита прав на промышленный дизайн: опыт зарубежных стран

Аннотация. В статье проводится научно-теоретический анализ правового режима промышленных образцов, особенностей приобретения (оформления) патентных прав на промышленные образцы, а также объема и содержания исключительных патентных прав, vyplывающих из патента на промышленные образцы, в зарубежных странах.

Ключевые слова: промышленный образец, исключительные права, патентное право, патентообладатель.

Ennan R. Legal protection of industrial design in foreign countries

Summary. The article presents the scientific and theoretical analysis of the legal regime of the industrial design, especially the acquisition of patent rights for industrial design, as well as the scope and content of exclusive patent rights for industrial design in foreign countries.

Key words: industrial design, exclusive rights, patent law, patent holder.

Пічко Р. С.,

молодший науковий співробітник
Придніпровського наукового центру

Національної академії наук України і Міністерства освіти і науки України

ПРАВИЛА ДОБРОВІЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Анотація. У статті описується вид добровільного страхування – страхування інтелектуальної власності. Досліджуються деякі аспекти правил добровільного страхування інтелектуальної власності як локального нормативного документа, який має істотне значення в страховому правовідношенні. Розглядається орієнтовний перелік суттєвих положень Правил добровільного страхування інтелектуальної власності. Правила визначають термінологію в сфері страхування інтелектуальної власності, ризику, страхові випадки, а також права, обов'язки та відповідальність учасників страхового правовідношення – страховика та страхувальника та їх дії при настанні страхового випадку.

Ключові слова: правила добровільного страхування, інтелектуальна власність, страховий ризик, страховий випадок, страхова сума.

Постановка проблеми. Абзац перший ст. 6 Закону України «Про страхування» встановлює, що добровільне страхування – це страхування, яке здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком. Загальні умови і порядок здійснення добровільного страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог цього Закону. Конкретні умови страхування визначаються при укладанні договору страхування відповідно до законодавства [1].

Мета статті – дослідити деякі аспекти правил добровільного страхування інтелектуальної власності як локального нормативного документа, який має істотне значення в страховому правовідношенні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Я.О. Чапичаде визначає, що спеціальне законодавство України, що регулює здійснення страхової діяльності, включає в себе локальне нормативне регулювання, наприклад, правила страхування, на підставі яких укладають договори в окремій страховій компанії. Дія локального нормативного регулювання поширюється лише на суб'єкт страхування, в межах компетенції якого цей локальний акт був прийнятий. Сьогодні спостерігається підвищена активність щодо розробки локальних документів. Це зумовлено процесами лібералізації економіки, розширенням господарської самостійності суб'єктів підприємництва та іншими об'єктивними і суб'єктивними причинами [2, с. 45].

Правила страхування вміщують у собі умови певного виду страхування, що здійснюються страховою організацією, на підставі яких укладаються договори добровільного страхування і які підлягають обов'язковій реєстрації державною комісією з регулювання ринку фінансових послуг України при видачі ліцензії на право здійснення певного виду страхування. Кожна страхова компанія самостійно, на підставі актів законодавства, що регулюють відносини, які вона вирішила прийняти на страхування, і відповідно до ст. 17. Закону України «Про страху-

вання» визначає в правилах ті загальні положення, що згодом можуть бути деталізовані при укладанні договору страхування. Особливість правил страхування як локального нормативного акту полягає в поширенні сфери їхньої дії не лише на конкретну страхову компанію (оскільки визначає межі її правоздатності при прийнятті на страхування конкретного ризику), а і на страхувальників (за умови укладання договору добровільного страхування). Правила страхування є основною правовою формою закріплення умов добровільного страхування. Вони визначають загальні умови і порядок його проведення і є обов'язковою передумовою для укладання договору страхування певного виду [3, с. 10].

За п. 3 Ліцензійних умов, провадження господарської діяльності з надання фінансових послуг (крім професійної діяльності на ринку цінних паперів), які затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 913 (далі Ліцензійні умови) внутрішні правила надання фінансових послуг – правила надання фінансових послуг, затверджені фінансовою установою, відповідно до яких укладаються договори надання фінансових послуг.

За п. 24 Ліцензійних умов, фінансова установа зобов'язана дотримуватися затверджених внутрішніх правил надання відповідних фінансових послуг, які повинні відповідати встановленим до таких правил вимогам закону та нормативно-правових актів Нацкомфінпослуг, та укладати договори з надання фінансових послуг винятково відповідно до таких правил.

З огляду на це вбачається визначальна роль такого локального нормативного документа, як Правила страхування у регулюванні страхового правовідношення, а тому пропонуємо зупинитися на деяких аспектах правил добровільного страхування інтелектуальної власності, а саме: понятті страхування інтелектуальної власності, об'єкті страхування, страхових ризиках, страховому випадку та визначенні страхової суми.

Передусім зазначимо, що страхування права інтелектуальної власності – вид страхування, за яким предметом договору страхування є майнові інтереси, що не суперечать закону, пов'язані зі збитками, які зазнає страхувальник під час набуття або здійснення (як власник чи суб'єкт права інтелектуальної власності) права інтелектуальної власності, зокрема, але не виключно, під час здійснення страхувальником або іншою особою, визначеною страхувальником у договорі страхування, господарської, інноваційної, інвестиційної чи іншої діяльності.

Цей вид страхування передбачає обов'язок страховика за встановлену договором страхування плату здійснити виплату страхового відшкодування відповідно до умов договору страхування шляхом відшкодування страхувальнику або іншій особі, визначеній страхувальником у договорі страхування (вигодонабувачу), збитку, понесеного ним у зв'язку із порушенням, невизнанням

або оспорюванням належного страхувальнику права інтелектуальної власності (не залежно від того, порушене майнове право чи немайнове право інтелектуальної власності) та/або збитку, понесеного ним у зв'язку із помилками в професійній діяльності залучених страхувальником третіх осіб (у тому числі їх персоналу) для набуття, здійснення чи захисту належного страхувальнику права інтелектуальної власності, а також навмисних дій персоналу страхувальника, що привели до збитку страхувальника через порушення його права інтелектуальної власності та/або збитку, понесеного ним у зв'язку із втратою інвестицій/інновацій або їх частини, неотримання доходу з причин, визначених у правилах та договорі страхування та/або збитку понесеного ним внаслідок перерви в його діяльності, порушення ним (як визначено в договорі страхування) або його контрагентом договірних зобов'язань, чи нанесення страхувальником збитку третім особам через порушення належного їм права інтелектуальної власності в процесі здійснення страхувальником своєї діяльності та/або збитку, понесеного страхувальником для захисту та/або відновлення свого порушеного права інтелектуальної власності у тому числі доходу, які страхувальник міг би реально одержати за звичайних обставин, якби його право інтелектуальної власності не було порушено.

Об'єктом страхування є майнові (страхові) інтереси, що не суперечать чинному законодавству України, пов'язані з:

- настанням ризиків, пов'язаних із невизнанням, оспорюванням чи порушенням третіми особами належних страхувальнику прав інтелектуальної власності;
- настанням ризиків, пов'язаних із збитками, що можуть виникнути в результаті діяльності персоналу страхувальника, залучених ним осіб для набуття, охорони, здійснення та/або захисту права інтелектуальної власності, які здійснюють незалежну професійну діяльність (зокрема, патентні повірені, адвокати, експерти з питань права, оцінщики, аудиторі);
- настанням ризиків, пов'язаних із порушенням страхувальником прав інтелектуальної власності третіх осіб під час здійснення страхувальником господарської діяльності.

Абзац перший ст. 8 Закону України «Про страхування» визначає, що страховим ризиком є певна подія, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання [1].

Страховими ризиками, на випадок яких здійснюється страхування інтелектуальної власності, є:

- ризики, пов'язані із невизнанням, оспорюванням чи порушенням третіми особами належних страхувальнику прав інтелектуальної власності (Правовий ризик);
- ризики, пов'язані із збитками, що можуть виникнути в результаті діяльності персоналу страхувальника, залучених ним осіб для набуття, охорони, здійснення та/або захисту права інтелектуальної власності, які здійснюють незалежну професійну діяльність (зокрема, патентні повірені, адвокати, експерти з питань права, оцінщики, аудиторі) (Професійний ризик);
- ризики, пов'язані із порушенням страхувальником прав інтелектуальної власності третіх осіб під час здійснення страхувальником господарської діяльності (Ризик конкуренції).

Абзац другий ст. 8 Закону України «Про страхування» визначає, що страховим випадком є подія, передбачена договором страхування або законодавством, яка відбулася і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або іншій третій особі [1].

Страховим випадком за правилами страхування інтелектуальної власності є подія, яка настала під час та на території дії договору страхування, не підпадає під виключення та обмеження страхування, внаслідок одного чи декількох ризиків, передбачених умовами договору страхування та внаслідок якої праву інтелектуальної власності страхувальника завдана майнова шкода або відбулася витрата страхувальником або особою визначеною страхувальником в договорі страхування грошових коштів.

З огляду на наведені вище ризики в правилах страхування інтелектуальної власності страховим випадком може бути визначено наступне:

1) Страховим випадком за Правовим ризиком може бути:

- визнання об'єкту права інтелектуальної власності неохороноздатним шляхом скасування раніше виданого компетентним державним органом документа про встановлення правової охорони (патента або свідоцтва) не з вини страхувальника;
- визнання реєстрації об'єкта права інтелектуальної власності, яка не передбачала видачі відповідного документа про встановлення правової охорони не з вини страхувальника;
- порушення належного права інтелектуальної власності страхувальнику на об'єкти інтелектуальної власності будь-якими третіми особами;
- оспорення чи визнання недійсним договору щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності не з вини страхувальника;
- невиконання або неналежне виконання Контрагентом страхувальника зобов'язань по договору щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності;
- судові витрати, понесені страхувальником у зв'язку з розглядом та вирішенням конкретної судової справи з питання права інтелектуальної власності, позивачем, відповідачем або третьою особою якої був страхувальник (до витрат, пов'язаних з розглядом справи, зокрема, можуть належати витрати на сплату судового збору, на професійну правничу допомогу, на залучення свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведення експертиз, на вчинення процесуальних дій або підготовку до розгляду справи). Судові витрати підтверджуються судовим рішенням, що набуло законної чинності.

– адміністративні витрати, понесені страхувальником у зв'язку з розглядом та вирішенням конкретної справи з питання права інтелектуальної власності (учасником якої є страхувальник) компетентним державним органом, зокрема, але не виключно, Антимонопольним комітетом України, Апеляційною палатою Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

Витрати, понесені для розгляду справи в адміністративному органі, підтверджуються рішенням такого органу, а в разі, коли адміністративний орган не в праві встановлювати (підтверджувати) розмір витрат, – відповідними первинними документами.

2) Страховим випадком за Професійним ризиком може бути:

- ненавмисні професійні помилки, допущені під час виконання посадових / договірних обов'язків;
- помилкове тлумачення законодавства;
- пропуск термінів подання документів для набуття, охорони, здійснення та захисту права інтелектуальної власності;
- суттєві помилки під час оформлення або підготовки документів для набуття, охорони, здійснення та захисту права інтелектуальної власності;

- несповіщення про юридичні наслідки вчинюваних дій;
- ненавмисне розголошення даних, що стали відомі у зв'язку з професійною діяльністю, у тому числі і після складання повноважень або звільнення;
- недобросовісність персоналу страхувальника та/або Контрагента;
- шахрайські дії персоналу страхувальника та/або Контрагента;
- втрати документів (цінностей).

3) Страховим випадком за Ризиком конкуренції може бути

Сума грошових коштів, виплачених або таких, що підлягають виплаті страхувальником третій особі за відповідним судовим рішенням або рішенням адміністративного органу, в тому числі виплачених на користь держави в якості відповідальності за порушення права інтелектуальної власності.

Судові витрати, які можуть бути понесені страхувальником в якості відповідача чи третьої особи в справах про порушення права інтелектуальної власності або витрати, які понесе страхувальник як можливий порушник права інтелектуальної власності третьої особи при розгляді цього питання уповноваженим адміністративним органом.

Розпорядження правами інтелектуальної власності є процес комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності.

В.Д. Базилевич вважає, що під комерціалізацією інтелектуальної власності розуміється процес залучення результатів інтелектуальної діяльності в господарський обіг шляхом продажу виняткових майнових прав інтелектуальної власності на договірній основі [4, с. 262].

Г.Л. Ступнікер визнавав комерціалізацію інтелектуальної власності як процес активної реалізації технологічного капіталу підприємства як складника його інтелектуального капіталу з метою підвищення прибутку і забезпечення зростання ринкової капіталізації підприємства. [5, с. 163–170].

На цей час одними з найбільш розхожих термінів, що описують досягнення науки і технологій, є терміни «генна інженерія» та «нанотехнології». Однак навіть для великих світових страхових концернів, які багато десятиків років пропонують страховий захист для галузей науки, техніки і технологій, нанотехнології є областю, страхування в якій вимагає окремого підходу і часто отримання спеціального узгодження. Наприклад, принцип, що діє в найбільшому світовому фінансово-страховому концерні Allianz SE регламент «Мінімальні стандарти андеррайтингу Р & С (страхування майна, відповідальності та страхування від нещасного випадку – Property and Casualty Insurance), визначає, що такий вид страхового покриття вимагає схвалення головного ризик-менеджера локальної страхової компанії і надання інформації в Комітет зі страхування Allianz SE (в ситуації, коли надання страхового покриття не має спеціальної для такого ризику актуарної оцінки або науково-обґрунтованої експертної оцінки, що для нанотехнологій вельми актуально) [6, с. 90–91].

Як визначають Ю.В. Крумеліс та С.В. Сушко, основним принципом страхування – є принцип відшкодування, згідно з яким страхувальник після отримання страхового відшкодування повинен опинитися в майновому стані не гіршому, ніж до настання страхового випадку. Цей принцип заснований на припущенні, що страхувальник навряд чи забажає страхувати своє майно (та платити страхові внески), якщо не буде впевнений у повному відшкодуванні своїх втрат у разі настання страхового випадку.

Під час укладання договору страхування визначається страхова сума – грошова сума, в межах якої страховик відповідно до умов страхування зобов'язаний провести виплату при настанні страхового випадку. Таким чином, це максимальна сума, яку може отримати страховик від страхувальника. На основі страхової суми визначається величина страхового платежу (внеску) – плати за страхування, яку страхувальник зобов'язаний внести страховику згідно з договором страхування. Тобто ще на першому етапі вирішуються два головних питання, що турбують будь-якого страхувальника: можливість повного відшкодування його втрат у разі настання страхового випадку та рівень плати за послуги (страхові внески). Іншим ключовим моментом «страхового циклу» майна є визначення страхового відшкодування – страхової виплати, яка здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування при настанні страхового випадку. Саме ця сума покликана покрити всі збитки страхувальника [7].

Як зазначає В.Ю. Абрамов, страхова сума є економічною категорією страхування, за допомогою якої визначається ціна об'єкта страхування – страхового інтересу. Іншими словами, страхова сума – це відображення матеріальної або майнової зацікавленості особи, що вступає в страхові правовідносини, що виражається в грошовому еквіваленті. Крім того, страхова сума є таким елементом страхування, який характеризує його як грошове зобов'язання [8, с. 221].

Можна визнати, що страхова сума є виразом:

- а) в правовому сенсі – граничним розміром зобов'язання страховика перед страхувальником при настанні страхового випадку;
- б) в економічному сенсі – розміром тієї суми страхового захисту, яку отримує страхувальник, вступаючи в страхове відношення;
- в) в матеріальному сенсі – того майнового інтересу страхувальника (застрахованого), який виступає об'єктом страхування;
- г) в організаційному сенсі – одного з критеріїв, що лежать в основі встановлення розміру страхової премії та страхової виплати;
- д) в суб'єктивному сенсі – тих матеріальних потреб страхувальника, які будуть задоволені за допомогою страхування [9, с. 89].

Частина п'ятнадцята ст. 9 Закону України «Про страхування» встановлює, що при страхуванні майна страхова сума встановлюється в межах вартості майна за цінами і тарифами, що діють на момент укладання договору, якщо інше не передбачено договором страхування або законом.

Частина 1 ст. 190 ЦК України встановлює, що майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

Тому важливим є питання визначення вартості майнових прав інтелектуальної власності при добровільному страхуванні права інтелектуальної власності.

Келвін Кінг, засновник фірми «Valuation Consulting», зазначає, що оптимізовані за вартістю методології, такі як «вартість створення» або «вартість заміни» конкретного активу, припускають, що існує певний взаємозв'язок між вартістю і цінністю, і цей підхід нічим не привабливий, за винятком простоти використання. Цей метод ігнорує зміни вартості грошей з урахуванням фактора часу і не враховує витрати на утримання.

Методи оцінки, що випливають з оцінки минулих і майбутніх економічних вигод (також звані методами оцінки доходу), можуть бути розбиті на чотири групи: 1) капіталізація історичних прибутків, 2) методи оцінки різниці до валового прибутку; 3) методи оцінки надприбутків, і 4) метод звільнення від роялті.

1. Капіталізація історичного прибутку дозволяє визначити вартість ППВ шляхом множення підтримуваної історичної прибутковості активу на кратне число, яке було визначено після досягнення відносної сили ППС. Наприклад, кратне число визначається після оцінки бренду в світі таких факторів, як лідерство, стабільність, частка на ринку, інтернаціональність, тенденція прибутковості, маркетингова і рекламна підтримка і охорона. Оскільки цей процес капіталізації враховує деякі з факторів, які слід брати до уваги, він має серйозні недоліки, пов'язані насамперед з отриманням минулих доходів. Цей метод майже не враховує майбутні можливості.

2. Методи оцінки різниці до валового прибутку часто асоціюються з оцінкою товарних знаків і брендів. Ці методи розглядають відмінності в продажних цінах, скориговані з відмінностями в ринковій вартості, тобто різницю між межею коливання ціни марочного і / або патентованого продукту і продукту без марочної назви або з родовою назвою. Ця формула використовується для забезпечення руху готівки і розрахунку вартості. Знаходження родових еквівалентів для патенту і визначення відмінностей в ціні значно складніше завдання, ніж визначення відмінностей в ціні на роздрібний бренд.

3. Метод визначення надприбутків розглядає поточну вартість чистих матеріальних активів, які використовуються в якості бази для розрахункової норми прибутку. Він використовується для розрахунку прибутку, який потрібен для заохочення інвесторів вкладати кошти в ці чисті матеріальні активи. Будь-які доходи, отримані на додаток до прибутку, необхідні для заохочення інвестицій, розглядаються як надприбутки, що забезпечуються ППВ. Хоча теоретично цей метод ґрунтується на майбутніх економічних вигодах за рахунок використання активів, він пов'язаний з труднощами коригування альтернативного використання активів.

4. Метод звільнення від роялті враховує, що може дозволити покупець, або що він готовий сплатити за ліцензію на аналогічні ППВ. Після цього потік роялті капіталізується, що відображає взаємозв'язок між ризиком і прибутковістю інвестування в даний актив [10].

Постановою Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 1185 затверджено Національний стандарт № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності» (надалі Стандарт) [11].

Згідно із п. 1 Стандарту визначено, що національний стандарт № 4 є обов'язковим для застосування суб'єктами оціночної діяльності під час проведення оцінки майнових прав інтелектуальної власності, а також особами, які здійснюють відповідно до законодавства рецензування звітів про оцінку.

Пунктом 8 Стандарту встановлено, що для проведення оцінки майнових прав інтелектуальної власності застосовуються такі методичні підходи, як дохідний, порівняльний та витратний.

За п. 9 Стандарту, дохідний підхід до оцінки майнових прав інтелектуальної власності ґрунтується на застосуванні оціночних процедур переведення очікуваних доходів у вартість об'єкта оцінки.

Дохідний підхід застосовується для оцінки майнових прав інтелектуальної власності у випадку, коли можливо визначити розмір доходу, що отримує або може отримувати юридична чи фізична особа, якій належать такі права, від їх використання.

Відповідно до п. 10 Стандарту основними методами дохідного підходу, що застосовуються для оцінки майнових прав інтелектуальної власності, є метод непрямой капіталізації (дисконтування грошового потоку) та метод прямої капіталізації доходу.

Як визначає п. 18 Стандарту, витратний підхід до оцінки майнових прав інтелектуальної власності ґрунтується на визначенні вартості витрат, необхідних для відтворення або заміщення об'єкта оцінки.

Витратний підхід застосовується для визначення залишкової вартості заміщення (відтворення) майнових прав інтелектуальної власності шляхом вирахування з вартості відтворення (заміщення) величини зносу.

Вартість відтворення майнових прав інтелектуальної власності визначається шляхом застосування методу прямого відтворення, а вартість заміщення – методу заміщення.

За п. 22 Стандарту порівняльний підхід до оцінки майнових прав інтелектуальної власності застосовується у разі наявності достатнього обсягу достовірної інформації про ціни на ринку подібних об'єктів та умови договорів щодо розпорядження майновими правами на такі об'єкти.

У разі застосування порівняльного підходу до оцінки майнових прав інтелектуальної власності подібність об'єктів визначається з урахуванням їх виду, галузі (сфери) застосування, економічних, функціональних та інших характеристик.

Сукупність елементів порівняння формується з факторів, які впливають на вартість майнових прав інтелектуальної власності. До таких факторів, зокрема, належать наявність правової охорони майнових прав інтелектуальної власності; умови фінансування договорів, предметом яких є майнові права інтелектуальної власності; галузь або сфера, в якій може використовуватись об'єкт права інтелектуальної власності, майнові права на який оцінюються; функціональні, споживчі, економічні та інші характеристики такого об'єкта; рівень його новизни; залишковий строк корисного використання; придатність до промислового (комерційного) використання.

З огляду на складність визначення страхової суми при обґрунтуванні застосування певного методу оцінки вартості права інтелектуальної власності в умовах нерозвиненості ринку обігу прав інтелектуальної власності, відсутності статистичних даних щодо вартісних показників комерціалізації права інтелектуальної власності проявляється саме договірна природа страхової суми. На цьому етапі обидва суб'єкти страхування повинні зважено підійти до вирішення проблеми: страховальник повинен вирішити, що для нього більш важливе – повне відшкодування своїх збитків в разі настання страхового випадку чи економія на сумі страхових внесків, страховик – отримання більшої суми страхових внесків чи виплата страхового відшкодування, яке може значно покращити майновий стан страховика. В результаті компромісу між ними повинна бути визначена страхова сума, яка адекватно відображає інтереси кожної сторони [7].

Висновки. З огляду на зміст страхового законодавства вбачається, що правила страхування є локальним нормативним актом, який має визначальне значення в страховому правовідношенні.

Значення та роль правил страхування визначається тим, що саме вони визначають умови вчинення та виконання договору страхування. За своєю суттю та формою правила страхування є унормуванням умов, які разом із договором страхування формують обов'язкові до дотримання і виконання умови учасниками страхового правовідношення.

З огляду на особливості майнових прав інтелектуальної власності як об'єкту страхового правовідношення найскладнішим для сторін є питання визначення їх вартості, що безпосередньо буде впливати на страхову суму та страхові виплати.

В цілому можна зазначити, що правила страхування права інтелектуальної власності повинні детально окреслювати предмет страхування, страхові ризики, страхові виплати, порядок визначення страхової суми, визначення та порядок здійснення страхових виплат та розмір франшизи.

Література:

1. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 року № 85/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-D0%B2%D1%80/ed20120708> (дата звернення: 20.03.2019 р.);
2. Гетманець О.П., Шуміло О.М., Колесник Т.В. та ін. Правове регулювання страхової діяльності : навч. посіб. / за ред. О.П. Гетманець, О.М. Шуміла. 2-ге вид., із змінами. Харків, 2014. 400 с.;
3. Безручко Ю.А., Пацурія Н.Б., Белова О.А. Правове регулювання страхування та роздрібних фінансових послуг в європейському союзі та Україні : порівняльно-правовий аналіз. Київ, 2007. 196 с.
4. Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність: підручник. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ, 2014. 671 с.
5. Ступнікер Г.Л. Комерціалізація інтелектуальної власності як інструмент управління інтелектуальним капіталом. *Економічний простір*. 2008. № 15. С. 163–170.
6. Ус В.В. Страхование интеллектуальной собственности: от теории к практике за десять лет. *Имущественные отношения в РФ*. 2013. № 12 (147). С. 82–94;
7. Крумеліс Ю.В., Сушко С.В. Питання оцінки майна у випадку його страхування. URL: http://www.saleprice.com.ua/ua/publications/insurance_valuation.html (дата звернення: 20.03.2019 р.)
8. Абрамов В.Ю. Страхование: теория и практика. Москва, 2007. 500 с.
9. Худяков А.И. Страхование право. Санкт-Петербург, 2004. 434 с.
10. Кинг К. Стоимость интеллектуальной собственности, нематериальные активы и их оценка. URL: <http://www.wipo.int/sme/>

ru/documents/value_ip_intangible_assets.htm (дата звернення: 20.03.2019 р.)

11. Національний стандарт № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності»: Постанова від 3 жовтня 2007 р. № 1185 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1185-2007-%D0%BF> (дата звернення: 20.03.2019 р.)

Пичко Р. С. Правила добровольного страхування права інтелектуальної власності

Анотація. В статті описується вид добровольного страхування – страхування інтелектуальної власності. Исследуются некоторые аспекты правил добровольного страхования интеллектуальной собственности в качестве локального нормативного документа, который имеет существенное значение в страховом правоотношении. Рассматривается ориентировочный перечень существенных положений Правил добровольного страхования интеллектуальной собственности. Правила определяют терминологию в сфере страхования интеллектуальной собственности, риски, страховые случаи, а также права, обязанности и ответственность участников страхового правоотношения – страховщика и страхователя и их действия при наступлении страхового случая.

Ключевые слова: правила добровольного страхования, интеллектуальная собственность, страховой риск, страховой случай, страховая сумма.

Pichko R. Rules for voluntary insurance of intellectual property rights

Summary. The article describes the type of voluntary insurance – intellectual property insurance. Some aspects of the rules of voluntary insurance of intellectual property are investigated as a local regulatory document that is essential in an insurance legal relationship. An indicative list of the substantive provisions of the Rules for Voluntary Insurance of Intellectual Property is being considered. The rules define the terminology in the field of insurance of intellectual property, risks, insured events, as well as the rights, obligations and liability of participants in an insurance legal relationship – the insurer and the insured and their actions in the event of an insured event.

Key words: rules for voluntary insurance intellectual property rights, intellectual property, insurance risk, insured event, insurance amount.

*Кашперський Р. В.,
аспірант кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ДОКАЗІВ І ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. Наукова стаття присвячена простеженню еволюції правового регулювання інституту доказів і доказування у справах окремого провадження. Установлено, що зародження та розвиток цивільного процесуального законодавства України в контексті правового регулювання інституту доказів і доказування у справах окремого провадження співвідносяться з науково обґрунтованою хронологією періодизації становлення державності України, а також з етапами кодифікації відповідного законодавства. Виокремлено етапи еволюції правового регулювання інституту доказів і доказування у справах окремого провадження.

Ключові слова: окреме провадження, докази, доказування, еволюція, правове регулювання, обов'язок подання доказів.

Постановка проблеми. У цивільному процесі доказування становить важливий аспект процесуальної діяльності та є елементом процесуальних проваджень. Тому завдання цивільного судочинства щодо справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду й вирішення цивільних справ і захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів суб'єктів права можуть бути досягнуті за умов одержання фактичних даних, які становлять юридико-фактичну основу для вирішення цивільної справи [1, с. 474].

Відповідно до ч. ч. 1, 2 ст. 12, ч. 2 ст. 13 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, учасники справи мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом. Кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, установлених законом. Збирання доказів у цивільних справах не є обов'язком суду, крім випадків, установлених ЦПК України. Суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи лише у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, а також в інших випадках, передбачених законом.

Як зазначається в юридичній літературі, ці норми є центральними для з'ясування поняття судового доказування, оскільки визначають обов'язки вказаних у ній суб'єктів щодо подання доказів і їхню участь у доказовій діяльності [1, с. 474].

За загальним правилом, цивільне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими законом, у порядку: 1) наказного провадження; 2) позовного провадження (загального або спрощеного); 3) окремого провадження. Останнє призначене для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею осо-

бистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Необхідно звернути увагу на те, що саме в окремому провадженні, на відміну від інших видів цивільного судочинства, суд з метою з'ясування обставин справи може за власною ініціативою витребувати необхідні докази (ч. 2 ст. 294 ЦПК України).

Чи є ця норма новелою цивільного процесуального законодавства України? Для відповіді на ці питання простежимо еволюцію правового регулювання інституту доказів і доказування у справах окремого провадження.

Інститут доказів і доказування неодноразово був предметом наукових розвідок учених-процесуалістів. Відповідну проблематику досліджували такі науковці, як Ю.В. Білоусов, С.С. Бичкова, Л.Є. Гузь, В.В. Комаров, В.М. Кравчук, Л.А. Кондрагьєва, Г.О. Свіглична, В.І. Тертишников, О.І. Угриновська, І.В. Удальцова, С.Я. Фурса, Ю.С. Червоний, Г.В. Чурпіта, М.Й. Штефан та інші.

Водночас зазначені вчені розглядали здебільшого проблеми правового регулювання категорії доказів і доказування в межах позовного провадження, залишаючи поза увагою особливості вказаного процесуального інституту в інших видах цивільного судочинства. Зокрема, не досліджувався вченими інститут доказів і доказування у справах окремого провадження.

Виходячи з наведеного, **метою статті** є простеження еволюції правового регулювання інституту доказів і доказування у справах окремого провадження

Виклад основного матеріалу дослідження. Одразу варто звернути увагу на те, що спрощені способи вирішення цивільних правових колізій як прототипу сучасного окремого провадження розроблені в результаті тривалого історичного розвитку. Ще в Стародавньому Римі поряд зі звичайними цивільними процесуальними процедурами застосовувалися особливі форми судового захисту порушеного права. Однією з таких форм були інтердикти – консульські або преторські накази, за допомогою яких державна влада втручалася в цивільні правовідносини. Консул (претор) проводив спеціальне розслідування (*causae cognitio*) і, якщо визнавав, що існує будь-яке порушення, наказував порушнику виконати імперативний безумовний припис, наприклад, повернути річ. Проте поступово внаслідок збільшення кількості справ претори припинили проводити розслідування щодо встановлення фактичного складу, й інтердикти стали видаватися без перевірки конкретних обставин у вигляді умовного розпорядження. Це значно збільшило

ефективність захисту цивільних прав, що в окремих випадках зумовило заміну позовів інтердиктами [2, с. 324].

Виходячи з викладеного, можна стверджувати, що на початковому етапі підтвердження обставин справи доказами у спрощеному провадженні було відсутнє, адже інтердикти (як прототипи сучасних судових рішень) видавалися у вигляді умовних розпоряджень без перевірки конкретних обставин.

Історія спрощення судових процедур на території України бере початок з XIV–XV ст. У цей період у московському царстві, до складу якого входила частина східних українських земель, застосовувалися так звані безсудні грамоти. Найповніші відомості про значення й порядок видачі безсудних грамот, як і будь-яких інших судових документів, містяться в Царському Судебнику 1550 р. Відповідно до нього, безсудні грамоти видавалися як доказ або задля охорони прав тієї сторони, яка з'явилася до суду, за умови неявки іншої сторони. Дяк, який видавав безсудну грамоту, мав переконатися в тому, що призначений термін розгляду справи вже минув, щонайпізніше на сьомий день після його настання він наказував підячому написати безсудну грамоту, в якій указувалося, що сторона, яка не з'явилася в обумовлений термін до суду, втратила своє право (для позивача) або обвинувачується (для відповідача) [3, с. 12].

На західних українських землях, що в XIV–XVIII ст. перебували під владою Великого князівства Литовського й Польщі, а після їх об'єднання в 1569 р. – під владою Речі Посполитої, спрощене судочинство також відбувалося в тих випадках, коли відповідач не з'являвся до суду, що давало підставу для вирішення справи на користь позивача. Положення про це закріплювалися у Статутах Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588 рр. [4, с. 31–32, 85, 199].

Отже, протягом XIV–XVIII ст. правове регулювання цивільного судочинства, у тому числі інституту доказів у справах окремого провадження, здійснювалося нормативно-правовими актами інших країн – Царським Судебником 1550 р. і Статутами Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588 рр. Як особливість цього періоду можна виокремити те, що підтвердження обставин справи, які становили предмет доказування, не було обов'язком сторін. Справа вирішувалася на користь заявника автоматично в разі неявки протилежної сторони.

У подальшому в результаті судової реформи 1864 р. в Російській імперії був прийнятий Статут цивільного судочинства, який спочатку передбачав лише позовний порядок здійснення правосуддя в цивільних справах. Разом із тим уже через короткий час були зроблені протилежні кроки: Статут був доповнений книгою IV «Судочинство охоронне». Таке рішення мотивувалося тим, що необхідно визначити, крім спірного (позовного) порядку судочинства, і правила неспірного, або охоронного, порядку [5, с. 669].

За української державності 1917–1918 рр. цивільне судочинство здійснювалося у формах, що передбачалися процесуальним законодавством попередніх режимів. Однак відповідні законодавчі акти діяли з урахуванням нових політичних умов та обставин державного устрою. У зв'язку із цим у ті часи спрощені судові процедури в цивільних справах могли засто-

совуватися в УНР на підставі російського процесуального законодавства, а на західних українських землях – австрійського Статуту цивільного судочинства 1895 р. [3, с. 24–25].

У 1924 р. непозовне цивільне судочинство у вигляді такого правового інституту, як «окремі провадження», що включав видачу судових наказів, дістало правову регламентацію на рівні кодифікованого закону – ЦПК УРСР 1924 р., який був підготовлений за зразком ЦПК РРФСР 1923 р.

Частина 3 ЦПК УРСР 1924 р. «Окремі провадження» регулювала порядок розгляду таких справ, у яких відсутній спір про право цивільне між сторонами і є одноосібне звернення до суду за встановленням певних правовідносин або визнанням наявності тих чи інших прав. При цьому до окремого провадження були зараховані справи про видачу судових наказів; депозит; розпорядження судом майном померлих; видачу дозволу на звернення в безспірному порядку стягнень на поточні рахунки і вклади в кредитних установах; установлення обставин, від яких залежить виникнення публічних прав громадян; звільнення від військової служби за релігійними переконаннями; за скаргами на дії нотаріусів [6, с. 16].

У контексті правового регулювання доказів і доказування ЦПК УРСР 1924 р. регламентував надання сторонам однакових прав і можливостей наводити докази для обґрунтування своїх тверджень і вимог. Водночас ЦПК УРСР 1924 р. відображав тенденцію розширення втручання держави та її органів у справи особи. Так, у Кодексі зазначалося, що суд у цивільному процесі відіграє активну роль, не задовольняється доказами, які навели сторони, а вживає всіх заходів для з'ясування істинних для справи обставин і в разі необхідності сам витребує їх. При цьому ЦПК УРСР 1924 р. встановлював, що за відсутності нормативно-правових актів для вирішення будь-якої справи суд має робити це, керуючись загальними принципами радянського законодавства й загальною політикою робітничо-селянського уряду.

У Радянському Союзі 8 грудня 1961 р. прийнято Основи цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік, які регламентували три види цивільного судочинства: позовне провадження, окреме провадження та провадження у справах, що виникають з адміністративно-правових відносин (ч. 2 ст. 1). Відповідно до ч. 4 ст. 4 Основ цивільного судочинства Союзу РСР ті союзних республік 1961 р., в порядку окремого провадження передбачався розгляд таких категорій цивільних справ: про встановлення фактів, що мають юридичне значення, якщо законом не передбачено іншого порядку їх установлення; про визнання громадянина безвісно відсутнім чи оголошення його померлим; про визнання громадянина недієздатним унаслідок душевної хвороби чи слабоумства.

Щодо правового регулювання інституту доказів і доказування Основи цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік 1961 р. у правовій нормі, що її містила ст. 18, установлювали: кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Докази подаються сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Якщо представлені докази недостатні, суд про-

понує сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, подати додаткові докази або збирає їх за своєю ініціативою.

Отже, у перших нормативно-правових актах СРСР суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин наділявся правом збирати докази за власною ініціативою з метою з'ясування обставин справи в усіх видах цивільного судочинства.

Подальша еволюція цивільного процесуального законодавства України ознаменувалася прийняттям 18 липня 1963 р. ЦПК УРСР. Цей Кодекс, як і його «правопередник», також передбачав розгляд цивільних справ у порядку трьох видів цивільного судочинства: позовного провадження; провадження у справах, що виникають із адміністративно-правових відносин, та окремого провадження (ч. 2 ст. 1). Специфікою процесуальної форми розгляду справ окремого провадження як єдиного регламентованого на той час виду непозовного цивільного судочинства законодавець називав: особливий суб'єктний склад осіб, які беруть участь у справі (ч. 2 ст. 255 ЦПК УРСР 1963 р.), відсутність спору про право (ч. 3 ст. 255 ЦПК УРСР 1963 р.), розгляд більшості таких справ суддею одноосібно (ч. 4 ст. 255 ЦПК УРСР 1963 р.) [6, с. 19].

Щодо обов'язку доказування й подання доказів ЦПК УРСР 1963 р. у ст. 30 установлював, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Докази подаються сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. У випадках, коли щодо витребування доказів для сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, є труднощі, суд за їхніми клопотаннями сприяє у витребуванні таких доказів.

Правонаступником ЦПК УРСР 1963 р. став ЦПК України 2004 року, у ч. 2 ст. 235 якого знову з'явилася правова норма, що зникла в ЦПК УРСР 1963 р. Її зміст був таким: з метою з'ясування обставин справи суд у справах окремого провадження може за власною ініціативою витребувати необхідні докази.

І, нарешті, остання новелізація цивільного процесуального законодавства України датована прийняттям 3 жовтня 2017 р. Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким ЦПК України 2004 р. викладено в новій редакції.

ЦПК України в редакції 3 жовтня 2017 р. в контексті правового регулювання інституту доказів і доказування:

1) успадкував правову норму, відповідно до якої у справах окремого провадження з метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази (ч. 2 ст. 294);

2) у правовій нормі, що її містить ч. 2 ст. 13 ЦПК України, встановив нове правило, відповідно до якого суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена.

Підсумовуючи викладене вище, варто погодитися з висловленою в юридичній літературі думкою, що зародження та роз-

виток цивільного процесуального законодавства України в контексті правового регулювання інституту доказів і доказування у справах окремого провадження співвідносяться з науково обґрунтованою хронологією періодизації становлення державності України, а також з етапами кодифікації відповідного законодавства.

Висновки. Виходячи з викладеного, можна виокремити такі етапи еволюції правового регулювання інституту доказів і доказування у справах окремого провадження:

1) зародження правового регулювання інституту доказів і доказування у справах окремого провадження, під час якого судочинство здійснювалося у формі спрощених судових процедур і не передбачало доказування учасниками справи своїх вимог або заперечень (XIV ст. – 1924 р.);

2) становлення й розвиток правового регулювання інституту доказів і доказування у справах окремого провадження, характерною особливістю якого стала правова регламентація законодавцем права суду у справах окремого провадження з метою з'ясування обставин справи за власною ініціативою витребувати необхідні докази (1924–2004 рр.).

Література:

1. Курс цивільного процесу: підруч. / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.; за ред. В.В. Комарова. Харків: Право, 2011. 1352 с.
2. Афанасьев С.Ф., Зайцев А.И. Гражданское процессуальное право: учеб. для бакалавров. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрайт, 2011. 602 с.
3. Наказне провадження в цивільному процесі: моногр. / І.Е. Берестова, В.О. Бесарабчик, С.С. Бичкова та ін.; за заг. ред. В.І. Бобрика. Київ: НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2011. 203 с.
4. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: у 2 т. / Ю.В. Білоусов, І.Р. Калаур, С.Д. Гринько та ін.; за ред. Р.О. Стефанчука, М.О. Стефанчука. Київ: Правова єдність, 2009. Т. 1. 1168 с.
5. Судебные уставы 20 ноября 1864 г., с изложением рассуждений, на которых они основаны. Санкт-Петербург: Изд. Гос. Канцелярии, 1866. Ч. 1. 690 с.
6. Чурпіта Г.В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства: моногр. Київ: Алерта, 2016. 488 с.

Кашперский Р. В. Эволюция правового регулирования института доказательств и доказывания по делам особого производства

Аннотация. Научная статья посвящена эволюции правового регулирования института доказательств и доказывания по делам особого производства. Установлено, что зарождение и развитие гражданского процессуального законодательства Украины в контексте правового регулирования института доказательств и доказывания по делам особого производства соотносятся с научно обоснованной хронологией периодизации становления государственности Украины, а также с этапами кодификации соответствующего законодательства. Выделены этапы эволюции правового регулирования института доказательств и доказывания по делам особого производства.

Ключевые слова: особое производство, доказательство, доказывание, эволюция, правовое регулирование, обязанность представления доказательств.

Kashpersky R. Evolution of the legal regulation of the Institute of Evidences and proof in cases of separate proceedings

Summary. The scientific article is devoted to the tracing of the evolution of the legal regulation of the institute of evidences and proof in cases of separate proceedings. It has been established that the origin and development of the civil procedural legislation of Ukraine in the context of the legal regulation of the institute of evidences

and proof in cases of separate proceedings correlates with the scientifically grounded chronology of the periodization of the formation of the statehood of Ukraine, as well as with the stages of codification of the relevant legislation. The stages of the evolution of the legal regulation of the institute of evidence and proof in cases of separate proceedings are distinguished.

Key words: separate proceedings, proofs, evidences, evolution, legal regulation, obligation to submit evidence.

**ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Зеленський В. М.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРИПИНЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена формуванню тих теоретичних проблем щодо припинення трудових правовідносин, які існують сьогодні в науці трудового права України. Здійснено огляд значної кількості наукових робіт. Систематизовано наукові розробки з указанного напрямку.

Ключові слова: припинення, трудові правовідносини, проблеми, теорія, систематизація.

Постановка проблеми. Сьогодні вкрай важливим завданням науки трудового права є допомога в удосконаленні проєктованих норм майбутнього Трудового кодексу (далі – ТК) України задля його ефективності в складних сучасних ринкових умовах, з одного боку, і задля збереження соціального характеру трудового законодавства – з іншого. Звісно, весь перебіг трудових правовідносин є важливим і потребує уваги. Але, як показує практика, найбільш проблемним є етап припинення трудових правовідносин, оскільки саме на ньому відбувається найчисленніша кількість порушень прав працівників. Відповідно, цей етап потребує посиленої та пильної уваги, додаткового осмислення, більш глибокого аналізу.

Варто відмітити, що питання правового регулювання припинення трудових відносин в Україні зовсім не є новим. Йому приділяють чимало наукової уваги. Лишень за період незалежності захищено більше ніж десятків дисертаційних робіт рівня кандидатського дослідження щодо окремих аспектів правового регулювання припинення трудових правовідносин (наприклад, роботи О.А. Близнюк, А.Я. Бартківа, О.С. Вареника, Л.Ю. Величко, С.М. Глазко, Ю.А. Джепи, Ю.В. Ісаєва, І.А. Іоннікової, О.О. Конопельцевої, А.А. Курової, О.В. Прудивуса, Л.М. Русаль, С.В. Селезень, О.О. Чумака, В.Р. Шишлюк, О.А. Яковлева й інших). Причому це не тільки роботи, які стосуються безпосередньо тематики припинення, а й такі, в яких досліджувалися відповідні нюанси припинення трудових правовідносин із певними категоріями працівників чи за певних умов. Наприклад, під час аналізу умов праці науковців, педагогічних працівників, суддів, державних службовців, спортсменів, надомників, домашніх працівників, а також працівників, які працюють у фізичних осіб-підприємців, працівників-сумісників, працівників, які потребують особливого захисту, працівників прокуратури, працівників ОВС та інших, у всіх дисертаційних роботах цих спрямувань розкрито питання особливостей припинення трудових правовідносин із відповідними категоріями працівників. До того ж питанням припинення трудових відносин і їх належному правовому врегулюванню приділяють увагу не тільки на рівні дисертаційних досліджень, а і, як показує аналіз наукової періодики, практично всі видатні фахівці науки трудового права, як-то: М.І. Іншин, С.М. Прилипка, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, О.М. Ярошенко. Вони порушують ці проблеми в науковій періодиці, часто вказуючи на слушні прогалини, які досі не

з'ясовані дослідниками-дисертантами, та вносячи логічні й обґрунтовані пропозиції щодо їх вирішення. Отже, маємо констатувати, що сьогодні вже накопичилася чимала кількість наукових робіт щодо проблем правового регулювання припинення трудових правовідносин в Україні як щодо чинного трудового законодавства, так і щодо проєктованих положень різних редакцій ТК України.

Проведений аналіз здійснених наукових досліджень показав насамперед, що така численна кількість наукових розвідок за темою припинення трудових правовідносин свідчить, по-перше, про дійсну складність цього етапу перебігу трудових правовідносин, по-друге, про наявність суперечливих чи невирішених законодавством аспектів щодо такого припинення, по-третє, про необхідність виваженого підходу в урегулюванні його в проєкті ТК України задля уникнення в майбутньому численних проблем правозастосування, по-четверте, про появу з плином часу нових проблем у цій сфері, зважаючи на зміни в життєвих обставинах країни.

Мета статті – проведення систематизації вже виявлених науковцями проблем і визначення стану їх вирішення на тепер.

Вклад основного матеріалу дослідження. Проблеми теоретичного характеру щодо припинення трудових правовідносин, які найчастіше порушують у наукових розвідках дослідники, насамперед стосуються такого:

а) досі не розроблено єдину систему підстав припинення трудових правовідносин, хоча це питання підіймалося в кожній із захищених із відповідного напрямку дисертації, все ж воно досі не вирішене. Пропонуються різні підходи до цієї проблеми, навіть уже намітився однотайний підхід до виокремлення більш-менш затребуваної класифікації (за волею та за подіями або ж за суб'єктами й функціональним критерієм), але логічно побудованої системи (щоправда, найбільш усебічну систему запропонував О.В. Прудивус [1, с. 73–79], яку пізніше відтворив у науковій розвідці О.В. Лавріненко [2, с. 129–137], хоча й щодо неї є потреба в перегляді та аналізу через появу нових підстав припинення досліджуваних відносин із моменту її формування, більш детально це питання плануємо розібрати в нашій науковій розвідці) до сьогодні не вироблено. Це досить відчутно впливає, наприклад, на можливість побудови плану дисертаційного дослідження, адже під час його побудови дослідник намагається охопити весь спектр напрямів дослідження, але в ситуації з припиненням трудових правовідносин наштовхуємося на повну безсистемність наявних підстав такого припинення (як у законодавстві, так і в наукових роботах), а тому маємо одразу складнощі з побудовою стрункого плану дослідження;

б) ще однією проблемою теоретичного характеру, як це не дивно, є термінологічний апарат інституту припинення трудо-

вих правовідносин. Зокрема, вже декілька разів порушувалося питання про співвідношення понять «припинення трудового договору», «припинення трудових правовідносин» (причому вчені по-різному підходять до вирішення питання про співвідношення саме цих двох понять: одні вказують на однозначну необхідність усунення другого терміна, тому що терміном «припинення трудового договору» охоплюються всі випадки припинення трудових правовідносин, а тому немає необхідності роздувати й так роздутий термінологічний запас трудового законодавства, зокрема В.Р. Шишлюк у дисертаційному дослідженні доходить висновку, що «застосування терміну «припинення трудових відносин» у проекті ТК України є не доцільним, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 30 проекту ТК України підставою для виникнення трудових відносин є трудовий договір. Саме трудовий договір оформлює трудові відносини, тобто є первинним по відношенню до трудових відносин. Відповідно первинним є припинення трудового договору, яке в подальшому зумовлює припинення трудових відносин» [3, с. 14]; інші, навпаки, наполягають на необхідності одночасного застосування обох понять, тому що, як, наприклад, справедливо пише О.О. Коваленко, «зміст трудового договору трансформується у зміст трудових правовідносин, однак, останній повністю ним не вичерпується. Крім нього у зміст трудових правовідносин входить потенційна динамічна складова, закладена законодавством про працю у якості правових можливостей сторін трудових правовідносин щодо їх прав та обов'язків, яка полягає у адекватних відповідних діях сторін на розвиток науки та техніки» [4, с. 9]), а також «розірвання трудового договору», «звільнення», але все одно, наприклад, у проекті ТК України системного викладення цих понять немає. Існують проблеми теоретичного характеру й із різними визначеннями (наприклад, «інший працівник, для якого робота є основною», у разі припинення трудових правовідносин із сумісниками; така підстава, як «припинення повноважень посадових осіб», узагалі викликає багато суперечок через непрозорість, кого саме потрібно захищати до посадових осіб; поняття «довіра» в разі припинення трудових правовідносин із окремими категоріями працівників за додатковими підставами чи поняття «аморальний проступок»; тощо);

в) значення трудового договору у встановленні умов праці, відповідно, і проблеми, які виникають щодо припинення трудового договору у зв'язку зі зміною умов праці. Натомість сьогодні висувається пропозиція щодо усунення поняття «зміна істотних умов праці» та заміна його на термін «зміна умов трудового договору». Доцільність такої термінологічної заміни потребує уточнення;

г) можливості сторін у разі припинення трудових правовідносин. Це питання є важливим з огляду на два моменти: по-перше, можливості безпосередньо працівника та роботодавця щодо вільного волевиявлення на припинення наявних між ними трудових правовідносин; по-друге, можливості третіх осіб на припинення трудових правовідносин. Так, наприклад, усе частіше сьогодні висловлюються пропозиції щодо розширення можливостей роботодавця на припинення трудового договору шляхом надання відповідної компенсації працівнику, так нібито забезпечуючи свободу волевиявлення в трудових правовідносинах і даючи змогу в такий спосіб роботодавцям оперативніше реагувати на зміни в економіці держави, вводити зміни у веденні господарської діяльності. При цьому є думки,

що й працівник повинен бути обтяжений необхідністю виплатити роботодавцю компенсацію за, наприклад, дострокове припинення строкового трудового договору чи в разі припинення безстрокового трудового договору, але якщо таке передбачено умовами трудового договору (наприклад, якщо, за трудовим договором, роботодавець забезпечував працівнику додаткові можливості щодо професійного навчання, то працівник погоджується на те, що протягом мінімум року працюватиме саме в цього роботодавця, в іншому випадку він повинен виплатити роботодавцю гроші, витрачені на його навчання, «компенсацію»). Як бачимо, сьогодні відчувається тягіння науковців до врегулювання трудового договору за прикладом цивільно-правових договорів, тобто приводячи сторони трудового договору в юридично рівноправне становище. Таке спрямування подальшого розвитку правового регулювання трудових правовідносин знаходить все більше прихильників серед науковців, особливо серед тих, які досліджують чи на власному досвіді спробували переваги трудових відносин у закордонних країнах.

Разом із тим чимала кількість сучасних науковців усе ще переконливо наполягає на необхідності захисту працівника як більш слабкої сторони трудових правовідносин, а тому пропонують зберігати соціальні надбання радянських років щодо обмежень роботодавців у їхніх можливостях із припинення трудових правовідносин. Звісно, це питання вимагає вкотре осмислення та аналізу. І його вирішення, очевидно, залежить від того, яку політику для себе обирає наша держава. Як відомо, сьогодні Україна рухається в напрямі вступу до ЄС, а тому висхідними, видається, мають бути положення відповідного європейського законодавства. Але тут криється важливе застереження: законодавство ЄС у більшості випадків є «рамковим», воно встановлює лише загальні засади врегулювання суспільних відносин, натомість залишає можливість для країн діяти на власний розсуд залежно від тих традицій і тієї політики, яку провадить кожна окрема держава. А тому, аналізуючи досвід європейських країн щодо правового регулювання трудових відносин, можемо констатувати, що він досить сильно різниться. І в деяких випадках є як більш соціально спрямованим (наприклад, установлення строків попередження про звільнення залежно від кількості років, які працівник пропрацював у цього роботодавця), так і менш соціально спрямованим на захист працівника (наприклад, наявність норм про можливість негайного звільнення без попередження в законодавстві Німеччини або ж наявність норм про встановлення зменшеної оплати праці молодим працівникам, які не досягли 25 років, у відсотковому відношенні від оплати такої праці дорослому працівникові в законодавстві Франції).

Тісно пов'язане з попереднім питанням і питання можливостей третіх сторін щодо припинення трудових правовідносин. Науковці в наукових роботах дають різноманітні обґрунтування того, що такий феномен, як можливість інших осіб впливати на перебіг (зокрема припинення) трудових правовідносин, існує в урегульованні цього виду суспільних відносин. Це є така відмінна особливість трудових відносин. Оскільки за логікою, якщо сторони є вільні у своєму волевиявленні на встановлення трудових правовідносин і ніхто не може їх до цього примусити (в Україні заборонено примус до праці, в тому числі й до вступу в трудові відносини), то логічно було б припустити, що вони є вільними й у проведенні чи припиненні цих відносин. Але держава, керуючись необхідністю захисту працівників,

установлює для низки органів та осіб права, а в деяких випадках навіть обов'язок щодо висунення вимоги про припинення трудових правовідносин. Водночас варто розрізняти випадки, коли поставлена вимога про припинення трудових правовідносин може бути прийнята, але в роботодавця та працівника залишається можливість, урахувавши всі суб'єктивні й об'єктивні обставини, продовжувати трудові правовідносини (можливо, їх у певній частині змінивши), а також випадки, коли така вимога підлягає негайному виконанню.

Разом із тим, знову ж таки орієнтуючись на досвід розвинутих країн, наприклад, Польщі, В.Р. Шишлюк наводить як приклад норми, відповідно до яких «законодавство Польщі не передбачає право батьків, усиновителів, опікунів та піклувальників самостійно звертатись до роботодавця з вимогою про припинення трудового договору з неповнолітнім. Таке право може бути реалізоване винятково через компетентного інспектора праці, який надав дозвіл на укладення трудового договору з неповнолітнім» [5, с. 193–194]. На думку дослідниці, «даний підхід є цілком виправданим, оскільки дозволяє встановити доцільність припинення трудового договору з неповнолітнім на фаховому рівні, а не лише на підставі певних оціночних суджень осіб, які не є спеціалістами з питань, що підлягають вирішенню. Це дозволяє об'єктивно оцінити та підтвердити існування певних загроз правам та інтересам неповнолітнього або ж їх спростувати та уникнути безпідставного припинення трудового договору» [5, с. 195]. Але науковець не враховує, що підстави припинення трудових правовідносин в Україні та Польщі відрізняються, серед таких підстав у польському законодавстві не зазначено такої, як те, що продовження трудових відносин порушує законні інтереси неповнолітнього. Водночас В.Р. Шишлюк зазначає, що в разі порушення його інтересів доцільно залучати спеціалістів служби у справах дітей з метою фахової оцінки обставин, які дають підстави вимагати розірвання трудового договору, і всебічного врахування прав та інтересів неповнолітнього. Видається, що означена пропозиція має певне раціональне зерно, але вимагає додаткового аналізу, оскільки, з одного боку, ускладнює реалізацію права батьків на вимагання припинення трудових правовідносин і навіть може призвести до серйозних порушень прав і законних інтересів самих неповнолітніх (наприклад, якщо неповнолітній працівник зазнав моральних утисків від роботодавця й не наважується самостійно припинити з ним трудові правовідносини, але не хоче розголошувати факти утисків і роботи їх відомими іншим особам). Варто лише погодитися з дослідницею в тому, що батьків недоцільно позбавляти права розірвання трудового договору з неповнолітнім.

Висновки. До основних проблем теоретико-правового характеру в досліджуваній сфері ми зараховуємо: 1) відсутність єдиної узгодженої теоретичної систематизації підстав припи-

нення трудових правовідносин; 2) остаточно невизначений термінологічний апарат інституту припинення трудових правовідносин; 3) відсутність однозначної та узгодженої теоретичної розробки щодо значення трудового договору в установленні умов праці, яке впливає на припинення трудових правовідносин у разі зміни умов праці чи умов договору; 4) відсутність чіткої концепції можливостей сторін у разі припинення між ними трудових правовідносин, а також можливостей третіх осіб щодо вимоги припинення таких відносин.

Література:

1. Прудивус О.В. Розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця за підставами організаційно-правового характеру: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2003. 226 с.
2. Лаврінченко О.В. Організаційно-правові підстави звільнення: їх зміст, умови застосування та місце в загальній класифікації підстав припинення трудового договору. *Право і безпека*. 2006. № 5 (3). С. 129–137.
3. Шишлюк В.Р. Припинення трудового договору за законодавством України і Польщі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 20 с.
4. Коваленко О.О. Правові проблеми свободи волі сторін при укладанні, зміні та припиненні трудового договору: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2015. 39 с.
5. Шишлюк В.Р. Припинення трудового договору за законодавством України і Польщі: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 211 с.

Зеленський В. М. Теоретические проблемы прекращения трудовых правоотношений в Украине

Аннотация. Статья посвящена формулировке тех теоретических проблем относительно прекращения трудовых отношений, которые существуют сегодня в науке трудового права Украины. Осуществлен обзор значительного количества научных работ. Систематизированы научные разработки по указанному направлению.

Ключевые слова: прекращение, трудовые правоотношения, проблемы, теория, систематизация.

Zlensky V. Theoretical problems of terminating employer-employee relations in Ukraine

Summary. The article is devoted to formulation of problems existed in the science of employment law in Ukraine nowadays that are related to the termination of employer-employee relations. The review of a significant amount of scientific papers has been realized. The scientific findings in the mentioned area have been systematized.

Key words: termination, employer-employee relations, problems, theory, systematization.

*Любимов О. К.,
кандидат юридичних наук,
помічник судді
Вищого господарського суду України*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ДО ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розглянуто проблемні питання притягнення до дисциплінарної відповідальності державних службовців. Науковцем зроблено висновок, що одним із недоліків нового Закону України «Про державну службу» є відсутність законодавчого закріплення поняття дисциплінарного проступку, а тому запропоновано його визначення та необхідність закріплення в статті 65 указанного Закону. Автором досліджено проблеми, які виникають під час притягнення до дисциплінарної відповідальності державних службовців. Наголошено на необхідності розширення переліку видів дисциплінарної відповідальності державного службовця; усунення можливого суб'єктивного ставлення суб'єкта призначення чи керівника органу до підлеглого державного службовця під час визначення дисциплінарного проступку за вчинені ним дії. Обґрунтовано можливість накладення на державного службовця штрафу як виду стягнення не тільки за злочини та правопорушення, які передбачені Кримінальним кодексом України та Кодексом України про адміністративні правопорушення, а й за окремі види саме дисциплінарних правопорушень, виключний перелік яких чітко передбачити на законодавчому рівні.

Ключові слова: дисципліна, відповідальність, державний службовець, трудова дисципліна.

Постановка проблеми. Дисципліна праці в системі державної служби має неабияке значення для нормального функціонування кожного органу державної влади. Питання зміцнення трудової дисципліни державних службовців є одним із ключових завдань, які стоять перед кожним керівником державного органу, оскільки від її дотримання досить часто залежить ефективність виконання поставлених перед органом завдань, додержання конституційних прав і свобод людини та громадянина, якість надання адміністративних послуг. А тому для розбудови дійсно сильного та професійного інституту державної служби варто вдосконалити дисциплінарну відповідальність державних службовців, визначити санкції за порушення трудової дисципліни зазначеної категорії осіб.

Притягнення державних службовців до юридичної відповідальності в наукових працях досліджувала значна кількість вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких – А.А. Абрамова, В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, Л.Р. Біла-Тіунова, Д.М. Бахрах, І.Л. Бачило, І.П. Голосніченко, С.В. Додін, С.Д. Дубенко, І.О. Картузова, С.В. Ківалов, І.Б. Коліушко, В.М. Корельський, В.К. Малиновський, О.Ю. Оболенський, І.М. Пахомов, Ю.М. Старілов, В.К. Шкарупа, В.В. Щербак та інші. Проблемним же сьогодні залишається питання притягнення державних службовців до дисциплінарної відповідальності. Загалом, як зазначає Д.М. Лук'янець, види юридичної відповідальності мають спільну концептуальну основу, тобто систему принципів, яка покладена в основу правової реалізації. Вихідним є прин-

цип відповідальності в нормативному регулюванні. Його сутність полягає в тому, що в разі відхилення поведінки адресата відповідної норми від припису цієї норми з боку суб'єкта, що встановив цю норму, або ним уповноваженого органу повинна бути певна реакція. У змісті принципу відповідальності виділяються два складники, зміст яких визначатиме нормативну модель відповідальності, а саме нормативну модель відхилення від норми й нормативну модель реакції на відхилення [1, с. 23]. Саме аналізуючи сутність зазначеного відхилення, можна говорити про вид відповідальності, яка має наставати за вчинення правопорушення державним службовцем. Значимо, що адміністративні правопорушення та кримінально-карні діяння чітко передбачені в Кодексі України про адміністративні правопорушення та Кримінальному кодексі України відповідно, водночас питання притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності дуже часто залишається відкритим, оскільки перелік дисциплінарних проступків хоча й передбачений, проте не є досконалим, а санкції за їх порушення чітко не визначені.

Метою статті є визначення проблемних питань притягнення державних службовців до дисциплінарної відповідальності. Для вирішення поставленої мети в статті розв'язуються такі завдання: досліджується поняття дисциплінарної відповідальності, аналізуються нормативні положення Закону України «Про державну службу» в цьому аспекті, на основі чого визначаються основні проблеми, які виникають під час притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наголосимо, що дисциплінарна відповідальність є одним із найпоширеніших видів юридичної відповідальності, яка застосовується за вчинення державним службовцем дисциплінарного проступку чи порушення норм етичної поведінки. Підставами застосування дисциплінарної відповідальності державного службовця є вчинення державним службовцем дисциплінарного проступку, який може виражатися в порушенні посадової інструкції, правил внутрішнього трудового розпорядку, статутів і спеціальних положень про дисципліну працівників окремих галузей управління й окремих видів державних службовців. Дисциплінарну відповідальність державного службовця варто відрізняти від такого ж виду відповідальності звичайного працівника. Так, варто погодитися з думкою С.В. Ківалова, Л.Р. Біла-Тіунової та Л.М. Корнути, які зазначають, що до особливостей дисциплінарної відповідальності державного службовця, які, на переконання фахівців, відрізняють її від дисциплінарної відповідальності в трудовому праві, зараховують: 1) суб'єкт відповідальності – державний службовець; 2) джерела правового регулювання – адміністративно-правові акти; 3) фактичні підстави відповідальності; 4) види дисциплінарних стягнень;

5) порядок накладення стягнень; 6) особлива сфера застосування дисциплінарної відповідальності – державне управління [2, с. 98]. Отже, дисциплінарна відповідальність державного службовця характеризується спеціальним суб'єктним складом, спеціальними підставами для її настання, видами стягнень та особливою сферою застосування. Проте варто окремо наголосити й на важливому значенні інституту дисциплінарної відповідальності в трудовому праві. Так, В.Л. Костюк зазначає, що за своєю сутністю дисциплінарна відповідальність у трудовому праві покликана: 1) сприяти збалансуванню інтересів роботодавця та працівника з питань праці; 2) стимулювати належну поведінку працівників з питань праці; 3) забезпечувати належний, адекватний вплив роботодавця на працівника як наслідок учинення ним дисциплінарного проступку; 4) забезпечувати понесення працівником санкцій у вигляді дисциплінарних стягнень відповідно до характеру вчиненого проступку [3, с. 1–2]. Указана вище позиція може без будь-яких вагань застосовуватися відносно дисциплінарної відповідальності державних службовців, оскільки сутність застосування дисциплінарних стягнень полягає у стимулюванні державного службовця до належного виконання ними своїх посадових обов'язків, дотримання трудового розпорядку та норм етичної поведінки.

Установлення суворої дисципліни в державному органі є запорукою нормального його функціонування, своєчасним, повним і неупередженим виконанням соціальних, економічних та інших завдань і напрямів діяльності органу влади. Дотримання дисципліни на робочому місці забезпечує сприятливий мікроклімат у трудовому колективі, створює умови для нормального функціонування державного органу в загалом. Узагалі в науковій літературі поняття дисциплінарної відповідальності розглядають як покарання особи за невиконання чи неналежне виконання державним службовцем своїх посадових обов'язків, а також за порушення ним правил етичної поведінки.

У юридичній літературі дисциплінарну відповідальність визначають як «урегульовані нормами права відносини між державою, в особі її компетентних органів і посадових осіб, та державними службовцями, що виникають на підставі вчинення ними службових правопорушень і виражені в застосуванні до винних осіб заходів державного примусу, а також характеризуються засудженням правопорушника та протиправного діяння з боку держави та суспільства з метою попередження та недопущення в майбутньому інших правопорушень» [4, с. 142]. М.І. Хавронюк дисциплінарним проступком називає винне протиправне порушення особою правил дисциплінарного порядку у сфері трудової, службової, навчальної, військової та іншої діяльності, за яке передбачене дисциплінарне стягнення [5, с. 11]. Відповідно до цього, в юридичній літературі дисциплінарний проступок розглядають як у широкому, так і вузькому аспектах. У широкому - як порушення державної дисципліни, а у вузькому - як порушення службових обов'язків. При цьому дисциплінарний проступок може виражатися як через активні протиправні дії, так і через пасивну неправомірну поведінку державного службовця, наприклад, бездіяльність державного службовця в ужитті заходів щодо розгляду звернень громадян [6, 167-168].

Слушним є те, що в ст. 64 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII ураховано, що підставою застосування дисциплінарної відповідальності державного службовця є також і порушення правил етичної поведінки. Це

відповідає п. 13 Додатку до Рекомендації № R (2000) 6 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам Ради Європи про статус публічних службовців у Європі, в якому наголошено на важливості дотримання етичних норм публічними службовцями, хоча вони часто виходять за межі суто виконання службових обов'язків. Законодавче закріплення етичних вимог є нагадуванням про професійну та моральну відповідальність [7]. Ми погоджуємося з вищенаведеною думкою. За порушення норм етичної поведінки державним службовцем не передбачено ні кримінальної, ні адміністративної відповідальності, а сам факт порушення етичних норм має належати саме до дисциплінарних проступків, так як державні службовці – це специфічна категорія осіб, які мають характеризуватися позитивною поведінкою, оскільки несуть моральну відповідальність перед суспільством як у робочий, так і позаробочий час.

Сьогодні новим Законом України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII в окремому розділі регламентовано положення щодо дисциплінарної та матеріальної відповідальності державних службовців, зокрема передбачені заходи із забезпечення службової дисципліни, порушення яких становлять підставу для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності; поняття й види дисциплінарних проступків; види дисциплінарних стягнень і порядок їх застосування з урахуванням переліку обставин, які пом'якшують та обтяжують відповідальність державного службовця; дисциплінарне провадження з урахуванням окремих його етапів, у тім числі заходи з формування дисциплінарної справи; зняття дисциплінарного стягнення [8]. Проте одним із недоліків нового Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII є відсутність законодавчого закріплення поняття дисциплінарного проступку. Стаття 65 передбачає перелік окремих видів дисциплінарних проступків, проте не надає законодавчого тлумачення цього поняття, що негативно впливає на виявлення таких порушень. Отже, ми пропонуємо на законодавчому рівні, а саме частину 1 статті 64 Закону України «Про державну службу», доповнити термінологічним розумінням поняття «дисциплінарний проступок» як порушення державним службовцем норм, що регламентовані посадовими інструкціями, правилами внутрішнього трудового розпорядку, статуту, правил етичної поведінки тощо чи вчинення іншого порушення службової дисципліни, які спричинили невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, визначених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами у сфері державної служби, за які державного службовця варто притягнути до дисциплінарної відповідальності.

Аналізуючи поняття дисциплінарного проступку державного службовця, варто погодитися з думкою Н.В. Янюк, яка зазначає, що дисциплінарний проступок може бути результатом як активної, так і пасивної поведінки. Його проявами вважається невиконання або неналежне виконання державним службовцем службових обов'язків, перевищення своїх повноважень, порушення обмежень, пов'язаних із проходженням державної служби, а також вчинок, який порочить його як державного службовця або дискредитує державний орган, у якому він працює. Бездіяльність з боку державного службовця може проявлятися в невчиненні певних дій, які він зобов'язаний був учинити, наприклад, ненадання відповіді на інформаційний запит згідно з вимогами законодавства про доступ до публічної інформації [9, с. 139-142]. Ми повністю солідарні з такою

думкою, оскільки, дійсно, невчинення державним службовцем дій, які останній має вчиняти відповідно до своїх посадових обов'язків, що чітко закріплені в положеннях чи посадових інструкціях, якими останній керується в роботі, варто розглядати як дисциплінарний проступок. Такі дії є порушенням актів, які визначають діяльність державного службовця, а отже, зазвичай за них має наставати дисциплінарна відповідальність, якщо вона не тягне за собою інший вид юридичної відповідальності.

Досліджуючи проблеми дисциплінарної відповідальності, варто наголосити на необхідності вдосконалення зазначеного виду юридичної відповідальності. Зокрема, мова йде про необхідність розширення переліку видів дисциплінарної відповідальності й удосконалення механізму виявлення дисциплінарного проступку в діях підлеглого державного службовця з боку керівника. Статтею 65 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII передбачено вичерпний перелік дисциплінарних проступків, учинення яких є підставою для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності [8]. У свою чергу, на керівника окремого державного службовця покладаються повноваження щодо виявлення таких проступків та ініціювання перед дисциплінарною комісією питання про притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності. Статтею 66 закріплено види дисциплінарних стягнень, а також передбачено, що за недотримання правил внутрішнього службового розпорядку суб'єктом призначення або керівником державної служби може бути застосовано зауваження. В інших випадках дисциплінарні стягнення накладаються виключно за пропозицією дисциплінарної комісії з розгляду дисциплінарних справ, проте, згідно з ч. 1 статті 68 цього ж Закону, право ініціювати дисциплінарні провадження залишаються за суб'єктом призначення. Безперечно, такі повноваження керівника державного органу є досить важливими та необхідними, оскільки спрямовані на забезпечення належної дисципліни у відповідному органі державної влади, організацію чіткої роботи підпорядкованих працівників, забезпечення ефективного, належного та своєчасного виконання покладених на державний орган та окремих посадових осіб повноважень тощо. Але наголосимо на тому, що керівник самостійно визначає, які дії підпорядкованого державного службовця підпадають під недотримання правил трудового розпорядку, оскільки законом не визначено, які саме дії особи варто тлумачити, наприклад, як такі, що шкодять авторитету державної служби, чи, наприклад, які дії варто вважати використанням повноважень в особистих (приватних) інтересах або в неправомірних особистих інтересах інших осіб чи розцінювати як невиконання вимог щодо політичної неупередженості державного службовця тощо. Отже, у разі виявлення дисциплінарного проступку все ж таки може бути застосовано певне суб'єктивне ставлення керівника до підлеглого працівника та суб'єктивне сприйняття вчинених працівником дій. Суб'єктивне ставлення суб'єкта призначення чи керівника державного органу може стосуватися й питання використання свого права на ініціювання дисциплінарного провадження перед дисциплінарною комісією, а тому варто розробити відповідні заходи для мінімізації такого впливу керівника та прийняття об'єктивного рішення відносно особи, яка порушила трудову дисципліну.

Іншим важливим питанням, яке сьогодні досить активно обговорюється, є розширення видів дисциплінарних стягнень, які передбачені Законом України «Про державну службу»,

та включення до переліку дисциплінарних проступків, що можуть бути безпосередньо пов'язані з корупційними факторами. Таку думку в наукових роботах підтримують А.П. Горзов, О.О. Доглій, які зазначають, що, враховуючи трактування дискреційних повноважень державного службовця та високу актуальність протидії корупційним правопорушенням, необхідність запобігання корупційним факторам та усунення їх, перелік діянь, які можна вважати дисциплінарним проступком, доцільно переглянути. Зазначене, на думку науковців, зумовлює необхідність урахування можливості розгляду дисциплінарних проступків саме через призму прийняття державним службовцем управлінського рішення в межах передбачених нормативно-правовим актом варіантів рішень, що спричинило появу корупційного фактора, якщо такі дії не містять складу злочину або адміністративного правопорушення [10, с. 51-52]. Ми ж не погоджуємося з такою позицією, оскільки всі питання, які виникають у діяльності державного службовця, в тому числі й під час прийняття управлінських рішень, мають прояви корупційних факторів, мають уважатися не дисциплінарними проступками, а належати до корупційних проступків чи діянь, а отже, такі порушення мають бути закріплені виключно в Кримінальному кодексі України та Кодексі України про адміністративні правопорушення, за їх учинення має наставати кримінальна чи адміністративна відповідальність.

Важливим кроком до вдосконалення законодавства у сфері дисциплінарної відповідальності О.О. Губанов вважає вдосконалення відносин щодо реалізації заходів дисциплінарної відповідальності в державній службі, а також система дисциплінарних стягнень і порядок їх застосування мають визначитися кодифікованими нормами, які б містилися в одному законодавчому акті. Як зазначає науковець, ураховуючи зарубіжний досвід і досвід розвинутих держав-членів Європейського Союзу, таким актом має стати Дисциплінарний статут державного службовця, який би містив більш конкретні норми щодо класифікації дисциплінарних проступків залежно від тяжкості класифікації дисциплінарних стягнень і дисциплінарних впливів на державного службовця тощо. Також учений вважає, що одним із можливих шляхів підвищення ефективності механізму притягнення державних службовців до адміністративної відповідальності є збільшення розміру штрафів, які накладаються за вчинення державним службовцем адміністративної відповідальності [11, с. 66]. Сьогодні ж чинним законодавством України, а саме Законом України «Про державну службу», чітко передбачено такі види дисциплінарних стягнень: 1) зауваження; 2) догана; 3) попередження про неповну службу відповідність; 4) звільнення з посади державної служби [8]. Щодо нас, то прийняття Дисциплінарного статуту є не зовсім доцільним, оскільки ми таки підтримуємо думку щодо необхідності систематизації законодавства про державну службу в єдиний Кодекс України про державну службу, а тому саме в ньому й доцільно було б здійснити закріплення дисциплінарних проступків державних службовців і видів стягнень за їх порушення, що буде ефективним кроком для настання реальної дисциплінарної відповідальності державного службовця. У цьому випадку ми, звичайно, не можемо говорити про виключний перелік видів дисциплінарних проступків, оскільки не можна в одному Кодексі передбачити всі негативні дії, які може вчинити державний службовець, а отже, варто визначити й закріпити найбільш поширені дисциплінарні проступки.

Іншим проблемним питанням дисциплінарної відповідальності державних службовців, на якому неодноразово за- уважували вчені, є питання можливості накладення штрафів на державних службовців. Законом України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII не передбачено такого виду стягнення, як штраф, який накладається на державного службовця за вчинені ним правопорушення, проте вважаємо, що такий вид покарання міг би бути доцільним для запровадження в українське законодавство, оскільки це б могло стимулювати посадовців до належного виконання ними своїх посадових обов'язків, боячись накладення на них штрафів у великих розмірах, які зовсім не співвідносяться з їхніми заробітними платами. Доцільним було б накладення штрафів не тільки за злочини та правопорушення, які передбачені Кримінальним кодексом України й Кодексом України про адміністративні правопорушення, а й за окремі види саме дисциплінарних правопорушень, виключний перелік яких чітко передбачити на законодавчому рівні. Крім того, не менш доцільним було б стимулювати до належної поведінки державних службовців шляхом оприлюднення відомостей щодо притягнення осіб до дисциплінарної відповідальності, хоча окремі науковці досить стримано ставляться до такої ідеї. Наприклад, А.П. Горзов, О.О. Долгий вважають, що це питання потребує додаткового опрацювання, адже, з одного боку, державна служба передбачає публічність особи й необхідність доведення до населення інформації щодо діяльності державних службовців, а з іншого – певна інформація є, по суті, внутрішньою, службовою, а не публічною. Цілком імовірно, що доведення до громадськості інформації щодо дисциплінарної відповідальності державних службовців сприяло б як підвищенню дисципліни відповідних службовців, так і зростанню довіри населення до влади загалом (що сьогодні є актуальним питанням, без перебільшення, питанням державного значення) в напрямках євроінтеграційної розбудови України. Водночас науковці вважають, що не можна допустити, щоб на підставі виключно публічних інтересів порушувалися права та законні інтереси (щодо охорони честі, гідності, ділової репутації) самих державних службовців, адже це може мати негативні наслідки – від зниження мотивації й спаду престижності державної служби в країні [10, с. 52]. На нашу думку, розголошення чи нерозголошення про вчинений державним службовцем дисциплінарний проступок перед громадськістю має вирішуватися виключно індивідуально щодо конкретного державного службовця залежно від систематичності й характеру вчиненого, мети вчинення проступку, враховуючи особистість державного службовця, службове становище тощо. Отже, ми наголошуємо на індивідуальному підході до розголошення відомостей про дисциплінарний проступок, що вирішується дисциплінарною комісією.

Висновки. Отже, притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності варто назвати одним із найпоширеніших видів юридичної відповідальності, яка застосовується до державного службовця в разі невиконання чи неналежного виконання державним службовцем своїх посадових обов'язків. Проте притягнення до дисциплінарної відповідальності державних службовців, на жаль, має низку проблем, вирішення яких стимулюватиме працівників до належного виконання своїх посадових обов'язків, дотримання професійної етики, суворого дотримання дисципліни праці та своєчасного застосування дисциплінарних стягнень до винних осіб.

Література:

1. Лук'янець Д.М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми право реалізації: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2007. 43 с.
2. Ківалов С.В., Біла-Тіунова Л.Р., Корнута Л.М. Адміністративна відповідальність державного службовця в Україні: питання теорії і правового регулювання: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 274 с.
3. Костюк В.Л. Стадії застосування дисциплінарної відповідальності: теоретико-правовий аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2016. № 1 (13). С. 1–14.
4. Коломієць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
5. Хавронюк М.І. Дисциплінарні правопорушення і дисциплінарна відповідальність. Київ: Атіка, 2003. 240 с.
6. Янюк Н.В. Особливості дисциплінарної відповідальності посадових осіб державної служби. *Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні*. 2005. С. 167–170.
7. Додаток до Рекомендації №R (2000) 6 Комітету Міністрів Ради Європи про статус публічних службовців у Європі. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=340693&Site=CM>.
8. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. С. 60. Ст. 43.
9. Янюк Н.В. Дисциплінарна відповідальність державних службовців за новим Законом України «Про державну службу» (2015): правовий аналіз. *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична»*. 2016. Випуск 62. С. 138–147.
10. Горзов А.П., Долгий О.О. Дисциплінарна відповідальність державних службовців. *Науковий часопис Національної академії Прокуратури України*. 2017. № 1. С. 48–54.
11. Губанов О.О. Відповідальність державних службовців як основна характеристика, яка притаманна державній службі в Європейському адміністративному просторі як сфера модернізації української державної служби. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 6. Том. 5. С. 64–76.

Любимов А. К. Проблемные вопросы привлечения государственных служащих к дисциплинарной ответственности

Аннотация. В статье рассмотрены проблемные вопросы привлечения к дисциплинарной ответственности государственных служащих. Ученым сделан вывод, что одним из недостатков нового Закона Украины «О государственной службе» является отсутствие законодательного закрепления понятия дисциплинарного проступка, а поэтому предложено его определение и необходимость закрепления в статье 65 указанного Закона. Автором исследованы проблемы, которые возникают при привлечении к дисциплинарной ответственности государственных служащих. Отмечена необходимость расширения перечня видов дисциплинарной ответственности государственного служащего; устранения возможного субъективного отношения субъекта назначения или руководителя органа относительно подчиненного государственного служащего при определении дисциплинарного проступка за совершенные им действия. Обоснована возможность применения к государственному служащему штрафа как вида взыскания не только за преступления и правонарушения, которые предусмотрены Уголовным кодексом Украины и Кодексом Украины об административных правонарушениях, но и за отдельные виды именно дисциплинарных правонарушений, исключительный перечень которых четко предусмотреть на законодательном уровне.

Ключевые слова: дисциплина, ответственность, государственный служащий, трудовая дисциплина.

Lyubimov O. Problematic issues raised by public servants to disciprocal liability

Summary. The article deals with the issues of attraction of civil servants to disciplinary responsibility. The scientist concluded that one of the shortcomings of the new Law of Ukraine “On Civil Service” is the lack of legislative consolidation of the notion of disciplinary misconduct, and therefore its definition and the necessity of consolidation in Article 65 of the said law are proposed. The author investigates the problems that arise when bringing civil servants to disciplinary responsibility. The necessity of expanding the list of types of disciplinary responsibility of a civil serv-

ant is stressed; elimination of the possible subjective attitude of the subject of appointment or the head of the body regarding the subordinate civil servant in determining the disciplinary offense for the actions he committed. The possibility of imposing a fine on a civil servant as a form of punishment not only for crimes and offenses stipulated by the Criminal Code of Ukraine and the Code of Ukraine on administrative offenses, but also for certain types of disciplinary offenses, the exclusive list of which is clearly foreseen at the legislative level.

Key words: discipline, responsibility, civil servant, labor discipline.

*Бабенко Е. В.,
кандидат юридичних наук*

ДОТРИМАННЯ ПРОЦЕДУРИ МАСОВОГО ВИВІЛЬНЕННЯ ЯК ГАРАНТІЯ ДЛЯ ПРАЦІВНИКІВ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю окремих аспектів дотримання процедури масового вивільнення працівників. Підкреслюється, що недотримання такої процедури є порушенням трудового законодавства та прав працівників із боку роботодавця. Значна увага приділена положенню про переважне право на залишення на роботі, яке надається працівникам з більш високою кваліфікацією і продуктивністю праці.

Ключові слова: процедура, масове вивільнення, гарантії, продуктивність, кваліфікація.

Постановка проблеми. Варто зауважити, що дотримання роботодавцем процедури вивільнення працівників є однією з підстав визнання судами факту припинення трудових правовідносин у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці законним. Так, процедура скорочення є досить тривалою процедурою, мінімальний термін якої становить від трьох місяців [1, с. 219–224]. Дана теза виходить із законодавчого регулювання порядку вивільнення. Так, відповідно до ст. 22 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» у разі, якщо роботодавець планує звільнення працівників із причин економічного, технологічного, структурного чи аналогічного характеру або у зв'язку з ліквідацією, реорганізацією, зміною форми власності підприємства, установи, організації, він повинен завчасно, не пізніше як за три місяці до намічених звільнень, надати первинним профспілковим організаціям інформацію щодо цих заходів, включаючи інформацію про причини наступних звільнень, кількість і категорії працівників, яких це може стосуватися, про терміни проведення звільнень, а також провести консультації з профспілками про заходи щодо запобігання звільненням чи зведенню їх кількості до мінімуму або пом'якшення несприятливих наслідків будь-яких звільнень [2].

Більше того, згідно зі ст. 49-2 Кодексу законів про працю (далі – КЗпП) про наступне вивільнення працівників персонально попереджають не пізніше ніж за два місяці [3]. При цьому форма такого попередження законодавством не визначена, але з точки зору потенційного доведення факту такого попередження в суді, під час розгляду відповідного трудового спору роботодавець має мінімізувати можливі зловживання з боку працівника та надати у письмовій формі розписку про персональне попередження останнього із зазначенням дати такого попередження.

Говорячи в даному аспекті про зарубіжне законодавство, необхідно зазначити таке. Приміром, Kündigungsschutzgesetz, спеціальний акт ФРН, що регламентує захист прав незаконно звільнених працівників, передбачає обов'язок роботодавця попередити працівника про звільнення виключно у письмовій формі. При цьому навіть електронна форма попередження не прирівнюється до письмової [4]. Більше того, згідно із французьким трудовим законодавством визначено обов'язкове проведення попередньої бесіди між працівником та роботодавцем,

в ході якої перший має надати відповідні пояснення та аргументи [5, с. 136]. Тобто регламентація відповідних формальних процедур, недотримання яких призводить до кваліфікації судовими органами звільнення як незаконного, становить один із необхідних складників реалізації права працівника на працю.

Отже, питання дотримання відповідної, передбаченої законодавством процедури масового вивільнення є важливим та актуальним, від якісного нормативного вирішення якого залежить дотримання прав працівників.

Зважаючи на те, що різним аспектам припинення трудових правовідносин, в тому числі й масовому вивільненню, вже приділяли увагу О.С. Вареник, М.І. Іншин, С.М. Глазко, О.В. Прудивус, С.М. Прилипко, С.В. Селезень, В.Р. Шишлюк, О.М. Ярошенко та інші відомі фахівці науки трудового права, зауважимо на тому, що воно в сучасних умовах економічних криз, воєнних дій та загального занепаду економіки не втрачає, а, навпаки, набуває ще більшої актуальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зазначити, що своєрідною гарантією здійснення трудових прав працівників виступає положення ст. 49-2 КЗпП, де передбачено, що одночасно з попередженням про звільнення у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці власник або уповноважений ним орган пропонує працівникові іншу роботу на тому самому підприємстві, в установі, організації. За відсутності роботи за відповідною професією чи спеціальністю, а також у разі відмови працівника від переведення на іншу роботу на тому самому підприємстві, в установі, організації працівник, на власний розсуд, звертається за допомогою до державної служби зайнятості або працевлаштовується самостійно [3].

Разом із тим у випадку, коли вивільнення є масовим, застосовується інша процедура з боку власника або уповноваженого ним органу. Саме поняття «масове вивільнення» живається в чинному законодавстві, несучи ґрунтовне навантаження як у теоретичному, так і у практичному аспекті, оскільки при встановленні ознаки «масовості» звільнення йдеться про диференційований порядок дій роботодавця. Зокрема, згідно зі ст. 48 Закону України «Про зайнятість населення», масовим вивільненням з ініціативи роботодавця (крім випадку ліквідації юридичної особи) є одноразове або протягом: 1) одного місяця: вивільнення 10 і більше працівників на підприємстві, в установі та організації з чисельністю від 20 до 100 працівників; вивільнення 10 і більше відсотків працівників на підприємстві, в установі та організації з чисельністю від 101 до 300 працівників; 2) трьох місяців – вивільнення 20 і більше відсотків працівників на підприємстві, в установі та організації незалежно від чисельності працівників [6].

Визначення такої дефініції загалом відповідає законодавству Європейського Союзу, що в умовах здійснення державною інтеграційних процесів у світове співтовариство шляхом уніфікації та гармонізації норм права є вкрай необхідним. Зокрема,

з огляду на положення Директиви 98/59/ЄС від 20 липня 1998 р. про зближення законодавства держав-членів щодо колективного звільнення [7, с. 258–268]. Можна дійти висновку про аналогічний підхід національного законодавця до критеріїв визначення поняття «масове вивільнення».

Специфічними, притаманними виключно такій правовій категорії, як «масове вивільнення», ознаками, на думку Д.О. Честа, виступають: здійснення масового вивільнення лише за ініціативою роботодавця, за підставою скорочення чисельності працівників, унаслідок змін в організації виробництва і праці, необхідність відповідності певним кількісним і часовим юридично значимим критеріям, із дотриманням законодавчо встановленої процедури, що супроводжується заходами з його запобігання і мінімізації негативних наслідків [8, с. 35].

Так, у разі якщо вивільнення є масовим відповідно до статті 48 Закону України «Про зайнятість населення», власник або уповноважений ним орган доводить до відома державної служби зайнятості про заплановане вивільнення працівників [3]. Дане положення спрямоване на забезпечення трудових прав громадян, оскільки згідно з функціональним призначенням державної служби зайнятості, після відповідного повідомлення роботодавця про заплановане вивільнення така установа здійснює інформування працівників про роботу в тій же місцевості або підбір іншої роботи, зокрема, з огляду на персональні якості працівника.

Необхідно вказати, що в разі розірвання трудового договору за п. 1 ст. 40 КЗпП, на законодавчому рівні передбачено відповідні гарантії працівникам у разі залишення на роботі. Зокрема, згідно зі ст. 42 КЗпП переважне право на залишення на роботі надається працівникам з більш високою кваліфікацією і продуктивністю праці [3]. Враховуючи два детермінуючі поняття, якими оперує законодавець, встановлюючи гарантії у сфері забезпечення права особи на працю, видається обґрунтованою необхідність звернення до доктринальних та нормативних положень задля визначення їх змісту.

Приміром, у науковій літературі підвищення кваліфікації означає професійно-технічне навчання працівників з метою вдосконалення знань, умінь, навичок та способів спілкування внаслідок зростання потреб до професії або підвищення посади [9]. Водночас на законодавчому рівні такий процес, як правило, здійснюється через професійне навчання працівників, яке, відповідно до ст. 1 Закону України «Про професійний розвиток працівників», являє собою процес цілеспрямованого формування у працівників спеціальних знань, розвиток необхідних навичок та вмінь, що дають змогу підвищувати продуктивність праці, максимально якісно виконувати функціональні обов'язки, освоювати нові види професійної діяльності, що включає первинну професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації працівників відповідно до потреб виробництва [10].

Звичайно, на сьогодні існує об'єктивна необхідність щодо підвищення компетентності, кваліфікації працівників. Утім, як зауважує А.С. Барський, для того щоб покращити якісні показники особи, спершу необхідно застосувати оновлені підходи, в тому числі із застосуванням зарубіжного досвіду, до проведення інноваційних реформ [11, с. 130].

Під продуктивністю праці як визначальною умовою для реалізації переважного права на залишення на роботі в разі вивільнення працівників, слід зазначити таке. Ця правова кате-

горія розглядається у двох розуміннях. У широкому значенні продуктивність праці являє собою суспільну продуктивність праці, яка характеризує результативність виробничого процесу на макрорівні. У вузькому аспекті продуктивністю праці є показник продуктивності конкретної праці на мікроекономічному чи індивідуальному рівнях, який означає відношення обсягу виробленої продукції до витрат лише одного з факторів виробництва – живої праці, що може вимірюватися за годину, день, квартал, рік [12]. Безперечно, під час визначення персонального показника продуктивності праці конкретного працівника до уваги береться саме така категорія у вузькому розумінні; це зумовлено тим, що продуктивність праці на макрорівні має першочергове значення, наприклад, у разі визначення валового внутрішнього продукту, можливості покращення рівня життя населення загалом.

Тобто положення ст. 42 КЗпП, визначаючи критерії переважного права на залишення на роботі в разі вивільнення, фактично повинне справляти на працівників мотиваційний вплив, який виявляється в необхідності підвищення кваліфікації та досягнення максимальних результатів щодо продуктивності праці. При цьому доказами, що можуть підтверджувати більш високий ступінь кваліфікації та продуктивності праці, зазвичай виступають: стаж роботи, проходження атестації та її результати, щорічна оцінка виконання посадовими особами покладених на них обов'язків, виконання обов'язків тимчасово відсутніх, більш кваліфікованих працівників, зарахування до кадрового резерву, преміювання за результатами роботи у звітному періоді, виплати премії та грошових винагород, що мають одноразовий характер тощо [13, с. 106].

Окрім цього, з урахуванням правозастосовчої практики можна стверджувати, що однією з істотних ознак працівника з високою продуктивністю праці є його дисциплінованість. Тому, застосовуючи правила ст. 42 КЗпП щодо переважного права на залишення на роботі в разі проведення звільнення, згідно з п. 1 ст. 40 КЗпП визначення рівності продуктивності праці має проводитися і з урахуванням наявності в працівника дисциплінарних стягнень [14]. Така позиція видається абсолютно виправданою, адже підставою застосування до працівника будь-якого виду дисциплінарного стягнення є порушення останнім трудової дисципліни. У випадку, коли особа не виконує покладені на неї трудовим договором, правилами внутрішнього трудового розпорядку обов'язки, в переважній більшості випадків мова не може йти про результативність та ефективність професійної діяльності останньої.

Звертає на себе увагу положення ст. 44 КЗпП, де вказано, що в разі припинення трудового договору, в тому числі у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці, працівникові виплачується вихідна допомога в розмірі не менше середньомісячного заробітку. Основу регламентації означеної норми становить вже згадувана в роботі Конвенція МОП № 158, ст. 12 якої передбачено право працівника, трудові відносини з яким припинено, на вихідну допомогу або інші аналогічні види допомоги у зв'язку з припиненням трудових відносин, розмір якої залежить від стажу роботи й розміру заробітної плати, і котрі виплачуються безпосередньо роботодавцем або з фонду, створеного з роботодавців [15].

З точки зору теорії трудового права, поняття «вихідна допомога» охоплює одноразову безоплатну грошову виплату, яка призначається для надання матеріальної допомоги працівнику

в разі звільнення за підставами, передбаченими в законодавстві чи в локальних нормативних актах. Отже, за своєю правовою природою така категорія зумовлюється звільненням працівника, виплачується виключно у випадках, а також у розмірі, встановлених законодавством про працю, не звільняє роботодавця від наступних дій, які необхідно вчинити під час звільнення.

Висновки. Таким чином, з урахуванням вищенаведеного, можна дійти висновку, що масове вивільнення працівників за п. 1 ст. 40 КЗпП провадиться за обов'язкового дотримання спеціальної процедури, що передбачена не лише Кодексом законів про працю України, а й низкою нормативно-правових актів. У випадку невиконання з боку власника або уповноваженого ним органу процесуальних норм, мова йтиме про незаконність вивільнення осіб. Розірвання трудового договору у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці тягне за собою низку гарантій та пільг, які роботодавець повинен застосувати до працівників (наприклад, вихідна допомога, обов'язкове подальше працевлаштування тощо).

Література:

1. Попов С.В. Щодо послідовності дій роботодавця при скороченні чисельності або штату працівників. *Митна справа*. 2014. № 5 (2.2). С. 219–224.
2. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 р. № 1045-XIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>
3. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322- VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>
4. Kündigungsschutzgesetz. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/kschg/BJNR004990951.html>
5. Спіцина Г.О. Загальна характеристика джерел правового регулювання трудових відносин у Французькій Республіці. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Право*. 2014. № 18. С. 135–137.
6. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>
7. Дубас Т.В. Шляхи удосконалення гармонізації трудового законодавства України про звільнення працівників. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Вип. 45. С. 258–268.
8. Честа Д.О. Суттєві ознаки правової категорії «масове вивільнення працівників». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 34. С. 34–38.
9. Управление персоналом организации : учебник / под ред. А.Я. Кибанова. 3-е изд., доп. и перераб. Москва : ИНФРА-М, 2006. 608 с.
10. Про професійний розвиток працівників : Закон України від 12.01.2012 р. № 4312-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>
11. Барський А.С. До питання удосконалення системи підвищення кваліфікації працівників (постановка проблеми). *Право та інновації*. 2014. № 1/2. С. 127–132.
12. Костенко О.Т. Сутність та соціально-економічне значення підвищення продуктивності праці в сучасних умовах. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. URL: http://tpe.econom.univ.kiev.ua/data/2013_28/zb28_38.pdf
13. Прилико С.М. Ярошенко О.М. Трудове право : посіб. для підгот. до держ. іспиту. 3-тє вид. переробл. і допов. Харків : Право, 2017. 194 с.
14. Правові позиції, висловлені судовою колегією в цивільних справах Верховного Суду України в зв'язку з аналізом причин перегляду судових рішень у цивільних справах у 1996 році : Узагальнення судової практики від 01.12.1997 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001700-97>.
15. Конвенція МОП № 158 про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця 1982 року : ратифікація Постановою Верховною Радою України від 04.02.1994 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_005.

Бабенко Е. В. Соблюдение процедуры массового увольнения как гарантия для работников

Аннотация. Статья посвящена раскрытию отдельных аспектов соблюдения процедуры массового увольнения работников. Подчеркивается, что несоблюдение такой процедуры является нарушением трудового законодательства и прав работников со стороны работодателя. Значительное внимание уделено положению о преимущественном праве на оставление на работе, которое предоставляется работникам с более высокой квалификацией и производительностью труда.

Ключевые слова: процедура, массовое увольнение, гарантии, производительность, квалификация.

Babenko E. Adhering the procedure of mass lay-offs as a guarantee for employers

Summary. The article is devoted to disclosing the selected aspects of following the procedure of employees' mass lay-offs. It is underlined that non-observance of such a procedure is a violation of labour legislation and workers' rights by an employer. Significant attention is paid to regulations on the preferential right for staying at work, granted to employees with higher qualification and labour productivity.

Key words: procedure, mass lay-offs, guarantees, productivity, qualification.

Черкунов О. В.,
кандидат юридичних наук

СУТНІСТЬ ВИРОБНИЧОЇ ФУНКЦІЇ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю сутності виробничої функції трудового права України. Розглянуто та проаналізовано різні підходи вчених щодо вказаного питання. Зауважено на тому, що трудове право еволюціонує, відповідно, змінюється змістовне наповнення його виробничої функції. У підсумку зазначено, що наведені позиції науковців відображають різні сторони досліджуваної функції.

Ключові слова: виробнича функція, поняття, сутність, трудове право.

Постановка проблеми. Функції трудового загалом можна розглядати як основні напрямки реалізації суб'єктами цієї галузі права його мети та завдань. При цьому кожен суб'єкт означеної галузі права реалізує ці цілі та завдання в рамках власних інтересів, межі досягнення яких встановлюються державою для того, щоб кожен суб'єкт трудового права, реалізуючи свої права, досягаючи своїх цілей у сфері праці, виявився корисним членом суспільства, які беруть участь у його житті, та сприяє процвітанню суспільства. Тому, ведучи мову про функції трудового права, варто окреслити так: ці функції повною мірою об'єктивні, висловлюють сутність і соціальне призначення праці та зайнятості, а також усіх процесів, що мають місце на ринку праці. Функції сучасного трудового права очевидною мірою зумовлені закономірностями взаємодії суб'єктів трудового права між собою та зв'язком кожного з цих суб'єктів із державою, яка ще зберігає за собою певну патерналістську роль (зокрема, задля забезпечення та впровадження конституційної ідеї України як соціальної держави) у галузі праці та зайнятості. При цьому варто звернути увагу на те, що функції сучасного трудового права, на думку вчених, за своїм змістом досить різноманітні і таким чином охоплюють соціальну, виробничу, управлінську, виховну, захисну функції [1, с. 13–16; 2, с. 23–24]. Вважаємо, що вказана широта функціонального спектру трудового права є цілком закономірною, адже вказані функції хоча і мають однакову галузеву приналежність, проте цілі та завдання сучасного трудового права, з очевидних причин, сукупно не можуть бути зведені до якогось «єдиного знаменника». Сучасне трудове право впливає на досить широкий спектр питань, пов'язаних із працею та зайнятістю, часто взаємодіючи з іншими соціальними інститутами. Власне, цей факт наводиться вченими як підстава для того, щоб стверджувати про наявність кризи трудового права, яка, на нашу думку, перебільшується, особливо якщо враховувати той факт, що трудове право постійно еволюціонує та, зокрема, нині масштабно переосмислюється, трансформується під тиском засадничих ідей ринкових відносин.

Утім, в означеному контексті варто підкреслити, що еволюціонує не лише трудове право. Право, загалом «будучи соціальною реальністю» [3, с. 14], «народжується самим життям, впливає з суспільних потреб» [4, с. 16] та інтерпретується як «живий організм, що змінюється як під впливом процесів його реалізації на практиці, так і під впливом низки зовнішніх факторів, зокрема, таких як гуманізація суспільства, підвищення рівня життя в Європі та Північній Америці, глобалізація, цивілізаційні виклики, кліматичні зміни, проблеми виживання людини як виду, науково-технічний прогрес тощо» [5, с. 37–38]. Так, соціальна функція держави, реалізацію якої тривалий час пов'язували саме з трудовим правом, нині реалізується вже не тільки через норми трудового права, а й до того ж за допомогою норм права соціального забезпечення, сімейного, житлового права і за рахунок багатьох інших галузей права. Окрім того, як справедливо зазначає вчена В.Ф. Яковлева, соціальну функцію нині виконує також і цивільне право [6, с. 38–42].

У межах трансформації сучасного трудового права поступово змінюється також і характер правових відносин між суб'єктами трудового права. Зокрема, трудові відносини нині передбачають створення та підтримання певного балансу між їх учасниками, які представлені працівниками та роботодавцями. Цей баланс представлений теорією т. зв. «золотої середини різнонаправлених інтересів»: з одного боку, мають повною мірою бути захищеними права й інтереси працівників, а, з іншого боку, необхідним є забезпечення нормального функціонування суб'єктів господарювання у сферах виробництва, надання послуг. У різні часи законодавці по-різному ставились до забезпечення інтересів сторін трудових правовідносин: спочатку пріоритетним вважалося забезпечити права та інтереси роботодавця шляхом звуження гарантій прав працівників, потім, навпаки, права та інтереси працівників почали розширюватись за рахунок зниження рівня забезпечення прав та інтересів роботодавців. Нині актуальним є питання забезпечення інтересів як роботодавців, так і працівників. Яким чином це можливо здійснити якомога оптимальніше, можна зрозуміти, визначивши сутність виробничої функції трудового права.

Мета статті. Отже, в межах цього дослідження маємо на меті розкрити сутність виробничої функції трудового права. Задля досягнення поставленої мети передбачається: 1) навести точки зору різних науковців щодо піднятого питання; 2) проаналізувати наведені підходи; 3) встановити, в чому саме безпосередньо і полягає сутність досліджуваної функції.

У роботі використано наукові доробки таких вчених, як Я.А. Білошук, С.О. Іванов, Л.М. Кононенко, В.О. Комаров, П.Д. Пилипенко, Н.А. Плахотіна, В.Е. Теліпка, В.І. Щербина та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. У теорії трудового права соціальна та виробнича функції, як правило, протиставлялись. Варто звернути увагу на те, що і в сучасних теоретичних розвідках зустрічаються подібні підходи до осмислення вказаних функцій. Приміром, українська вчена Я.А. Білошук зазначає, що «традиційно у трудовому

праві виділяють виробничу функцію (захист прав роботодавця) і захисну функцію (захист прав та інтересів працівників)» [7, с. 139]. Водночас нині в трудовому праві і теоретики, і практикуючі юристи переосмислюють антагонічність виробничої та соціальної функцій, а також доцільність звуження прав однієї сторони трудових правовідносин за рахунок іншої, доходячи думки, що ці відносини мають ґрунтуватися на ідеї рівності сторін приватного договору та важливості забезпечення прав і інтересів кожної зі сторін трудового договору [8, с. 33; 9, с. 92; 10, с. 26; 11, с. 188–191]. Ця ідея є повною мірою справедливою, адже забезпечення прав працівника сприяє забезпеченню прав та інтересів роботодавця, а захищеність прав роботодавця сприяє захищеності прав працівника, за умови, що права кожної зі сторін правових відносин держава захищає однаковою мірою (у цьому контексті виробничі функції трудового права – опосередковано соціально спрямована). Це пояснюється тим, що зацікавленість роботодавця у виробничих відносинах прямо пропорційна його інтересам, насамперед, у прибутку, який він отримує від праці працівника. Насамперед, працівник теж має свої інтереси у цих відносинах, зокрема, матеріальні інтереси, які теж необхідно забезпечувати. Тому баланс інтересів працівника та роботодавця та його збереження, забезпечення є життєво важливим для побудови сучасних та цивілізованих трудових правовідносин у будь-якій цивілізованій державі. Отже, в нинішніх умовах працівник має розглядатися законодавцем як партнер роботодавця, з яким вони спільно здійснюють виробничу діяльність із метою отримання прибутку чи досягнення інших цілей (при цьому кожна зі сторін відносин є рівноправною порівняно з іншою, а для захисту інтересів є приписи трудового законодавства).

На цю обставину також звертають увагу О.М. Вілюк та Ю.В. Іванчина, котрі наголошують на некоректності позицій про просту пріоритетність соціальної функції трудового права над виробничою або ж, навпаки, не враховуючи те, що «інтереси сторін трудового договору в основі своїй різні». На думку вчених, акцент у цьому контексті варто робити не на відмінності, а на спільності інтересів працівників і роботодавців. «Не лише роботодавець, а й працівники мають бути зацікавлені в прибутковій функціонування організації, у впровадженні нових технологій, адже це дозволить поліпшити умови праці, що, безумовно, буде відбиватися на їх здоров'ї» [12, с. 233–235]. Отже, з огляду на те, що зміщення балансу інтересів у бік однієї зі сторін правовідносин завжди породжувало відповідні проблеми, не викликає жодних сумнівів те, що трудове право, незважаючи на його соціальну природу, не може не захищати інтереси у трудових відносинах і роботодавців [13, с. 28], бо інакше воно або вступить у колізію з іншим законодавством, або ті самі власники-роботодавці змушені будуть ігнорувати трудове законодавство та шукати інші правові шляхи для використання робочої сили поза тими, що передбачені цим законодавством [14, с. 13]. Інша важлива обставина – невизначеність прав роботодавців у чинному законодавстві про працю (хоча, як відомо, права однієї сторони договору зумовлюють обов'язки іншої сторони договору). У цьому контексті український вчений О.Є. Сонін зазначає закономірність: наявність прогалин та інших вад правового регулювання трудових правовідносин зумовлює прагнення учасників трудових відносин використати ці вади з метою

невиконання певних своїх обов'язків, зокрема, шляхом «запечення наявності на боці відповідної особи таких обов'язків» [15, с. 479]. Вважаємо, що вказані обставини є тими проблемами, котрі (у сукупності з іншими проблемами) негативно позначаються як на трудових правовідносинах, так і на мірі ефективності підприємницької діяльності в державі, якій формально мають сприяти також і норми трудового законодавства. Це є закономірним результатом означеного, адже, як слушно зазначає А.І. Абрамов, «функції права – це внутрішній потенціал права, його енергія», а також це те, що «робить право «живим», приводить його в дію, змушує працювати» [16, с. 74]. Відповідно, коли право обмежене в реалізації однієї зі своїх функцій, то не можна в такому разі очікувати, що правове регулювання у відповідній сфері суспільного життя буде повною мірою відповідати меті та завданням відповідної галузі права.

Незважаючи на суттєву проблематичність вказаних обставин, враховуючи те, що законодавець тривалий час визнавав за соціальною функцією трудового права пріоритет над виробничою функцією, остання залишалась осторонь уваги вчених (приміром, І.Є. Фабер взагалі не виокремлював виробничу функцію права [17, с. 39–40]) чи фрагментарно вивчалась у межах загальної теорії трудового права [18, с. 10–11; 19, с. 22–38] чи загальних досліджень функцій цієї галузі права [20, с. 21–23; 21, с. 75–76; 22, с. 50–53; 11; 23, с. 112–122]. Як наслідок, донині в доктрині трудового права відсутнє універсальне розуміння поняття та правової сутності виробничої функції трудового права.

Прикладом традиційного підходу до розуміння виробничої функції трудового права можна назвати визначення означеної функції, що сформульоване українським вченим П.Д. Пилипенко. На його думку, виробничі функції трудового права є функцією захисту інтересів власників-підприємців, тобто роботодавців [14, с. 13]. Зазначене досить широке визначення конкретизується вченим у монографічній праці «Проблеми теорії трудового права», в якій вчений пояснює, що ця функція виявляється як функція захисту роботодавців, зокрема, завдяки реалізації заходів, спрямованих на раціоналізацію використання праці працівників, зміцнення трудової дисципліни через стимулювання праці персоналу, участь трудових колективів в управлінні тощо [24, с. 45]. Відповідно, особливістю виробничої функції є те, що вона спрямовується також на охорону права власності роботодавців, захист їхніх інтересів як власників майна. Якщо захисна функція забезпечує, зокрема, обмеження утримань із заробітної плати, то виробничі напевне має гарантувати роботодавцю змогу стягнути повністю збитки, завдані внаслідок заподіяння шкоди працівником, що перебуває у трудових відносинах [24, с. 77]. Ця функція в межах підходу вченого є однією зі спеціальних юридичних функцій, до яких, крім неї, належать захисна та виховна [24, с. 75–76]. Дійсно, виробничі функції навряд чи може бути відокремлені від захисної та виховної функцій, адже у процесі виробничої діяльності працівник має дисципліновано реалізовувати власну трудову функцію (у разі недисциплінованої поведінки працівника до нього застосовуються дисциплінарні заходи впливу, які є також заходами виховання, перевиховання).

Орієнтуючись не на ознаку захисту, а на ознаку характеру впливу досліджуваної функції на виробничий процес,

протікання виробничих відносин, українські вчені В.Є. Теліпко та О.Г. Дутова, фактично повторюючи позицію радянських вчених Ю.П. Орловського, Р.З. Лівшиця та С.О. Іванова [19, с. 27], вказують, що економічна (виробнича) функція трудового права – це функція, котра впливає на економічні відносини шляхом встановлення міри праці та міри споживання, диференціації праці за ознакою її складності, визначення кількісних і якісних показників праці, стимулювання матеріальними засобами високопродуктивної праці [25, с. 26].

Наведене свідчить, що виробнича функція, за підходом П.Д. Пилипенка, має своїм основним спрямуванням саме захист інтересів роботодавців (у цьому і полягає традиційна інтерпретація досліджуваної функції), а, за підходом В.Є. Теліпко та О.Г. Дутової, вона виступає певним регулятором у питаннях виконання роботи між працівником і роботодавцем. Обидва вказані підходи характеризують виробничу функцію, проте перший більш чітко вказує на її правову природу, а другий підходить до означеного питання через управління (реалізацію управлінської влади роботодавця), нормування, яке не здатне достатньою мірою розкрити сутність досліджуваної функції трудового права. Разом із цим варто погодитися з тим, що виробнича функція є окремою функцією трудового права, яку можна зарахувати до спеціально-юридичних функцій. При цьому питання характеристики виробничої функції виключно в аспекті захисту інтересів роботодавців не можна вважати повною мірою достатнім, оскільки ця функція, насамперед, має забезпечувати інтереси виробництва, що є спільним інтересом працівників і роботодавців, а вже потім мати спрямування на захист такої сторони трудових правовідносин, як роботодавець.

Орієнтуючись на таку ознаку виробничої функції, як забезпечення інтересів виробництва, український вчений О.В. Плєсқун зазначає, що під розглядуваним поняттям варто розуміти функцію, суть якої полягає у підвищенні продуктивності праці й ефективності підприємства. Окрім того, вчений наголошує, що виробнича функція є досить близькою до соціальної функції [26, с. 162]. Більш повно у межах цього підходу формулює визначення виробничої функції Л.М. Кононенко, котра стверджує, що ця функція проявляється у здійсненні правового впливу на раціональне використання трудових ресурсів, випуск конкурентоздатної продукції працівниками, що перебувають у трудових правовідносинах, а також зміцнення трудової дисципліни. У зв'язку із цим вчена доходить висновку, що виробнича функція є однією з основних функцій трудового права [27, с. 13].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що наведені підходи до визначення виробничої функції описують різні сторони виробничої функції, яка, маючи своїм основним завданням забезпечення здійснення виробничої діяльності і відповідний захист інтересів роботодавця, проявляється як підвищення ефективності виробництва (оптимізації виробництва), його раціональності, випуску конкурентної продукції тощо. В тому числі це стосується зміцнення трудової дисципліни (як зазначає Л.М. Кононенко) завдяки законодавчо закріпленим можливостям впливу роботодавців на працівників.

Література:

- Александров Н.Г., Зайкин А.Д., Лившиц Р.Г. Основной закон о труде. Москва : Профиздат, 1972. 143 с.
- Сухарев А.Е. Система функций советского трудового права : дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1987. 195 с.
- Явич Л.С. Сущность права. Социально-философское понимание генезиса, развития и функционирования юридической формы общественных отношений. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1985. 207 с.
- Пьянов Н.А. Понятие, сущность и назначение права. *Сибирский юридический вестник*. 2000. № 1. С. 15–27.
- Гладкий В.В. Проблемы универсального понимания термина «юридическая ответственность». *Актуальные научные исследования в современном мире*. 2017. Вып. 4 (24). Ч. 9. С. 37–50.
- Яковлев В.Ф. О функциях гражданского права. *Российское право: образование, практика, наука*. 2011. № 6 (77). С. 38–42.
- Білошук Я.А. Визначення функцій оплати шахтарської праці. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 137–142.
- Иванов С.А. Трудовое право переходного периода: проблемы использования зарубежного опыта. *Государство и право*. 1995. № 3. С. 30–39.
- Комаров В.А. Про державні гарантії у трудових відносинах в Україні. *Наукові праці МАУП*. 2012. Вып. 3(38). С. 89–93.
- Щербина В.И. О роли функций трудового права в модернизации законодательства о труде. *Трудовое право*. 2013. № 3 (7). С. 25–29.
- Щербина В.И. Основні функції трудового права в умовах ринкових відносин : моногр. Дніпропетровськ : Акад. митн. служби України, 2005. 266 с.
- Виклюк А.М., Иванчина Ю.В. Приоритет охраны здоровья работника как условие оптимального соотношения социальной и производственной функций трудового права. *Вопросы управления*. 2013. № 1 (22). С. 232–239.
- Бочарникова А.С. Функції соціальних відпусток. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 4. С. 26–29.
- Пилипенко П.Д., Бура В.Я., Козак З.Я., Синчук С.М. Трудове право України : навч. посібник. 2-ге вид., змін. і доп. / За ред. П.Д. Пилипенка. Київ : Істина, 2007. 208 с.
- Сонін О.Є. Вимога про визнання права як спосіб захисту трудових прав працівників. *Форум права*. 2010. № 2. С. 477–481.
- Абрамов А.И. Понятие функций права. *Журнал российского права*. 2006. № 2 (110). С. 71–83.
- Фарбер И.Е. О сущности права: учеб. пособие / отв. ред. Н.Б. Зейдер. Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1959. 76 с.
- Александров Н.Г. Советское трудовое право : учебник для юрид. ин-тов юрид. фак. гос. ун-тов. Москва : Госюриздат, 1959. 407 с.
- Иванов С.А., Лившиц Р.З., Орловский Ю.П. Советское трудовое право: вопросы теории / Отв. ред. С.А. Иванов. Москва : Наука, 1978. 368 с.
- Димидов М.М. Функции российского трудового права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2012. 31 с.
- Плахотіна Н.А. Реалізація функцій трудового права у трудових охоронних відносинах. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 72–79.
- Плахотіна Н.А. Формальна визначеність функцій трудового права як об'єктивна потреба сучасності. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2011. № 21. С. 48–55.
- Щербина В.И. Функції трудового права : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2008. 423 с.
- Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права : моногр. Львів : Видавн. центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 1999. 214 с.
- Теліпко В.Є., Дутова О.Г. Трудове право України: навч. посібник / За заг. ред. В.Є. Теліпко. Київ : Центр учб. літ., 2009. 456 с.
- Плєсқун О.В. Зміст та функції трудового договору. *Європейські перспективи*. 2012. № 4. Ч. 2. С. 158–163.
- Иванов Ю.Ф., Иванова М.В., Кононенко Л.М. Трудове право України : навч. посібник / За ред. Л.М. Кононенка. Київ : ВПЦ АМУ, 2012. 304 с.

Черкунов О. В. Сущность производственной функции трудового права Украины

Анотация. Статья посвящена раскрытию сущности производственной функции трудового права Украины. Рассмотрены и проанализированы различные подходы ученых по указанному вопросу. Замечено, что трудовое право эволюционирует и, соответственно, меняется содержательное наполнение его производственной функции. В итоге указано, что приведенные точки зрения ученых отражают различные стороны исследуемой функции.

Ключевые слова: производственная функция, понятие, сущность, трудовое право.

Cherkunov O. The nature of the production function of employment law in Ukraine

Summary. The article is dedicated to disclosing the essence of the production function of employment law in Ukraine. Various approaches of scientists regarding this matter have been considered and analyzed. It is mentioned that the employment law evolves and, respectively, the substantive content of its production function also modifies. Eventually, it is pointed that the presented scientists' standpoints reflect various dimensions of the examined function.

Key words: production function, notion, essence, employment law.

*Авраменко А. В.,
прокурор відділу прокуратури м. Києва*

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОБІГУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню напрямків удосконалення законодавства у сфері обігу персональних даних працівника. Розглянуті проблемні аспекти правового регулювання відповідних правовідносин, виявлено «прогалини» законодавства в цій сфері. На підставі проведеного аналізу запропоновані шляхи удосконалення галузевого законодавства.

Ключові слова: персональні дані, працівник, обіг та обробка інформації, трудові правовідносини, удосконалення законодавства.

Постановка проблеми. Розроблення пропозицій щодо удосконалення національного законодавства у сфері обігу персональних даних працівника потребує комплексного підходу, оскільки дана проблематика перебуває на межі декількох галузей права – трудового, цивільного, адміністративного та ін. У зв'язку з цим доцільно звернутися до виявлення недоліків не тільки КЗпП України та проекту Трудового кодексу України, але й спеціального законодавчого акта у сфері регулювання правовідносин, пов'язаних із захистом персональних даних, – Закону України «Про захист персональних даних» та інших нормативно-правових актів із тим, щоб визначити шляхи їх удосконалення.

Актуальність теми дослідження підтверджується недостатністю кількості наукових робіт, заснованих на оновленому законодавстві та новітніх концепціях, присвячених тематиці щодо обігу персональних даних працівників та удосконаленню нормативно-правової бази в цій сфері.

У вітчизняній науці трудового права проблемам удосконалення законодавства у сфері обігу персональних даних працівника присвячено недостатньо наукових робіт. Деякі аспекти означеної проблематики зачіпали у своїх працях такі науковці, як: В.М. Брижко, В.С. Венедіктов, А.М. Новицький, Т.І. Обуховська, В.Г. Пилипчук, М.В. Різак, Р.І. Чанишев та ін. Разом із тим у наявних наукових працях питання удосконалення законодавства у сфері обігу персональних даних працівника розглядається фрагментарно, а комплексні дослідження в даній сфері майже відсутні.

Саме тому, **метою статті** є визначення шляхів удосконалення законодавства у сфері обігу персональних даних працівника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потреба в удосконаленні положень національного законодавства у сфері обігу та захисту персональних даних працівника зумовлена тим, що порушення права особи на збереження конфіденційності інформації про себе, дотримання мети, з якою була надана згода на обробку персональних даних, та інші порушення не тільки мають місце та є досить поширеними в сучасному інформаційному суспільстві, але також у більшості випадків ігноруються як правоохоронними органами, так і самими суб'єктами персональних даних, які не використовують активних засобів щодо захисту своїх прав у відповідній сфері.

Першочерговим завданням у сфері удосконалення законодавства щодо захисту персональних даних працівника є чітке визначення поняття «персональні дані» та похідного від нього – «персональні дані працівника», а також розмежування інформації, яка становить конференційні відомості про особу та інші персональні дані, що у свою чергу дозволить встановити більш гнучкий (оптимальний) режим захисту персональних даних працівника залежно від того, до якої інформації віднесено ті чи інші відомості про нього.

Досить слушно до вирішення даної проблеми знайдено підхід у деяких зарубіжних країнах. Наприклад, законодавство про захист персональних даних Швейцарії виокремлює такі поняття, як «персональний профіль» та «чутливі персональні дані».

Персональний профіль становить уся сукупність даних, що дозволяють оцінити основні характеристики особистості фізичної особи. У свою чергу чутливі персональні дані – це дані, що стосуються: 1) релігійних, філософських, політичних або профспілкових поглядів чи діяльності; 2) стану здоров'я, сексуального життя або расової приналежності; 3) досьє соціального забезпечення; 4) кримінального чи адміністративного провадження та покарання [1].

Характерно, що розмежування персональних даних на «чутливі» та «нечутливі», з метою встановлення режиму особливого захисту персональних даних саме першої групи, здійснюється в законодавстві більшості європейських держав [2, с. 100].

У національному законодавстві подібний підхід відсутній. Зокрема, у ст. ст. 24–25 КЗпП України [3] визначаються лише документи: 1) які обов'язково подаються для укладення трудового договору (паспорт або інший документ, що посвідчує особу, трудова книжка); 2) які подаються у визначених законодавством випадках (документи про стан здоров'я та про освіту); 3) які забороняється вимагати під час прийняття на роботу (відомості про партійну і національну приналежність, походження, реєстрацію місця проживання чи перебування та ін. документи). Причому перелік відомостей, які забороняється вимагати під час укладення трудового договору, відкритий та сформульований у досить невизначеній формі, а саме: «документи, подання яких не передбачено законодавством».

Розробники проекту Трудового кодексу України [4] більш ґрунтовно підійшли до вирішення питання про обсяг та зміст персональних даних працівника за рівнем їх «чутливості», визначивши: ті, які подаються в обов'язковому порядку особою для укладення трудового договору (у тому числі додатково для деяких категорій працівників, службовців); ті, які подаються особою самостійно за власною ініціативою додатково, та ті, що за письмовою згодою особи збираються роботодавцем (ст. 51 проекту Трудового кодексу України). При цьому правовий режим обігу персональних даних кожної з наведених груп не уточнюється.

У Законі України «Про захист персональних даних» застосовано єдиний підхід щодо визначення умов до обробки персональних даних. Зокрема, у ч. 3 ст. 6 Закону зазначається, що склад та зміст персональних даних мають бути відповідними, адекватними та ненадмірними стосовно визначеної мети їх обробки.

Національна судова практика в цілому ґрунтується на доктринальному підході ЄСПЛ щодо розуміння «відповідності» та «ненадмірності» обробки персональних даних. Разом із тим для того, щоб означена практика була втілена в інших сферах трудових правовідносин (в яких працівник не виступає державним службовцем або іншою посадовою особою органу державної влади або місцевого самоврядування), у законодавстві України необхідно визначити ті персональні дані, які є «чутливими», та, відповідно, до обробки яких має бути застосовано режим конфіденційності.

Крім того, на думку деяких науковців, серед першочергових напрямів удосконалення законодавства у сфері регулювання обігу та обробки персональних даних, що відповідатиме реаліям розвитку і впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у суспільне життя, необхідно назвати такі: 1) удосконалення понятійного апарату Закону України «Про захист персональних даних» з обов'язковим розподілом процесів обігу та обробки персональних даних; 2) запровадження класифікацій персональних даних і баз таких даних; 3) визначення правових режимів обігу й обробки окремих видів персональних даних у різних базах персональних даних; 4) розробку Закону України «Про обіг та обробку персональних даних» замість існуючого Закону України «Про захист персональних даних» [5, с. 192].

Проте, на нашу думку, погодитись із наведеною пропозицією можна лише частково. Так, недоцільним видається перейменування Закону України «Про захист персональних даних» на «Про обіг та обробку персональних даних», оскільки категорія «захист» у більшій мірі відображає мету правового регулювання даної сфери правовідносин.

В.О. Волосецький вважає, що напрямами вдосконалення правового регулювання відносин, пов'язаних із захистом персональних даних, в Україні з урахуванням передового досвіду та права ЄС мають стати:

- запровадження дієвого механізму захисту права людини на власні персональні дані, що полягає, серед іншого, в чіткому визначенні об'єктів законодавчого захисту та чітких правових норм, які дозволяють комплексно і системно захищати права суб'єктів персональних даних;

- запровадження законодавчого механізму встановлення балансу між правом на свободу інформації та правом на захист персональних даних;

- удосконалення загальних та особливих вимог до обробки персональних даних;

- уточнення переліку прав суб'єктів персональних даних з урахуванням європейського підходу до визначення абсолютного права на виправлення та видалення власних персональних даних – «права бути забутих»;

- уточнення процедур обробки персональних даних (збирання, накопичення, зберігання, зміна, доповнення, поновлення, повідомлення, поширення (розповсюдження, передача), знеособлення, видалення, знищення персональних даних) з урахуванням вимог права ЄС тощо [6, с. 8].

Таким чином, на підставі проведеного вище аналізу можна запропонувати внесення таких змін та доповнень до Закону України «Про захист персональних даних»:

- 1) ст. 2 доповнити положенням про те, що чутливі персональні дані – відомості про фізичну особу конфіденційного характеру, до яких відносяться: прізвище, ім'я, по-батькові, адреса її проживання, адреса реєстрації, інші паспортні дані, ідентифікаційний номер фізичної особи – платника податків, інформація про стан здоров'я, походження, національність, релігійні та політичні переконання;

- 2) ч. 2 ст. 5 доповнити положенням про те, що на «чутливі» персональні дані розповсюджується режим конфіденційності; обробка «чутливих» персональних даних, крім тих, що визначені статтею 7 цього Закону, допускається в разі оформлення трудових правовідносин, реалізації трудових та інших соціально-економічних прав особи за її згодою, а також без її згоди виключно в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини;

- 3) ч. 1 ст. 6 доповнити положенням про те, що в разі, якщо персональні дані обробляються з метою вступу в трудові правовідносини (укладення трудового договору та подальшого використання найманої праці), то подання особою документів, визначених трудовим законодавством для укладення трудового договору, означає надання такою особою згоди на обробку її персональних даних виключно із вказаною метою.

Наступним недоліком законодавства у сфері регулювання захисту персональних даних працівника є нечіткість визначення вимог до їх обробки. Зокрема, як зазначається в Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2016 р., доволі поширеним є явище безпідставного, а в деяких випадках – надмірного надання інформації на запити, що призводить до порушення прав суб'єктів персональних даних. Найчастіше це стосується надання інформації про особу на запити правоохоронних органів, адвокатів, які не відповідають вимогам статті 16 Закону України «Про захист персональних даних», зокрема, не містять посилань на правові підстави отримання необхідної інформації, не зазначається мета її отримання. Також, зазначається, що поширеним є явище, коли роботодавці, ігноруючи положення статті 16 Закону про те, що доступ до персональних даних третій особі не надається, якщо зазначена особа відмовляється взяти на себе зобов'язання щодо забезпечення виконання вимог цього Закону або неспроможна їх забезпечити, продовжують отримувати у працівників згоду на обробку їх персональних даних з метою ведення кадрового діловодства, забезпечення реалізації трудових відносин [7, с. 69–70].

Таким чином, відсутність правового та організаційного механізмів у сфері захисту персональних даних працівника призводить до чисельних порушень прав останнього, про що свідчить Звіт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, складений за результатами проведених протягом звітного року перевірок.

Т.І. Обуховська сформулювала декілька груп основних правопорушень володільців та розпорядників баз персональних даних за такими критеріями: вчинення дій без згоди суб'єкта персональних даних; нечітке формулювання мети обробки персональних даних та формування складу чи змісту персональних даних у базі персональних даних; недотриман-

ня вимог щодо забезпечення законності обробки персональних даних, точності та достовірності персональних даних у базах персональних даних; ненадання або несвоєчасне надання суб'єкту персональних даних доступу до його персональних даних, не створення умов для захисту персональних даних; порушення вимог під час державної реєстрації баз персональних даних, під час обробки, поширення (розповсюдження, реалізації, передачі) відомостей про фізичну особу [8, с. 15].

Деякі науковці з метою зменшення оптимізації навантаження на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини пропонують надати повноваження у сфері реєстрації баз персональних даних і ведення Єдиного державного реєстру суб'єктам господарювання юридичних осіб або фізичним особам-підприємцям (самозайнятим особам), котрі в процесі своєї діяльності отримали свідоцтво на право здійснення діяльності у сфері реєстрації баз персональних даних і здійснювали ведення Єдиного державного реєстру баз персональних даних. За таких обставин, як вважають учені, внесення цих змін до Закону дасть можливість належної охорони баз персональних даних, визначення розпорядників і творців баз персональних даних, що надалі надасть повну й детальну інформацію про суб'єктів використання цієї інформації, дасть можливість здійснити відповідну перевірку та притягнути винних осіб за порушення Закону України «Про захист персональних даних» [9, с. 180].

Необхідно погодитись із наведеною пропозицією, оскільки в основі позасудового механізму захисту персональних даних особи, в тому числі працівника, є проведення планових та позапланових перевірок Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, а також реалізація ним інших повноважень у цій сфері. У зв'язку з цим виникає необхідність у створенні додаткових механізмів, у тому числі організаційних, які б дозволили більш ефективно здійснювати реалізацію державою своїх функцій щодо захисту персональних даних.

Досліджуючи питання удосконалення законодавства у сфері обробки та захисту персональних даних працівника, необхідно виходити з оптимального співвідношення інтересів працівника, його права на приватність та господарсько-економічних інтересів роботодавця. З цією метою необхідно чітко визначити персональні дані працівника, які можуть оброблятися без попередньої згоди суб'єкта персональних даних, однак лише з визначеною метою. До таких даних можуть бути віднесені відомості про освіту та рівень кваліфікації працівника, досвід роботи за певною спеціальністю, характеристика з попередніх місць роботи. При цьому можливо запровадити так званий принцип «мовчазної згоди», який означає, що якщо особа самостійно подає документи, які містять наведену вище інформацію, то вона тим самим виражає свою згоду на їх обробку з метою працевлаштування та подальшого виконання трудової функції.

Такий підхід дозволить убезпечити роботодавця від некваліфікованих кадрів, недостовірної інформації про досвід роботи працівника і, як наслідок, допущення до роботи особи, яка не відповідає вимогам та потребам конкретного роботодавця. При цьому важливо забезпечити зворотній захист прав працівника від несанкціонованого використання даної інформації іншими особами.

Висновки. З метою забезпечення оптимального співвідношення інтересів працівників та роботодавців у сфері обігу персональних даних працівника необхідно внести такі зміни та доповнення:

1) до Кодексу Законів про працю України:

ст. 24 доповнити положенням про те, що збір та обробка персональних даних особи з метою укладення трудового договору здійснюється з дотриманням вимог Закону України «Про захист персональних даних». Якщо роботодавець доручає обробку персональних даних третім особам (розпорядникам), то в договорі про таку обробку обов'язково мають бути визначені умови та мета обробки персональних даних. Якщо роботодавець використовує інформацію про особу, зібрану третіми особами, то він має право без отримання дозволу від суб'єкта персональних даних здійснювати їх обробку з метою проведення кадрового добору на умовах, визначених у договорі з третьою особою. Роботодавцю забороняється обробка персональних даних працівника з іншою метою, ніж забезпечення кадрового добору та здійснення працівником трудової функції;

ст. 25 доповнити положенням про те, що працівник (особа, яка має намір працевлаштуватися) може самостійно подати додаткову інформацію про себе; подання такої інформації вважається наданням згоди на її обробку з метою укладення трудового договору;

ст. 47 доповнити положенням про те, що після розірвання трудового договору працівник має право заявити про знищення (видалення) своїх персональних даних, крім тих, що передбачені законодавством для більш тривалого зберігання;

2) до Закону України «Про захист персональних даних»:

ст. 6 доповнити положенням про те, що мета обробки персональних даних має бути чітко сформульована в письмовій згоді на таку обробку суб'єкта персональних даних;

п. 2 ч. 1 ст. 7 викласти в такій редакції: «необхідна для здійснення прав та виконання обов'язків володільця у сфері трудових правовідносин та виключно з метою здійснення кадрового добору, забезпечення виконання працівником трудової функції та забезпечення захисту соціально-економічних прав працівника».

Крім того, слід внести такі зміни та доповнення до проекту Трудового кодексу України:

– у ст. 21 закріпити (Основні права працівника) права на вільний доступ до своїх персональних даних за відповідним запитом; права на знищення конфіденційних даних про себе після звільнення;

– узгодити положення ст. 28 проекту (Медичний огляд осіб під час прийняття на роботу) зі ст. 7 Закону України «Про захист персональних даних» у частині, що стосується заборони обробки даних щодо стану здоров'я особи, зазначивши, що особа має право на збереження конфіденційності про стан здоров'я, а в довідці про проходження медичного огляду має бути зазначено, чи може особа виконувати певну трудову функцію, однак без указівки на діагноз.

Література:

1. Про захист даних : Федеральний закон Швейцарії від 19 червня 1992 р. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1139410737>
2. Обуховська Т.І. Класифікація персональних даних та режиму доступу до них. *Вісник Національної академії державного управління*. 2013. № 1. С. 97–104.

3. Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
4. Трудовий кодекс України : проект закону від 27.12.2014 р. реєстр. № 1658. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221
5. Різак М.В. Створення реального правового механізму захисту персональних даних як необхідний елемент гарантування недоторканності приватного життя людини в умовах становлення інформаційного суспільства в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Вип. 35. Ч. II. Т. 2. С. 190–193.
6. Волосецький В.О. Іноземний досвід правового регулювання захисту персональних даних. *International Scientific Journal*. 2014. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/14815322304340.pdf>
7. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2016 р. *Права людини*. 2017. URL: www.ombudsman.gov.ua/fil
8. Обуховська Т.І. Державні механізми забезпечення захисту персональних даних в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління». Київ, 2016. 23 с.
9. Новицький А., Дяковський О. Правове регулювання інформаційних баз даних, що містять персональні дані. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 177–181.

Авраменко А. В. Совершенствование законодательства в сфере обращения персональных данных работника

Аннотация. Статья посвящена исследованию направлений совершенствования законодательства в сфере обращения персональных данных работника. Рассмотрены проблемные аспекты правового регулирования соответствующих правоотношений, выявлены «пробелы» законодательства в этой сфере. На основании проведенного анализа предложены пути совершенствования отраслевого законодательства.

Ключевые слова: персональные данные, работник, оборот и обработка информации, трудовые правоотношения, усовершенствование закона.

Avramenko A. Improving legislation in the field of personal data of workers

Summary. The article is devoted to research of directions of improvement of the legislation in the field of circulation of personal data of the employee. The problematic aspects of the legal regulation of the relevant legal relations are considered, the "gaps" of the legislation in this area were revealed. Based on the analysis, ways of improving the sectoral legislation are proposed.

Key words: personal data, worker, circulation and processing of information, labor relations, improvement of legislation.

*Шоха Т. П.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри екологічного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СТРАХУВАННЯ

Анотація. Статтю присвячено загальному аналізу зарубіжного досвіду правового регулювання екологічного страхування. Досліджено ключові етапи розвитку цього виду страхування у США, Великій Британії, Німеччині. Проаналізовано основні правові засади страхування екологічних ризиків у країнах пострадянського простору. Основна увага приділена тим положенням зарубіжного законодавства про екологічне страхування, які не враховані нині в законодавстві України.

Ключові слова: правове регулювання екологічного страхування, зарубіжний досвід правового регулювання екологічного страхування, страхування відповідальності за забруднення довкілля.

Постановка проблеми. Загальний аналіз правового регулювання екологічного страхування в Україні свідчить про те, що законодавство в цій частині потребує доопрацювання. Такий стан справ значною мірою зумовлений відсутністю достатнього досвіду правового регулювання страхування екологічних ризиків як у нашій державі, так і за кордоном. Однак з урахуванням того, що окремі зарубіжні країни вже мають певний досвід як правового регулювання екологічного страхування, так і практики його застосування, цей досвід може бути корисним у процесі вдосконалення вітчизняного законодавства.

Мета статті. З огляду на вищезазначене метою цієї статті є загальний аналіз зарубіжного досвіду правового регулювання екологічного страхування.

Окремі питання правового регулювання екологічного страхування в зарубіжних країнах були предметом наукових досліджень І.Л. Абалкіної, Л. Ключенко, А.Б. Чопорняка, А.В. Бєсяцко, М.Д. Сєгалья, Н. Локкета, С. Кліффорда, Р. Хоггарта та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. У більшості країн світу екологічне страхування здійснюється в межах страхування відповідальності за шкоду, заподіяну забрудненням навколишнього природного середовища третім особам.

Вперше такий вид страхування виник у 60-х рр. ХХ ст. у Сполучених Штатах Америки, де до 1980-х рр. він здійснювався в межах полісів страхування загальної відповідальності або на підставі спеціальних полісів страхування екологічної відповідальності.

З часом ситуація змінилась. Прийняття у 1980 р. Федерального закону «Про екологічну шкоду, компенсації та відповідальність» (Comprehensive Environmental Response And Liability Act – «CERCLA»), відомого під назвою «Суперфонд», та у 1985 р. Закону «Про вдосконалення та відновлення повноважень Суперфонду» (Superfund Amendment and Reauthorization Act – «SARA») [1] призвело до суттєвих змін на страховому ринку.

Основними положеннями цих законів, що вплинули на розвиток екологічного страхування в США, є: по-перше, визначення джерел фінансування відновлювальних робіт, пов'язаних із забрудненням навколишнього природного середовища; по-друге, встановлення особливих вимог у частині відповідальності за забруднення довкілля.

Як джерела фінансування природоохоронних заходів було передбачено утворення двох фондів: перший створювався на федеральному рівні за рахунок платежів нафтохімічних компаній та коштів федерального бюджету, другий – коштом внесків суб'єктів, які здійснюють операції у сфері поводження з відходами. Перелік територій, що підлягають відновленню, було передбачено у Списку національних пріоритетів, підготовленому Агентством «ЕРА».

Стосовно відповідальності за забруднення довкілля цими актами було передбачено, що будь-яке підприємство, яке здійснює розміщення небезпечних речовин у навколишньому природному середовищі, незалежно від наявності або відсутності вини, зобов'язане взяти на себе витрати з нейтралізації наслідків розміщення таких речовин, понесені Федеральним Урядом. Прецедентом цьому став цивільний позов United States v. Northeastern Pharmaceutical & Chemical Co., який було задоволено на підставі Закону «CERCLA» [2, с. 159].

З одного боку, такі зміни у законодавстві безперечно були спрямовані на гарантоване відновлення якісного стану забрудненого довкілля, з іншого – у такий спосіб складалась ситуація, коли за умови наявності у підприємства полісів страхування відповідальності, до яких включались екологічні ризики, відповідні витрати змушені були взяти на себе страхові компанії. В цій ситуації, зокрема, позиція страховиків була ускладнена тим, що відповідальність за забруднення навколишнього природного середовища, передбачена Законом «CERCLA», була не лише суворою (strict or no fault), але й мала зворотню силу у часі (retroactive). Така відповідальність встановлювалась як за фактичне, так і за потенційне забруднення довкілля. Крім того, обов'язок компенсувати завдану шкоду було передбачено незалежно від виконання забруднювачем превентивних заходів щодо запобігання забрудненню» [3, с. 9].

Такі радикальні вимоги до відповідальності за забруднення навколишнього природного середовища, поряд із непередбачуваними наслідками страхових випадків та величезними розмірами страхових виплат, загалом негативно вплинули на страховий ринок США, продемонструвавши недосконалість наявної системи екологічного страхування. Страхові компанії виключили екологічні ризики з усіх видів договорів добровільного страхування. І, як наслідок, у середині 80-х рр. ринок страхування екологічних ризиків у США виявився практично паралізованим» [4, с. 16–21].

Аналогічний шлях екологічне страхування пройшло і у Великій Британії, де зміни в системі страхування екологічних ризиків безпосередньо пов'язувались із прийняттям законів про посилення відповідальності за забруднення довкілля.

Протягом багатьох років страхування екологічних ризиків здійснювалося страховиками Великої Британії в поєднанні з іншими ризиками на підставі полісів страхування загальної відповідальності. При цьому тривалий час проблемам екологічної відповідальності у цій країні не було приділено достатньої уваги. Загальні страхові поліси містили положення: «Цей поліс поширюється на відповідальність за забруднення, в тому числі збитки, заподіяні внаслідок раптових інцидентів, які відбулись у визначений час, у визначеному місці, в період страхування, або взагалі виключали екологічні ризики» [4, с. 77].

Однак із часом норми про відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок забруднення навколишнього природного середовища, та страхування окремих екологічних ризиків були передбачені: Законом про забруднення нафтою (1971 р.), в якому йшлося про обов'язкове страхування перевізників, які здійснюють перевезення понад 2000 тонн нафти» [4; 77]; Законом про охорону навколишнього середовища (Environmental Protection Act [6] 1990 р.) та Законом про водні ресурси (Water Resources Act [7] 1991 р.), де було зазначено, що особа, відповідальна за заподіяння шкоди навколишньому середовищу, мала відшкодувати місцевій владі витрати на проведення очисних робіт, Законом про воду (Water Act [8] 1989 р.) та іншими законодавчими актами Великої Британії.

Наслідками цих змін у законодавстві Великої Британії так само, як і в США, стало збільшення кількості судових позовів у справах про охорону довкілля від забруднення і це, своєю чергою, призвело до того, що страховики Великої Британії так само, як і в США, почали значно обмежувати коло страхових екологічних ризиків [4, с. 12].

У зв'язку з цим нині у США та Великій Британії страховий захист на випадок шкоди, заподіяної внаслідок *поступового*, *раптового* або *випадкового* забруднення, здійснюється переважно на підставі *спеціальних полісів страхування відповідальності за забруднення навколишнього природного середовища*. Перелік ризиків, що підлягають страхуванню, визначається у кожному конкретному випадку [9, с. 16]. Характерними для таких полісів є порівняно підвищені страхові внески та обмежений розмір страхового покриття [4, с. 12].

У країнах Європи було враховано негативний досвід Сполучених Штатів Америки та Великої Британії. На початку 1990-х рр. зміни у законодавстві щодо посилення вимог відповідальності за забруднення довкілля призвели до зростання попиту на такий вид послуг, як страхування екологічних ризиків. І на страховому ринку європейських країн з'явилися спеціальні поліси страхування екологічної відповідальності.

Найважливішою перевагою і передумовою ефективного розвитку екологічного страхування в цих країнах стало те, що умови таких полісів передбачали особливості окремих галузей діяльності страховальників і коректувалися відповідно до потенційних екологічних проблем з урахуванням необхідності ретельної оцінки страхового екологічного ризику.

Особливу увагу необхідно звернути на досвід Німеччини [10, с. 48]. Єдина система *страхування відповідальності за шкоду, заподіяну забрудненням довкілля*, у Німеччині була сформована з прийняттям Закону «Про кримінальну відпові-

дальність за заподіяння шкоди навколишньому середовищу», який набув чинності 1 січня 1991 р. Цей Закон був розроблений Німецьким Союзом Страховиків відповідальності від нещасного випадку і автострахування (HUK-Verband) і пропонував абсолютно нову модель страхування на випадок забруднення навколишнього середовища (HUK-модель).

Зокрема, цим Законом передбачено, що страхування відповідальності за забруднення навколишнього природного середовища здійснюється в межах природоохоронного законодавства для визначеного за галузевою класифікацією кола потенційних об'єктів. Перелік потенційно небезпечних установок наводиться у додатку до Закону [10, с. 16]. Поряд із цим у Законі «Про кримінальну відповідальність за заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу» передбачено обов'язкове екологічне страхування підприємств небезпечних галузей [11, с. 180].

Крім того, у п.п. 62, 63 цього Закону зазначено, що страхування витрат, пов'язаних із ліквідацією наслідків забруднення навколишнього природного середовища, здійснюється у повному обсязі. Такі витрати покриваються страхуванням за умови, що страхувальник заздалегідь погодив із страховиком усі свої дії щодо ліквідації збитку. Відповідальними за проведення таких заходів є власники об'єктів. Якщо вони відмовляються здійснити такі заходи, ліквідацію наслідків забруднення довкілля може взяти на себе місцева влада з подальшим стягненням понесених витрат у порядку регресу [4, с. 44].

Незважаючи на загалом позитивні результати функціонування такої системи екологічного страхування у Німеччині, одним із наслідків запровадження обов'язкового екологічного страхування стало те, що деякі підприємства з метою уникнення нових еколого-правових вимог дещо змінили свою діяльність, припинивши її або обмеживши. Це призвело до часткового припинення росту промисловості.

Звичайно, досвід окремих країн не може бути предметом копіювання, перш за все, з причини різних державно-правових систем, історичних та економічних особливостей. Крім того, цей досвід не завжди є позитивним. Однак найважливішим висновком, якого можна дійти на підставі викладеного, є необхідність виокремити страхування екологічних ризиків у самостійний вид страхування. Це зумовлюється, передусім, такими особливостями екологічного страхування, як складність ідентифікації страхових ризиків та страхових випадків, а також складність точного вирахування та порівняно великі розміри збитків, заподіяних унаслідок забруднення навколишнього природного середовища.

Крім цього, як зазначають зарубіжні дослідники, для того щоб страхування на випадок заподіяння шкоди довкіллю стало реальним та ефективним захистом для страховальників, воно має здійснюватися із урахуванням усіх обставин забруднення та поширюватися на витрати, необхідні для відновлення природного середовища [4, с. 13]. Іншим важливим висновком є те, що екологічне страхування не може здійснюватися поза зв'язками з іншими економічними, правовими та соціальними факторами. Важливою передумовою ефективного розвитку екологічного страхування є збалансованість екологічних та економічних інтересів суспільства.

Не менш важливим у процесі вдосконалення законодавства України про екологічне страхування є врахування основних тенденцій розвитку правового регулювання екологічного

страхування у державах так званого пострадянського простору. З огляду на спільне історичне минуле, вітчизняне законодавство та законодавство цих країн має багато спільних рис. Свого часу система законодавства СРСР заклала єдину систему принципів правової охорони природи. Зміни, які вносилися до законодавства окремих союзних республік, як правило, збігалися у часі. Нормативно-правові акти були подібними.

Нині вітчизняне законодавство та законодавство інших країн пострадянського простору так само мають багато спільного, але є й відмінні риси.

Наприкінці 1991 р. Радянський Союз припинив своє існування. Натомість виникли окремі незалежні держави, а також міждержавне об'єднання – Співдружність Незалежних Держав (СНД). Надбанням СНД стало модельне законодавство країн Співдружності. У зв'язку з цим нині правові засади екологічного страхування у пострадянських країнах визначені в модельному законодавстві СНД та на рівні національного законодавства окремих держав.

У сфері екологічного страхування до таких актів можна зарахувати Модельний закон «Про екологічне страхування» [12] від 15 листопада 2003 р., Модельний екологічний кодекс для держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав (загальна частина) [13] від 16 листопада 2006 р., Модельний закон «Про екологічну відповідальність щодо запобігання та ліквідації шкоди навколишньому середовищу» [14] від 3 грудня 2009 р.

Модельний закон «Про екологічне страхування» присвячений регулюванню переважно обов'язкового екологічного страхування. Екологічне страхування визначене в ньому як страхування цивільної відповідальності суб'єктів, діяльність яких є джерелом підвищеної екологічної небезпеки, за шкоду третім особам, заподіяну в результаті впливу навколишнього природного середовища на населення, природні об'єкти і території через аварії на таких об'єктах.

Аналізуючи цей Закон, можна дійти висновку, що в процесі вдосконалення вітчизняного законодавства можуть бути взяті до уваги такі основні його положення:

1) страхувальниками є суб'єкти, діяльність яких є джерелом підвищеної екологічної небезпеки, зазначені у «Списку технологій і виробництв, функціонування яких призводить до забруднення навколишнього природного середовища і відповідальність яких повинна бути застрахована» (у подальшому таке саме коло страхувальників було передбачено і в Модельному екологічному кодексі);

2) в окремих випадках, а саме у разі страхування від надзвичайних ситуацій, що призводять до забруднення навколишнього природного середовища, страхувальниками можуть бути центральні і місцеві органи виконавчої влади;

3) з метою встановлення ступеня потенційної техногенної та екологічної безпеки здійснюється передстраховий аудит як незалежна оцінка стану технологічного і природоохоронного обладнання страхувальника, за результатами страхового аудиту визначається розмір страхової суми;

4) розмір страхових внесків у випадках безаварійної роботи підлягає пропорційному зменшенню. Зокрема, у випадку безаварійної роботи протягом більш як чотирьох років знижка становить 30% від ставки страхового внеску;

5) для відшкодування шкоди, заподіяної невстановленими особами або незастрахованими підприємствами, коштом відрахувань страховиків у розмірі 5% від обсягу страхових вне-

сків за договорами екострахування, інших відрахувань та добровільних внесків створюється Гарантійний державний фонд екологічного страхування. Засновниками такого Фонду є спеціально уповноважені державні органи у сфері охорони навколишнього середовища, страховики та інші особи;

б) здійснивши компенсаційні виплати, такий Фонд отримує право регресу до заподіювача такої шкоди. Таким чином, діяльність Гарантійного Фонду деякою мірою подібна до діяльності Суперфонду США.

Водночас окремі положення про екологічне страхування містить і Модельний екологічний кодекс від 16 листопада 2006 р. Зокрема, відповідно до Модельного екологічного кодексу: 1) обов'язкове страхування цивільної відповідальності підприємств, установ, організацій, які є джерелами підвищеної екологічної небезпеки незалежно від форм власності зараховано до основних принципів екологічного законодавства; 2) ведення державного реєстру об'єктів господарської та іншої діяльності, що підлягають обов'язковому екологічному страхуванню, зараховано до повноважень органів виконавчої влади.

Наступним модельним законом, який визначив правові засади екологічного страхування, став прийнятий на 33-му пленарному засіданні МПА держав-учасниць СНД 3 грудня 2009 р. Закон «Про екологічну відповідальність за запобігання та ліквідацію шкоди, заподіяної навколишньому середовищу». У ст. 12 цього Закону окремо передбачено, що страховики, які здійснюють діяльність у сфері екологічного страхування, застосовують коефіцієнти щодо зниження або підвищення страхових внесків залежно від рівня небезпеки підприємства та наявності або відсутності страхових випадків протягом дії попередніх договорів страхування; під час визначення величини страхової суми застосовують диференційований підхід до страхувальника залежно від здійснення ним превентивних заходів щодо зниження рівня страхового екологічного ризику. Крім того, у ст. 14 Закону як основні принципи екологічного страхування визначено: забезпечення цільового використання страхових виплат для ліквідації негативних наслідків впливу господарської та іншої діяльності на довкілля; забезпечення єдиних методологічних і методичних підходів до проведення операцій обов'язкового страхування відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю.

Висновки. На основі узагальненого аналізу зарубіжного досвіду правового регулювання екологічного страхування можемо дійти таких висновків.

Правове регулювання екологічного страхування у більшості країн світу є похідним від вимог законодавства про відповідальність за екологічну шкоду. Відшкодування такої шкоди, крім прямого збитку, передбачає компенсацію витрат, пов'язаних із відновленням якості природних об'єктів. Отже, і обсяг страхового відшкодування в екологічному страхуванні, включаючи такі витрати, є вищим порівняно з іншими видами страхування відповідальності. З одного боку, компенсація таких додаткових витрат сприяє реалізації принципу повного відшкодування екологічної шкоди, з іншого – може негативно вплинути на фінансову стабільність страхової діяльності. Ефективним способом узгодити дотримання принципу повного відшкодування екологічної шкоди із забезпеченням фінансової стабільності страховиків є науково обґрунтований підхід до визначення таких параметрів екологічного страхування, як страховий внесок, страховий тариф та страхова сума.

Саме такий варіант щодо обсягу витрат, що підлягають компенсації коштом страхових фондів, бажано було б передбачити і в законодавстві України, яке нині обмежує розмір страхового відшкодування лише розміром прямого збитку. Крім того, як напрями вдосконалення законодавства України доцільно: 1) закріпити пропорційне зменшення або збільшення розміру страхового внеску відповідно до динаміки страхового екологічного ризику; 2) передбачити у складі механізму екологічного страхування створення Гарантійного фонду фінансування заходів зниження страхового екологічного ризику та відшкодування шкоди, завданої невідомими особами; 3) закріпити принцип цільового використання коштів страхового відшкодування задля відновлення природних об'єктів.

Література:

- Summary of the Comprehensive Environmental Response, Compensation, and Liability Act (Superfund). URL: <https://www.epa.gov/laws-regulations/summary-comprehensive-environmental-response-compensation-and-liability-act> (дата звернення: 14.04.2019).
- Правовые основы и модели страхования ответственности за загрязнение окружающей природной среды. Сборник материалов по теме: Экологическое страхование (обзор специализированной периодической печати по Украине и странам СНГ за 1993–1998 годы. Киев : Центр подготовки и переподготовки кадров и информационно-аналитического обеспечения страховой деятельности, 1999. 302 с.
- Абалкина И.Л. Страхование экологических рисков (из практики США). Москва : ИНФРА – М, 1998. 88 с.
- Lockett N. Environmental Liability Insurance. London : Cameron May Ltd. 1996. 208 p.
- Hogarth R. United Kindom. Pollution Law and Insurance. A Comparison of the Legal Regimes of European States and the USA / General Editor Anthony Fitzsimmons. Solicitors, London. 1997. 165 p.
- Environmental Protection Act 1990. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/43/contents> (дата звернення: 14.04.2019).
- Water Resources Act 1991. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1991/57/contents> (дата звернення: 14.04.2019).
- Water Act 1989. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/15/contents> (дата звернення: 14.04.2019).
- Environmental Law Guide. An Industry Report. Prepared by Chance Clifford. Published by Lloyds of London Press Ltd. Colchester, U.K. 1991. 106 p.
- Деньга В.С., Котельникова Н.Ю., Полуторный А.В. Экологическое страхование в топливно-энергетическом комплексе. Москва : Газоил пресс, 1998. 103 с.
- Чопорняк А.Б., Бесяцкий А.В., Сегаль М.Д. Правовые проблемы экологического страхования. *Экологическое право и рынок* : сборник статей. Москва, 1994. 295 с.
- Об экологическом страховании (новая редакция) : Модельный Закон, принятый на двадцать втором пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ (Постановление от 15.11.2003). URL: <http://docs.cntd.ru/document/901898832> (дата звернення: 14.04.2019).
- Модельный экологичный кодекс для держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав (загальна частина), прийнятий на двадцять сьомому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД (Постанова № 27-8 від 16.11.2006 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/997_g03 (дата звернення: 14.04.2019).
- Про екологічну відповідальність щодо запобігання та ліквідації шкоди навколишньому середовищу : Модельний Закон, прийнятий на тридцять третьому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД (Постанова № 33-10 від 03.12.2009 р.). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_m89 (дата звернення: 14.04.2019).

Шоха Т. П. Зарубежный опыт правового регулирования экологического страхования

Аннотация. Статья посвящена общему анализу зарубежного опыта правового регулирования экологического страхования. Исследованы ключевые этапы развития этого вида страхования в США, Великобритании, Германии. Проанализированы правовые основы страхования экологических рисков в странах постсоветского пространства. Основное внимание уделяется исследованию тех положений зарубежного законодательства, которые не учтены сегодня в законодательстве Украины.

Ключевые слова: правовое регулирование экологического страхования, зарубежный опыт правового регулирования экологического страхования, страхование ответственности за загрязнение окружающей среды.

Shokha T. Foreign experience of environmental insurance legal regulation

Summary. The article dwells upon a general analysis of foreign experience in the legal regulation of environmental insurance. The key stages of this type of insurance development in the USA, UK and Germany have been examined. The article briefly reviews the basic legal framework for environmental risk insurance in the post-Soviet countries. The emphasis is upon the provisions of foreign environmental insurance legislation, which are not taken into account in the legislation of Ukraine yet.

Key words: legal regulation of environmental insurance, foreign experience of environmental insurance legal regulation, environmental liability insurance.

*Кирбят'єв О. О.,
кандидат юридичних наук, докторант
Національної академії внутрішніх справ*

ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Анотація. У статті автором визначено об'єкт злочинів, що посягають на професійну діяльність працівників правоохоронних органів, – гарантований і нормативно визначений порядок функціонування органів державної влади, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. Доведено, що як додатковий обов'язковий об'єкт цих злочинів виступають суспільні відносини у сфері забезпечення особистої й тілесної недоторканності працівника правоохоронного органу та (або) його близьких родичів і (або) відносини у сфері забезпечення недоторканності власності зазначених осіб.

Ключові слова: право, обов'язки, відповідальність, злочин, покарання, повага, працівники правоохоронних органів, професійна діяльність.

Постановка проблеми. Конституція України в ст. 17 проголосила, що захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Забезпечення державної безпеки й захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація й порядок діяльності яких визначаються законом.

Таке положення Основного Закону свідчить про те, що забезпечення належного функціонування суспільства є першочерговим завданням самих її членів, які мають не тільки права, а й певні обов'язки. Єдина згадка про правоохоронні органи в Конституції України свідчить про їхню роль у забезпеченні державної безпеки. Разом із тим неможливо громадянам України надреалізувати свої права, забуваючи про обов'язки, це призвело до кризи поваги до влади, а в разі працівників правоохоронних органів – неможливості належного виконання ними своїх професійних обов'язків.

Метою статті є визначення об'єкта злочинів, що посягають на професійну діяльність працівників правоохоронних органів, як основи для подальшого дослідження теоретичних і прикладних засад такої проблеми.

Методологічним підґрунтям для досягнення проголошеної мети є наукові праці українських учених: П.П. Андрушка, М.І. Бажанова, О.М. Бандурки, Ю.В. Бауліна, В.С. Батигарєєвої, І.Г. Богатирьова, В.М. Бурдіна, С.Б. Гавриша, В.О. Глушкова, В.К. Гришука, Н.О. Гуторової, Л.М. Демидової, С.Ф. Денисова, Т.А. Денисової, О.М. Джужі, О.О. Дудорова, О.О. Житного, В.П. Ємельянова, В.М. Карчевського, О.В. Козаченка, М.Й. Коржанського, В.В. Кузнецова, В.М. Куца, О.М. Литвака, О.М. Литвинова, С.Я. Лихової, В.К. Матвійчука, П.С. Магишевського, М.І. Мельника, В.А. Мисливого, А.А. Музики, В.О. Навроцького, Ю.В. Нікітіна, А.М. Орлеана, В.І. Осадчого, Є.О. Письменського, А.В. Савченка, В.В. Сташица, Є.Л. Стрельцова, В.М. Трубникова, В.О. Тулякова, В.І. Тю-

тюгіна, Є.В. Фесенка, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка, П.В. Хряпінського, Г.В. Чеботарьової, В.В. Шаблістого, В.І. Шакуна, С.С. Яценка й багатьох інших. Разом із тим із кінця 2013 року країна живе в інших соціально-економічних і політичних умовах: сьогодні існує глобальна криза довіри до представників влади. На передовому краї цієї недовіри стоять правоохоронні органи, представники яких найчастіше стають потерпілими від різних злочинів під час виконання або у зв'язку з виконанням службових обов'язків, тобто їхня професійна діяльність дуже часто є об'єктом злочину, а самі правоохоронці – потерпілими від злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розгляд теоретичних питань про об'єкт злочину має вагоме значення для перспектив подальшого дослідження проблем, пов'язаних зі встановленням складу злочину як підстави кримінальної відповідальності особи та приведення науки кримінального права у відповідність до сучасних методів урегулювання суспільних відносин. Об'єкт злочину є одним із найголовніших елементів та обов'язковим елементом складу злочину, а тому його правильне визначення має вирішальне значення для практичного застосування норм кримінального права [1, с. 74–75].

Одразу зазначимо, що ми не будемо вступати в дискусію з приводу того, що визнавати об'єктом злочину, тому що є прихильниками найпоширенішої наукової концепції, яка як об'єкт злочину передбачає охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, яким злочином заподіюється шкода або створюється можливість її заподіяння. Аксиоматичним є той факт, що об'єктом злочину є те, на що посягає злочинець, заподіюючи йому певної шкоди або створює загрозу її заподіяння.

Ми повністю підтримуємо точку зору В.Я. Тація, який вважає, що законодавець у ст. 1 Кримінального кодексу (далі – КК) України вказує на такі найвищі цінності, як права і свободи людини та громадянина, що аж ніяк не свідчить про те, що вони охороняються кримінальним правом поза межами суспільних відносин, адже відомо, що цінність життя і здоров'я людини, власності тощо забезпечується лише їх існуванням у суспільстві; поза межами нього будь-яке регулювання й охорона взагалі втрачають свій сенс. А тому юридична конструкція ст. 1 КК України є лише своєрідним законодавчим прийомом, який дає змогу підкреслити важливість охорони суспільних відносин, що забезпечують указані соціальні цінності. До того ж соціальні цінності є узагальненим поняттям, що охоплює різноманітні предмети суспільних відносин (блага, інтереси, суб'єктивні права тощо), які їх забезпечують. Це є доказом того, що теорія соціальних цінностей звужує поняття об'єкта злочину до такого елемента суспільних відносин, як їх предмет. Не можна не вказати й на те, що за такого підходу не зовсім ураховуються історичні традиції, специфіка кримінально-правової галузі та її окремих інститутів [2, с. 129].

Також домінуючою в науці кримінального права є позиція, згідно з якою родовим об'єктом злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена розділом XV Особливої частини КК України, є суспільні відносини, що забезпечують авторитет і нормальну діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування й об'єднань громадян, а також захист професійної діяльності журналістів. Безпосереднім об'єктом, наприклад, ст. 345 КК України є суспільні відносини, що забезпечують авторитет і нормальну діяльність усієї системи правоохоронних органів. Як обґрунтування вказаного положення зазначають те, що під час учинення посягання на окремого працівника правоохоронного органу або його близького родича винна особа зазіхає не на окрему людину (працівника), а на чинну систему органів, що покликані забезпечувати правопорядок у державі [3, с. 5].

У цьому контексті важливим є твердження В.І. Осадчого з приводу того, що, вчиняючи злочин, передбачений розділом XV Особливої частини КК України, суб'єкт насамперед намагається вплинути на виконання службових чи громадських обов'язків певними особами або порушити інший установлений у державі порядок функціонування державних органів чи громадських організацій. Так завжди порушуються чи ставляться під загрозу порушення відносини управління – нормативно-визначений порядок функціонування органів влади, підприємств, установ, організацій, громадської діяльності громадян як видів управлінської діяльності [4, с. 286].

Також нами раніше визначено поняття й ознаки кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів як основи для подальшого дослідження теоретичних і прикладних засад такої проблеми – система норм кримінального закону, спрямованих на гарантування нормативно визначеного порядку функціонування органів державної влади, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції, як передумови захисту прав, свобод та інтересів людини та громадянина [5, с. 115].

На цій підставі стверджуємо, що **об'єктом злочинів, що посягають на професійну діяльність працівників правоохоронних органів**, є гарантований і нормативно визначений порядок функціонування органів державної влади, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Як додатковий обов'язковий об'єкт цих злочинів розглядають суспільні відносини у сфері забезпечення особистої недоторканності та здоров'я працівника правоохоронного органу й (або) його близьких родичів і (або) відносини у сфері забезпечення недоторканності власності зазначених осіб [6, с. 325].

Мабуть, слушним є поділ усіх злочинів розділу XV Особливої частини за видовими об'єктами. Видовими об'єктами злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування й об'єднань громадян є відносини у сфері забезпечення порядку:

- 1) застосування державної символіки,
- 2) діяльності представників влади, працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань,
- 3) наділення владними повноваженнями,
- 4) реалізації прав і виконання обов'язків,
- 5) використання з офіційних документів, печаток, штампів [7, с. 276–277].

Пропонуємо поглянути на суспільні відносини у сфері забезпечення особистої недоторканності та здоров'я працівника

правоохоронного органу й (або) його близьких родичів як додатковий обов'язковий об'єкт злочинів, що посягають на професійну діяльність працівників правоохоронних органів, з такої позиції.

В.Ю. Коломієць на підставі вивчення доктринальних джерел, результатів вивчення матеріалів правозастосовної практики та інтерв'ювання працівників правоохоронних органів і суду по-новому визначив безпосередній об'єкт злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень. Він довів, що основним об'єктом злочинів, передбачених ст. ст. 121–125, 128 КК України, у широкому розумінні (або так званім видовим об'єктом) є суспільні відносини, що забезпечують охорону здоров'я особи, а у вузькому (чистий безпосередній основний об'єкт) – суспільні відносини, що забезпечують охорону тілесної недоторканності людини [8, с. 170].

На цій підставі стверджуємо, що додатковим обов'язковим об'єктом злочинів, що посягають на професійну діяльність працівників правоохоронних органів, варто вважати *суспільні відносини у сфері забезпечення особистої й тілесної недоторканності працівника правоохоронного органу та (або) його близьких родичів*.

Висновки. Отже, нами визначено об'єкт злочинів, що посягають на професійну діяльність працівників правоохоронних органів, – гарантований і нормативно визначений порядок функціонування органів державної влади, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Як додатковий обов'язковий об'єкт цих злочинів виступають суспільні відносини у сфері забезпечення особистої й тілесної недоторканності працівника правоохоронного органу та (або) його близьких родичів і (або) відносини у сфері забезпечення недоторканності власності зазначених осіб.

Перспективним напрямом подальших досліджень є здійснення кримінально-правового аналізу ст. ст. 342, 343, 345, 347–349 КК України з позицій сучасних реалій професійної діяльності працівників правоохоронних органів.

Література:

1. Бандурка І.О. Об'єкт злочину як кримінально-правова категорія. *Право.иа*. 2015. № 2. С. 70–75.
2. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2016. 256 с.
3. Гладкова Є.О. Кримінально-правовий захист працівників правоохоронних органів: науково-методичні рекомендації. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2016. 48 с.
4. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 1064 с.: іл.
5. Кир'ят'єв О.О. Поняття та ознаки кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2018. Вип. 6. С. 114–117.
6. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. 680 с.
7. Чуб І.М. Систематизація злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 118. С. 270–277.

8. Коломієць В.Ю. Об'єкт злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень (ст. ст. 121–125, 128 КК України). *Юридичний бюлетень*. 2017. № 5. С. 167–171.
9. Шаблістий В.В. Законна професійна діяльність як «новий об'єкт кримінально-правової охорони». *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 78–85.

Кирбятєв О. А. Объект преступлений, посягающих на профессиональную деятельность сотрудников правоохранительных органов

Аннотация. В статье автором определены объект преступлений, посягающих на профессиональную деятельность работников правоохранительных органов, – гарантированный и нормативно определенный порядок функционирования органов государственной власти, осуществляющих правоприменительные или правоохранительные функции. Доказано, что в качестве дополнительного обязательного объекта этих преступлений выступают общественные отношения в сфере обеспечения личной и телесной неприкосновенности работника правоохранительного органа и (или) его близких родственников

и (или) отношения в сфере обеспечения неприкосновенности собственности указанных лиц.

Ключевые слова: право, обязанности, ответственность, преступление, наказание, уважение, работники правоохранительных органов, профессиональная деятельность.

Kyrbiatiev O. Object of criminals containing professional activities of law enforcement organizers

Summary. In the article, the author identifies the object of crimes that encroach on the professional activities of law enforcement officers - a guaranteed and normatively defined procedure for the functioning of state bodies carrying out law-enforcement or law-enforcement functions. It has been proved that social relations in the sphere of ensuring personal and physical integrity of a law enforcement officer and (or) his close relatives and (or) relations in the area of ensuring the inviolability of property of these persons are an additional mandatory object of these crimes.

Key words: law, duties, responsibility, crime, punishment, respect, law enforcement officer, professional activities.

Сердюк Є. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права та теоретико-правових дисциплін
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Сердюк В. П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, господарського,
адміністративного права та правоохоронної діяльності
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОВІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРИЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню законодавчого закріплення поняття причинного зв'язку у кримінальному праві та визначенню причинного зв'язку як обставини, яка підлягає доказуванню у кримінальному провадженні України.

Проаналізовані філософські та кримінальні правові і процесуальні аспекти розвитку причинного зв'язку у філософії та кримінальному праві.

Обґрунтовані пропозиції щодо введення нової норми ст. 15-1 у Кримінальний кодекс України, у якій закріпити запропоноване авторське поняття причинного зв'язку. Запропоновано додати п. 7 до ст. 91 ч.1 КПК України, у якому викласти додаткову обставину, яка підлягає доказуванню у кримінальному провадженні України, у такій редакції: «встановлення причинного зв'язку у злочинах з матеріальним складом».

Ключові слова: причинний зв'язок у філософії, причинний зв'язок у кримінальному праві, причинний зв'язок у кримінальному провадженні України.

Постановка проблеми. Причинність це явище, яке є давнім, постійним предметом дослідження людини. Воно отримало науковий розвиток у філософії, різноманітних галузях знань і зокрема, у кримінальному праві України.

Існує великий об'єм динаміки наукового філософського, кримінально-правового потенціалу напряму причинного зв'язку в об'єктивному світі і суспільному житті. З давніх часів нашої країни причинність як ознака об'єктивної сторони досліджується у кримінальних правопорушеннях з визначеними законом наслідками. Але до цього часу не знайдено чітке вирішення законодавчого впровадження цього поняття у кримінальному праві та кримінальному провадженні.

Теорії та практиці відома стійка тенденція довільного тлумачення розроблених теорій причинно-наслідкових зв'язків у філософії, які переносяться та використовуються у кримінальному праві і є хорошим підґрунтям для прийняття свавільних рішень, негативні наслідки яких відображаються на загальному становищі захисту прав людини у нашій країні.

На наше переконання, поняття причинного зв'язку підлягає законодавчому закріпленню у кримінальному кодексі України та має стати законодавчо визначеною обставиною,

яка підлягає доказуванню у кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом у кримінальному провадженні.

Метою статті є дослідження законодавчого закріплення поняття причинного зв'язку у кримінальному праві та визначення ролі причинного зв'язку як обставини, яка підлягає доказуванню у кримінальному провадженні України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відсутність законодавчого закріплення визначення категорії причинно-наслідкових зв'язків відбувається на тлі наявних, якісних наукових кримінально-правових, прикладних та фундаментальних розробок. Цьому питанню приділяли увагу сучасні вітчизняні дослідники, такі як М.І. Бажанов, М.Й. Коржанський, М.І. Панов, М.І. Хавронюк, та зарубіжні, зокрема, В.Б. Малінін, А.Ю. Кошелева, З.Б. Соктоєв. В дореволюційний час цією проблемою переймалися М.Д. Сергієвський, М.С. Таганцев, а в радянський період – М.Д. Шаргородський, Т.В. Церетелі, П.Т. Васькова, М.І. Ковальова, М.М. Ярмиш, О.О. Кваша та багато інших науковців.

Необхідно зазначити, що переважна кількість наукових робіт мають здебільшого теоретичний напрям. Є роботи з науково-практичними пропозиціями, але їх науково-обґрунтовані висновки чомусь не спонукали законодавців до законотвірчої діяльності, хоча є очевидним негативний вплив на ефективність вирішення проблем кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень.

Тисячоліття пройшли з тих пір, як народилася ідея причинності. Прямих свідчень про її виникнення і розвиток не встановлено.

О.В. Маслієва, досліджуючи становлення філософської категорії причинності, дійшла висновку, що це поняття формувалося у свідомості людини у зв'язку з її практичною діяльністю, і його поява належить до часів становлення її трудової діяльності. Уявлення про причину складалось у процесі діяльності, передаючись від покоління до покоління, разом з умінням повторювати певні дії.

Латинське слово *causa* пов'язане зі словом *cudo* (бити, ударяти, колотити, чеканити), а вихідне значення слова *causa* означає – удар, як підстава для судової справи.

Звучання і значення цього слова однакове також в італійській, іспанській, французькій, румунській та англійській мовах. Старослов'янське, древньоруське значення слова «причина» означало чинити, тобто діяти, і надалі у літературі використовувалось як припинення (здійснення дії), причинене (здійснене, зроблене). Це ж значення і звучання воно має в українській, польській, чеській і словацькій мовах. Матеріали історії мови демонструють, що з 25 слів іншомовного походження 23 вказують на дію (бити, ударяти, колотити) або предмети і засоби праці, підстави для спору, звинувачення [1, с. 14].

Основоположник діалектичного матеріалізму Ф. Енгельс стверджував: «Первое, что нам бросается в глаза при рассмотрении движущейся материи, – это взаимная связь отдельных движений отдельных тел между собой, их обусловленность друг другом. Но мы находим не только то, что за известным движением следует другое движение, мы находим также, что мы в состоянии вызвать определенное движение, создав те условия, при которых оно происходит в природе; мы находим даже, что мы в состоянии вызвать такие движения, которые вовсе не встречаются в природе (промышленность), – по крайней мере, не встречаются в таком виде, – и что мы можем придать этим движениям определенные заранее направление и размеры. Благодаря этому, благодаря деятельности человека и обосновывается представление о причинности, представление о том, что одно движение есть причина другого. Правда, уже одно правильное чередование известных явлений природы может породить представление о причинности – теплота и свет, появляющиеся вместе с солнцем...» [2, т. 39. с. 354]

Цим теоретиками цього напрямку підтверджують суть матеріалістичного підходу у вивченні причинності.

Отже, обґрунтованим є висновок про те, що взаємодія у об'єктивному світі є причиною природних та суспільних змін, а бажання людини дослідити та розпізнати отримані наслідки спонукає її до глибокого вивчення причинності.

На наш погляд, якщо всі явища у світі є закономірними, то у спільноті є можливість наукового прогнозування майбутньої події і подальшого її попередження.

Філософи ідеалісти стверджують, що в об'єктивному світі не існує закономірностей, а людина для виправдовування своїх дій знаходить категорії, що допомагають їй існувати. У самій природі немає причинності. Це все чиста, суб'єктивна думка людини, видумані людиною категорії нічого спільного з дійсністю не мають. Людина їх створила для внесення порядку в хаос руху. Так стверджує американо-англійська семантична філософія, пояснюючи, що мова людини служить засобом позначення не реальних предметів і явищ дійсності, а фактів досвіду та існування об'єктивного світу, не залежного від семантиками. Ці люди вважають, що причини життя треба шукати не у суспільстві, а у словах. Так, слова «капіталізм», «експлуатація» потрібно замінити іншими [3, с. 1].

Б. Рассел вказував на те, що поняття причини не використовується в жодній добре розвинутій науці. Він пропонує повністю виключити це слово зі словників та вважає, що аргумент першопричини є недійсним: «Понятие причины под-

верглось атакам философов и людей науки и ныне уже не обладает той жизненностью, какой оно отличалось в прошлом; но и помимо этого вы можете убедиться в том, что аргумент, согласно которому должна существовать первопричина, является совершенно несостоятельным». А також: «Ведь нет никаких оснований считать, что мир не мог возникнуть без причины; с другой стороны, нет никаких оснований считать, что мир не мог существовать вечно. Нет никаких оснований предполагать, что мир вообще имел начало. Представление о том, что вещи обязательно должны иметь начало, в действительности обязано убожеству нашего воображения. Поэтому, пожалуй, мне нет нужды более тратить время на разбор аргумента первопричины [4, с. 69].

Отже, є два філософських підходи до розуміння категорії причинності і вони мають місце для життя.

Явище причинного зв'язку вивчається та удосконалюється вітчизняними науковцями різних напрямів протягом розвитку нашого суспільства і відповідно, знаходиться на рівні його досягнень. Теорія і практика кримінального права та кримінального процесу підтверджують необхідність вирішення кримінально-правових відносин за допомогою даної категорії, яка постійно удосконалюється.

Треба зазначити, що це питання набуло більш важливого значення під впливом науково технічного-прогресу, який зумовив необхідність підвищення рівня ефективності дослідження кримінальних правопорушень і зокрема, авіаційних подій, яким характерна складність доказування їхнього перебігу.

У кримінальному праві причинний зв'язок є складовою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення та є визначальним для встановлення вини особи у злочинах з матеріальним складом, тобто з наслідками, вказаними у кримінальному законі.

Єдине законодавче встановлення причинного зв'язку, знайдене нами у кримінальному законодавстві нашої держави, зафіксовано у арт. 154 Військових артикулів 1715 року Росії, до складу якої входила Україна. У цьому документі було закріплено необхідність встановлення причини смерті в злочинах про вбивство: «Но надлежит ведать, что смерть всеконечно ли от битья приключилась. А ежели сыщется, что убиенный был убит, а не от тех побоев, но от других случаев, которые к тому присовокупились, умре, то надлежит убийцу не животом, но по рассмотрению и по разсуждению судейскому наказать, или тюрьмою, или денежным штрафом, шпицрутеном и протчая» [5, с. 366].

Хоча законодавче закріплення причинного зв'язку мало відношення лише до злочинів проти життя і здоров'я людини, це свідчило про фундаментальність законодавчої думки на той час.

З розвитком суспільства та розширенням кримінального законодавства, встановлення причинного зв'язку як елементу об'єктивної сторони злочину вимагалось і по інших злочинах, але у законодавстві не закріплювалося. Це підтверджують дослідження «Уголовного укладення» Росії 1903, 1912 років. За часів існування Радянської України по теперішній час кримінальне законодавство також не закріплювало поняття причинного зв'язку.

Serdyuk E., Serdyuk V. Criminal legal and procedural aspects of causality in Ukraine

Summary. The article is devoted to the study of legislative consolidation of the concept of causality in criminal law and the legislative consolidation of causality as a circumstance to be proved in the criminal proceedings of Ukraine.

Philosophical and criminal legal and procedural aspects of the development of causality in criminal law are analyzed.

Substantiated proposals for change by supplementing Article 15-1 of the Criminal Code of Ukraine where to consolidate the author's concept of causation. And also, the necessity of adding p. 7, Art. 91 p.1 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, in which the additional circumstance to be proved in the criminal proceedings of Ukraine is set forth as follows: "establishing a causal connection in crimes with material composition".

Key words: causality in philosophy, causality in criminal law, causality in criminal proceedings of Ukraine.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС,
КРИМІНАЛІСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

*Лукашкіна Т. В.,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

*Гуртієва Л. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ (У СВІТЛІ ДІЇ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ)

Анотація. Стаття присвячена аналізу окремих проблемних ситуацій законодавчого врегулювання кримінального провадження щодо неповнолітніх в аспекті дії принципу правової визначеності. Автори дійшли висновку, що окремі положення КПК України (ст. 491, ст. 497 та ін.) сформульовано недостатньо коректно та суперечать положенням інших статей КК та КПК України. Внесено пропозиції щодо вдосконалення національного кримінального процесуального законодавства в аспекті досліджуваної теми.

Ключові слова: правова визначеність, кримінальний процес України, кримінальне провадження щодо неповнолітніх.

Згідно зі ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) серед засад кримінального провадження також називає верховенство права (п. 1 ч. 1 ст. 7 КПК). Відповідно до цього принципу людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави; цей принцип у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (ст. 8 КПК). Як зазначається в літературі, принцип верховенства права охоплює не лише змістовний аспект (правового відношення між людиною і державою на засадах визнання людини вищою соціальною цінністю), але й процедурний аспект, який базується на вимогах відповідності правотворчої та правозастосовної практики певним стандартам, як-от: заборона зворотної дії закону, **вимога ясності та несуперечності закону**; вимога щодо одного застосування закону тощо [1, с. 10 та ін.].

Необхідність для законодавця при формулюванні вимог кримінального процесуального закону діяти таким чином, щоб не допустити різного його тлумачення, забезпечити можливість однотайного його застосування і правильного сприйняття всіма учасниками процесу, розглядається в доктрині як важливий аспект принципу правової визначеності. При цьому підкреслюється, що нелогічність законодавчих формулювань, їх неточність, двозначність, невідворотним чином порушує правову визначеність [2, с. 144].

В рішенні у справі «Михайлюк та Петров проти України» Європейський суд з прав людини зазначив, що вираз «згідно

із законом» насамперед вимагає, щоб оскаржуване втручання (в сферу прав та свобод людини) мало певну підставу в національному законодавстві; він також стосується **якості відповідного законодавства** і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна передбачати його наслідки для себе, а також це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права [3, п. 25]. Аналогічні вимоги до якості законодавства містяться і у інших рішеннях ЄСПЧ, зокрема, у справі «Полторацький проти України» [4, п. 155 та ін.]¹

Розглянемо деякі норми кримінального процесуального права, які стосуються провадження щодо неповнолітніх, з позиції відповідності їх згадуваному вище аспекту правової визначеності (як проявлення принципу верховенства права).

Відповідно до ч. 1 ст. 44 КПК, якщо підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітній (або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною), **до участі в процесуальній дії разом з ним залучається його законний представник**². Частиною 3 ст. 44 КПК передбачено винесення постанови слідчим, прокурором про залучення законного представника, копія якої вручається законному представнику (слідчий суддя та суд виносять ухвалу). Такою постановою визначається, яка саме особа визнається законним представником і зазначаються підстави для такого залучення. На наш погляд, одночасно з копією постанови доцільно вручати законному представнику і пам'ятку про його права. Така постанова, визначаючи процесуальний статус особи, дає їй право на реалізацію тих прав, які визначені КПК (ч. 5 ст. 44), зокрема на участь у процесуальній дії, яка проводиться з участю неповнолітнього.

Статтею 226 КПК, якою регламентовано особливості проведення допиту неповнолітніх на досудовому розслідуванні (в тому числі, підозрюваних), передбачено, що допит мало-

¹ Рішення ЄСПЧ, на які ми посилаємось, не стосуються безпосередньо провадження щодо неповнолітніх, але в них сформульовано загальні вимоги до якості законодавства.

² На деякі негативні моменти, пов'язані з участю законного представника неповнолітнього у кримінальному провадженні звертають увагу науковці, зокрема, В.С. Кавецька [5, с. 949-954]. Йдеться про те, що в певних випадках участь законного представника призводить до розгубленості неповнолітнього, який відчуває сором, страх перед батьками, їх присутність може відволікати неповнолітнього від запитань, він слідує за реакцією батьків тощо [5, с. 951-952]. Не розглядаючи ці проблеми, зауважимо, що до вирішення питання про участь певних осіб (батька, матері чи інших родичів з числа тих, що визначені у КПК), слід підходити дуже виважено. Ми ж ведемо мову тільки про певні негаранти в чинному законодавстві.

літньої або неповнолітньої особи проводиться у **присутності законного представника**, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. До початку допиту цим особам роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання.

Відповідно до ст. 227 КПК при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи **забезпечується участь законного представника**, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. До початку слідчої (розшукової) дії законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право за дозволом ставити уточнюючі запитання малолітній або неповнолітній особі. Далі у цій статті передбачено, що у виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, слідчий, прокурор за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи з власної ініціативи має право **обмежити участь законного представника** у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні та **залучити замість нього іншого законного представника**.

А в ч. 1 ст. 491 КПК, яка визначає участь законного представника, педагога, психолога або лікаря в допиті неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого чомусь визначено інше, а саме: якщо неповнолітній **не досяг шістнадцятирічного віку** або якщо неповнолітнього **визнано розумово відсталим**, на його допиті **за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника** забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря.

Таким чином, статтею 491 КПК обмежено ті права, які надано законному представнику процитованими нами вище статтями КПК, обмежуються також права неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого на додатковий захист їх прав завдяки участі законного представника.

Дану колізію, на нашу думку, слід вирішити з урахуванням загальної ідеї законодавства – надання додаткових гарантій прав неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим, і забезпечувати участь законних представників неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених у всіх процесуальних діях (в тому числі і допиті). Таке вирішення даної колізії відповідатиме рекомендаціям, що містяться у розділі 7 Пекінських правилах, де передбачено, що «основні процесуальні гарантії, такі, як презумпція невинуватості, право бути повідомленим про пред'явлене обвинувачення, право на відмову від давання показань, право мати адвоката, **право на присутність батьків або опікуна**, право на очну ставку зі свідками, на перехресний допит і право на апеляцію до вищестоящої інстанції, повинні бути гарантовані **на всіх етапах судового розгляду** [6].

В ч. 2 ст. 491 КПК йдеться про необхідність роз'яснення прав законному представнику: до початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право ставити запитання неповнолітньому підозрюваному чи обвинуваченому. Слідчий, прокурор вправі відвести поставлене запитання, але відведене запитання повинно бути занесено до протоколу. До цієї частини статті 491 КПК заперечень немає, цим правилом слід керуватися при проведенні допиту та інших слідчих (розшукових) дій з участю неповнолітнього.

КПК не регулює ще деякі питання, пов'язані з участю законного представника, а саме – на який момент слід визнача-

ти вік неповнолітнього, вирішуючи питання про залучення до участі у провадженні законного представника – на момент вчинення кримінального правопорушення чи на час здійснення досудового розслідування та судового провадження. З цим питанням пов'язане і інше – чи продовжує свою участь у провадженні законний представник в тих випадках, коли під час здійснення провадження неповнолітній досяг 18-річного віку.

Вирішуючи ці питання, слід виходити з положень ч. 3 ст. 484 КПК відносно того, що загальні правила провадження щодо неповнолітніх застосовуються у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, **вчинених особами, які не досягли вісімнадцятирічного віку**, тобто, вирішуючи питання про залучення до участі у досудовому розслідуванні законного представника підозрюваного, необхідно встановити його вік на момент вчинення кримінального правопорушення. Якщо особа на цей момент не досягла повноліття, треба забезпечити участь у провадженні її законного представника. Крім того, регулюючи питання обов'язкової участі захисника, КПК зазначає, що така участь є обов'язковою щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у **вчиненні кримінального правопорушення** у віці до 18 років (п. 1 ч. 2 ст. 52). Доцільно таким чином вирішувати і питання про участь законного представника.

Усунення законного представника в подальшому в зв'язку з тим, що підозрюваний досяг повноліття, чинним КПК не передбачено. Таке тлумачення знов-таки відповідає Пекінським правилам, де в розділі 3.3. рекомендовано докладати зусиль для розповсюдження дії принципів, викладених у Правилах, на молодих повнолітніх правопорушників [6].

Недосконале регулювання ми вбачаємо і в нормах, які передбачають застосування до неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, примусових заходів виховного характеру. Маємо на увазі ст. 497 КПК, яка має назву «Порядок застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру». Перш за все, незрозуміло, чому йдеться про застосування примусових заходів виховного характеру до **обвинуваченого**, в ст. 497 КПК передбачено порядок провадження **досудового розслідування** в разі встановлення підстав для застосування до неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, примусових заходів виховного характеру. Обвинуваченим, як відомо, є особа, щодо якої **обвинувальний акт** переданий до суду (ч. 2 ст. 42 КПК), а досудове розслідування в розглядуваному випадку завершується, як зазначено в ст. 497 КПК, складанням клопотання про застосування до неповнолітнього **обвинуваченого** примусових заходів виховного характеру. Але особа під час досудового розслідування має статус **підозрюваного**. До неповнолітнього **обвинуваченого** примусові заходи виховного характеру може застосувати суд, який розглядатиме по суті кримінальне провадження (з направленням до суду обвинувальним актом) та дійде висновку про наявність відповідних підстав для звільнення неповнолітнього обвинуваченого від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Це, так би мовити, термінологічні недоліки. Суттєвий недолік даної статті полягає в тому, що в ній йдеться про можливість застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру і не зазначено, що по суті це – одна з підстав для **звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності**,

як передбачено Кримінальним кодексом України (далі – КК). Не вказано в Главі 38 КПК «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх» і про можливість звільнення неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, від кримінальної відповідальності з інших підстав, передбачених в Загальній частині КК (ст.ст. 45 – 48, 106), а також із спеціальних підстав, передбачених в Особливій частині КК. Не викликає сумнівів, що до неповнолітнього, який вчинив злочин, можна застосувати норми КК, в яких передбачені і інші (крім підстави, передбаченою ст. 97 КК) підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, в порядку, передбаченому ст.ст. 285 – 289 КПК. А посилання тільки на одну підставу для звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх призводить до неправильного, на наш погляд, визначення форми завершення досудового розслідування. Так, автори одного з коментарів до КПК розглядають клопотання про застосування до неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, примусових заходів виховного характеру (ст. 497 КПК) як форму закінчення досудового розслідування, при цьому не згадують про можливість звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності з інших підстав [7, с. 396].

Н.Л. Боржецька також пише, що досудове розслідування завершується складанням клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру у двох випадках: 1) стосовно особи, яка після досягнення одинадцятирічного віку і до досягнення віку, з якого може наставати кримінально відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (ч. 5 ст. 499 КПК); 2) стосовно особи, яка досягла віку кримінальної відповідальності, але не досягла повноліття, якщо наявні достатні докази для підозри такої особи у вчиненні вперше кримінального проступку, злочину невеликої тяжкості чи необережного злочину середньої тяжкості за наявності підстав та умов, передбачених ч.ч. 1, 2 ст. 497 КПК. Тобто авторка також вважає, що формою закінчення досудового розслідування в розглядуваному випадку буде саме клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру [8, с. 8-9].

Характерно, що вказані вище автори, пропонуючи тлумачення ст. 497 КПК, не посилаються на норми матеріального кримінального права, якими передбачені підстави та умови звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК), а також не згадують про можливість звільнення його за іншими підставами.³

Аналогічної думки дотримується і О.О. Торбас, який розглядає ст. 497 КПК як таку, що регулює форму закінчення досудового розслідування щодо неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення – складання клопотання

³ Вважаємо, що слід чітко розмежовувати сенс кримінального та кримінального процесуального права. Якщо йдеться про звільнення особи від кримінальної відповідальності, зокрема на підставі ч. 1 ст. 97 КК, то для визначення підстав та умов слід посилатися на норми матеріального кримінального права, а саме підставою є *фактичні обставини*, які свідчать про те, що *виправлення неповнолітнього можливе без застосування кримінального покарання*. Умовами застосування даного виду звільнення особи від кримінальної відповідальності є вчинення нею *вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості*. Кримінальне процесуальне право регулює порядок застосування норм матеріального права, зокрема, визначає, яким чином повинні встановлюватись підстави та умови для застосування приписів ч. 1 ст. 97 КК, який суб'єкт, на якому етапі судочинства ухвалюватиме відповідне рішення тощо.

про застосування примусових заходів виховного характеру [9, с. 136-137]. Цікаво, що даний автор, розглядаючи таку форму закінчення досудового розслідування як складання клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, серед інших підстав розглядає і підставу, передбачену ч. 1 ст. 97 КК – звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням до нього примусових заходів виховного характеру [9, с. 79].

Певних протиріч припустилися і автори науково-практичного коментаря до КПК під редакцією С.В. Ківалова, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченка. Пропонуючи тлумачення ч. 1 ст. 497 КПК вони пишуть спочатку про те, що за умов, передбачених даною нормою, прокурор складає клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру і надсилає його до суду. І далі: «неодмінною умовою подання прокурором клопотання про звільнення неповнолітнього від **покарання (?)** із застосуванням примусових заходів виховного характеру є згода на це неповнолітнього та його законного представника [10, с. 864]. На наступній сторінці йдеться про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням до нього примусових заходів виховного характеру. При цьому зроблено посилання на ст. 286 КПК, яка регулює порядок звільнення від кримінальної відповідальності, а щодо змісту клопотання є посилання на ст. 291 КПК, відповідно до якої складається клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру [10, с. 864-865].

Таке неправильне та непослідовне, на наш погляд, тлумачення ч. 1 ст. 497 КПК є результатом недосконалого викладення положень цієї статті.

Ми виходимо з того, що КПК передбачає в Главі 38 (Кримінальне провадження щодо неповнолітніх) два види провадження: 1) щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у віці до 18 років (і на момент вчинення кримінального правопорушення досягли віку кримінальної відповідальності); 2) щодо осіб які вчинили суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, у віці від 11 років до досягнення віку кримінальної відповідальності. І форми закінчення досудового розслідування у цих видах провадження різні.

Згідно з ч. 1 ст. 484 КПК порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх визначається загальними правилами КПК з урахуванням особливостей, передбачених Главою 38. Статтею 283 КПК передбачений обов'язок прокурора в найкоротший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій: закрити кримінальне провадження; звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Аналіз цієї статті дозволяє дійти висновку, що закінчення досудового розслідування складанням та направленням до суду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру – це різні форми закінчення досудового розслідування і застосування їх можливе з різних підстав, порядок закінчення досудового розслідування у цих формах теж різний.

Встановивши наявність підстав та умов для звільнення від кримінальної відповідальності (в тому числі і передбаче-

них ч. 1 ст. 97 КК),⁴ прокурор повинен роз'яснити право на таке звільнення підозрюваному, роз'яснити йому суть підозри та підстави звільнення від кримінальної відповідальності, право заперечувати проти закриття провадження за запропонованою підставою. Тільки одержавши письмову згоду підозрюваного, прокурор може скласти клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Якщо підозрюваний неповнолітній – всі зазначені дії повинні стосуватися і законного представника неповнолітнього.⁵ Клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності повинно відповідати вимогам ст. 287 КПК і на відміну від всіх інших процесуальних актів, якими провадження передається до суду, повинно містити посилання на докази. За наявності підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності, одержавши згоду підозрюваного (а якщо він неповнолітній – то і законного представника) **прокурор** складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі направляє до суду. Перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності (ст.ст. 285-286 КПК). Клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності суд розглядає **в підготовчому провадженні**, де може ухвалити рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності і закритті провадження (п. 2 ч. 3 ст. 314, ч. 3 ст. 288 КПК) або в разі встановлення необґрунтованості клопотання, своєю ухвалою відмовити у його задоволенні та повернути клопотання прокурору для здійснення кримінального провадження в загальному порядку (ч. 4 ст. 288 КПК).

Направленням до суду клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру (як самостійною формою закінчення досудового розслідування) може завершуватись тільки провадження щодо особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності. Порядок завершення досудового розслідування в цьому випадку передбачений ст.ст. 290 – 293 КПК і потребує відкриття матеріалів провадження сторонами, вручення копії клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру та реєстру матеріалів. Зміст клопотання, повинен відповідати вимогам ст. 291 КПК.⁶ Складає таке клопотання **слідчий**,

⁴Звернемо увагу не деяку нелогічність визначення даної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності. Йдеться про те, що виправлення особи можливе без застосування покарання. В ч. 1 ст. 105 КК передбачені підстави для звільнення неповнолітнього від покарання з застосуванням примусових заходів виховного характеру – особа на момент ухвалення вироку **не потребує застосування покарання** внаслідок широкого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки. Умови звільнення від покарання відрізняються від умов звільнення від відповідальності (йдеться про вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості, не вказано, що злочин вчинений вперше). На наш погляд, доцільно було б більш чітко визначити підстави для звільнення неповнолітнього від відповідальності, бодай зазначити, що особу може бути виправлено без застосування кримінальної відповідальності.

⁵Чинний КПК України не передбачає, як повинен діяти прокурор в тих випадках, коли, наприклад, неповнолітній підозрюваний погоджується з клопотанням про звільнення його від кримінальної відповідальності, а його законний представник такої згоди не дає, або навпаки – законний представник згоден з клопотанням про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності, а сам неповнолітній – не згоден. В таких випадках досудове розслідування слід завершити обвинувальним актом, таким шляхом йде і практика. В разі, коли є достатні підстави вважати, що дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора такий законний представник заміняється іншим з числа осіб, які можуть бути законними представниками (ч. 4 ст. 44 КПК).

⁶Знов доводиться звернути увагу на недоліки регулювання провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру. КПК не передбачає будь-яких прав особи, щодо якої здійснюється провадження, не визначає особливостей ознайомлення з матеріалами, які відкриває сторона обвинувачення, зокрема не вказує, чи має можливість ознайомитись з ними сам неповнолітній.

а затверджує прокурор, який має право і самостійно скласти таке клопотання (ч. 5 ст. 499 КПК).

Клопотання розглядається по суті **в стадії судового розгляду**, завершується такий розгляд ухвалою про застосування примусових заходів виховного характеру або про відмову у їх застосуванні (ст. 500 КПК).

На жаль, чинний КПК не містить деяких норм, які могли б забезпечити реалізацію певних положень Кримінального кодексу України. Так, ч. 3 ст. 97 КК передбачено, що неповнолітнього, який вчинив злочин і якого було звільнено від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, може бути притягнуто до кримінальної відповідальності, коли він ухилятиметься від застосування до нього примусових заходів виховного характеру.

Очевидно, що в КПК слід було б передбачити процесуальний порядок скасування примусових заходів виховного характеру та вирішення питання про притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності. Але відповідних норм у КПК немає. На це слушно звертає увагу В.В. Навроцька [11, с. 1127].

На даний момент можна запропонувати використовувати в розглядуваному випадку за аналогією ст. 289 КПК, якою передбачено підстави та порядок відновлення провадження щодо особи, яка була звільнена від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки, в разі відмови від поручительства.

Ми розглянули тільки деякі недоліки регулювання кримінального провадження щодо неповнолітніх, але й цього достатньо для висновку про необхідність вдосконалення законодавства в цій частині і приведення його у відповідність з принципом правової визначеності.

Література:

1. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. – 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с.
2. Купрейченко С.В. Понятие, условия и значение правовой определенности в уголовном процессе. Актуальные проблемы российского права. 2015. № 9 (58) сентябрь. С.143-148.
3. Михайлюк та Петров проти України (Mikhaylyuk and Petrov v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 10 грудня 2009 р. (заява № 11932/02). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_500
4. Полторацький проти України» (Poltoratskiy v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 29 квітня 2003 р. (заява № 38812/97). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_838
5. Кавецька В.С. Допит неповнолітнього в стадії судового розгляду за участі педагога, психолога, захисника та законного представника. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна, відпов. за вип. І.В. Глов'юк. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С.936-957. (1148 с.).
6. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, які стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), прийняті резолюцією 40/33 Генеральної Асамблеї від 29 листопада 1985 року. URL:http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2 / С.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова – Х.: Право, 2012. 664с.
8. Боржецька Н.Л. Форми закінчення досудового розслідування: правові, теоретичні та прикладні проблеми: автореф. дисс...

канд. юрид. наук: 12.00.09; Нац. у-нт «Острозька академія». Київ, 2016. 19 с.

9. Торбас О.О. Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України: монографія. – Одеса: Юридична література, 2015. 168 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одіссей, 2013. 1104 с.
11. Навроцька В.В. Кримінальний процесуальний та кримінальний закон: взаємозв'язки й колізії. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна, відпов. за вип. І.В. Гловюк. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 1117-1140. (1148 с.)

Лукашкина Т. В., Гуртієва Л. Н. Некоторые проблемные вопросы законодательного регулирования уголовного производства в отношении несовершеннолетних (в аспекте действия принципа правовой определенности)

Аннотация. Статья посвящена анализу отдельных проблемных ситуаций законодательного урегулирования уголовного производства в отношении несовершеннолетних в аспекте реализации принципа правовой определенности. Обосновывается вывод, что отдельные положения УПК Украины (ст. 491, 497 и др.) сформулированы недостаточно корректно и противоречат положениям других

статей УК и УПК Украины. С целью согласования отдельных положений уголовного и уголовного процессуального законодательства, устранения их противоречий внесены научно обоснованные предложения по усовершенствованию действующего УПК Украины и практики его применения.

Ключевые слова: правовая определенность, уголовный процесс Украины, уголовное производство в отношении несовершеннолетних.

Lykashkina T., Gurtieva L. Some problems of legislative regulation of criminal proceedings regarding minors (from the implementation of the principle of legal certainty)

Summary. The article is devoted to the analysis some problems of legislative regulation of criminal proceedings regarding minors. These problems were considered from the implementation of the principle of legal certainty. It is concluded that provisions of art. 491, 497 of Criminal Procedure Code of Ukraine are not sufficiently worded and contradict the provisions of other articles of the Criminal Code and the Criminal Procedure Code of Ukraine. In order to harmonize certain provisions of the criminal and criminal procedural legislations, scientifically substantiated proposals directed to improve Criminal Procedure Code of Ukraine and the practice of its application have been proposed.

Key words: legal certainty, criminal proceedings of Ukraine, criminal proceedings regarding minors.

Білецький В. О.,

кандидат наук з державного управління,
професор кафедри спеціальних дисциплін

Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

СУТНІСТЬ ЗАКОННОСТІ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню законності оперативно-розшукової діяльності Державної прикордонної служби України, яка здійснюється в інтересах забезпечення захисту державного кордону України та відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». На підставі проведеного дослідження визначено, що законність у досліджуваній сфері є ширшим поняттям у порівнянні з класичним розумінням – чітке виконання чи дотримання законодавства. Зроблено висновок, що законність ОРД ДПСУ закріплена в нормах Кримінального процесуального кодексу України, законах України «Про Державну прикордонну службу України» та «Про оперативно-розшукову діяльність» як принцип та загальні засади здійснення такої діяльності.

Ключові слова: законність, оперативно-розшукова діяльність, принцип, оперативні підрозділи, Державна прикордонна служба України, захист державного кордону України.

Постановка проблеми. Оперативно-розшукова діяльність (далі – ОРД) Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) здійснюється в інтересах забезпечення захисту державного кордону України, відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». У сучасних умовах результатами діяльності оперативно-розшукових підрозділів (далі – ОРП) уздовж державного кордону, в тому числі за інформацією, отриманою цими підрозділами та від цих підрозділів, є припинення діяльності протиправних груп; установлення осіб, причетних до діяльності незаконних збройних формувань; затримання бойовиків; виявлення та вилучення зброї та боєприпасів, вибухових речовин та гранат; викриття схем фінансування тероризму; ініціювання заборони в'їзду іноземцям тощо. Ефективність виявлення та протидії такій протиправній діяльності силами ОРП ДПСУ стає можливою з урахуванням багатьох факторів [1, с. 188], серед яких переважне місце належить дотриманню законності. Законність – багатогранне та важливе явище на сучасному етапі ствердження української державності, а розвиток прикордонних відносин та впровадження європейських стандартів інтегрованого управління кордонами зумовлюють необхідність різнобічного дослідження його значення та сутності в ОРД, яка здійснюється з поєднанням гласних та негласних пошукових засобів, спрямована на запобігання, виявлення і припинення злочинів, профілактику правопорушень, застосування окремих тимчасових обмежень прав і свобод людини, за умови недопущення їх порушення тощо. Саме ці обставини зумовлюють актуальність теми нашого дослідження.

Про універсальність та важливість правової категорії «законність» свідчать проведені дослідження у сфері права взагалі та його окремих галузях зокрема: у теорії права (Є.О. Гіда,

О.В. Зайчук, Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвеева, Л.В. Мелех, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, В.В. Самохвалов та багато інших); адміністративному та адміністративно-деліктному праві (В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, Л.В. Гапоненко, О.В. Горбач, В.К. Колпаков, Є.О. Мироненко, В.О. Орлова, О.В. Ряшко, О.С. Шморгун, Х.П. Ярмакі тощо); державному управлінні (А.Ю. Васіна, А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, Н.В. Свиридюк, В.М. Соловійов, С.В. Околіта та інші); кримінальному праві (В.О. Гацелюк, О.О. Книженко та ін.) кримінальному процесі та криміналістиці; в оперативно-розшуковій діяльності (О.А. Струць, В.І. Чорнобук, Г.П. Середа, С.Б. Фомін та ін.) тощо.

Мета статті. З огляду на ці та інші праці можна виділити недосліджену дотепер змістовну та сутнісну характеристику законності ОРД у діяльності ДПСУ, що зумовило мету цієї статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зважаючи на масштабність проведених досліджень поняття «законність» і з урахуванням думки В.М. Соловійова, що воно не є статичним, перебуває в динаміці, змінюється відповідно до державного режиму, рівня демократії, відповідності законів міжнародним загальноприйнятими нормам, доцільно удосконалити поняття законності [2, с. 6]. Тому з'ясуємо сутність поняття з огляду на особливості ОРД ДПСУ, враховуючи попередні результати науковців. Отже, вважаємо законність у досліджуваній сфері є ширшим поняттям у порівнянні з класичним розумінням, – чітке виконання чи дотримання законодавства.

Законність пов'язана за значенням із поняттям «законний» [3], яке тлумачиться в таких варіаціях: який спирається на закон, здійснюється або відбувається відповідно до закону; встановлений законом; який має право на що-небудь; який має підставу; справедливий [4]. Ключовим є те, що вся діяльність відбувається на підставі та в межах приписів законодавства, які закріплені конституційно та стосуються діяльності всіх державних органів. ОРП як структурні підрозділи органу виконавчої влади – ДПСУ здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України [5, ст. 6].

Доктринальні підходи до розуміння законності ґрунтуються на наведеному конституційному положенні, але з урахуванням особливостей сфер дослідження, завдань окремих органів влади та власних поглядів науковців. Отже, «законність» розглядається:

– як точне дотримання громадянами, об'єднаннями громадян і юридичними особами Конституції та законів України, а також як виконання та використання законів та інших нормативно-правових актів із боку посадових осіб [6, с. 4];

– правовий режим функціонування органу держави, коли відбувається точне й неухильне дотримання та виконання

вимог чинного законодавства службовими й посадовими особами з метою забезпечення публічних інтересів [7, с. 4];

- визначальним принципом кримінального судочинства, оскільки стосується всіх стадій та інститутів кримінального процесу [8, с. 7];

- соціально-правове явище, що включає принципи, методи та режим суворого й неухильного дотримання та виконання норм права всіма учасниками суспільних відносин, спрямованих на захист політико-демократичного устрою держави, прав і свобод громадян України [9, с. 7];

- стан суспільного життя, який характеризується неухильним дотриманням і виконанням законів усіма суб'єктами [10, с. 8];

- наявність реально чинних правових норм відповідної якості, їх послідовне та неухильне виконання всіма суб'єктами права, яке забезпечує позитивну реакцію суспільства [11, с. 188].

Вважаємо, що ці поняття взаємодоповнюють загальну правову сутність «законності» й лише підкреслюють її багатогранність та всеохоплюваність сучасних суспільних відносин у різних якостях, таких як: стан суспільного життя; правовий режим; соціально-правове явище; визначальний принцип діяльності тощо.

Законність ОРД у діяльності ДПСУ є комплексним поняттям, яке відображає статику та динаміку, де статика – це наявність узгоджених правових норм, що закріплюють повноваження, чіткі механізми функціонування та гарантії діяльності всіх суб'єктів, що реалізують ОРД. Законність законодавчо закріплених компетенцій та процедур повинна унеможливити під час реалізації ОРД здійснення інших протизаконних дій, закріплені механізми та процедури повинні бути простими і зрозумілими для виконавців і доступними для контролю й нагляду. Саме це здатне забезпечити досконале законодавство з відсутністю прогалин, суперечливостей та неузгодженостей.

У законодавстві законність переважно закріплена як принцип діяльності. Для ОРД ДПСУ з цього приводу визначальними є ст. 3 Закону України «Про Державну прикордонну службу України», де сформульовано, що законність є основним принципом діяльності ДПСУ, а ОРД здійснюють її відповідні оперативні структурні підрозділи. Крім цього, такий принцип закріплено як принцип оперативно-розшукової діяльності у ст. 4 Закону України «Про ОРД». Під час здійснення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, оперативні підрозділи ДПСУ [12, ч. 1 ст. 41] керуються нормами Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПКУ), в якому законність закріплена як загальна засада змісту та форми кримінального провадження [12, ч. 1 ст. 7].

При цьому в КПКУ окремою статтею визначені основні положення законності у кримінальному провадженні, які зводяться до такого:

щодо діяльності ОРП ДПСУ:

- неухильно додержуватися вимог Конституції України, міжнародних договорів, ратифікованих у встановленому порядку Верховною Радою України, КПКУ, вимог інших актів законодавства;

- всебічно, повно й неупереджено досліджувати обставини кримінального провадження, виявляти як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обви-

нуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надавати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень;

щодо узгодження норм кримінального процесуального законодавства:

- під час здійснення кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить КПКУ;

- закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПКУ;

- у разі, якщо норми КПКУ суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України;

- кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини;

- у випадках, коли положення КПКУ не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПКУ [12, ст. 9].

Законність ОРД ДПСУ в динаміці показує рівень втілення та дотримання норм законодавства, яке врегулює діяльність ОРП, що відображається за результатом різнобічного контролю та нагляду, передбаченого законодавством, а також результатами діяльності цих підрозділів у сфері безпеки державного кордону.

Подвійність природи законності ОРД вже актуалізувалася науковцями. Зокрема, О.Ю. Шевчук пише, що проблема забезпечення законності під час здійснення ОРД має вираз у двох площинах: по-перше, сама професійна діяльність органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, із попередження, розкриття й розслідування злочинів направлена на забезпечення суворого й неухильного дотримання, виконання громадянами, посадовими особами, організаціями та установами норм права, охороняючи суспільство від злочинних посягань, що представляє собою головну мету їхнього функціонування; по-друге, забезпечення законності в діяльності самих правоохоронних органів, що є засобом досягнення цілей їх функціонування [13, с. 293].

Ураховуючи запропоновану В.Л. Грохольським згурпованість основних вимог [14], виділимо норми, що забезпечують законність під час здійснення ОРД, підрозділами ДПСУ, а саме:

- оперативно-розшукова діяльність ґрунтується на принципах законності та дотримання прав і свобод людини [15, ст. 4];

- оперативно-розшукова діяльність здійснюється лише відповідними ОРП ДПСУ в інтересах забезпечення захисту державного кордону України. Проведення цієї діяльності іншими підрозділами ДПСУ громадськими організаціями, приватними організаціями та особами не допускається [15, ч. 2 ст. 5];

- забороняється приймати рішення про проведення оперативно-розшукових заходів, якщо відсутні підстави, передбачені ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [14];

- застосування виняткових і тимчасових заходів, що обмежують права і свободи людини, може мати місце лише тоді, коли іншим способом неможливо здобути фактичні дані для

забезпечення захисту суспільства й держави від злочинних посягань (ст. ст. 30, 31 Конституції України) [14];

– обмеження конституційних гарантій недоторканності житла та іншої власності особи шляхом негласного проникнення, зняття інформації з каналів зв'язку, контролю телеграфно-поштових відправлень проводиться лише з дозволу суду [14];

– у випадках порушення прав і свобод людини або юридичних осіб, а також у разі, якщо причетність до правопорушення особи, щодо якої здійснювались оперативно-розшукові заходи, не підтвердилась, оперативні підрозділи зобов'язані поновити порушені права й відшкодувати заподіяні матеріальні та моральні збитки [14];

– громадяни України та інші особи мають право в установленому законом порядку одержати від органів, на які покладено здійснення оперативно-розшукової діяльності, письмове пояснення з приводу обмеження їхніх прав і свобод та оскаржити ці дії [14];

– забороняється передавати й розголошувати відомості про нерозкриті злочини або, якщо вони можуть завдати шкоди слідству чи інтересам людини, безпеці України [15, ч. 9, ч. 10 ст. 9];

– відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини, якщо вони не містять інформації про вчинення заборонених законом дій, зберіганню не підлягають і повинні бути знищені [15, ч. 12 ст. 9];

– результати оперативно-розшукової діяльності не підлягають передачі й розголошенню, які, відповідно до законодавства України, становлять державну таємницю, а також відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини [15, ч. 13 ст. 9];

– у випадку передачі й розголошення відомостей, отриманих під час здійснення ОРД, працівники оперативних підрозділів, а також особи, яким ці відомості були довірені під час здійснення оперативно-розшукової діяльності чи стали відомі по службі або роботі, підлягають відповідальності згідно з чинним законодавством, крім випадків розголошення інформації про незаконні дії, що порушують права людини [15, ч. 13 ст. 9];

– тимчасове обмеження прав людини в ході здійснення ОРД можливе лише з метою запобігання тяжким або особливо тяжким злочинам та з інших підстав, визначених законодавством [15, ч. 14 ст. 9];

– спостереження за особою, річчю або місцем допускається лише з метою встановлення даних про особу, коли є факти, які підтверджують, що нею готується тяжкий або особливо тяжкий злочин, для отримання відомостей, які вказують на ознаки такого злочину, а також з метою отримання розвідувальної інформації в інтересах безпеки державного кордону [15, ч. 15 ст. 9];

– залучати до виконання оперативно-розшукових завдань забороняється осіб, професійна діяльність яких пов'язана зі збереженням професійної таємниці, а саме: адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів, якщо таке співробітництво буде пов'язано з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру [15, ч. 4 ст. 11];

– визначення строків ведення оперативно-розшукових справ [15, ст. 9-1];

– здійснювати в ході проведення ОРД заходи щодо недопущення незаконного переміщення через державний кордон України вантажів, стосовно яких законодавством встановлено заборони й обмеження, вилучати такі вантажі в разі здійснен-

ня спроби переміщення їх через державний кордон України та передавати їх за призначенням у встановленому порядку [16, п. 33 ст. 20];

– одержувати в установленому законом порядку за письмовими запитами керівників підрозділів з оперативно-розшукової роботи чи розвідувального органу відомості з автоматизованих інформаційних і довідкових систем та банків даних, створюваних іншими органами влади [16, п. 40 ст. 20];

– залучати до співробітництва на платній та безоплатній основі осіб за їхньою згодою, а також громадські формування з охорони громадського порядку й державного кордону в порядку, встановленому законами, що регулюють оперативно-розшукову діяльність та участь громадян в охороні державного кордону України [16, ч. 2 ст. 22];

– створювати і використовувати в інтересах забезпечення охорони державного кордону України, оперативно-розшукової діяльності, участі в боротьбі з організованою злочинністю та протидії незаконній міграції інформаційні системи, в тому числі банки даних щодо осіб, які перетнули державний кордон України, осіб, які вчинили правопорушення, протидію яким віднесено до компетенції Державної прикордонної служби України, осіб, яким згідно із законодавством не дозволяється в'їзд в Україну або тимчасово обмежується право виїзду з України, недійсних, викрадених і втрачених документів на право виїзду за кордон та в інших випадках, передбачених законами України [16, п. 10 ст. 20].

Висновок. Отже, законність ОРД, що здійснюється відповідними оперативними підрозділами ДПСУ, закріплена в нормах КПКУ, законах України «Про Державну прикордонну службу України» та «Про оперативно-розшукову діяльність» як принцип та загальні засади здійснення такої діяльності. Законність ОРД ДПСУ – це не лише дотримання та чітке виконання приписів законодавства, але й наявність досконалого законодавства, що регулює цю діяльність, узгодженість повноважень відповідних оперативних підрозділів, постійний та систематичний контроль за ОРД, ефективність результатів діяльності. Тому можемо наголосити на комплексному та всеосяжному характері законності, яка є основним підґрунтям у здійсненні ОРД в інтересах державного кордону.

Подальші наукові дослідження варто спрямувати на аналіз інших принципів, на яких ґрунтується ОРД ДПСУ.

Література:

1. Білецький В.О. Щодо оцінювання ефективності організації та функціонування оперативно-розшукових підрозділів державної прикордонної служби України. *Порівняльне-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 186–188.
2. Соловійов В.М. Удосконалення законності в державному управлінні України : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 2006. 20 с.
3. Словник української мови: в 11 томах. 1972. Т 3. С. 156. URL: <http://sum.in.ua/s/zakonnistj>
4. Словник української мови: в 11 томах. 1972. Т 3. С. 156. URL: <http://sum.in.ua/s/zakonnyj>
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
6. Шморган О.С. Забезпечення законності та дисципліни в діяльності органів виконавчої влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 19 с.

7. Гапоненко Л.В. Законність в діяльності органів державної податкової служби України (адміністративно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2010. 18 с.
8. Струць О.А. Законність та обґрунтованість проведення слідчих дій як гарантія прав і свобод учасників кримінального судочинства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 18 с.
9. Ряшко О.В. Законність у контексті профілактики правопорушень в службовій діяльності міліції України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 20 с.
10. Мелех Л.В. Законність у правозастосовній діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 20 с.
11. Мельник А.Ф., Оболенський О.Ю., Васіна А.Ю. Державне управління : підручник. Київ : Знання, 2009. 582 с.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 9–10. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
13. Шевчук О.Ю. Реалізація принципу законності ОРД в умовах сучасної правової держави. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2008. № 19. С. 292–299.
14. Грохольський В.Л. Забезпечення законності в оперативно-розшуковій діяльності. Теорія оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України : наукове видання ; за заг. ред. проф. В.Л. Регульського. Львів : Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України, 2000. С. 79–80.
15. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
16. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15>

Белецкий В. А. Сущность законности в оперативно-розыскной деятельности Государственной пограничной службы Украины

Аннотация. Статья посвящена исследованию законности оперативно-розыскной деятельности Государственной

пограничной службы Украины, которая осуществляется в интересах обеспечения защиты государственной границы Украины и в соответствии с Законом Украины «Об оперативно-розыскной деятельности». На основании проведенного исследования определено, что законность в исследуемой сфере является более широким понятием по сравнению с классическим пониманием – четким выполнением или соблюдением законодательства. Сделан вывод, что законность ОРД ГПСУ закреплена в нормах УПК, законах Украины «О Государственной пограничной службе Украины» и «Об оперативно-розыскной деятельности» как принцип и общие основы осуществления такой деятельности.

Ключевые слова: законность, оперативно-розыскная деятельность, принцип, оперативные подразделения, Государственная пограничная служба Украины, защита государственной границы Украины.

Biletskyi V. The essence of legality in operative investigation activity of the State Border Guard Service of Ukraine

Summary. The article is devoted to the research of legality of Operative Investigation Activity of State Border Guard Service of Ukraine that is carried out in the interest of ensuring protection of state border of Ukraine according to The Law of Ukraine “On Operative Investigation Activity”.

Based on the analysis there has been grounded, the legality in the research field is a wider notion in comparison with classic understanding – strict execution or implementation of The Law. Based on the research the author comes to conclusion, legality of Operative Investigation Activity of State Border Guard Service of Ukraine is determined by The Law “On the State Border Service of Ukraine” and “On Operative Investigation Activity” as general principles of execution of the activity.

Key words: legality, Operative Investigation Activity, principles, operative units, the State Border Guard Service of Ukraine, protection of State Border of Ukraine.

Довженко О. Ю.,

аспірант кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ ПРО ТАКТИКУ ДОПИТІВ У СПРАВАХ ПРО КІБЕРЗЛОЧИНИ

Анотація. У статті розглядаються деякі питання призначення і проведення допитів під час розслідування кіберзлочинів. Аналізується сучасний стан правового регулювання даного питання. Наводяться рекомендації щодо постановки питань слідчим у процесі призначення та проведення допиту у справах про кіберзлочини.

Ключові слова: допит, очна ставка, кіберзлочини, комп'ютерні злочини, розслідування кіберзлочинів.

Постановка проблеми. Допит відіграє значну роль у розслідуванні великої кількості злочинів. Це стосується і розслідування нової категорії кіберзлочинів, тобто злочинів, що здійснюються за допомогою можливостей комп'ютерної техніки та мереж, злочинів у «кіберсвіті». Під час їх розслідування слідчий, як і раніше, не може обійтись без інформації, що може бути надана безпосередньо іншими особами (підозрюваним, потерпілим, свідком). Комп'ютерний злочинець, як правило, є особою, яка володіє набором спеціальних знань та навичок і, зазвичай, високим інтелектом, що зумовлює особливості допиту даної категорії осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблематики допитів у справах про кіберзлочини зверталось чимало дослідників. Слід виділити роботи М.М. Єнікєєва та Є.С. Шевченко, присвячені особливостям психологічної підготовки та проведення допиту кіберзлочинців. Із технічної точки зору допит у справах про кіберзлочини розглядали І.Г. Смірнова, В.В. Коломинов. Водночас ця тема потребує постійної наукової уваги, адже саме досліджуване явище продовжує розвиватися, виникають нові види взаємодії людей у кіберсвіті, а отже, і потреба в нових способах дослідження цієї взаємодії, зокрема через допит.

Метою цієї статті є запропонувати відповіді на деякі новітні питання проведення допиту у справах про кіберзлочини. Зокрема, розглядаються сучасні рекомендації щодо проведення.

Виклад основного матеріалу. Специфічний віртуальний характер кіберзлочинів визначає і особливості тактики слідчо-розшукових дій із їх розслідування. На початковій стадії вирішальне значення має встановлення самої події кіберзлочину, його характеристик та визначення кола версій, що дозволить вести подальшу дослідну роботу, переважно експертного характеру, спрямовану на встановлення істини та розкриття злочину. Саме початковий етап визначає весь подальший хід розслідування. Виявлення кіберзлочину відбувається зазвичай завдяки повідомленням від фізичних чи юридичних осіб, а випадки безпосереднього виявлення ознак злочину вкрай рідкісні. Отже, вирішальне значення на первинній стадії розслідування має саме робота з особами, що повідомили про злочин, (можливими) жертвами злочину, а також особами, які в силу своїх службових обов'язків можуть володіти інформацією, необхідною для розслідування злочину (як свідками, так і особами, що мають технічні знання в певних питаннях).

Інтерес становить підхід, запропонований Є.С. Шевченко, відповідно до якого слідчі дії під час розслідування кіберзлочинів слід поділити на вербальні та невербальні [1, с. 200]. Вербальні призначені для отримання інформації щодо події

злочину та передують діям невербальним, які призначені для з'ясування об'єктивної сторони кіберзлочину, встановлення його повної картини.

Основною вербальною слідчою дією в розслідуванні кіберзлочинів є допит. Допит, зокрема одночасний допит (очна ставка) (ст. 224 КПК України), проводяться у відповідності до загальних правил проведення слідчих (розшукових) дій, визначених статтею 223 КПК України. Щодо окремих слідчих дій можуть встановлюватися спеціальні вимоги, прикладом чого є стаття 226 КПК України (особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи).

Допит є головним способом отримання вербальної інформації під час проведення слідчих дій у розслідуванні кіберзлочинів. Необхідно відзначити, що український законодавець розглядає одночасний допит двох чи більше осіб (очну ставку) як різновид допиту, що підтверджується встановленням порядку одночасного допиту у статті 224 КПК України, яка присвячена допитам взагалі, на відміну від попереднього радянського підходу [2], який зберігся, наприклад, у російській доктрині [3, с. 100], де очна ставка розглядається як самостійна слідча дія. Однак незалежно від виділення очної ставки в окрему слідчу дію чи її розгляду як різновиду допиту зберігається основна функція цих слідчих дій у криміналістичному забезпеченні кримінального провадження: за їх допомогою вирішується тактичне завдання з перевірки слідчих версій, здійснюється виявлення неправдивих показань, розпізнання позицій допитуваних, виявлення раніше невідомих обставин тощо [4, с. 265].

У літературі допит розглядається як одна з найскладніших слідчих дій, що складається з технічних, психологічних та процесуальних компонентів. Тактика проведення допиту повинна бути гнучкою, враховувати особу допитуваної особи, її професійну підготовку, а також відштовхуватися від здібностей слідчого в розслідуванні певних діянь. Таким чином, хоча й існують загальні вимоги до проведення такої слідчої дії, як допит, практика застосування цих вимог щоразу має відповідати специфіці конкретної справи [5, с. 153].

З огляду на складність допиту однієї особи та двох чи більше осіб слід виділити ряд тактичних проблем, які підлягають розв'язанню під час підготовки до допиту та під час його проведення. По-перше, це необхідність залучення спеціалістів, які володіють спеціальними знаннями, під час проведення слідчих дій, що розглядаються. Зокрема, під час розслідування кіберзлочинів необхідні знання в галузі телекомунікаційних систем, комп'ютерних технологій та комп'ютерної техніки. Разом із тим не кожний слідчий володіє такими знаннями, або володіє ними в недостатньому обсязі, у зв'язку із чим під час підготовки до допиту слід розв'язати питання про необхідність залучення спеціаліста, допомога якого уможливить точне формулювання питань, а також усебічне й повне розуміння слідчим відповідей на них та їх вірну фіксацію. Пов'язана із цим і проблема можливої інтелектуальної протидії з боку злочинця, для чого ним можуть використовуватися спеціальні знання та навички, на які також може звернути увагу залучений спеціаліст. По-третє,

слідчий у ході розслідування повинен дослідити значний обсяг даних, що існують, як правило, в електронному вигляді, частина з яких складатиме власне предмет слідчої дії, а частина підлягатиме уточненню в ході допиту. По-четверте, під час допиту мають застосовуватися знання юридичної психології. По-п'яте, чинним КПК встановлюються обмеження тривалості допиту. Вони, разом з об'єктивним часовим фактором, який впливає на ефективність розслідування злочинів у динамічному електронному середовищі (наприклад, короткотривалість існування програм, можливість автоматичного знищення даних тощо), визначає необхідність для слідчого бути готовим проводити слідчі дії (зокрема допит) в найкоротший можливий строк.

На стадії підготовки до допиту у справах про кіберзлочини необхідно провести інформаційне забезпечення допиту, дослідження особистості обвинуваченого та планування допиту. Інформаційне забезпечення є важливою складовою частиною на стадії підготовки допиту підозрюваного (обвинуваченого) за кіберзлочином, адже високий рівень знань слідчого та володіння ним всіма зібраними щодо справи матеріалами та допоміжною інформацією технічного характеру гарантує контрольованість ситуації на допиті. Крім того, інформаційне забезпечення необхідно для виключення помилки під час кваліфікації скоєного злочину. Ще однією умовою інформаційного забезпечення допиту під час розслідуванні кіберзлочинів є наявність знань комп'ютерних технологій, а також нормативно-правової бази, що регулює галузь порушених злочинних прав та законних інтересів. Мова тут іде не тільки про знання кримінального закону, але й про розуміння слідчим сутності охоронюваних цим законом суспільних відносин [6, с. 163]. Наприклад, це може бути розуміння комп'ютерної програми як об'єкта права власності та авторського права, що має ідеальний віртуальний характер, однак посягання на неї наносять матеріальну шкоду.

На етапі підготовки допиту для більш глибокого розуміння обставин кіберзлочину слідчому доцільно ознайомитись зі спеціальною літературою, присвяченою технологіям, що було ймовірно використано під час підготовки кіберзлочину, довідниками з комп'ютерної тематики, провести консультації зі спеціалістами. Важко не погодитися з М.М. Менжегоу в тому, що слідчому, який не володіє, зонайменше на базовому рівні, необхідними знаннями, буде важко усвідомити саму подію злочину (наприклад, відрізнити технічний збій чи випадкову помилку від злочинного посягання), виявити суперечності та брехню в показаннях допитуваних. Крім того, під час розгляду ряду технічних питань, зокрема того, чи проводилося копіювання або зміна інформації під час виконання певних дій, важко обійтися без допомоги спеціаліста [7, с. 117].

Під час вибору тактики допиту у справах щодо кіберзлочинів важливим є попереднє виявлення певного набору інформації про подію злочину, що отримуються з різних джерел, а також про особливості механізму злочину, про застосовані знаряддя та технічні засоби [8, с. 47]. За таких умов відсутність у слідчого спеціальних знань може викликати складнощі під час розв'язання основних завдань допиту, таких як виявлення елементів складу кіберзлочину, встановлення його обставин, способу, мотивів, супутніх обставин, виділення ознак кіберзлочину, встановлення способу його приховування тощо.

Можна виділити такі способи приховування інформації, що стосується кіберзлочину, як: шифрування (електронної пошти, файлів), видалення інформації з пам'яті комп'ютера чи машинних носіїв, встановлення паролів, зберігання інформації, що стосується кіберзлочину, в мережі Інтернет (на так званих «хмарних» серверах), встановлення програм видаленого користування, програм захисту інформації від несанкціонованого доступу, використання шкідливих програм для видалення

файлів, використання недостовірної електронної адреси чи анонімної електронної пошти, використання програми заміни або приховування IP-адреси. Ці прийоми є найбільш простими та очевидними, в той час як злочинці, які володіють великим обсягом знань та навичок, можуть суттєво розширити даний злочинний арсенал. Із цього випливає висновок, що необхідна присутність під час здійснення слідчих дій, а особливо під час допиту, спеціаліста в галузі комп'ютерних технологій, який вже на стадії підготовки до слідчої дії зможе пояснити слідчому складні технічні терміни, призначення вилучених технічних засобів, способи скоєння злочинів, тощо.

Окрім вивчення матеріальної технічної сторони питання, під час підготовки до допиту необхідно враховувати характер особистості допитуваної особи. До джерел інформації про особу у криміналістичній науці можна віднести наявні біографічні дані, дослідження й порівняння відомостей про особу з різних джерел, збір і співставлення незалежних характеристик, аналіз трудової (учбової) діяльності особи, призначення судово-психологічних експертиз та врахування їх висновків, безпосереднє спостереження за особою (емоції, мова та ін.) [9, с. 28]. До джерел інформації про особу можна віднести також профіль цієї особи в соціальних мережах, історію відвідування особою електронних сторінок, що відображається у браузері.

Тут слід особливо зупинитися на певному психологічному феномені, що повинен бути взятий до уваги слідчим у розслідуванні кіберзлочинів (та може стати у пригоді в розслідуванні будь-яких злочинів) під час підготовки до слідчих дій з допиту. Зрозуміло, що проблема отримання інформації про особисті характеристики злочинця може бути складною через відсутність джерел такої інформації. Тим не менш, на підставі особливостей поведінки особи «тут і зараз» можна визначити ставлення цієї особи до злочину, тобто його суб'єктивну сторону. Одні з перших у світі дослідників злочинної поведінки, американські фахівці Д. Айков, К. Сейгер та У. Фонсторх, запропонували поділ комп'ютерних злочинців на три категорії в залежності від мотивів, якими скеровані їхні дії: зломщики (головний мотив – проникнення до захищеної системи), злочинці (головний стимул – матеріальна вигода) та вандали (що прагнуть до простого нанесення шкоди чи прославлення власного діяння) [10, с. 90]. Ці характеристики визначаються загальними підвалинами особистості, а отже, їх можна визначити шляхом спостереження за особою «тут і зараз», особливо коли до такого спостереження залучено психолога. Після встановлення типу комп'ютерного злочинця легшим стає виявлення його мети, ставлення до злочину, отримує пояснення характер злочинного впливу тощо.

Психологічна характеристика окремих кіберзлочинців виявилась настільки важливою характеристикою кіберзлочинів, що в літературі було запропоновано ряд нових їхніх класифікацій. Зокрема, було запропоновано класифікацію, що ґрунтується на рівні комп'ютерних навичок злочинців: 1. Злочинці, що цілеспрямовано спеціалізуються на кіберзлочинах, скоюють їх самостійно й мають професійні технічні знання, необхідні для скоєння злочинів такого роду; 2. Злочинці загального злочинного типу, що скоюють злочини за допомогою електронних пристроїв; 3. Злочинці, що скоюють злочини, неспецифічні для кіберпростору, користуючись під час цього знаннями, які стали їм відомі випадково (наприклад, паролі), або такими, що включають у себе лише поверхневе розуміння комп'ютерної науки [11, с. 92].

Оскільки умови кіберпростору суттєво відрізняються від реальних, для встановлення процесу виникнення злочинного задуму, його природи та ступеня суспільної небезпеки злочинця виникає також необхідність класифікації злочинців у залежності від локалізації їхньої злочинної діяльності. Цей критерій

також є важливим для локалізації самого кіберзлочину та встановлення його місця як важливої обставини справи. Виходячи із цього, кіберзлочинців можна поділити на таких, що ведуть основну злочинну діяльність виключно в кіберпросторі, таких, що ведуть злочинну діяльність як у кіберпросторі, так і в реальному житті, а також осіб, що ведуть злочинний спосіб життя та для яких кіберзлочин є лише одним із різновидів злочинних посягань, які злочинець принципово не відрізняє від злочинного посягання в реальному світі.

Інформацію щодо особистості підозрюваного (обвинуваченого) можна отримати й традиційними для слідства способами: з даних криміналістичного обліку та від інших осіб (знайомих, родичів). Можуть бути з'ясовані спеціальні та професійні навички підозрюваного, схильність до скоєння злочинів, коло спілкування, наявні в підозрюваного засоби комп'ютерної техніки та місця їх зберігання, можливі цілі й мотиви скоєння злочину тощо.

Особливо важливими для даної категорії справ уявляються аналіз попередньої діяльності підозрюваного (трудової та учбової), призначення судово-психологічних та судово-психіатричних експертиз та врахування їх висновків, безпосереднє спостереження. Результатом аналізу різноманітної інформації про допитуваного під час підготовки до допиту має стати встановлення слідчим рівня знань та інформації про комп'ютерні технології, якими володіє злочинець, із чим було пов'язано злочин, чи могла допитувана особа вчинити цей злочин або ні.

Фактичну інформацію доцільно отримувати з аналізу відкритої інформації про особу, що стає доступною з дослідження активності цієї особи в мережі Інтернет. До такої інформації належить така, що вказується особою під час реєстрації в соціальних мережах, а також відомості про життя особи, що розміщуються нею добровільно під час користування сайтами. Це прізвище, дата й місце народження і проживання, стать, освіта та в яких закладах освіти вона була отримана, рік їх закінчення, сімейний стан, місце роботи, контактна інформація, соціальні зв'язки. До того ж, дослідження профілю особи в соціальних мережах дозволяє встановити професійні інтереси, зацікавлення і хобі допитуваного. В.О. Голубев вказує на важливість отримання в підозрюваного інформації про те, до якої інформації він мав або повинен був мати доступ у силу своїх посадових обов'язків [12, с. 140].

Чималий масив інформації можна встановити з дописів і коментарів особи в соціальних мережах. Це, наприклад, ставлення особи до певних соціальних явищ, зокрема схвалення певної злочинної поведінки (особи, що займаються зломом комп'ютерних мереж та викраденням інформації, в тому числі з порушенням авторського права, схильні виправдовувати свої дії міркуваннями абсолютної «свободи в мережі» та, нерідко, анархістськими політичними переконаннями). У деяких випадках можна встановити важливі технічні дані, такі як інформація про електронні прилади особи, оскільки деякі сайти вимагають від користувача обов'язкового зазначення електронної адреси, номеру мобільного телефону тощо. Дана інформація може бути використана для встановлення часу й місця доступу до певної інформації та здійснення дій та сприяти визначенню того, чи могли ці дії бути скоєні відповідною особою.

Висновки. Можна виділити дві основні особливості допиту у справах про кіберзлочини. По-перше, це високий інтелектуальний рівень та певний психологічний склад допитуваних осіб, зокрема злочинця. По-друге, це складний технічний характер питань, що підлягають з'ясуванню під час проведення допиту. З урахуванням цього від слідчого вимагається особливо ретельна підготовка до проведення допиту у справах про кіберзлочини. У деяких випадках може вимагатися залучення

спеціаліста (психолога чи фахівця з комп'ютерної техніки). Це має забезпечити успішність та максимальну інформаційну цінність допиту у справах про кіберзлочин.

Література:

1. Шевченко Е.С. Тактика производства следственных действий при расследовании киберпреступлений : див. ... канд. юрид. наук : 12.00.09, Москва, 2016. 249 с.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05/ed19601228> (дата звернення : 02.01.2019). Глава XV.
3. Яковлев А.Н., Олиндер Н.В. Особенности расследования преступлений, совершённых с использованием электронных платёжных средств и систем : науч.-метод. пособие. Москва, 2012. 259 с.
4. Еникеев М.И. Юридическая психология. Москва : Норма, 2005. 419 с.
5. Гресь Ю.О. Допит: визначення тактичного та технологічного аспектів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: Сер. Юриспруденція*. 2016. № 20. С. 152–155.
6. Шевченко Е.С. Социально-технологические детерминанты следственных действий при расследовании киберпреступлений. *Актуальные проблемы российского права*. 2016. № 10. С. 160–169.
7. Менжега М.М. Криминалистические проблемы расследования создания использования и распространения вредоносных программ для ЭВМ : дис. ... канд. юрид. наук. Саратов. 2005. 238 с.
8. Смирнова И.Г., Коломинов В.В. Тактические особенности производства допроса по делам о преступлениях в сфере компьютерной информации. *Известия Иркутской государственной экономической академии (БГУЭП)*. 2015. № 3. С. 44–50.
9. Питерцев С.К., Степанов А.А. Тактика допроса. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 220 с.
10. Айков Д., Сейгер К., Фонсторх У. Компьютерные преступления : Руководство по борьбе с компьютерными преступлениями. Москва : Мир, 1999. 351 с.
11. Косенков А.Н., Чёрный Г.А. Общая характеристика психологии киберпреступника. *Криминологический журнал БГУЭП*. 2012. № 3(21). С. 91–104.
12. Голубев О.В. Розслідування комп'ютерних злочинів : монографія. Запоріжжя : Гуманітарний університет «ЗІДМУ», 2003. 296 с.

Довженко А. Ю. К вопросу о тактике допросов в делах о киберпреступлениях

Аннотация. В статье рассматриваются некоторые вопросы назначения и проведения допросов при расследовании киберпреступлений. Анализируется современное состояние правового регулирования данного вопроса. Приводятся рекомендации относительно постановки вопросов следователям при назначении и проведении допросов в делах о киберпреступлениях.

Ключевые слова: допрос, очная ставка, киберпреступления, компьютерные преступления, расследование киберпреступлений.

Dovzhenko O. Concerning the tactics of interrogation in the cases on cybercrimes

Summary. The article considers some aspects of appointment and arrangement of questioning in investigation of cybercrimes. It analyzes the contemporary state of legal regulation of the matter. It offers some recommendations concerning formulation of questions by the investigator at the appointment and running of questioning in the cases on cyber-crimes.

Key words: questioning, cybercrimes, computer crimes, investigation of cybercrimes.

Панасюк А. О.,
слухач Інституту спеціальної підготовки
Національної академії прокуратури України

НАУКОВІ ТЕНДЕНЦІЇ У ВИКОРИСТАННІ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ ПІД ЧАС ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню наукових тенденцій у використанні мережі Інтернет під час виявлення та розслідування злочинів. Визначено множинність підходів до використання мережі Інтернет під час виявлення та розслідування злочинів. У рамках дослідження генезису наявних концепцій, учень і підходів до мережі Інтернет установлено, що їх розвиток ішов від розгляду кількісних характеристик до якісних показників. Виділено основні етапи формування наукових підходів до мережі Інтернет.

Ключові слова: наукові тенденції, мережа Інтернет, злочин, криміналістика, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Розвиток наукових досліджень щодо використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів набирає обертів, демонструючи стабільно наростаючі показники. Розуміючи масштабність і можливості такого революційного техніко-технологічного продукту, як мережа Інтернет, більшість учених і практичних працівників спрямували свої зусилля для використання його в професійній діяльності. Проте без належного теоретичного дослідження мережі Інтернет з подальшою практичною апробацією її можливостей у кримінальному провадженні існують ризики допущення помилок і настання негативних наслідків.

Криміналістика [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7] як синтезуюча наука з моменту свого виникнення застосовувала досягнення природничих і технічних наук, з часом збільшуючи їх частку в теоретичних і методологічних засадах криміналістики. Сучасні технічні та природничі науки скеровують напрями економічного, соціального й політичного розвитку, констатуючи постійне вдосконалення та розширення горизонту можливостей суспільства. Напрями, в яких розгортається означений горизонт, тісно переплітаються з розвитком більш розумної організації праці, що детермінує відповідну модифікацію стратифікації людської діяльності зі створенням нових суспільних інститутів. Отже, виникає історично зумовлений етап, який потребує спільного використання знань як природних, технічних, так і гуманітарних наук для пояснення й обґрунтування нових складних напрямів.

Мета статті – проведення аналізу теоретико-методологічних і праксеологічних засад наукових доробок щодо використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів з метою дослідження наукових тенденцій у цьому напрямі.

Вклад основного матеріалу дослідження. Інтеграція криміналістики й технічних наук створює унікальне середовище для теоретичного осмислення та системного узагальнення сучасного криміналістичного підходу використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів. З урахуванням таких напрацювань у рамках криміналістичного підходу виділено дві тенденції, які посприяли становленню

предметної основи використання мережі Інтернет у криміналістиці, як *глобальний технічний і технологічний розвиток*.

У рамках дослідження генезису наявних концепцій, учень і підходів щодо мережі Інтернет установлено, що їх розвиток ішов від розгляду кількісних характеристик до якісних показників. Спроби наукового пізнання мережі Інтернет зумовили появу й розвиток підходів до самого поняття «мережа Інтернет».

З криміналістичного погляду мережа Інтернет є цілісною інформаційною системою, яка виступає в ролі потенційного джерела криміналістично значущої інформації та є водночас засобом доступу до неї. У мережі Інтернет виникають і формуються відомості, виявлення, фіксація, вилучення та дослідження яких можуть сприяти розкриттю й розслідуванню правопорушень. Тобто під інформацією з мережі Інтернет розуміється інформація (відомості, дані, повідомлення), представлені в онлайн-цифровій формі, що передається в мережі Інтернет.

Проведення фундаментального аналізу теоретико-методологічних і праксеологічних засад наукових доробок дає можливість свідчити про багатоаспектність і багатозначність мережі Інтернет і визначити множинність підходів до використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів, де основними можна виділити таке:

- 1) мережа Інтернет як джерело інформації щодо обставин події можливого злочину, дані щодо якої не внесені до ЄРДР;
- 2) мережа Інтернет як джерело інформації щодо обставин події злочину, дані щодо якої внесені до ЄРДР;
- 3) мережа Інтернет як джерело інформації для прийняття організаційних, тактичних і процесуальних рішень у рамках кримінального провадження.

Використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів сприяє уточненню криміналістичної характеристики, внесенню змін шляхом доповнення її елементів. Аналіз наукових публікацій свідчить про те, що вчені виділяють на основі змістовно-функціонального й інформаційно-технологічного підходів характерні ознаки для складників мережі Інтернет [8; 9; 10; 11; 12]. З огляду на це, можна говорити про те, що інтенсифікація впровадження мережі Інтернет у суспільну практику та зростання її значущості робить її привабливою й необхідним об'єктом дослідження різних наук, у тому числі й у межах криміналістики, що зумовлено використанням її в діяльності злочинців також. Так, у своїй сукупності результати вивчення наукових поглядів щодо використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів і практичних потреб, що виникають у кримінальному провадженні, на міждисциплінарному підході створюються теоретичні передумови вирішення цієї проблематики, а також надаються можливі рішення реалізації таких.

Сьогодні в науковій літературі юридичного характеру бракує ґрунтовних досліджень, що висвітлювали б питання використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів, які, з одного боку, сприяли б своєчасному виявленню нових способів злочинної діяльності, а з іншого – могли б суттєво підвищити ефективність діяльності слідчого з виявлення та розкриття злочинів [13, с. 47–50]. Результати анкетування свідчать, що, на думку практичних працівників (прокурорів – 100 осіб, слідчих – 100 осіб, оперативних працівників – 50 осіб), нині існує необхідність у науковому розробленні криміналістичного аналізу виявлення та розслідування злочинів з використання мережі Інтернет: так (ствердно) відповіли 203 особи; ні – 10; можливо – 37 осіб [14].

На підставі аналізу і зіставлення конкретних кримінальних проваджень установлена необхідність урахування під час опису елементів криміналістичної характеристики відповідної специфіки. Наприклад, характерні онлайн-риси, які стосуються особистості злочинця та місця вчинення злочину, можуть помітно відрізнитися для великих міст і селищ, що набагато швидше доводиться завдяки оперативній інформації з мережі Інтернет. Завжди основна мета теоретичної концепції конкретизується через теоретичне осмислення закономірностей процесу інтеграції та розроблення конкретних практичних пропозицій і рекомендацій [15, с. 33].

Використання наукових положень щодо мережі Інтернет у криміналістиці сприятиме практичному апробуванню теоретичних напрацювань. Одним із можливих напрямів підвищення результативності процесу розслідування може бути фіксація криміналістично значущої інформації в сучасних технічних засобах, що використовують онлайн-форму її подання.

Використання інформації з мережі Інтернет, представленій в онлайн-формі, в доведенні можливо за умови дотримання таких основних правил:

а) інформація отримана з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства;

б) вихідна інформація повинна фіксуватися на фізичних носіях так, щоб забезпечити її цілісність, надійне зберігання й можливість перевірки в подальшому.

Вищеокреслене може бути забезпечено шляхом:

1) запису вихідної інформації на матеріальний носій, що виключає можливість здійснення в подальшому модифікації на ньому інформації;

2) використання спеціальних програмних засобів авторизації інформації, представленій в цифровому вигляді;

3) шифрування інформації (застосування різних способів і засобів);

4) онлайн аудіоінформацію, відео-, фотозображення потрібно буде відновити разом з інформацією щодо їх створення;

5) онлайн аудіоінформацію, відео-, фотозображення, які зберігаються у вигляді файлів, необхідно зберігати в оригінальних форматах файлів, обумовлених використанням конкретних технічних засобів;

6) під час зберігання або оброблення онлайн інформації на засобі доступу (в тому числі й стаціонарно або на сервері) повинні здійснюватися заходи щодо розмежування доступу до неї різних категорій осіб;

7) різного роду дослідженням повинні піддаватися не вихідні оригінали онлайн аудіоінформації, відео-, фотозображень, а їх копії;

8) під час оброблення онлайн інформації особи, які її здійснюють, повинні мати досвід проведення таких операцій і чітко уявляти її наслідки, щоб не завдати шкоди оброблюваній інформації;

9) під час оброблення такої інформації має здійснюватися протоколювання здійснюваних операцій (дій тощо).

Відповідно до проведеного дослідження, виділено основні етапи формування наукових підходів до мережі Інтернет:

I – поява окремих досліджень технічної спрямованості, які заклали основи для введення поняття «мережа Інтернет» у науковий обіг;

II – синтез методів і засобів наукового пошуку (технічних та інших наук) у криміналістичних дослідженнях;

III – введення в криміналістичну термінологію нових розробок, зокрема щодо застосування мережі Інтернет для вирішення завдань криміналістики.

Отже, на базі основних етапів формування наукових підходів до мережі Інтернет сформовані конкретні пропозиції, спрямовані на:

1) формування нового синтезованого криміналістичного підходу;

2) його впровадження в практику боротьби зі злочинністю;

3) висунення пропозицій щодо організаційного й тактичного забезпечення розслідування злочинів;

4) удосконалення професійної підготовки фахівців у сфері правозастосування.

Висновки. Проведення аналізу теоретико-методологічних і праксеологічних засад наукових доробок щодо використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів дало змогу виділити такі наукові тенденції: 1) формування нового синтезованого криміналістичного підходу; 2) його впровадження в практику боротьби зі злочинністю; 3) висунення пропозицій щодо організаційного й тактичного забезпечення розслідування злочинів; 4) удосконалення професійної підготовки фахівців у сфері правозастосування. Вищеокреслені тенденції в подальшому необхідно теоретично оптимізувати та практично апробувати з метою більш ефективного впровадження.

Література:

1. Криміналістика: учеб. для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская; под ред. Р.С. Белкина. Москва: НОРМА, 2002. 990 с.
2. Криміналістика: учеб. для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская; под ред. Р. С. Белкина. Москва: НОРМА, 2005. 992 с.
3. Белкин Р.С. Криміналістика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криміналістики. Москва: НОРМА-ИНФРА М, 2001. 240 с.
4. Белкин Р.С., Винберг А.И. Криміналістика и доказывание (методологические проблемы). Москва: Юрид. лит., 1969. 216 с.
5. Берназ В.Д., Бірюков В.В., Волобуєв А.Ф. Криміналістика: підручник / за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. Харків: ХНУВС, 2011. 666 с.
6. Криміналістика: підруч. / за ред. В.Ю. Шепітька. Харків: Право, 2008. 462 с.
7. Тищенко В.В., Вашук О.П. Криміналістика: навч.-метод. посіб. Одеса: Юрид. л-ра, 2015. 200 с.

8. Крыгин С.В. Расследование преступлений, совершаемых в сфере компьютерной информации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород: Нижегород. акад. МВД России, 2002. 30 с.
9. Мещеряков В.А. Основы методики расследования преступлений в сфере компьютерной информации: дисс. ... докт. юрид. наук. Воронеж, 2001. 385 с.
10. Григорьев О.Г. Роль и уголовно-процессуальное значение компьютерной информации на досудебных стадиях уголовного судопроизводства: дисс. ... канд. юрид. наук. Тюмень, 2003. 221 с.
11. Дробатухин В.С. Кибернетическое моделирование при расследовании преступлений: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 1998. 198 с.
12. Вехов В.Б. Концептуальные вопросы формирования криминалистического компьютероведения. *Вопросы борьбы с преступностью*: сб. науч. тр. / Волгоградская академия МВД России. Волгоград: ГУ «Издатель», 2004. С. 132-145.
13. Цехан Д.М. Використання високих інформаційних технологій в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ: монографія. Одеса: Юридична література, 2011. 216 с.
14. Панасюк А.О. Результаты анкетування практичних працівників 2013–2015 рр.
15. Вашук О.П. Побудова концепції інтеграції положень антроподжерельної невербальної інформації в криміналістику. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів*: матеріали VI Міжнародного круглого столу (24 травня 2018 р., м. Одеса) / відп. за вип.: В.В. Тищенко, О.П. Вашук, Д.В. Ніконович; НУ «ОЮА». Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 128 с.

Панасюк А. А. Научные тенденции в использовании сети Интернет при выявлении и расследовании преступлений

Аннотация. Статья посвящена исследованию научных тенденций в использовании сети Интернет при выявлении и расследовании преступлений. Определена множественность подходов по использованию сети Интернет при выявлении и расследовании преступлений. В рамках исследования генезиса существующих концепций, учений и подходов к сети Интернет установлено, что их развитие шло от рассмотрения количественных характеристик к качественным показателям. Выделены основные этапы формирования научных подходов к сети Интернет.

Ключевые слова: научные тенденции, сеть Интернет, преступление, криминалистика, уголовное производство.

Panasyuk A. Scientific trends in the use of the Internet in the detection and investigation of crimes

Summary. The article is devoted to the study of scientific trends in the use of the Internet in the detection and investigation of crimes. The multiplicity of approaches to the use of the Internet in the detection and investigation of crimes. As part of the study of the genesis of existing concepts, teachings and approaches to the Internet, it was established that their development proceeded from consideration of quantitative characteristics to qualitative indicators. The main stages of the formation of scientific approaches to the Internet are highlighted.

Key words: scientific trends, Internet, crime, criminalistics, criminal proceedings.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО

Войтович П. П.,
доктор філософії в галузі права, професор МКА,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО, РОЗВИТОК І ВИБІР ДЕРЖАВИ: ХТО ВІДПОВІДАЛЬНИЙ?

Анотація. Стаття присвячена аналізу міжнародного права як права співробітництва і розвитку, питанням реалізації його норм державами як основними суб'єктами міжнародного права у процесі здійснення їх зовнішньої політики, яка є формою прояву державної волі і являє собою вибір держави в тому числі в питаннях розвитку і співробітництва. Автор приходиться до висновку, що політика як вибір у вирішальному ступені визначає напрям розвитку міжнародного права.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародне право розвитку, розвиток, співробітництво, вибір, держава, право вибору, зовнішня політика, політика, міжнародні відносини.

Постановка проблеми. Питанням сутності міжнародного права, його співвідношення з політикою та зовнішньою політикою зокрема приділялась і приділяється значна увага. Останнім часом чимало вчених говорить про трансформацію міжнародного права в міжнародне право розвитку, пояснюючи причини цього та визначаючи саме право розвитку по-різному.

Дослідженням цих питань, які не тільки не втрачають, а набувають усе більшої актуальності, займалось і займається багато вітчизняних та зарубіжних вчених. Так, щодо зовнішньої політики завжди актуальні праці І.І. Лукашука, Д.Б. Левіна, М. Мальського, П.А. Циганкова, Ю.Д. Ільїна та інших. Питанням міжнародного права розвитку присвятили свої дослідження Ж. Тускоз, М. Флорі, А. Пелле, Вираллі, Н. Якубовська та ін. Теоретичну модель феномену вибору дослідила у своїй дисертації Н.О. Васильєва.

Мета – дослідження міжнародного права з позиції феномену вибору, з позиції вибору держави, що здійснюється уповноваженими органами і репрезентує державну волю.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне право, в тому числі міжнародне право розвитку, право співробітництва з позиції вибору держави, що здійснюється певними органами держави чи політичними діячами в тому числі у процесі здійснення зовнішньої політики держави, не розглядалось.

Відомо, що міжнародне право є самостійною системою права, яка складається з юридично обов'язкових принципів і норм, що регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права з метою забезпечення мирного співіснування та міжнародної співпраці.

Але чи обирають насправді держави мирне співіснування і міжнародну співпрацю, чи обирають держави розвиток, і хто здійснює цей вибір? Чи має міжнародне право за мету розвиток людства? Чи є воно правом розвитку?

Вважаємо, що ці питання потребують дослідження і пояснення, що і є метою даної статті. Міжнародне право – це система юридичних принципів і норм договірної і звичаєвої

характеру, угод, що виникають у результаті взаємодії (співробітництва) між державами і іншими суб'єктами міжнародного спілкування і регулюють відносини між ними в цілях мирного співіснування [1].

Міжнародне право як результат суспільної практики, з'явившись як спосіб усвідомлення людьми (групами, класами) свого матеріального інтересу, особливо у зв'язку з міжнародними відносинами, що постійно змінюються, здійснювало і здійснює величезний вплив на розвиток держав і народів, а в епоху глобалізації міжнародне право є необхідним інструментом управління суперечливим і водночас єдиним світом.

Об'єктом правового регулювання міжнародного права є міжнародні відносини – відносини між державами як суб'єктами міжнародного права [2]. У ці відносини держави вступають через об'єктивну взаємозалежність. У міру поглиблення, розвитку і надання цим відносинам стабільності на певному етапі вони приймають правову форму.

Сучасне міжнародне право як право миру має за мету розвиток людства.

Міжнародне право є сукупністю юридичних норм і інститутів, що регулюють відносини в міжнародному співтоваристві з метою встановлення в ньому миру, справедливості і сприяння його розвитку [3].

Саме тому сьогодні багато хто говорить про трансформацію міжнародного права в міжнародне право розвитку.

Як пише Вираллі, міжнародне право розвитку відображає трансформацію, яку зазнає міжнародне право в цілому, перехід від права мирного співіснування (класичного міжнародного права) до міжнародного права співробітництва [4].

У зв'язку із цим вважаємо, що Моріс Флорі та Аллен Пелле справедливо ототожнюють міжнародне право розвитку з міжнародним правом. Міжнародне право розвитку, на їх думку, надає міжнародному праву цілеспрямованості. В якості мети виступає боротьба з економічною відсталістю та досягнення слаборозвинутими країнами справжньої незалежності [5], а також перетворення чинного міжнародного права на активний інструмент скорочення нерівності в розвитку [6].

Право розвитку об'єднує всі норми, спрямовані на міжнародне сприяння розвитку [7]. Міжнародне право розвитку – це новий вимір міжнародного права, це спосіб перегляду міжнародного права.

Рівень розвитку міжнародних відносин характеризують відповідні наміри держав щодо розвитку в тому числі в питаннях зміцнення демократії і прав людини.

Такі наміри держав реалізуються і шляхом їх зовнішньої політики, адже зовнішня політика є спробою адаптувати національну суспільно-політичну систему до міжнародної, а загалом вона спрямована на досягнення та підтримання динамічної рів-

новаги між ними, розвиток цих систем. За одним із визначень, міжнародні відносини зрештою і складаються із сукупності зовнішніх політик держав.

З появою держави, тобто універсальної політичної організації, що діє на основі адміністративно-територіального поділу і громадянства та здійснює за допомогою спеціалізованого апарату управління, арбітрування та легальний примус [8], виникла необхідність у співпраці та спілкуванні з іншими державами в діяльності, що виражає загальний курс держави в міжнародних справах (у зовнішній політиці). Зовнішня політика є однією з найважливіших функцій держави, що визначає її сутність, адже функціонування і розвиток будь-якої держави як суб'єкта міжнародного права і міжнародних відносин не може відбуватися без зовнішніх зв'язків з іншими суб'єктами міжнародного права. Це об'єктивна необхідність існуючого суспільного розвитку.

Сполучаючи і підпорядковуючи інтереси суверенних держав, інтереси всього людства і окремих його частин, зовнішня політика була і залишається вельми подвійною; в ній знаходять своє віддзеркалення ідеалістичні уявлення про справедливий устрій світу, жорсткий практичний розрахунок владних еліт, що відрізняють потреби своїх країн, що породжуються ситуацією, яка складається, від перспективних цілей перетворення світового порядку.

Зміст політики, об'єктивно зумовлений волею народу (громадянського суспільства), фактично опосередковується його повноважним інституційним представником – державою. Це пояснюється тим, що значна частина внутрішньої і зовнішньої політики держави регулюється за допомогою права, законотворчого процесу, винесення політико-правових рішень, які являють собою вибір, впроваджуються в нормативній формі та спираються на міжнародно-правові принципи.

Оскільки зовнішня політика є діяльністю держави, вона не може бути відокремлена від політики внутрішньої, більш того, вона є похідною внутрішньої політики.

У цілому зовнішня політика залежить від ступеня адаптації держави до середовища, в якому діють подібні до неї, від співробітництва, кожна з країн керується переважно власними національними інтересами, тому необхідне поєднання цих інтересів, їх певне врахування.

Убачається, що за своєю суттю і соціальними цілями зовнішня політика повинна відігравати роль особливого і необхідного компонента державної політики, сприяти закріпленню і забезпеченню політичного вибору країни, санкціонованого волею народу і прийнятого його політичними лідерами.

Кожна держава – суб'єкт міжнародного права – проводить на світовій арені свою зовнішню політику, але здійснюють це уповноважені на те державні органи зовнішніх зносин. І вони повинні бути визнані в даній якості міжнародним правопорядком. Саме вони здійснюють вибір, керуючись певними інтересами та залежно від існуючих умов. У зв'язку із цим варто звернутися до думки Ю.Д. Ільїна, який стверджує, що політика і право знаходяться в постійній взаємодії. Це процес, і він об'єктивний. Поза політичним життям право стає безжиттєвим, а насправді кожна норма повинна обслуговувати саме життя. А політику і правову систему вчений називає «сестрами-близнючками» [9].

Із цих позицій можна стверджувати, що зовнішня політика є формою прояву державної волі, реалізацією права вибору держави.

Загалом питання щодо вибору та права вибору є складним і дискусійним. Це пов'язано з багатоаспектністю поняття «права» та відсутністю єдності в розумінні категорії «вибір».

Вибір розуміється у взаємозв'язку процесу прийняття рішень та об'єктивації результату даного процесу (самого рішення).

У філософії «вибір» розглядається через поняття «воля» і «свобода». Свобода людської волі виражає активну, цілеспрямовану, перетворюючу роль людини по відношенню до детермінуючих обставин, індивідуально неповторне відображення об'єктивних причин у людській діяльності. Свобода волі – це і свобода бажання, і свобода вибору поведінки, і відсутність примусу.

Вибір – це розумова, свідомо-вольова діяльність суб'єкта з визначення варіанта поведінки в певній сфері та об'єктивація її результату в діянні суб'єкта.

Засноване на свободі волі право вибору виступає найважливішою стороною соціального (в тому числі правового) регулювання поведінки людей.

Вибір проявляється у процесі реалізації правових приписів, під час поєднання волі держави з волею окремих суб'єктів права, в тому числі щодо взаємодії держави з іншими суб'єктами міжнародного права.

Отже, однією зі сфер реалізації права вибору є зовнішня політика, що проводиться державою та її уповноваженими суб'єктами.

Різні держави і різні регіони мають різний рівень стратегічних переваг, які укорінилися ще на ранньому етапі існування і формують досвід держави, і певною мірою потрапили під вплив із боку філософських, політичних, культурних і пізнавальних характеристик держави і її еліти. Завжди варто пам'ятати, що міжнародне право спрямоване на співпрацю між різними правовими культурами, на їх спільний та індивідуальний розвиток, їх симбіоз.

Основні завдання зовнішньої політики – це зміцнення суспільного устрою держави шляхом зміцнення її положення в системі держав, а також захист на міжнародній арені інтересів всього народу. Отже, основна мета – це розвиток держави, народу, вирішення глобальних проблем сучасності, чого неможливо досягти без співпраці, без обмежень свого суверенітету, в тому числі на користь повноважень міжнародних організацій та інших міжнародних інституцій, шляхом прийняття відповідних міжнародно-правових норм, а тому міжнародне право цілком можна вважати правом розвитку, правом співробітництва.

Ефективність міжнародного права як права всеосяжної безпеки і колективної відповідальності держав перед людством, як права розвитку, припускає конструктивну співпрацю учасників міжнародного спілкування у вирішенні двох основних завдань, а саме забезпечення функціонування того механізму підтримки миру, яким міжнародне співтовариство вже володіє, а також вироблення нових правових норм.

Саме політика є домінуючою сферою соціального життя суспільства і значною мірою визначає сучасне міжнародне право як право розвитку.

У демократичному суспільстві політика здійснюється для людей і через людей. Загальними засадами демократичної політики є: оптимальне сполучення універсального і національного; гуманістична спрямованість, подолання насильства і злочинності; моральність та патріотизм. Вважаємо, що ці характеристики є в тому числі характеристиками розвитку.

Разом із тим ступінь забезпеченості основних завдань зовнішньої політики, ступінь забезпеченості інтересів держави все більшою мірою залежить від її відносин з іншими країнами. Незалежні держави не розвиваються у вакуумі, вони взаємодіють один з одним і виступають суб'єктами політики більш високого рівня – світової політики, тобто держави діють у сфері міжнародних відносин.

Міжнародні відносини виступають тим простором, на якому стикаються і взаємодіють на різному рівні (глобальному, регіональному, багатосторонньому і двосторонньому) різні сили: державні, військові, економічні, політичні, суспільні і інтелектуальні [10].

Як зазначає А. Мурадян, усі міжнародні відносини можна поділити на два основні типи: відносини суперництва і відносини співпраці [11].

І хоча зовнішня політика, дійсно, є курсом держави, її вибором, але сьогодні такий вибір варто спрямовувати саме на співробітництво, взаємодію суб'єктів міжнародного права, адже сама по собі сучасна міжнародна система виключно складна. Наявність на світовій арені різних центрів сили, культур і цивілізацій не підлягає сумніву. Головне питання полягає в тому, які висновки роблять із цього державні діячі і дипломати, як вони використовують цю обставину в зовнішньополітичних цілях.

Усі країни повинні бути зацікавлені в стабільній системі міжнародних відносин, що засновується на принципах рівноправ'я, взаємної поваги і взаємовигідної співпраці і інших принципах міжнародного права. Ця система покликана забезпечити надійну безпеку кожного члена світової спільноти в політичній, військовій, економічній, гуманітарній і інших сферах.

Проте з тих або інших причин держави далеко не повно використовують потенціал міжнародного права. Як справедливо відзначає І.І. Лукашук, багато з них, у тому числі і великі, не поспішають з його прогресивним розвитком і, перш за все, з удосконаленням механізму його функціонування [12].

Міжнародне право засновується на добровільному обмеженні суб'єктами своїх прав і виконанні взятих на себе зобов'язань. Держави обирають певну поведінку, виходячи зі своїх політичних міркувань та переваг. Політика значною мірою визначає зміст процесу здійснення права, застосування його на практиці. Це зовсім не автоматичний процес, а процес свідомої людської діяльності [13]. Як регулятор суспільних відносин право як у цілому, так і в окремих його частинах завжди виконує певне політичне завдання.

Певні політичні завдання виконують і уповноважені представники держави, і зараз мова не йде про те, чи мають вони право здійснювати вибір за всю державу, народ, в їх (чи ні) інтересах. Оскільки міжнародне право розглядає в якості свого суб'єкта і учасника міжнародних відносин не державні органи або окремих посадових осіб, а державу в цілому, то можна стверджувати, що в держави є право вибору, і цей вибір вона (державна) здійснює через уповноважених суб'єктів.

Цілком доречним вважається і питання про те, чи мають право лідери великих держав вирішувати долю світової спільноти шляхом визначення основних напрямків світової політики, адже їхній вибір репрезентує, перш за все, їхні власні інтереси.

Утім, як зазначається у праці Г. Гегеля «Філософія права», «істина про право, моральність, державу така ж стара, як відкрито дана в публічних законах, публічній моралі, релігії,

та загальновідома. Ґрунтом права є взагалі духовне, і його найближчим місцем та вихідною точкою – воля, яка вільна, так що свобода складає її субстанцію. Право полягає в тому, що наявне буття взагалі є наявним буттям свободи волі. Держава – загальна та об'єктивна свобода, що залишається такою і у вільній самостійності особливої волі. Цей дійсний і органічний дух а) народу, проходячи б) через відносини один до одного особливих духів різних народів, в) отримує дійсність та відкривається у всесвітній історії як загальний світовий дух, право якого є найвищим. Зовнішнє державне право виходить із взаємовідносин самостійних держав, тому те, що є в ньому в собі і для себе, отримує форму повинності, тому що його дійсність залежить від різних суверенних воель» [14].

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що будь-яка зовнішня політика є спробою адаптувати національну суспільно-політичну систему до міжнародної, а загалом можна стверджувати, що вона спрямована на досягнення та підтримання динамічної рівноваги між ними [15], тобто розвитку, чого неможливо досягти без тісної співпраці.

Політика як вибір у вирішальному ступені визначає напрям розвитку міжнародного права. При цьому роль зовнішньої політики у взаємодії національного права з міжнародним [16] полягає в тому, щоб надати як можна більший вплив на формування і розвиток у міжнародному праві тих норм і інститутів, які максимально відображатимуть національні інтереси, вибір держави і сприятимуть досягненню інтернаціональних інтересів, розвитку.

Література:

1. Баймуратов М.А. Международное публичное право. Київ. 2004. С. 6.
2. Левин Д.Б. Международное право, внешняя политика и дипломатия. Москва : Международные отношения, 1981. Черкес М.Е. Международное право : учебное пособие. Одесса : Юридическая литература, 2004. С. 118.
3. Тускоз Ж. Міжнародне право. Київ. 1998. С. 9.
4. Virally M. Ou en est le droit international du developpement? *Revue juridique et politique, independence et cooperation*. 1975. № 3. P. 219–280.
5. Flory M. Droit international du developpement. Paris : Presses Universitaires de France, 1977. P. 31.
6. Pellet A. Le droit international du developpement. Paris : Presses Universitaires de France, 1978. P. 6.
7. Тускоз Ж. Міжнародне право : підручник. Київ : «АртЕк», 1998. С. 274–278.
8. Чиркин В.Е. Основы сравнительного государственного права. Москва 1997. С. 15.
9. Ильин Ю.Д. Международное публичное право: лекции. Москва : Норма, 2008. С. 197.
10. Цыганков П.А. Теория международных отношений. Москва. 2004. С. 20.
11. Мурадян А.А. Самая благородная наука (Об основных понятиях международно-политической теории). Москва. 1990. С. 8–10.
12. Лукашук И.И. Внешняя политика России и международное право. Москва. 1997. С. 8.
13. Левин Д.Б. Международное право, внешняя политика и дипломатия. Москва. 1981. С. 7–9.
14. Гегель Г.В. Философия права. Москва. 1990. 524 с.
15. Мальский М., Занько Ю., Мацяк М. Проблемы научного дефинирования та особливості наукової інтерпретації поняття зовнішньої політики. *Вісник Львівського Університету. Серія Міжнародні відносини*. 2004. Вип. 11. С. 3–11.

16. Хижняк В.С. Роль внешней политики Российской Федерации во взаимодействии российского национального и международного права. *Правовая политика и правовая жизнь*. 2003. № 4. С. 107–112.

Войтович П. П. Международное право, развитие и выбор государства: кто ответственен?

Аннотация. Статья посвящена анализу международного права как права сотрудничества и развития, вопросам реализации его норм государствами как основными субъектами международного права в процессе осуществления их внешней политики, которая является формой проявления государственной воли и представляет собой выбор государства, в том числе в вопросах развития и сотрудничества. Автор приходит к выводу, что политика как выбор в решающей степени определяет направление развития международного права.

Ключевые слова: международное право, международное право развития, развитие, сотрудничество, выбор, государство, право выбора, внешняя политика, политика, международные отношения.

Voitovych P. International law, development and state's choice: who is responsible?

Summary. The article is devoted to the analysis of international law as the law of cooperation and development, the issues of international law norms' realization through states' foreign policy which is a form of state will and state's choice, concerning development and cooperation as well. The author makes a conclusion that politics as state's choice significantly defines the direction of international law development.

Key words: international law, international law of development, development, cooperation, choice, state, right of choice, foreign policy, politics, international relations.

*Рим О. М.,**кандидат юридичних наук,
докторант кафедри соціального права
юридичного факультету**Львівського національного університету імені Івана Франка*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАЙНЯТОСТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню європейської стратегії зайнятості та механізмам боротьби із безробіттям на рівні Європейського Союзу. Встановлено, що правові основи для координації політики зайнятості вперше були закладені 1997 року шляхом внесення окремого розділу щодо політики зайнятості до Амстердамського договору. Наголошено, що подолання соціальних наслідків економічної та фінансової кризи, прагнення до утворення інклюзивного суспільства та забезпечення рівності та недискримінації є основними цілями Європейського Союзу у сфері зайнятості. У статті характеризуються складники економічної стратегії «Європа 2020», які спрямовані на забезпечення зростання рівня та повноти зайнятості. Підсумовується, що Європейський Союз прагне зацікавити держави-члени запровадити необхідні заходи щодо ефективного працевлаштування, щоб інвестувати в людей, та зменшити тягар соціального забезпечення безробітних. Саме тому європейська стратегія зайнятості є яскравим прикладом компромісу між різними національними позиціями щодо найкращого способу боротьби з безробіттям.

Ключові слова: європейська стратегія зайнятості, боротьба з безробіттям, працевлаштування, незадекларована праця, ринок праці, соціальний захист.

Постановка проблеми. Економічна, валютна та соціальна кризи у Європейському Союзі на початку 90-х років ХХ століття вивели проблему зайнятості на новий наднаціональний рівень. Попри розширення європейської інтеграції, дієвих відповідей на проблему подолання стійкого та невпинно зростаючого безробіття не було. Загроза масштабного та довгострокового безробіття серед громадян ЄС ставала дедалі реалістичнішою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти подолання кризи у сфері зайнятості в Європейському Союзі були предметом досліджень як закордонних (К. Бернард, Рі Т. Ван, С. Веллуті, А. Вотт, Т.А. Постовалова, С. Регент), так і українських вчених (О.І. Головка-Гавришева, С.І. Панцир, П.Д. Пилипенко, О.В. Руденко). Щоправда, правові аспекти реалізації політики зайнятості в ЄС потребують детальнішого вивчення з огляду на євроінтеграційний вектор розвитку України.

Метою статті є характеристика актуальних заходів, які розроблені та апробовані на рівні ЄС, а також перспективних напрямів, що виокремлені в ЄС, на шляху удосконалення механізму реалізації політики у сфері зайнятості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Усвідомлення масштабу та загрозливих наслідків зростаючого безробіття вимагали негайних дій. Хоча реалізація політики у сфері зайнятості насамперед є обов'язком держав – членів Європейського Союзу, потреба у координації, моніторингу та підтримці їхньої політи-

ки зайнятості з боку органів та інституцій ЄС стала очевидною. У 1993 році Європейська комісія підготувала Білу книгу «Зростання, конкурентоспроможність, зайнятість: виклики та шляхи переходу до ХХІ століття», у якій зайнятість було визнано однією із найважливіших сфер, що хвилюють Європейське співтовариство [1]. Метою документу було встановлення стратегії, спрямованої на подолання тодішньої рецесії за допомогою сталого розвитку європейських економік, здатних вирішити проблеми міжнародної конкуренції та відновити зростання зайнятості. Саме ця Біла книга заклала основи європейської політики зайнятості [2].

Наступного року Європейська Рада повторно підтвердила наміри та пріоритети, які були задекларовані у Білій книзі 1993 року. Зокрема, у грудні 1994 року на саміті в м. Ессен (Німеччина) було наголошено на продовженні боротьби із безробіттям та за рівні можливості для чоловіків та жінок [3].

Необхідно зауважити, що проблеми на європейських ринках праці були спричинені прогалинами національних політик у сфері зайнятості, які виявились неготовими до нових викликів глобалізованого суспільства та зростання конкуренції з боку країн третього світу. Водночас загострення криз дало розуміння того, що їх ефективне подолання можливе лише за умови поглиблення координації політики зайнятості на загальноєвропейському рівні.

Активне обговорення механізмів боротьби із безробіттям, розробка стратегій та уніфікація підходів у відповідній сфері згодом зумовили внесення окремого розділу щодо політики зайнятості до Амстердамського договору 1997 року [4]. Положення цього розділу зобов'язували держави – члени ЄС працювати над узгодженням стратегії створення робочих місць та щорічно готувати національні звіти щодо зайнятості. За Амстердамським договором, Європейська Комісія та Рада повинні були надавати оцінку стану працевлаштування у спільному щорічному звіті, який слугував основою для ухвалення Керівних вказівок щодо політики зайнятості для держав – членів ЄС. Також відповідно до положень цього Договору було створено Комітет з питань зайнятості як консультативний орган.

Ці зміни вперше заклали правову основу для координації політики зайнятості на рівні ЄС. З того часу досягнення високого рівня зайнятості вважається одним із ключових напрямів діяльності Європейського Союзу. Навіть більше, зобов'язання країн – членів ЄС встановити низку спільних цілей та завдань для політики зайнятості започаткували колегіальну роботу над Європейською стратегією зайнятості. Офіційно про це було оголошено на Люксембурзькому саміті (листопад 1997 року). Таким чином, механізми, які були передбачені Амстердамським договором, запроваджувались ще до набрання ним чинності у 1999 році.

2000 року відбувся Лісабонський саміт Європейської Ради, яким було ухвалено ключовий стратегічний документ ЄС – «План економічного та соціального оновлення для Європи до 2010 року», що в широкому вжитку отримав назву Лісабонської стратегії. Згідно з цим документом одним із пріоритетів ЄС називалось забезпечення повної зайнятості як ключової мети економічної та соціальної політики ЄС. Зокрема, протягом десяти років Європейський Союз повинен був стати найбільш конкурентоспроможною економікою у світі, яка базується на знаннях та здатна забезпечити стійке економічне зростання, що супроводжується створенням нових і кращих робочих місць та більшою соціальною згуртованістю.

Досягненню цих цілей повинна була сприяти ефективна робота у чотирьох ключових сферах:

- 1) поліпшення можливостей працевлаштування та зменшення прогалів у професійній компетенції;
- 2) надання більшого пріоритету довічному навчанню як основному складнику європейської соціальної моделі;
- 3) збільшення зайнятості в сферах послуг, у тому числі і особистих послуг, яким найбільше властивий високий дефіцит робочої сили;
- 4) сприяння всім аспектам рівних можливостей, наприклад, через зменшення професійної сегрегації, а також розширення можливостей досягнення балансу між професійним та сімейним життям особи, у тому числі і завдяки запровадженню вищих стандартів у сфері надання послуг по догляду за дитиною [5].

Наведені вище заходи відповідно до сміливих очікувань Європейської Ради мали б сприяти підвищенню рівня зайнятості в середньому на 10% до 2010 року, а також збільшити чисельність працюючих жінок з 51% у 2000 році до більш ніж 60% до 2010 року.

Створення нових та кращих робочих місць у ЄС було задекларовано основною метою цієї стратегії. Допомогти реалізувати відповідні цілі повинно було запровадження принципу «єдиного потоку», згідно з яким під час розробки всіх інших політик ЄС береться до уваги їхній вплив на зайнятість. Крім цього, для реалізації Європейської стратегії зайнятості було розроблено новий спосіб координації зусиль держав-членів, так званий «відкритий метод координації», коли замість примусових постанов використовується добровільна співпраця і «м'які постанови».

Водночас реалізація Лісабонської стратегії гальмувалась відсутністю необхідної відповідальності за її виконання як на рівні європейських інституцій, так і на рівні держав – членів ЄС. З огляду на це у 2005 р. стратегію було оновлено. Пріоритетами нової мети, на досягнення якої тепер була зорієнтована стратегія, стали економічне зростання та зайнятість. У контексті останньої виокремлюють три головні цілі, а саме: повна зайнятість, якість і продуктивність праці, а також згуртованість та інклюзивний ринок праці [6].

Передбачалось також запровадити механізми нагляду за виконанням державами-членами заходів у сфері зайнятості, які стосувались зобов'язань за Лісабонською стратегією, та підвищено відповідальність за їхнє невиконання [7].

Важливо наголосити, що Лісабонська стратегія була зорієнтована на припинення фінансування безробіття. Зокрема, заохочувалась активна підтримка безробітних для наступного працевлаштування за одночасного посилення відповідально-

сті за відмову прийняти пропозиції роботи. Наприклад, втрата пільг для тих, хто відмовляється від працевлаштування. Тобто пріоритетом Європейської стратегії зайнятості на той час було не просто скорочення (зарєєстрованого) безробіття, а підвищення рівня зайнятості загалом [8, с. 122].

Лісабонська стратегія не досягла тих цілей, які були задекларовані. Більше того, європейська політика знову не змогла захистити економіку від зовнішніх шоків і на певний час заблокувала її в траскторії низького зростання [8, с. 1].

Фінансова криза й економічний спад вимагали напрацювання нових, більш дієвих способів боротьби за повну та ефективну зайнятість. Результатом цих пошуків стала розробка нової економічної стратегії «Європа 2020», яка була прийнята у березні 2010 р. [9]. Впровадження такої стратегії та наступний контроль за її виконанням були інтегровані в Європейський семестр – щорічний цикл координації економічної політики ЄС. А європейська стратегія зайнятості стала складовою частиною інтегрованого підходу щодо розумного, стійкого та всеохоплюючого зростання.

Економічні труднощі, які постали за умов глобальної нестабільності, мали бути подолані завдяки досягненню трьох базових стратегічних цілей Стратегії «Європа 2020». Зокрема, зміцнити економіку Європейського Союзу планували через:

1. Розумне зростання: розвиток економіки, основою якої є знання та інновації.
2. Стійке зростання: підтримка такої моделі економіки, яка базується на ефективному використанні ресурсів, не шкодить довкіллю і є конкурентоспроможною.

3. Всеохоплююче зростання: підтримка такого варіанта економічного розвитку, який характеризується високим рівнем зайнятості та забезпечує соціальну і територіальну єдність [10].

Досягненню цілей «Європа 2020» повинно сприяти виконання низки завдань. Найперше, 75% людей у віці 20–64 років повинні бути зайнятими. По-друге, частка дітей, які не завершують навчання, не повинна перевищувати 10%. Крім цього, принаймні 40% осіб серед 30–34-річних повинні завершити навчання третього рівня. І останнє, зменшити на 20 мільйонів кількість осіб, яким загрожує бідність чи соціальна ізоляція.

Хоч на рівні ЄС вирішення проблем зайнятості і було інтегроване у стратегію «Європа 2020», відповідні європейські інституції продовжували діяти згідно із раніше погодженими методами. Зокрема, як і раніше, ухвалювались Керівні вказівки щодо політики зайнятості. Актуальними сьогодні є ті, що затверджені рішенням Ради ЄС 2018/1215 від 16 липня 2018 року [11]. Згідно з ними ефективно та своєчасне реагування на економічні зміни є спільною справою як держав-членів, так і ЄС. Наголошується також, що подолання соціальних наслідків економічної та фінансової кризи, прагнення до утворення інклюзивного суспільства та забезпечення рівності та недискримінації є основними цілями у сфері зайнятості. Адже нові економічні та бізнесові моделі, які поширюються в ЄС, та запроваджують нові форми зайнятості, поступово змінюють трудові відносини.

Керівні вказівки 2018 року визначають низку принципів, що мали б сприяти досягненню кращих показників у сфері зайнятості. Першим із них названо підвищення попиту на робочу силу. Зокрема, Рада Європейського Союзу зазначає, що створення нових робочих місць залежить від усунення бар'єрів, з якими стикаються роботодавці. Йдеться насамперед про

віддалення податкового навантаження від витрат на оплату праці та зміщення податкового акценту на інші джерела.

Наступний принцип спрямований на покращення пропозиції на ринку праці та удосконалення доступу до працевлаштування та підвищення кваліфікації. При цьому наголошується на постійній потребі удосконалювати знання та навички людей протягом усього життя з метою їхньої підготовки до поточних та майбутніх потреб ринку праці.

Покращення функціонування ринків праці та ефективність соціального діалогу – це третій принцип Керівних вказівок 2018 року. На рівні ЄС переконані, що реалізація європейської стратегії зайнятості неможлива без співпраці з соціальними партнерами. Зокрема, усі зацікавлені сторони повинні запобігати зростанню сегментації ринку праці, боротися із тіньовою зайнятістю та сприяти легалізації трудових відносин.

Згідно з принципом сприяння рівним можливостям для всіх, пришвидшення соціальної інтеграції та боротьби з бідністю держави – члени ЄС повинні розвивати інклюзивний ринок праці, запроваджувати ефективні заходи для боротьби з усіма формами дискримінації та надавати різнопланову допомогу щодо доступу до ринку праці нерепрезентативним групам.

Окремо у Керівних вказівках 2018 року наголошується на відповідності їхніх положень та заходів тим, які погоджені Європейським стовпом соціальних прав, адже після його ухвалення 17 листопада 2017 року узгодження решти програмних документів та правових актів ЄС із його положеннями є законним та очікуваним.

Керівні вказівки щодо політики зайнятості, які затверджені рішенням Ради ЄС 2018/1215 від 16 липня 2018 року, продовжують свою чинність і на 2019 рік, оскільки причини їхнього ухвалення залишаються актуальними.

Складником Європейської стратегії 2020 є Європейська програма зайнятості та соціальних інновацій, яка має на меті досягнення високого рівня якості та стабільності зайнятості як гарантії належного і гідного соціального захисту, подолання соціального неприйняття та бідності, поліпшення умов праці. Ця програма є фактично інструментом фінансування задекларованих цілей та завдань у сфері зайнятості [12]. Зокрема, завдяки їй повинні бути реалізовані заходи щодо посилення відповідальності за впровадження на рівні ЄС та на національному рівні політики у сфері зайнятості та з соціальних питань, модернізації законодавства ЄС та забезпечення його ефективного застосування, підтримки та розвитку адекватних систем соціального захисту тощо.

У контексті реалізації європейської стратегії зайнятості серед діючих ініціатив важливим є Пакет зайнятості, що був розпочатий у квітні 2012 року [13]. Цей набір політичних документів щодо співвідношення політики зайнятості в ЄС з низкою інших сфер політики визначає найбільш потенційні сфери на рівні ЄС та найефективніші шляхи для країн-членів для створення нових робочих місць. Зокрема, Пакет зайнятості зорієнтований на підтримку створення робочих місць та відновлення динаміки ринків праці. Цікавим аспектом процесу збільшення кількості робочих місць, за цим документом, є надання цільових субсидій роботодавцям на найм працівників, зниження оподаткування у сфері праці за одночасного забезпечення фіскальної стійкості та модернізації систем встановлення заробітної плати з метою узгодження заробітної плати з розвитком продуктивності. Наголошується

ся також на необхідності використовувати потенціал тих галузей, у яких очікується зростання попиту на трудові ресурси. А саме, сфера інформаційно-комунікаційних технологій, зеленої економіки та охорони здоров'я. Крім цього, на рівні ЄС визнають, що ефективна та повна зайнятість залишатиметься недосяжною ціллю за умов існування юридичних та практичних перешкод для вільного пересування працівників. Саме тому усунення останніх є запорукою реалізації завдань ЄС у сфері зайнятості.

Не можна оминати увагою самостійний Пакет зайнятості для молоді (грудень 2012 р.) [14] та Гарантії працевлаштування для молоді [15]. Важливість заохочення працевлаштування молодих людей в Європейському Союзі постійно зростає. За даними Європейської комісії, у 2016 році понад 6,3 мільйона молодих людей (у віці 15–24 роки) були непрацевлаштовані та не навчалися. Крім цього, більше 4,2 мільйона (у віці 15–24 роки) – вважались безробітним [16]. Саме тому потреба у реагуванні є нагальною. Усвідомлюючи реальність загроз та з метою подолання кризових явищ, Європейський Союз розробив низку заходів як на рівні ЄС, так і на рівні держав-членів, щоб виправити ситуацію.

Насамперед, реалізуючи політику зайнятості для молоді, Європейський Союз акцентує увагу на потребі спільно з державами-членами, соціальними партнерами та з усіма зацікавленими сторонами вирішувати різні проблеми, що спричиняють кризу зайнятості молоді. Ним розроблена та пропонується система гарантій зайнятості для молоді, яка зобов'язує усі держави-члени забезпечити молодих людей якісними пропозиціями працевлаштування, можливістю продовжити навчання, професійного навчання (учнівства) та стажування упродовж чотирьох місяців після закінчення школи або отримання статусу безробітного. При цьому важливо гарантувати, щоб перехідний етап від навчання до стажування дозволяв якомога швидше утвердитись молодій людині на ринку праці. Саме тому учнівство та стажування повинні бути якісними як з точки зору змісту навчання, так і адекватних умов праці. Отже, важливо якнайкраще продумувати схеми професійного навчання, адже такі дозволяють молодій людині отримати досвід роботи і практичні навички шляхом укладення учнівського та трудового договору, а також набути теоретичних знань шляхом опанування таких у закладах освіти. Це дозволить уникнути зловживань з боку роботодавців, які використовують стажерів та учнів як джерело дешевої робочої сили.

Реалізація європейської стратегії зайнятості провадиться також у рамках Порядку денного нових навичок для інклюзивної та конкурентоспроможної Європи (червень 2016 р.) [17]. Зокрема, резолюція Ради ЄС, якою було затверджено відповідний Порядок денний, наголошує на незворотності суспільних змін через впровадження нових способів роботи, автоматизації та роботизації виробничих процесів, що визначають потребу у нових типах знань, навичок та компетенцій працівників. Також зростає стурбованість невідповідністю вимог попиту потенціалу пропозиції на ринку праці ЄС, адже такий дисбаланс загрожує конкурентоспроможності європейської промисловості та здатності загалом Європейського Союзу задовільнити суспільні потреби.

Через швидкі технологічні та структурні зміни окремих секторів економіки саме обізнаність із цифровими технологіями та наскрізні навички надають можливості для успішного

працевлаштування у разі недостатньої кваліфікації. Ці компетенції також сприятимуть адаптації працівників до робочих місць майбутнього та суспільно-економічних змін.

Окремим складником європейської стратегії зайнятості є боротьба із незадекларованою працею, яка призводить до недобросовісної конкуренції, загрожує фінансовій стабільності соціальних моделей ЄС та знижує правові стандарти у сфері найманої праці. Започаткувавши 2016 року Європейську платформу для посилення співпраці у боротьбі з незадекларованою працею [18], Європейський Союз прагнув розширити співробітництво між державами-членами у відповідній сфері. У цьому контексті платформа була спрямована на сприяння обміну прогресивним досвідом та інформацією між державами-членами, а на рівні ЄС мала б забезпечити правову основу для розвитку загального розуміння, виявлення та аналізу незадекларованої праці. Зокрема, планувалось уніфікувати відповідні поняття та узагальнити концепції незадекларованої праці. Так, вирішення проблеми тіньового працевлаштування передбачало запобігання, зупинення та боротьбу із незадекларованою роботою, а також сприяння викриттю незадекларованої праці.

Нового імпульсу боротьба за повну зайнятість отримала в листопаді 2017 року. Саме тоді було схвалено Європейський стовп соціальних прав для покращення умов праці, соціального захисту та справедливої мобільності.

Чітка й однозначна позиція Європейського Союзу щодо безумовної необхідності підвищення рівня зайнятості базується на визнанні зайнятості самостійною європейською цінністю, що забезпечує не лише матеріальний добробут, а й суспільну злагоду. Саме тому, як свідчать останні опитування Євробарометра [19], громадяни ЄС мають більше довіри до Європейського Союзу, ніж до їхніх власних урядів у контексті покращення ситуації із працевлаштуванням у їхній країні.

Щоправда, останнім часом лунають сумніви, чи зможе ЄС під тиском затяжної фінансової та економічної кризи забезпечити задекларований раніше курс на всеохоплююче зростання зайнятості. Підвищення рівня безробіття, поширення нетипових форм зайнятості, скорочення соціальних видатків, замороження або урізання зарплат у публічному секторі зайнятості, спрощення процедур звільнення, обмеження розміру та тривалості виплати допомоги по безробіттю посилюють соціальну напругу та сприяють зниженню трудової мотивації [20].

Однак діяльність органів ЄС та документи, які вони ухвалюють з питань зайнятості, засвідчують, що ЄС не має наміру відступити від своїх амбітних цілей ні щодо зайнятості, ні щодо соціальної моделі загалом, хоча й з урахуванням бюджетних обмежень. Зокрема, постійно наголошується на необхідності забезпечення прогресу конвергенції ринків праці та моніторингу ситуації з добробутом, щоб запобігти відставанню найбільш уразливих членів суспільства [20].

Висновки. Таким чином, найперше Європейський Союз прагне зацікавити держави-члени запровадити необхідні заходи щодо ефективного працевлаштування, щоб інвестувати в людей та зменшити тягар соціального забезпечення безробітних. Крім цього, наднаціональні органи намагаються сприяти досягненню балансу щодо попиту та пропозиції на ринку праці шляхом впливу на формування національної політики зайнятості держав-членів. І в цьому процесі їхнім пріорите-

том, безумовно, є не просто скорочення безробіття, а підвищення якості зайнятості з метою створення більш гнучкого та ефективного європейського ринку праці. Щоправда гнучкість та автономність праці за умови одночасного зростання форм зайнятості породжують нові виклики для влади та ризики для працівників. Наприклад, широке запровадження технологічних новинок у процес праці збільшує напруження трудової діяльності, підвищує рівень стресу на робочому місці і як наслідок, пришвидшує процес професійного вигорання. Крім цього, сучасні вимоги щодо тривалості часу для виконання завдань спричиняють розмивання меж між приватним життям та робочим часом.

За таких умов ЄС та держави-члени постають перед необхідністю попередити зниження рівня соціального захисту працюючих. У цьому контексті варто наголосити на необхідності співпраці між державами щодо застосування адекватних засобів у боротьбі за ефективну та повну зайнятість. Саме тому європейська стратегія зайнятості є яскравим прикладом компромісу між різними національними позиціями щодо найкращого способу боротьби з безробіттям.

Література:

1. Growth, Competitiveness, Employment: The Challenges and Ways Forward into the 21st Century - White Paper. Parts A and B. COM (93) 700 final/A and B, 5 December 1993. *Bulletin of the European Communities*, Supplement 6/93. URL: http://aei.pitt.edu/1139/1/growth_wp_COM_93_700_Parts_A_B.pdf (дата звернення: 03.04.2019).
2. Devetzi S. The European Employment Strategy URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/16324856.pdf> (дата звернення: 03.04.2019).
3. European Council meeting on 9 and 10 December 1994 in Essen. Presidency Conclusions URL: http://www.europarl.europa.eu/summits/ess1_en.htm (дата звернення: 03.04.2019).
4. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. *Official Journal of the European Union*. С 340. 10/11/1997 P. 0001 – 0144 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11997D/TXT> (дата звернення: 03.04.2019).
5. Lisbon European Council 23 and 24 March 2000 Presidency Conclusions URL: http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm (дата звернення: 03.04.2019).
6. Opinion of the European Economic and Social Committee on the "Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions — The future of the European Employment Strategy (EES) A strategy for full employment and better jobs for all" (COM(2003) 6 final). *Official Journal of the European Union*. С 133, 6.6.2003, p. 38–45 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52003AE0405> (дата звернення: 03.04.2019).
7. The new Integrated economic and employment guidelines. Brussels, 12 April 2005 URL: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-05-123_en.htm?locale=en#fn1 (дата звернення: 03.04.2019).
8. Watt A. Reform of the European Employment Strategy after Five Years: A Change of Course or Merely of Presentation? *European Journal of Industrial Relations*. 2004. Volume 10. Number 2. P. 117–137 DOI: 10.1177/0959680104044187
9. EUROPE 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A52010DC2020> (дата звернення: 03.04.2019).
10. Communication from the Commission «EUROPE 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth». Brussels, 3.3.2010 COM(2010) 2020 URL: <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20>

BARROSO%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf (дата звернення: 03.04.2019).

11. Council Decision (EU) 2018/1215 of 16 July 2018 on guidelines for the employment policies of the Member States. *Official Journal of the European Union*. L 224, 5.9.2018, p. 4–9 URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2018/1215/oj#ntc9-L_2018224EN.01000401-E0009 (дата звернення: 03.04.2019).
12. Regulation (EU) No 1296/2013 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2013 on a European Union Programme for Employment and Social Innovation ("EaSI") and amending Decision No 283/2010/EU establishing a European Progress Microfinance Facility for employment and social inclusion URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:347:0238:0252:EN:PDF> (дата звернення: 03.04.2019).
13. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social committee and the Committee of the regions «Towards a job-rich recovery» URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52012DC0173> (дата звернення: 03.04.2019).
14. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social committee and the Committee of the regions «Moving Youth into Employment» URL: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2012/EN/1-2012-727-EN-F1-1.Pdf> (дата звернення: 03.04.2019).
15. Council Recommendation of 22 April 2013 on establishing a Youth Guarantee. *Official Journal of the European Union*. C 120, 26.4.2013, p. 1–6 URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32013H0426\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32013H0426(01)) (дата звернення: 03.04.2019).
16. Youth employment URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1036&langId=en> (дата звернення: 03.04.2019).
17. Council Resolution on A New Skills Agenda for an Inclusive and Competitive Europe. *Official Journal of the European Union*. C 467, 15.12.2016, p. 1–2 URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1553100094795&uri=CELEX:32016G1215\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1553100094795&uri=CELEX:32016G1215(01)) (дата звернення: 03.04.2019).
18. Decision (EU) 2016/344 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016 on establishing a European Platform to enhance cooperation in tackling undeclared work. *Official Journal of the European Union*. L 65/12, 11.3.2016, p. 12–20 URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1552576262441&uri=CELEX:32016D0344#ntr4-L_2016065EN.01001201-E0004 (дата звернення: 03.04.2019).
19. Special Eurobarometer 377: Employment and Social Policy. URL: http://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S1008_76_2_EBEBS377 (дата звернення: 03.04.2019).
20. Доповідь Платформи громадянського суспільства Україна-ЄС щодо ринку праці зі сторони УС ПГС «Регулювання ринку праці в Україні та ЄС: спільні риси й відмінності. Адаптація трудового законодавства України до законодавства ЄС». 3-тє засідання Платформи громадянського суспільства Україна – ЄС, Київ, 8-9 листопада 2016 року URL: <http://eu-ua-csp.org.ua/csp-docs/12-dopovid-pgs-shodo-shodo-rinku-praci-zi-storoni-us-pgs/> (дата звернення: 15.11.2017).

Рым О. М. Правовые аспекты реализации Европейским Союзом политики в сфере занятости

Аннотация. Статья посвящена исследованию европейской стратегии занятости и механизмам борьбы с безработицей на уровне Европейского Союза. Установлено, что правовые основания для координации политики занятости впервые были заложены в 1997 году путем внесения отдельного раздела о политике занятости в Амстердамский договор. Отмечено, что преодоление социальных последствий экономического и финансового кризиса, стремление к образованию инклюзивного общества и обеспечения равенства и недискриминации являются основными целями Европейского союза в сфере занятости. В статье характеризуются составляющие экономической стратегии «Европа 2020», которые направлены на обеспечение роста уровня и полноты занятости. Делается вывод о том, что Европейский Союз стремится заинтересовать государства-члены ввести необходимые меры по эффективному трудоустройству, чтобы инвестировать в людей и уменьшить бремя социального обеспечения безработных. Именно поэтому европейская стратегия занятости является ярким примером компромисса между различными национальными позициями относительно лучшего способа борьбы с безработицей.

Ключевые слова: европейская стратегия занятости, борьба с безработицей, трудоустройство, незадекларированный труд, рынок труда, социальная защита.

Rym O. Legal aspects of the employment policy implementation in the European Union

Summary. The article is devoted to a research of the European employment strategy and mechanisms for combating unemployment at the European Union level. It's argued that the legal foundation for coordination of employment policy was first laid down in 1997 by introducing a separate section on the employment policy to the Amsterdam Treaty. It's emphasized that overcoming of the social consequences of the economic and financial crisis, the desire to form an inclusive society and ensuring equality and non-discrimination are the main objectives of the European Union in the sphere of employment. The article describes the components of the economic strategy "Europe 2020", which are aimed to ensure the growth of the level and completeness of employment. Finally, it is summed up that the European Union seeks to interest Member States in introducing the necessary measures for effective employment in order to invest in people and reduce the burden of social security for the unemployed. That is why the European employment strategy is sketched as a vivid example of a compromise between different national positions on the best way to combat unemployment.

Key words: european employment strategy, tackling unemployment, employment, undeclared work, labor market, social protection.

Гожій І. О.,
старший викладач кафедри публічного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Солончук І. В.,
старший викладач кафедри інформаційного права та права інтелектуальної власності
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ОСОБИСТОГО ЗАКОНУ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню аспектів правового регулювання приватноправових відносин з іноземним елементом. Розглянуті проблемні аспекти порядку обрання судом України особистого закону фізичної особи під час провадження справи в порядку цивільного судочинства в умовах реформування судової системи. Обґрунтовані висновки щодо основних положень особистого закону фізичної особи як складової частини механізму правового регулювання суспільних відносин, ускладнених іноземним елементом.

Ключові слова: правова кваліфікація, особистий закон фізичної особи, іноземний елемент, юрисдикція, колізійна норма, приватноправові відносини.

Постановка проблеми. Приватноправові відносини з іноземним елементом потребують досконалого правового регулювання, оскільки торкаються інтересів фізичних осіб, які підпорядковані юрисдикції різних держав. Питання щодо визначення особистого статусу наука міжнародного приватного права традиційно відносить до кола питань, під час вирішення яких широко використовується прив'язка до особистого закону фізичної особи. Можемо констатувати, що у процесі регулювання відносин з іноземним елементом виникає ряд ускладнень, пов'язаних із відмінностями, і досить часто кардинальними, у правовій кваліфікації норм і понять під час визначення права, яке слід застосувати в певній ситуації до конкретних правовідносин.

Як слушно зазначає Є. Стрельцова, на законодавчому рівні не існує визначення поняття особистого закону фізичної особи, а тому пропонує розуміти його як комплекс правових норм відповідної держави (або держав), до якої належить фізична особа, що регулюють питання правоздатності і дієздатності фізичної особи, особисті немайнові, сімейні, спадкові відносини за участю фізичних осіб тощо [3, с. 123].

Законодавство України досить часто апелює до особистого закону особи в різноманітних правовідносинах. Виконавши аналіз положень Закону України «Про міжнародне приватне право», можемо зробити висновок про взаємозв'язок норм міжнародного приватного права та цивільного процесуального права України, зокрема під час визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою, в разі встановлення опіки та піклування, в разі усиновлення, здійснення судового захисту цивільних, сімейних, трудових прав, прав інтелектуальної власності тощо.

Саме тому представлене наукове дослідження є спробою систематизації та аналізу проблемних аспектів регулювання приватноправових відносин з іноземним елементом у контексті взаємозв'язку із цивільним судочинством України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі питання особистого закону фізичної особи є предметом розгляду в працях таких вчених, як М. Богуславський, А. Довгерт, В. Кисіль, К. Казарян, Є. Стрельцова, А. Степанюк та інші. Дослідивши положення законодавчих актів України, міжнародних документів та широкий спектр наукових публікацій, можемо стверджувати, що питання застосування особистого закону фізичної особи потребує подальшого дослідження, зокрема в контексті взаємозв'язку норм міжнародного приватного права та цивільного процесуального права. Як нам видається, питанню взаємозв'язку положень цивільного процесуального права та міжнародного приватного права сьогодні приділяється недостатньо уваги, оскільки наявні лише окремі дослідження вузького спрямування [5]. Особливо актуальним буде дане дослідження з огляду на реформування судочинства в Україні.

Метою статті є порівняльне дослідження проблемних аспектів обрання особистого закону фізичної особи для врегулювання конкретних цивільних та сімейних правовідносин, ускладнених іноземним елементом, які є предметом розгляду в цивільному судочинстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особистий закон фізичної особи (*lex personalis*) є однією з найдавніших формул прикріплення, які застосовуються в міжнародному приватному праві для визначення компетентного правопорядку врегулювання відносин, ускладнених іноземним елементом. У сучасних умовах прив'язку до особистого закону фізичної особи, в тій або іншій формі, використовує законодавство більшості юрисдикцій. Наука міжнародного приватного права визначає два різновиди особистого закону фізичної особи: закон громадянства (*lex patriae*) та закон місця проживання (*lex domicilii*). Традиційно прив'язку до закону держави громадянства фізичної особи (*lex patriae*) встановлюють сучасні кодифікації країн континентальної системи права. Такі країни, як зазначають вітчизняні автори, історично характеризуються як країни еміграції [1, с. 244]. Встановлюючи прив'язку до закону громадянства, законодавець має на меті утримати у сфері впливу власних громадян, які виїжджають за її межі. Натомість у країнах англо-американської системи

права особистий закон фізичної особи визначається за правом місця проживання (*lex domicilii*). Слід конкретизувати, що значна частина населення таких країн традиційно складається з іммігрантів, а тому цілком виправдано, що законодавець намагається підпорядкувати власним законам іноземців, які проживають на території даних країн [1, с. 246]. Вважаємо за необхідне зазначити, що у країнах англо-американської системи права немає єдиного підходу до визначення доміцилію. Зокрема, Великобританія проводить розмежування між доміцилієм походження та доміцилієм набутих або обраних, тобто в англійській концепції доміцилій наближається до статусу громадянства. Можемо зробити висновок, що громадяни Великобританії та іноземці зберігають свій доміцилій походження навіть у випадку тривалого їх проживання за кордоном. Ця теза може бути підтверджена прикладом, який навів М. Богуславський, щодо розгляду в Лондоні справи про спадкування майна російської балерини А. Павлової [2, с. 527]. Під час судового розгляду суд дійшов висновку про презумпцію доміцилію за місцем народження, оскільки не виявив доказів на користь набуття А. Павловою нового доміцилію, хоча вона протягом п'ятнадцяти років проживала в Лондоні.

Слід зауважити, що у випадку наявності у фізичної особи кількох громадянств прив'язка до закону громадянства може бути неефективною. У цьому випадку з метою пошуку правопорядку, з яким правовідносини мають найбільш тісний зв'язок, застосовується субсидіарна колізійна норма. Так, частина 2 статті 16 Закону України «Про міжнародне приватне право» визначає: якщо фізична особа є громадянином двох або більше держав, її особистим законом вважають право тієї з держав, з якою особа має найбільш тісний зв'язок, зокрема, має місце проживання або займається основною діяльністю [6]. Особистим законом особи без громадянства (апатрида) вважають право держави, в якій дана особа має місце проживання або ж місце перебування. Таке положення вміщує законодавство і тих юрисдикцій, в яких домінуючим принципом визначення особистого закону фізичної особи є закон громадянства. Принагідно зазначимо, що в умовах подальшої інтернаціоналізації суспільного життя та збільшення міграційних процесів у сучасних кодифікаціях міжнародного приватного права все частіше використовується змішаний підхід до визначення особистого закону фізичної особи, тобто використовується і прив'язка *lex patriae*, і прив'язка *lex domicilii*.

У багатьох сучасних зарубіжних кодифікаціях міжнародного приватного права визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою підпорядковується одному з двох варіантів визначення особистого закону фізичної особи, але при цьому передбачається і можливість застосування альтернативи. Для прикладу, стаття 41 Кодексу міжнародного приватного права Бельгії вміщує положення про те, що визнання особи безвісно відсутньою регулюється правом держави, громадянином якої особа була на момент зникнення, а якщо особистий закон зниклої особи не передбачає інститут громадянства, то застосовується право держави постійного проживання цієї особи на момент зникнення [9]. Натомість відповідне законодавство Естонії першочерговим для застосування визначає закон доміцилію, проте передбачає можливість застосування естонського права, якщо зацікавлена особа має в цьому виправданий інтерес [10]. Водночас Федеральний закон про міжнародне приватне право Австрії під час визначення умов та наслідків

оголошення особи померлою або надання доказів смерті пропонує прив'язку до останнього відомого особистого закону безвісно відсутнього [11]. Закон України «Про міжнародне приватне право» визначає, що підстави та правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою регулюються останнім із відомих особистих законів цієї особи [6]. Згідно зі змістом статті 20 зазначеного Закону та принципом надання іноземцям національного режиму особи, які постійно проживали на території України, можуть бути визнані безвісно відсутніми чи оголошені померлими в порядку, визначеному законодавством України. Зокрема, Цивільний процесуальний кодекс України передбачає судочинство у справі про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою в порядку окремого провадження. Законодавець надає заявнику можливість вибору, оскільки заява в такій справі може подаватися до одного суду з можливих кількох варіантів: по-перше, до суду, який знаходиться за місцем проживання заявника; по-друге, до суду, який знаходиться за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідоме; по-третє, до суду за місцезнаходженням майна фізичної особи, місцеперебування якої невідоме [8].

Формула прикріплення *lex personalis* найчастіше застосовується під час вирішення колізійних питань сімейного права, зокрема під час регулювання відносин міждержавного усиновлення. Іноземні юрисдикції зазвичай підпорядковують усиновлення з іноземним елементом або особистому закону усиновлювача, або особистому закону дитини, яка усиновлюється. Відповідно до § 26 Федерального закону про міжнародне приватне право Австрії умови усиновлення та його припинення визначаються особистим законом кожного з усиновлювачів, проте якщо особистим законом дитини встановлюється необхідність отримання від неї згоди на усиновлення, то застосування особистого закону дитини є обов'язковим [11]. Натомість прив'язку до особистого закону дитини, яка усиновлюється, пропонує колізійна норма законодавства Польщі [12]. В Україні регулювання відносин усиновлення з іноземним елементом має особливості, оскільки воно підпорядковане одночасно декільком правопорядкам. Згідно із статтею 69 Закону України «Про міжнародне приватне право» усиновлення та його скасування регулюються особистим законом дитини та особистим законом усиновлювача [6]. Може виникнути ситуація, що подружжя, яке має намір усиновити дитину, не має спільного особистого закону. У цьому випадку суд України застосовує право держави, в якій подружжя мало останнє спільне місце проживання, за умови, що хоча б один із подружжя все ще має місце проживання в цій державі. Якщо ж це право відсутнє, то застосовується те право, з яким обидва з подружжя мають найбільш тісний зв'язок іншим чином [6]. Необхідно зазначити, що за умов одночасного застосування правопорядків кількох держав можливі ситуації усиновлення української дитини іноземним громадянином, особистий закон якого визначає значно більший перелік обставин, які унеможливають усиновлення. У таких випадках усиновлення дитини в Україні не може бути проведене, навіть якщо її особистий закон це дозволяє. Слід наголосити, що особистим законом дитини, яка є громадянином України, та дитини, яка не має громадянства України, але постійно проживає на її території, є право України. Таким чином, до відно-

син усиновлення, ускладнених іноземним елементом, мають застосовуватися відповідні норми Цивільного кодексу України [7] та Цивільного процесуального кодексу України [8].

Як вже нами було визначено раніше, під час визначення правового режиму спадкування, в якому наявний іноземний елемент, вирішальне значення має статут спадкування, тобто обране за допомогою колізійної норми право (закон країни), що підлягає застосуванню до всієї сукупності спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом [4, с. 88]. Основним статутом спадкування в колізійному праві переважної більшості країн є особистий закон спадкодавця – закон країни громадянства, або доміцилію. Прив'язку до закону громадянства спадкодавця, яке він мав на момент смерті, встановлюють, зокрема, законодавчі акти Італії та Македонії. Так, відповідно до статті 35 Закону про міжнародне приватне право Македонії в питаннях спадкування компетентним є право держави, громадянином якої був спадкодавець на момент смерті [13]. Багато сучасних кодифікацій міжнародного приватного права в колізійних питаннях спадкування віддають перевагу критерію місця проживання спадкодавця. Для прикладу, Федеральний закон про міжнародне приватне право Швейцарії в редакції 2017 року визначає, що спадкування майна особи, яка мала останнє місце проживання за кордоном, здійснюється відповідно до права, на яке вказують колізійні норми законодавства країни місця проживання спадкодавця, а у випадку, коли останнє місце проживання померлого було у Швейцарії, то до відносин спадкування застосовується швейцарське право [14]. В Україні правове регулювання приватноправових відносин з іноземним елементом у сфері спадкування виходить із колізійного критерію місця проживання. Відповідно до Закону України «Про міжнародне приватне право» спадкові відносини регулюються правом держави, в якій спадкодавець мав останнє місце проживання [6]. Проте необхідно зазначити, що законодавство України визначає різні статuti спадкування залежно від виду спадкового майна. Так, щодо спадкування нерухомого майна застосовується право тієї держави, на території якої це майно знаходиться, разом із тим спадкування майна, яке підлягає державній реєстрації в Україні, здійснюється відповідно до права України.

Висновки. Таким чином, з урахуванням вищевикладеного можемо узагальнити такі положення:

1. Для визначення компетентного правопорядку під час регулювання відносин, ускладнених іноземним елементом, застосовується особистий закон фізичної особи, який належить до найдавніших формул прикріплення, відомих у міжнародному приватному праві.

2. Проблематичним у вирішенні колізійних питань особистого статусу є наявність у фізичної особи кількох громадянств, оскільки в такій ситуації прив'язка до закону громадянства може бути неефективною. У такому випадку застосовується субсидіарна колізійна норма, що дає можливість встановити правопорядок, з яким правовідносини мають найбільш тісний зв'язок.

3. Стрімка інтернаціоналізація суспільного життя та збільшення міграційних процесів спонукає зміни щодо порядку визначення особистого закону фізичної особи. Виконавши аналіз сучасних кодифікацій міжнародного приватного права, можемо зазначити, що спостерігається застосування і прив'язки до закону громадянства (*lex patriae*), і прив'язки до закону місця проживання (*lex domicilii*).

4. Інколи, наприклад, у випадку усиновлення, коли законодавство України передбачає можливість застосування особистих законів усиновлювача і дитини, яка усиновлюється, можуть виникати ситуації, за яких особистий закон усиновлювача визначає більший перелік обставин, які унеможливають усиновлення. У цій ситуації завдання суду є не допустити таке усиновлення дитини, навіть якщо її особистий закон це дозволяє.

Підсумовуючи, хочемо наголосити, що приватноправові відносини, ускладнені іноземним елементом, мають ряд специфічних ознак та властивостей, оскільки вони пов'язані з правопорядками різних юрисдикцій. Інколи особисті закони фізичних осіб, об'єднаних спільним правовідношенням, мають кардинально відмінний характер. Саме тому визначені аспекти потребують подальшого ґрунтовного дослідження, обговорення та узагальнення з метою напрацювання уніфікованих рекомендацій.

Література:

1. Міжнародне приватне право : підручник / за ред. А.С. Довгерта. Київ : Алерта, 2014. 655 с.
2. Богуславский М.М. Международное частное право : учебник. Москва : Норма : ИНФРА, 2011. 704 с.
3. Стрельцова Е.Д. Особистий закон фізичної особи в контексті міжнародного приватного права: окремі аспекти. *Матеріали 72-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*. Одеса : Фенікс, 2017. С. 123–126.
4. Гожій І.О., Солончук І.В. Проблемні питання правового режиму спадкування у справах з іноземним елементом. *Правові новели*. 2018. № 4. С. 84–91.
5. Гожій І.В., Солончук І.В. До питання визнання іноземців безвісно відсутніми або оголошення їх померлими. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2017. № 3. С. 138–141.
6. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. № 2709 – IV. *Верховна Рада України*. Київ : Відомості Верховної Ради України (ВВРУ). 2005. № 32. С. 422.
7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 №435-IV / Верховна Рада України. Київ : ВВРУ, 2003. № 40-44. С. 356.
8. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV / Верховна Рада України. Київ : ВВРУ, 2004. № 40, 41, 42. Ст. 492.
9. Закон Бельгії от 16 июля 2004 г. о кодексе международного частного права: (вступил в силу 1 окт. 2004 г.) / Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики». URL : <https://pravo.hse.ru/data/2019/01/29/1200223234/%D0%91%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B8%D1%8F%20%D0%9A%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%20%D0%9C%D0%A7%D0%9F%20%D1%80%D0%B5%D0%B4.%202017.pdf> (дата обращения : 25.03.2019).
10. Закон о международном частном праве: Закон Эстонской Республики от 27 марта 2002 г. (вступил в силу 17 апреля 2002 г.) / Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики». URL : <https://pravo.hse.ru/data/2019/03/19/1186062473/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%20%D0%AD%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%B8%20%D0%BE%20%D0%9C%D0%A7%D0%9F%202002%20%D1%80%D0%B5%D0%B4.2010.pdf> (дата обращения : 26.03.2019).
11. Федеральный закон о международном частном праве 1978 г. : Закон Австрийской Республики (вступил в силу 1 января 1979 г.) / Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики». URL : <https://pravo.hse.ru/data/2019/02/19/119156416>

- 0/%D0%90%D0%B2%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B8%D1%8F%20%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%20%D0%BE%20%D0%9C%D0%A7%D0%9F.pdf (дата обращения : 01.04.2019).
12. Международное частное право : Закон Республики Польша от 04 февр. 2011 г. / Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики». URL : [https://pravo.hse.ru/data/2019/02/04/1205137962/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%20%D0%BE%20%D0%9C%D0%A7%D0%9F%20%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%88%D0%B8%202011%20\(%D1%80%D1%83%D1%81.\)%20%D1%80%D0%B5%D0%B4.2015.pdf](https://pravo.hse.ru/data/2019/02/04/1205137962/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%20%D0%BE%20%D0%9C%D0%A7%D0%9F%20%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%88%D0%B8%202011%20(%D1%80%D1%83%D1%81.)%20%D1%80%D0%B5%D0%B4.2015.pdf) (дата обращения : 01.04.2019).
13. Закон о международном частном праве: Закон Республики Македония (опубликован 12 июля 2007 г.). / Национальный исследовательский институт «Высшая школа экономики». URL : <https://pravo.hse.ru/data/2015/10/22/1079348831/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%8F%202007%20%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9.pdf> (дата обращения : 01.04.2019).
14. Федеральный закон о международном частном праве 1987 г. (в ред. 2017 г.) : Закон Швейцарской Конфедерации / Национальный исследовательский институт «Высшая школа экономики». URL : <https://pravo.hse.ru/data/2019/01/29/1200224435/%D0%A8%D0%B2%D0%B5%D0%B9%D1%86%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F%20%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%20%D0%BE%20%D0%9C%D0%A7%D0%9F.pdf> (дата обращения : 01.04.2019).

Гожий И. А., Солончук И. В. Проблемные аспекты применения личного закона физического лица

Аннотация. Статья посвящена исследованию аспектов правового регулирования частноправовых отношений с иностранным элементом. Рассмотрены проблемные аспекты, возникающие в процессе избрания судом Украины личного закона физического лица в делах гражданского судопроизводства в условиях реформирования судебной системы. Сделаны и обоснованы выводы относительно основных положений личного закона физического лица как составной части механизма правового регулирования общественных отношений, в которых присутствует иностранный элемент.

Ключевые слова: правовая квалификация, личный закон физического лица, иностранный элемент, юрисдикция, коллизионная норма, частноправовые отношения.

Gozhiy I., Solonchuck I. The problematic aspects of application of a personal law of an individual

Summary. The article is dedicated to investigation of the aspects of the legal regulation of private rights with a foreign element. The problematic aspects of the procedure for the election by a court of Ukraine of a personal law of an individual during considering the case in civil proceedings were researched. The conclusions relatively basic provisions of the personal law of an individual as an integral part of the mechanism of legal regulation of social relations complicated by a foreign element were grounded.

Key words: legal qualification, personal law of an individual, foreign element, jurisdiction, conflict rule, private law relations.

*Бучинський О. Й.,**здобувач кафедри адміністративного та митного права
Університету митної справи та фінансів*

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА РОЗВИТОК ПРАВОВИХ СИСТЕМ КРАЇН – ЧЛЕНІВ РАДИ ЄВРОПИ

Анотація. Визначається комплекс інструментів, якими послуговується Європейський суд із прав людини для забезпечення дотримання державами-учасницями стандартів захисту прав людини і основоположних свобод, а також вплив використання цих інструментів на розвиток правових систем країн-членів Ради Європи

Ключові слова: Європейський суд із прав людини, заходи загального характеру, заходи індивідуального характеру, консультативний висновок Європейського суду з прав людини, процедура прийняття пілотних рішень.

Постановка проблеми. Поступове та невідворотне утвердження положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція) із практикою її тлумачення та застосування Європейським судом із прав людини (ЄСПЛ) як джерел права та загальнообов'язаних міжнародних стандартів належного забезпечення прав приватних осіб у взаємовідносинах із публічними політико-правовими утвореннями, а також безперервний еволюційний розвиток інструментарію, що забезпечує дотримання державами-учасницями Конвенції стандартів, що дістали своє закріплення у цих джерелах права, викликає необхідність осучаснення та більш детального опрацювання наукових уявлень щодо юридичних властивостей практики ЄСПЛ та зумовлених нею перетворень правових систем держав-учасниць Конвенції, так само як і щодо можливостей для захисту прав людини і основоположних свобод за допомогою конвенційного механізму.

Мета – визначити комплекс інструментів, якими послуговується Європейський суд із прав людини для забезпечення дотримання державами-учасницями стандартів захисту прав людини і основоположних свобод.

Виклад основного матеріалу. Аналіз положень Конвенції дозволяє стверджувати про те, що основним призначенням ЄСПЛ є забезпечення дотримання положень Конвенції її країнами-учасницями (ст. 19 Конвенції), що реалізується здебільшого як наслідок вирішення міждержавних справ та справ за індивідуальними заявами про допущення порушення країною-учасницею прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї (ст. 26–46 Конвенції) [1]. При цьому, ознайомившись із нормативно-правовою основою та ustalеною практикою функціонування ЄСПЛ, маємо підстави констатувати, що під час ужиття ЄСПЛ заходів для досягнення мети його існування чиниться вплив на правові системи країн – учасниць Конвенції, головним чином, за такими напрямками:

– зміна індивідуального правового статусу заявника та держави-відповідача, зумовлена необхідністю поновлення прав, гарантованих Конвенцією;

– формулювання правової позиції, що покладається в основу рішення та використовуватиметься як підґрунтя для вирішення подібних справ до її вдосконалення;

– виявлення структурних або системних недоліків функціонування компетентних органів держави-відповідача, що являють собою або тягнуть за собою порушення зобов'язань держави-відповідача, передбачених Конвенцією, а також визначення кроків для усунення цих недоліків та забезпечення їх належного здійснення.

Розкриваючи передумови та характер впливу за кожним із зазначених напрямів, зауважимо, що первинною та основоположною функцією ЄСПЛ є вирішення міждержавних справ та справ за індивідуальними заявами про допущення порушення країною-учасницею конвенційних прав. За підсумками дослідження матеріалів справи судом стосовно заявника та держави-відповідача приймається обов'язкове до виконання рішення, яким:

1) визнається порушення державою-відповідачем конвенційних прав (є підставою для перегляду судових рішень національних судів на національному рівні) або робиться висновок про відсутність порушення (ст. 44 Конвенції);

2) надається справедлива сатисфакція заявникам, щодо яких було допущено порушення (ст. 41 Конвенції) [1].

Більше того, за виключних обставин, за яких має місце загальна необхідність якнайшвидшого усунення порушення прав, гарантованих Конвенцією, та це є можливим у єдиний спосіб, ЄСПЛ, відступаючи від правила щодо закріплення за державами свободи розсуду щодо шляхів виконання рішень ЄСПЛ, зобов'язує держав-відповідачів вжити абсолютно визначених заходів, що виходять за межі справедливої сатисфакції (заходи індивідуального характеру). Прикладами таких заходів, що реалізовувались державами-відповідачами за вказівкою ЄСПЛ, є, зокрема, поновлення на посаді незаконно звільненого заявника (Азербайджан), офіційне визнання та реєстрація церкви (Молдова); видалення відомостей про заявника зі списків іноземців, яким заборонено проживати на території країни (Литва); зняття з заявників заборони на зайняття політичною діяльністю (Турція) [2].

Водночас, на доповнення до вирішення питання про обґрунтованість твердження заявника про допущення державою-відповідачем порушення конвенційних прав та визначення найбільш дієвого способу їх поновлення, діяльність ЄСПЛ породжує глобальний результат, яким є універсальний та загальнообов'язковий взірць тлумачення положень Конвенції.

Зазначене переконаливо підтверджується аналізом теоретико-правових положень, що визначають зміст та спрямованість діяльності ЄСПЛ та знайшли своє відображення у його рішеннях. Зокрема, основоположною позицією ЄСПЛ є те, що ця міжнародна судова установа служить не лише для вирішення справ, переданих на її розгляд, але й, більш загально, для того, щоб висвітлювати й роз'яснювати, забезпечувати й розвивати

правила, запроваджені Конвенцією, чим сприяти дотриманню державами їх зобов'язань як учасниць Конвенції (Ірландія проти Сполученого Королівства, заява № 5310/71, п. 154) [3]. Незважаючи на те, що основним призначенням Конвенції є виправлення становища окремих осіб, її місією також є визначати правила вжиття публічно-політичних заходів у загальних інтересах, підвищуючи загальні стандарти захисту прав людини та поширюючи доктрину захисту прав людини серед спільноти держав-учасниць Конвенції (Капітал банк проти Болгарії, заява № 49429/99, п. 79) [4]. Крім того, важливо чітко усвідомлювати, що основна відповідальність за захист прав, закріплених Конвенцією, покладена на національні органи влади країн-учасниць Конвенції (О.Х. проти Німеччини, заява № 4646/08, п. 118) [5], але розроблення підстав та способів виконання тих чи інших повноважень має відображати відповідне прецедентне право ЄСПЛ (Хатчінсон проти Сполученого Королівства, заява № 57592/08, п. 44) [6], так само як і практика національних судів із питань конвенційних прав і свобод бажано має містити посилання на відповідне прецедентне право ЄСПЛ (Елісей-Узун та Андоніє проти Румунії, заява № 42447/10, п. 61, 66) [7]. Також має враховуватись те, що ЄСПЛ дає остаточне та найбільш авторитетне тлумачення прав і свобод, передбачених Конвенцією. Серед іншого ЄСПЛ визначає, чи дотримались повною мірою національні органи влади принципами, що впливають із рішень у подібних справах, навіть якщо вони стосуються інших держав (Опуз проти Туреччини, заява № 33401/02, п. 163) [8].

Так само відповідно до ч. 1 ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» правовим наслідком рішення ЄСПЛ є не лише виникнення обов'язків щодо відновлення попереднього юридичного стану заявника та вжиття інших заходів, передбачених рішенням ЄСПЛ, але й застосування судами під час розгляду справ Конвенції та практики ЄСПЛ як джерела права [9].

Осмисливши вищевикладене, маємо підстави констатувати, що практика ЄСПЛ за правовими властивостями прирівнюється до Конвенції, має директивний (загальнообов'язковий) характер та виступає носієм остаточного й найбільш авторитетного тлумачення положень Конвенції, що зумовлює обов'язковість дотримання державами-учасницями Конвенції висновків ЄСПЛ про зміст та належний порядок забезпечення реалізації конвенційних прав, насамперед, шляхом забезпечення відповідності національного законодавства та практики його реалізації правовим позиціям ЄСПЛ. Інакше кажучи, практика ЄСПЛ чинить вплив на законодавство, правотворчість, правозастосування та тлумачення права в рамках правових систем держав-учасниць Конвенції, будучи правовим підґрунтям для них та маючи юридичну силу, притаманну самій Конвенції.

Дійшовши зазначеного висновку, вважаємо за необхідне уточнити те, що обов'язок забезпечити адаптацію національного правового середовища до практики ЄСПЛ впливає не лише з відособлених справ, у яких встановлюється одне або декілька порушень конвенційних прав. Поруч із тим згідно з усталеним підходом ЄСПЛ, покликаним оптимізувати його операційну діяльність та покращити стан реалізації положень Конвенції, ЄСПЛ послуговується особливою процедурою опрацювання однотипних справ, пов'язаних із системним недоліком законодавства або правозастосування держави – учасниці Конвенції (процедура прийняття пілотного рішення).

Так, відповідно до відомостей спеціального інформаційно-довідкового видання ЄСПЛ багато з приблизно 85 000 справ, що перебувають на розгляді ЄСПЛ, є так званими «повторюваними справами», які впливають із загальної дисфункції на національному рівні. Процедура прийняття пілотних рішень була розроблена в якості методу виявлення структурних проблем, що лежать в основі повторюваних справ проти багатьох країн і які визначають зобов'язання держави вжити заходів для вирішення цих проблем [10].

Ознайомившись із нормативно-правовою основою процедури прийняття пілотного рішення, зазначимо, що обов'язок щодо здійснення заходів загального характеру, які визначаються пілотним рішенням для виправлення обставин, що спричинили порушення, згідно з правовою позицією ЄСПЛ та рекомендаціями Комітету міністрів Ради Європи впливає зі ст. 46 Конвенції щодо обов'язкової сили рішень та їх виконання у взаємозв'язку зі ст. 1 Конвенції щодо зобов'язання поважати права людини (Крістін Гудвін проти Сполученого Королівства, заява № 28957/95, п. 120) [11]. Цілісний механізм прийняття пілотних рішень містить Регламент ЄСПЛ, за положеннями якого підставою для рішення про початок процедури прийняття пілотного рішення є виявлення ЄСПЛ під час опрацювання заяв, що надійшли до нього, фактів, з яких випливає існування у правовій системі держави-відповідача структурної чи системної проблеми або іншого подібного недоліку, який призвів або може призвести до заяв до ЄСПЛ із аналогічними скаргами. Приймаючи пілотне рішення, ЄСПЛ визначає характер структурної чи системної проблеми або іншого подібного недоліку, що був встановлений, вказує на корегувальні заходи, які держава-відповідач має прийняти на національному рівні на виконання пілотного рішення ЄСПЛ (допускається також встановлення конкретних строків для вжиття коригувальних заходів), а також може відтермінувати вирішення питання про справедливу сатисфакцію на користь заявника, у справі якого ухвалене пілотне рішення. Одночасно з тим ЄСПЛ може відкласти розгляд всіх скарг, поданих на тих само фактичних і правових підставах, до прийняття державою-відповідачем коригувальних заходів, зазначених у резолютивній частині пілотного рішення (ст. 61 Регламенту ЄСПЛ) [12]. Як наслідок застосування процедури прийняття пілотного рішення, ЄСПЛ вдається (Сульяжич проти Боснії і Герцеговини, заява № 27912/02, п. 60-63):

- сприяти державам – учасницям Конвенції в максимальному швидкому та дієвому виправленні дисфункцій, що впливають на стан забезпечення дотримання конвенційних прав і свобод на національному рівні;
- спонукати держави – учасниці Конвенції вживати заходів для самостійного усунення наслідків порушення;
- скоротити кількість однотипних та складних справ, що зменшує операційне навантаження на ЄСПЛ;
- забезпечити можливість більш оперативного відшкодування особам, що зазнають наслідків системного порушення [13].

При цьому, крім пілотних рішень, заходи загального характеру можуть визначатись у звичайних рішеннях ЄСПЛ, що ухвалюються у справах, обставини яких також вказують на існування системних проблем національного права, що є несумісними із гарантіями, передбаченими Конвенцією (квазі-пілотні рішення). Прикладами перетворень правових систем, необхідність здійснення яких була зумовлена та обґрунтована квазіпілотними рішеннями, слугують, зокрема:

- запровадження порядку несення альтернативної (невійськової) служби, якою може бути замінене виконання військового обов'язку, якщо його виконання суперечить релігійним переконанням громадянина (Болгарія);
- розроблення законодавства про порядок зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (Франція, Іспанія, Сполучене Королівство);
- скасування дискримінаційних мовних екзаменів для кандидатів на виборні посади (Латвія);
- встановлення матеріальних та процедурних гарантій свободи віросповідання (Молдова);
- зміна законодавства про госпіталізацію осіб до психіатричних закладів у примусовому порядку (Нідерланди);
- запровадження механізму компенсації за експропріацію майна (Польща);
- скасування процесуальних положень, що дозволяли анулювати остаточне судові рішення (Румунія) [14].

Взявши до уваги вищевикладене, зазначимо, що ЄСПЛ наділений повноваженнями абсолютно абстрактно оцінювати відповідність національного права держави – учасниці Конвенції положенням цього міжнародного документа та директивним шляхом й під загрозою вкрай несприятливих міжнародних правових і репутаційних наслідків вимагати запровадження масштабних нововведень безпосередньо в національне законодавство держав – учасниць Конвенції або зміни практики його застосування без прив'язки до правового становища того чи іншого конкретного заявника, якщо правова система держави – учасниці Конвенції виявиться такою, що хронічно породжує порушення конвенційних прав і свобод.

Крім вищевикладеного директивного інструментарію, належне дотримання конвенційних прав і свобод забезпечується превентивним механізмом, яким є процедура надання консультативних висновків, запроваджена Протоколом № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

За змістом зазначеного документа вищі судові установи держави-учасниці Конвенції можуть звертатися до ЄСПЛ щодо надання консультативних висновків із принципових питань, які стосуються тлумачення або застосування прав і свобод, визначених Конвенцією або протоколами до неї, зазначаючи причини запиту і надаючи інформацію щодо відповідних юридичних та фактичних обставин справи. При цьому судова установа може отримати консультативний висновок лише в тому випадку, якщо справа перебуває в її провадженні. Також установлено, що консультативний висновок надається Великою Палатою ЄСПЛ та не має обов'язкової сили (ст. 1-5 Протоколу № 16 до Конвенції) [15].

Разом з тим відповідно до роз'яснень ЄСПЛ метою процедури надання консультативних висновків є не передання спору до ЄСПЛ, а скоріше надання суду, який звернувся за консультативним висновком, порад із питань Конвенції, що мають значення для вирішення справи цим судом. Наголошується на тому, що ЄСПЛ не має повноважень ані для оцінки фактів справи, ані для висловлювань по суті позицій учасників справи щодо тлумачення національного права у світлі конвенційного права, або для винесення рішення за результатами судового провадження. Більше того, навіть при тому, що, формулюючи висновок, ЄСПЛ має взяти до уваги міркування та документи учасників справи, він не має реагувати на правове обґрунтування та аргументи, а також не зобов'язаний викладати вичерпне

пояснення його відповіді. За 16 протоколом роль ЄСПЛ – не здійснювати судочинство в рамках змагального процесу з винесенням остаточного обов'язкового рішення. Натомість від ЄСПЛ можна очікувати в найкоротший строк забезпечення національних вищих судів керівництвом, що дозволяє їм під час вирішення справи дотриматись положень Конвенції (п. 25, 34 Консультативного висновку ЄСПЛ щодо визнання національним правом юридичного родинного зв'язку між дитиною, народженою за угодою про гестаційне сурогатне материнство, та потенційною матір'ю) [16].

Таким чином, процедура надання консультативних висновків покликана запобігти допущенню національними судами порушень конвенційних прав і свобод за рахунок співробітництва з ними до остаточного вирішення справи, в рамках якого найвища національна судова установа за своєю ініціативою може бути забезпечена ЄСПЛ повним та точним уявленням про шлях вирішення справи, що є сумісним із положеннями Конвенції.

На доповнення до утвердження практики ЄСПЛ як джерела права для суб'єктів правозастосування та обов'язкового врахування конвенційних стандартів під час розроблення національного законодавства відбувається докорінна зміна підходів професійних юристів до сприйняття та оцінки правових явищ. Мається на увазі те, що з набуттям усе більшого поширення та визнання серед правового співтовариства країн – учасниць Конвенції ідейного підґрунтя для прийняття юридично значущих рішень, яким керується ЄСПЛ, неодмінно тягне за собою еволюцію уявлень про належне правове буття суспільства та держави, а також використання цих уявлень для повсякденного вирішення конкретних юридичних справ. Інакше кажучи, відбувається наближення засад сприйняття та оцінки елементів правової системи, внутрішніх регуляторів діяльності людини під час прийняття тих чи інших рішень із прямими або опосередкованими правовими наслідками (цілі, орієнтири, установки тощо) до засад функціонування ЄСПЛ, на яких ґрунтується його практика.

Зазначене цілком узгоджується з міркуваннями О.В. Константія про те, що рішення ЄСПЛ мають становити ідеологічно-правову (ціннісну) основу для здійснення правосуддя в Україні. Вчений вважає, що застосування практики ЄСПЛ сприяє утвердженню національного судочинства як такої системи правосуддя, що відповідає міжнародним стандартам щодо захисту прав і свобод людини, зміцнює довіру громадян до судів [17, с. 34, 36]. Розмірковуючи про загальний ідеологічний вплив практики ЄСПЛ поза законодавчими інструментами, А.А. Пархета зазначив, що ця міжнародна судова установа, серед іншого, накладає відбиток на правосвідомість: рішення ЄСПЛ позначаються на уявленнях людей (не тільки учасників процесу, але й у цілому громадян країн – членів Ради Європи) про право взагалі, про права людини та про їх захист; взаємодіє з наукою права й сприяє розвитку правової доктрини, що полягає у виробленні ЄСПЛ у процесі своєї діяльності нових правових ідей, які дають змогу по-новому поглянути на те або інше суспільне явище і правильно його сприйняти [18, с. 127].

Висновки. Підбиваючи підсумки дослідження шляхів впливу практики ЄСПЛ на розвиток правових систем країн – членів Ради Європи, маємо підстави стверджувати про те, що цими шляхами є, головним чином: 1) зміна правового становища заявника та держави-відповідача, зумовлена необхідністю поновлення прав, гарантованих Конвенцією, шляхом, насамперед,

визнання порушення державою-відповідачем конвенційних прав (є підставою для перегляду судових рішень національних судів на національному рівні), зобов'язання надати заявникам справедливую сатисфакцію, а також шляхом покладення обов'язку вжити заходів індивідуального характеру (якщо має місце нагальна необхідність якнайшвидшого усунення порушення та це є можливим та/або виключно доцільним у єдиний спосіб); 2) виявлення структурних або системних недоліків функціонування компетентних органів держави-відповідача, що являють собою або тягнуть за собою порушення зобов'язань держави-відповідача, передбачених Конвенцією, а також визначення кроків для усунення цих недоліків та забезпечення належного здійснення цих кроків (процедура прийняття пілотних рішень та квазіпілотних рішень ЄСПЛ); 3) вжиття заходів для запобігання допущенню національними судами порушень конвенційних прав і свобод за рахунок співробітництва з ними до остаточного вирішення справи, в рамках якого найвища національна судова установа за своєю ініціативою може бути забезпечена ЄСПЛ повним та точним уявленням про шлях вирішення справи, що є сумісним із положеннями Конвенції (процедура надання консультаційних висновків); 4) функціонування як джерела права для суб'єктів правозастосування та основи для розроблення або оновлення національного законодавства; 5) видання універсального та загальнообов'язкового взірця тлумачення та застосування положень Конвенції; 6) все більше поширення та визнання серед правового співтовариства країн-учасниць Конвенції ідейного та методологічного підґрунтя для прийняття юридично значущих рішень, яким керується ЄСПЛ, що неодмінно тягне за собою еволюцію уявлень про належне правове буття суспільства та держави, а також використання цих уявлень для повсякденного вирішення конкретних юридичних справ.

Література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 4 листопада 1950 року. Дата оновлення: 2 жовтня 2013 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n42.
2. European Court of Human Rights. Individual measures. URL : <https://www.coe.int/en/web/human-rights-convention/individual-measures>.
3. Ireland v. the United Kingdom, Application no. 5310/71, 18 January 1978. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>.
4. Capital Bank AD v. Bulgaria, Application no. 49429/99, 24 November 2005. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71299>.
5. O.H. v. Germany, Application no. 4646/08, 24 November 2011. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170347>.
6. Hutchinson v. the United Kingdom, Application no. 57592/08, 17 January 2017. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170347>.
7. Elisei-Uzun and Andonie v. Romania, Application no. 42447/10, 23 April 2019. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192655>.
8. Opuz v. Turkey, Application no. 33401/02, 9 June 2009. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92945>.
9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року. № 3477-IV. Дата оновлення: 16 жовтня 2012 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
10. European Court of Human Rights. Pilot Judgments. URL : https://www.echr.coe.int/documents/fs_pilot_judgments_eng.pdf.
11. Christine Goodwin v. the United Kingdom [GC], Application no. 28957/95, 11 July 2002. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60596>.
12. European Court of Human Rights. Rules of Court. Status as of 1 August 2018. URL : https://www.echr.coe.int/documents/rules_court_eng.pdf.
13. Suljagic v. Bosnia and Herzegovina, Application no. 27912/02, 3 November 2009. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95564>.
14. Протокол № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 2 жовтня 2013 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-13.
15. Advisory opinion of the European Court of Human Rights concerning the recognition in domestic law of a legal parent-child relationship between a child born through a gestational surrogacy arrangement abroad and the intended mother. Requested by the French Court of Cassation (Request no. P16-2018-001), 10 April 2019. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=003-6380464-8364383a>.
16. European Court of Human Rights. General measures. URL : <https://www.coe.int/en/web/human-rights-convention/general-measures>.
17. Константий О.В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 1(137). С. 33–36.
18. Пархета А.А. Специфіка застосування рішень Європейського суду з прав людини у правовій системі України. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 1(13). С. 117–133.

Бучинский О. Й. Влияние практики Европейского суда по правам человека на развитие правовых систем стран-членов Совета Европы

Аннотация. Определяется комплекс инструментов, которыми пользуется Европейский суд по правам человека для обеспечения соблюдения государствами-участниками стандартов защиты прав человека и основных свобод, а также влияние использования этих инструментов на развитие правовых систем стран-членов Совета Европы.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, меры общего характера, меры индивидуального характера, консультативное заключение Европейского суда по правам человека, процедура принятия пилотных решений.

Buchynskiy O. The impact of the European Court of Human Rights on the development of legal systems of member states of the Council of Europe

Summary. The set of measures implemented by the European Court of Human Rights to ensure the observance of the engagements undertaken by the High Contracting Parties in the Convention and the Protocols thereto as well as the impact of these measures on national law of the High Contracting Parties are identified.

Key words: the European Court of Human Rights, general measures, individual measures, advisory opinions of the European Court of Human Rights, pilot-judgment procedure.

ОРГАНІЗАЦІЯ СУДОВИХ
ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Билиця І. О.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету «Одеська юридична академія»

ШЛЯХИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА УСУНЕННЯ НАСЛІДКІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню важливого психологічного явища в діяльності прокурора, а саме професійної деформації. Досліджено причини появи професійної деформації у прокурорів, шляхи її попередження і боротьби з нею.

Ключові слова: прокурор, професійна деформація, психологічний стан, психологічна допомога.

Постановка проблеми. Прокурорська професія належить до високоінтелектуальної праці, оскільки вимагає від прокурорських працівників високої активності мислення, стійкої уваги, розвинутої уяви. При цьому ця діяльність як складна система включає й інші психологічні функції, у взаємодії з якими вона зумовлює здатність працівників органів прокуратури до ефективного вирішення професійних завдань.

Професійна діяльність прокурорів проходить здебільшого в конфліктних ситуаціях, у складних та нервових умовах праці, що у свою чергу справляє значне психологічне та навіть фізичне навантаження на працівника. Будь-який прокурор, який прагне виконувати свої обов'язки на належному рівні, постійно стикається з проблемою дефіциту часу та нервової напруги. Напруженість праці пояснюється і труднощами планування роботи за наявності ситуацій, що вимагають швидкого вирішення (запити, заяви, раптові події); нестандартністю багатьох завдань, особливо пов'язаних із розкриттям злочинів; протистоянням інтересів осіб, що знаходяться або можуть опинитися у сфері прокурорської діяльності; спробами любувати різні інтереси і постійним тиском на прокуратуру. Додаткові труднощі виникають також і у зв'язку з відсутністю нормальних умов для обробки інформації. Усе це вимагає значних витрат праці і часу.

Проблема професійної деформації в сучасних наукових працях у переважній більшості випадків досліджується шляхом вивчення психологічних проблем юристів загалом. Вивченню професійної діяльності прокурора з позиції психології присвятили свої праці такі науковці, як: М.В. Бриков, Л.Р. Грицаєнко, О.В. Кобець, Д.Є. Ліфашина, А.О. Мельниченко, І.В. Недобор, І.В. Озерський, О.Б. Поляков, О.В. Синеокий та ін. Отже, виникає необхідність подальшого та більш широкого дослідження цієї проблеми.

Мета статті – дослідження такого психологічного явища в діяльності прокурора, як професійна деформація, причин її появи у прокурорів та шляхів попередження і боротьби з нею.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час розгляду цього питання потрібно насамперед визначитися з поняттям «деформація». Це, звичайно, не фізична деформація – «зміна форми або розмірів під впливом прикладених сил чи нагрівання» [1, с. 534], а деформація інтелектуальна, професійна, складниками якої є професійна деформація юристів, у тому числі представників окремих юридичних структур.

У термінологічній літературі професійна деформація розглядається як «комплекс негативних змін у структурі особистості, що виникають під впливом змісту, організації та умов службової діяльності» [2, с. 167]. О. Бандурка, В. Медведєв визначили професійну деформацію як результат появи та розвитку жорстких професійних стереотипів, перенесення професійної ролі у сферу позаслужбових стосунків або впливу специфіки службової діяльності в професійну сферу [3, с. 16]. Деякі дослідники вважають, що професійна деформація є результатом невідповідності людини суспільній професійній нормі, або, що деформації розвиваються під впливом умов праці й віку, спотворюють конфігурацію особистісного профілю персоналу та негативно позначаються на продуктивності праці. Спілкування з іншою людиною обов'язково включає і його зворотний вплив на суб'єкт даної праці [4, с. 23].

Прояви професійної деформації прокурорів тісно пов'язані з характером та особливостями їхньої професійної діяльності з урахуванням завдань, поставлених перед органами прокуратури. Вони здебільшого пов'язані з виходом за межі так званого внутрішнього імперативу службового обов'язку юриста, зокрема прокурора. Для прокурора внутрішній імператив – «це система обов'язкових, самостійних і правових дій, пов'язаних із моральною і великою внутрішньою потребою служіння суспільству» [5, с. 10].

Процеси професійної деформації юристів вивчає юридична деонтологія – галузь науки, яка є системою знань про кодекс професійної поведінки правознавця, тобто про систему правових, політичних, психологічних, етичних, естетичних, інформаційних та інших норм-вимог, яка загалом визначає режим професійного спілкування юриста» [6, с. 11].

У сконцентрованому, загальному вигляді професійна деформація завжди є проявом виходу особи, яка займає посаду прокурора, за межі Присяги прокурора, а в більш широкому плані – Кодексу професійної етики та поведінки працівників прокуратури.

Основними проявами професійної деформації прокурора є:

- ухилення від виконання в повному обсязі покладених на нього службових обов'язків;
- виконання цих обов'язків у «спрощеному варіанті», їх полегшення шляхом ігнорування окремих положень КПК України та інших нормативних актів, що регулюють діяльність прокурора під час виконання покладених на прокуратуру функцій;
- перекладення обов'язків на колег по службі;
- безпідставні нарікання на об'єктивні причини, які начебто заважають належним чином виконувати службові обов'язки;
- недисциплінованість, тяганина під час вирішення службових питань;

– вип'ячування своєї ролі і власного вкладу в загальні результати діяльності колективу і водночас применшення вкладу колег;

– бюрократизм і формалізм під час розгляду звернень громадян, презирливе ставлення до їхніх авторів;

– створення нездорового морального клімату в колективі прокуратури; підлабузництво, навушництво, інтриганство, надсилання анонімок тощо;

– кар'єризм, тобто використання нечесних методів для просування по службі.

Проявами професійної деформації, які, умовно кажучи, мають вторинний характер, можна вважати підвищену схильність до вживання спиртного, вживання наркотичних засобів, використання у спілкуванні лайливих виразів, зовнішню неохайність та інші ознаки, які шкодять репутації прокурора і прокуратури.

Поява професійної деформації тісно пов'язана з таким її чинником, як вплив найближчого негативного соціального оточення на працівника прокуратури. Особливістю цього чинника є те, що він може впливати на конкретну особу як під час виконання працівником прокуратури своїх службових обов'язків, так і в позаробочий час. Найближче соціальне оточення включає в себе дві основні групи, а саме колектив прокуратури (колеги по роботі, керівники) і зовнішнє оточення (родичі, друзі, знайомі).

Посадове становище керівника насамперед зобов'язує його відповідати образу людини, яка займає керівну посаду, тобто бути авторитетним, високоморальним і застосовувати адекватні психологічні методи управління.

Керівникові прокуратури необхідно піклуватися про те, щоб кращі, сильні якості та сторони його особистості виявлялися частіше, і стримувати прояв негативних особливостей свого характеру. Також йому варто бути самокритичним, прагнути вчиняти дії, які цінуються співробітниками (наприклад, надати допомогу співробітнику, який потрапив у скрутну ситуацію). Важливу роль відіграє прагнення керівника займатися самоосвітою й самовихованням, а також профілактикою і усуненням особистої професійної деформації (грубощі в спілкуванні з підлеглими; перевищення повноважень тощо).

Особливе значення має стиль керівництва колективом прокуратури, який повинен бути гнучким та адекватним. Вибір управлінського стилю багато в чому залежить від управлінської компетентності начальника. Саме від його соціально-психологічної компетентності, знання психологічних аспектів виховної роботи, психології управління колективом, основ психологічної профілактики та власної позитивної психологічної характеристики багато в чому залежить ефективність запобігання професійній деформації. Критеріями оцінки тут є загальнолюдські цінності: боротьба зі злом і перемога над ним, чесність і честь, гідність і повага до людей, працьовитість і вміння бути шляхетним та багато інших. Але не слід забувати, що серед близького оточення можуть бути люди, які працювали чи працюють в органах прокуратури чи інших правоохоронних органах, і зазнали при цьому професійної деформації, тоді таке оточення буде справляти лише негативний вплив на цю особу.

Важливу роль у попередженні та усуненні наслідків професійної деформації конкретного прокурора відіграє колектив прокуратури. Тому кожен керівник прокуратури, якщо він сам не є професійно деформованим, повинен створювати сприятливий психологічний клімат для роботи підлеглих; підтримувати

позитивні колективні та групові традиції; виробляти свій власний, психологічно правильний стиль управління.

Профілактика професійної деформації здійснюється шляхом планування психологічно-профілактичної роботи на різних рівнях і різними суб'єктами, забезпечення узгодженої взаємодії керівників прокуратури з кадровими підрозділами, розроблення посадових інструкцій та функціональних обов'язків, визначення й реалізації науково-обґрунтованого режиму роботи, турботи про нормальні умови життя працівників прокуратури. Важливим є створення умов і можливостей професійного зростання та підвищення освітнього рівня прокурорів. Особливе значення має надання практичної допомоги підлеглим у вирішенні складних життєвих питань, особливо молодим фахівцям.

Заходи із запобігання й усунення проявів професійної деформації можуть мати організаційно-управлінський і водночас виховний характер, а саме: надання короткострокової відпустки, відпустки по частинах з урахуванням побажань підлеглого, переведення на тимчасовий полегшений режим роботи або, за згодою підлеглого, на інший, більш легкий напрям роботи, допомогу у вирішенні житлово-побутових питань тощо.

Важливим засобом усунення негативних наслідків професійної деформації є засоби психологічної допомоги. Ця допомога являє собою систему заходів, покликаних усунути негативні наслідки професійної деформації та запобігти їм на майбутнє. Суб'єктами психологічної допомоги мають бути лише дипломовані практичні психологи в межах централізованої психологічної служби.

Використання психологічної допомоги означає реалізацію психологічно коригувального напрямку, який включає в себе: психологічне консультування працівників прокуратури, які перебувають у стані сильного стресу; брифінг зі співробітниками, що перебували в екстремальних життєвих ситуаціях; використання ігор-тренінгів та інших психологічних методів та технологій для усунення проявів професійної деформації; активний відпочинок з частковою або повною зміною соціального оточення, санаторно-курортне оздоровлення; рекомендація до застосування медичних препаратів у поєднанні з оздоровчими процедурами; регулярна психологічна робота із сім'ями співробітників, допомога в разі виникнення службових та позаслужбових конфліктів.

Ефективним є також проведення соціально-психологічних тренінгів. Під ним у найширшому смислі розуміється практика психологічного впливу, заснована на методах групової роботи. Ефективність цього напрямку в роботі з усунення наслідків професійної деформації зумовлено тим, що в процесі тренінгу відбувається оволодіння особами певними соціально-психологічними знаннями та вмінням здійснювати корекцію поведінки, здатності до аналізу робочих ситуацій, власної поведінки і навичок реагування на стреси, вміння швидко перебудуватися в різних життєвих умовах.

Необхідно враховувати, що робота зі співробітниками, які ще не зазнали впливу професійної деформації, є не менш важливою, ніж допомога тим, хто починає демонструвати її перші прояви. Так, в індивідуальній роботі з недеформованими або частково деформованими в психологічному відношенні прокурорами стратегічними завданнями цих заходів є переконання їх у тому, що є реальна небезпека деформації для них особисто, розкриття характеристики цієї небезпеки та факторів, що її викликають, навчання методів і прийомів розпізнавання появи професійної

деформації, їх психологічної профілактики та її подолання з урахуванням психологічних особливостей і професійних характеристик у кожної особи в кожному конкретному випадку.

Не менш важливим завданням для подолання наслідків професійної деформації є пошук точок опори особистості в психологічному розумінні. Доросла людина може винести досить сильні й тривалі емоційно-психологічні перевантаження, стреси, невдачі, з якими вона може впоратись сама, які навіть можуть її загартувати психологічно, але може статися все навпаки, і тоді особі потрібна буде допомога з боку її оточення. Найкращою протипагою професійній деформації може стати усвідомлення особою позитивного змісту професійної діяльності та позитивний професійний або загальнолюдський життєвий досвід. Точками опори для цієї особи є сам колектив, друзі поза службою, сім'я, близькі. Правильна «точка опори» може розвинути в людини самоповагу, потребу у високій самооцінці, позитивне самоствердження в професійній сфері.

Важливим аспектом у боротьбі з професійною деформацією або її наслідками є наявність певної перспективи в майбутньому (перспектива кар'єрного зростання, збільшення заробітної плати, заохочення тощо), що має для співробітника особистісний сенс. Не випадково професійні кризи багато в чому пов'язані саме з наявністю або відсутністю особистої перспективи у професійній діяльності.

Висновки. Важливим аспектом індивідуальної роботи є визначення здатності співробітника чинити опір чи самостійно долати професійну деформацію. Перешкодою для цього можуть стати слабка сила волі, недостатній рівень інтелектуального й культурного розвитку тощо. У таких випадках потрібен чіткий контроль за діяльністю працівника, запровадження наставництва, психологічні консультації. Тут завдання профілактики та подолання професійної деформації впритул змикається із завданням розвитку особистості. Розвиток позитивних якостей особи є кращим способом подолання її недоліків.

Література:

1. Де Джордж Р.Т. Деловая этика. Москва : Прогресс, 2001. Т. 1. 496 с.
2. Воробйова І.Ю. Деформація професійна. Юридична енциклопедія. Київ : 1999. Т. 2. С. 167–168.
3. Медведев В.С. Профессиональная деформация личности как проблема органов внутренних дел. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. Омск : изд-во Омск. юрид. ин-та МВД России, 1996. № 1. С. 15–17.
4. Безносков С.П. Профессиональные деформации личности: (подходы, концепции, метод) : автореф. дис. ... на соискание науч. степени докт. психол. наук : 19.00.03. Санкт–Петербург : Санкт–Петербургский государственный университет, 1997. 35 с.
5. Сливка С.С. Юридична деонтологія. Львівський інститут внутрішніх справ, 1996. 64 с.
6. Скакун. О.Ф. Юридична деонтологія : підручник. Харків : Еспада, 2008. 400 с.

Билица И. А. Пути предупреждения и устранения последствий профессиональной деформации

Аннотация. Статья посвящена исследованию важного психологического явления в деятельности прокурора, а именно профессиональной деформации. Исследованы причины появления профессиональной деформации у прокуроров, пути ее предупреждения и борьбы с ней.

Ключевые слова: прокурор, профессиональная деформация, психологическое состояние, психологическая помощь.

Bylytsia I. Ways to prevent and eliminate the effects of professional deformation

Summary. The article is devoted to the study of an important psychological phenomenon in the activities of the prosecutor, namely, professional deformation. The reasons of the appearance of professional deformation in prosecutors and ways of prevention and control of it are investigated.

Key words: prosecutor, professional deformation, psychological state, psychological help.

Ковальчук І. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОРЯДОК ДОБОРУ НА ПОСАДУ ПРОКУРОРА

Анотація. У статті досліджуються питання, що стосуються процедури добору до органів прокуратури та реалізації її в практичній площині. Розкрито певні аспекти чинного порядку добору до органів прокуратури.

Ключові слова: органи прокуратури, конкурсний відбір, кандидат на посаду, спеціальна підготовка, кваліфікаційний іспит.

Постановка проблеми. Відповідно до чинного законодавства, на органи прокуратури покладаються одні з найскладніших функцій і завдань порівняно з іншими правоохоронними органами нашої держави, адже прокурори повинні здійснювати організацію та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань й іншими слідчими та розшуковими діями органів правопорядку, підтримання публічного обвинувачення в суді й інші завдання. Незважаючи на ці важливі завдання, які покладені на органи прокуратури, та численні реформи цього органу, останніми роками ступінь довіри громадськості до них досить різко впав і ця негативна тенденція зберігається по сьогоднішній день. Такий стан більшою мірою залежить від якісного та кількісного складу органів прокуратури, тобто забезпечення органів прокуратури висококваліфікованими працівниками. Тому сьогодні органи прокуратури стикнулися з проблемою дефіциту кадрів, адже з прийняттям у 2014 році Закону України «Про прокуратуру» докорінно змінилася процедура добору кадрів до органів прокуратури. При цьому варто відмітити, що перший конкурс на добір кандидатів на посади прокурорів був оголошений Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів лише 2017 року й фактично добір кадрів за новою процедурою до органів прокуратури не проводився майже три роки.

У юридичній науці окремі проблемні питання щодо організації процесу добору до органів прокуратури розглядалися в працях таких науковців: О. Авер'янова, М. Ануфрієва, О. Бандурки, В. Барко, М. Бурбики, В. Венедиктова, В. Дерев'яно, В. Долежала, Л. Давиденка, М. Косюти, О. Кобця, М. Мичка, А. Москаленка, О. Михайленка, І. Озерського, С. Поповича, Я. Радзивидла, М. Руденка, О. Смірнова, Г. Середи, В. Сухоноса та інших, проте нагепер виникає необхідність дослідити цю проблему з урахуванням теперішніх реалій.

Мета статті – дослідити питання, що стосуються процедури добору до органів прокуратури та реалізації її в практичній площині, розкрити певні аспекти чинного порядку добору до органів прокуратури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щодо визначеної Законом України «Про прокуратуру» процедури добору нових кадрів варто відмітити, що вона складається з 13 етапів і є досить тривалою в часі й буде займати близько двох років.

Першим етапом добору до органів прокуратури є прийняття Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів рішення про проведення добору кандидатів на посаду прокурора, що розміщується на офіційному веб-сайті Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів і має містити виклад передбачених Законом України «Про прокуратуру» вимог, яким має відповідати кандидат на посаду прокурора, а також перелік документів, що подаються до Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, і кінцевий термін їх подання.

Наступний етап – особи, які виявили бажання стати прокурором, подають до Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів відповідну заяву та документи, а саме:

1) письмову заяву про участь у доборі кандидатів на посаду прокурора місцевої прокуратури;

2) копію паспорта громадянина України;

3) анкету кандидата на посаду прокурора місцевої прокуратури, що містить інформацію про особу, й автобіографію;

4) копію документів про освіту, науковий ступінь, учене звання;

5) копію трудової книжки;

6) медичну довідку про проходження обов'язкових попереднього та періодичного психіатричних оглядів, затверджену Наказом МОЗ України від 17.01.2002 № 12, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 01.02.2002 за № 94/6382, і сертифікат про проходження профілактичного наркологічного огляду, затвердженого Наказом МОЗ України від 28.11.1997 № 339, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 11.12.1997 за № 589/2393;

7) копію військового квитка (для військовослужбовців або військовозобов'язаних);

8) довідку про допуск до державної таємниці (у разі його наявності);

9) письмову згоду на збирання, зберігання та використання інформації про особу з метою оцінювання її готовності до роботи на посаді прокурора та проведення щодо неї спеціальної перевірки;

10) декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік як кандидата на посаду прокурора місцевої прокуратури шляхом відповідного її заповнення на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції.

Далі Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів на основі поданих кандидатами на посаду прокурора документів проводиться перевірка відповідності осіб вимогам, установленим до кандидата на посаду прокурора. Тобто перевіряється наявність у них необхідної юридичної освіти і стажу, а також володіння державною мовою. У цьому випадку не зрозуміла позиція Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, чому до переліку документів не включено посвідчення

атестації щодо вільного володіння державною мовою, яке є необхідним для участі в конкурсі на державну службу, адже це є документом установленого зразка, який підтверджує рівень володіння державною мовою. Тому можна зробити висновок, що перевірка володіння державною мовою кандидатів на посади прокурорів не проводиться.

Одним із основних етапів добору нових працівників до органів прокуратури є складання кваліфікаційного іспиту. Під кваліфікаційним іспитом розуміється перевірка рівня теоретичних знань у галузі права, європейських стандартів у галузі захисту прав людини, володіння державною мовою, аналітичних здібностей кандидатів і практичних навичок, він складається з анонімного тестування та практичного завдання. Анонімне тестування містило 100 питань, кожне з яких мало чотири варіанти відповіді, кожна правильна відповідь на тестове завдання оцінювалася в один бал. Тестові завдання охоплювали такі блоки, а саме: кримінальний процес, кримінальне право, законодавство про прокуратуру, антикорупційне законодавство України, конституційне право, адміністративне судочинство, господарський процес, господарське право, цивільний процес, цивільне право, доступ до публічної інформації та розгляду звернень громадян, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, професійна етика прокурора, юридична психологія, кримінально-виконавче право.

Практичне завдання являло собою чотири процесуальні документи, що стосуються прокурорської діяльності, які повинні були скласти конкурсант. Кожен процесуальний документ оцінювався максимально у 25 балів. Отже, за результатами кваліфікаційного оцінювання кандидат на посаду прокурора міг отримати максимум 200 балів.

Далі відбувається оприлюднення Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів на офіційному веб-сайті списку кандидатів, які успішно склали кваліфікаційний іспит.

Згодом відбувається визначення Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів рейтингу кандидатів на посаду прокурора серед осіб, які успішно склали кваліфікаційний іспит і щодо яких проведено спеціальну перевірку, а також зарахування їх до резерву на заміщення вакантних посад прокурорів.

Після цього – проходження кандидатом на посаду прокурора спеціальної підготовки в Національній академії прокуратури України.

Наступний етап – оголошення Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів у разі відкриття вакантних посад прокурорів конкурсу на зайняття таких посад серед кандидатів, які перебувають у резерві та пройшли спеціальну підготовку.

Далі Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів проводить конкурс на зайняття вакантних посад прокурорів на основі рейтингу кандидатів.

Після цього Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів направляє подання керівнику місцевої прокуратури щодо призначення кандидата на посаду прокурора.

Після всього особа призначається на посаду прокурора.

Насамкінець відбувається складання особою присяги прокурора.

Уважаємо доречним зупинитися на основних етапах, які мають визначальне значення під час добору кандидатів на посади прокурорів.

Одним із основних етапів добору нових працівників до органів прокуратури є складання кваліфікаційного іспиту.

Під кваліфікаційним іспитом розуміється перевірка рівня теоретичних знань у галузі права, європейських стандартів у галузі захисту прав людини, володіння державною мовою, аналітичних здібностей кандидатів і практичних навичок, він складається з анонімного тестування та практичного завдання. Анонімне тестування містило 100 питань, кожне з яких мало чотири варіанти відповіді, кожна правильна відповідь на тестове завдання оцінювалася в один бал. Тестові завдання охоплювали такі блоки, а саме: кримінальний процес, кримінальне право, законодавство про прокуратуру, антикорупційне законодавство України, конституційне право, адміністративне судочинство, господарський процес, господарське право, цивільний процес, цивільне право, доступ до публічної інформації та розгляду звернень громадян, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, професійна етика прокурора, юридична психологія, кримінально-виконавче право.

Практичне завдання являло собою чотири процесуальні документи, що стосуються прокурорської діяльності, які мали скласти конкурсант. Кожен процесуальний документ оцінювався максимально у 25 балів. Отже, за результатами кваліфікаційного оцінювання кандидат на посаду прокурора міг отримати максимум 200 балів.

Після оприлюднення Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів на офіційному веб-сайті списку кандидатів, які успішно склали кваліфікаційний іспит, із зазначенням результатів кожний кандидат мав пройти спеціальну перевірку. Варто відмітити, що на етапі спеціальної перевірки виникли складності у зв'язку з недосконалістю законодавства й невиробленням стратегії співпраці між Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів і Національним агентством з питань запобігання корупції, процедура спеціальної перевірки кандидатів на посади прокурорів затягнулася на три місяці, хоча могла тривати до одного місяця й кандидати на посади прокурорів, які були допущені до спеціальної підготовки, повинні були подавати електронну декларацію ще раз.

Після проходження спеціальної перевірки кандидатів на посади прокурорів зараховували в резерв за рішенням Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів.

Важливим етапом у доборі кандидатів на посади прокурорів стала спеціальна підготовка, яка проводилася на базі Національної академії прокуратури України. Спеціальна підготовка кандидата на посаду прокурора включає теоретичне і практичне навчання. Теоретичне навчання складалося з таких видів навчальних занять: лекції-дискусії; практичні заняття; семінарські заняття; круглий стіл; майстер-класи; ділові гри; тренінги; консультації; прокурорські практикуми; самостійна робота. Практичне навчання полягало у проходженні практики на базі місцевої прокуратури.

За результатами спеціальної підготовки кандидатами на посади прокурорів складається іспит, яким підтверджується успішність проходження підготовки.

У питанні спеціальної підготовки законодавцем здійснена спроба створення механізму проходження скороченої спеціальної підготовки для кандидатів на посади прокурорів, які вже мали стаж роботи в органах прокуратури. Так, відповідно до пункту 14 Законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуд-

дя)» (в частині удосконалення діяльності Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів)», спеціальна підготовка проводиться протягом дванадцяти місяців (якщо інший строк не визначено рішенням Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів) за рахунок коштів Державного бюджету України. У цьому випадку Кваліфікаційно-дисциплінарній комісії прокурорів надавалося б право своїм рішенням скорочувати або навіть звільняти кандидатів на посади прокурорів від стаціонарного проходження спеціальної підготовки, адже ця категорія осіб уже має як теоретичні, так і практичні навички прокурорської діяльності. У цьому разі не можна вважати, що для них створювалися певні переваги, а скорочений термін спеціальної підготовки зменшив би витрати з Державного бюджету України на підготовку кадрів для органів прокуратури і прискорив би поповнення новими кадрами органи прокуратури, що, у свою чергу, зменшило б дефіцит кадрів.

За результатами спеціальної підготовки кандидати на посади прокурорів повинні скласти іспит, де мають підтвердити, що вони отримали відповідні теоретичні і практичні навички під час проходження цієї підготовки. У разі його нескладення буде вважатися, що вони не пройшли спеціальну підготовку.

Наступним етапом конкурсного відбору є оголошення та проведення самого конкурсу Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів у разі відкриття вакантних посад прокурорів конкурсу, який оголошується на кожну вакантну посаду. Варто зазначити, законодавством не передбачено обмеження щодо написання декількох заяв на одну посаду.

Далі Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів направляє подання керівнику місцевої прокуратури щодо призначення кандидата на посаду прокурора, який уже вправі призначити особу на посаду прокурора.

Заключним етапом у конкурсному відборі є призначення особи на посаду та складання нею присяги прокурора.

Висновки. Підсумовуючи, варто відмітити, що конкурсний відбір на посади прокурорів є багаторівневим і тривалим у часі, що, у свою чергу, займає великий проміжок часу від моменту оголошення у відборі до складання присяги прокурора. Це, своєю чергою, породжує кадровий голод в органах прокуратури. Тому виникає необхідність унесення відповідних змін до законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють цю правову сферу.

Література:

1. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
2. Про порядок розгляду питань та підготовки матеріалів щодо проведення добору кандидатів на вакантну (тимчасово вакантну) посаду прокурора місцевої прокуратури, затверджений Рішенням Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів від 07.06.2017 № 6зп-17 (зі змінами, внесеними Рішенням Комісії від 14.06.2018 № 83дк-18). URL: <https://www.kdkp.gov.ua/decision/2019/02/20/1241>.
3. Про затвердження Порядку проходження кандидатами на посаду прокурора спеціальної підготовки та методики її оцінювання, навчального плану спеціальної підготовки Рішенням Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів від 13.09.2017 № 25дк-17 (зі змінами, внесеними Рішеннями Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів від 02.04.2018 № 39дк-18, від 14.06.2018 № 84дк-18). URL: <https://www.kdkp.gov.ua/page/rishennia-25dk-17>.
4. Про затвердження Програми тестування кандидатів на посаду прокурора місцевої прокуратури Рішенням Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів від 13.09.2017 № 23дк-17. URL: <https://www.kdkp.gov.ua/page/rishennia-23dk-17>.
5. Про затвердження тестових запитань для складання кандидатами на посаду прокурора місцевої прокуратури кваліфікаційного іспиту Рішенням Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів від 13.09.2017 № 22дк-17. URL: <https://www.kdkp.gov.ua/page/rishennia-22zp-17>.

Ковальчук І. С. Порядок отбора на должность прокурора

Аннотация. В статье исследуются вопросы, касающиеся процедуры отбора в органы прокуратуры и реализации ее в практической плоскости. Раскрыты определенные аспекты в действующем порядке отбора в органы прокуратуры.

Ключевые слова: органы прокуратуры, конкурсный отбор, кандидат на должность, специальная подготовка, квалификационный экзамен.

Kovalchuk I. The procedure for selecting a prosecutor's office

Summary. The article deals with the issues related to the procedure of selection by the prosecutor's offices and its practical implementation. The worked out aspects in the current procedure of selection to the prosecutor's offices are disclosed.

Key words: prosecutor's office, competitive selection, candidate for a position, special training, qualification exam.

Коваленко А. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант наукової лабораторії з проблем кримінальної поліції
Навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ

ПОЛІЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Анотація. Метою статті є проаналізувати поняття злочинності та протидії їй, а також за допомогою дослідження функцій поліції шляхом аналізу нормативно-правових актів, які регламентують відповідне питання, виділити низку основних положень, що характеризують поліцію як суб'єкт запобігання злочинності. У свою чергу, поставлена мета зумовила необхідність розв'язання низки дослідницьких завдань, а саме: 1. Провести теоретичний аналіз поняття злочинності й терміна «протидія злочинності», зважаючи на різноманітність етимологічного наповнення останнього, та розробити власне авторське визначення; 2. Проаналізувати Закон України «Про Національну поліцію» та визначити роль і місце вказаного органу в системі запобігання злочинності шляхом аналізу його функцій; 3. Підбити підсумки у вигляді положень, що характеризують поліцію як суб'єкт запобігання злочинності, й визначити сутність вказаної діяльності. У статті проаналізовано основні підходи до розуміння поняття злочинності та протидії злочинності, досліджено нормативне підґрунтя функціонування Національної поліції України з метою виділення основних положень, що характеризують відповідний орган як суб'єкт запобігання злочинності.

Зазначено, злочинністю є соціальний феномен, що виражається в кримінальній активності окремих членів суспільства, яка виражається в індивідуальній схильності до вчинення тих чи інших протиправних діянь. Запобіганням злочинності належить уважати комплексну діяльність низку уповноважених суб'єктів, що полягає в недопущенні, протидії, відверненні, застереженні вчинення злочинів і зниженні інтенсивності процесів детермінації злочинності на всіх рівнях. Широка діяльність поліції із запобігання в усіх різноманітних сферах, де можливе вчинення злочинів, вирізняє останню з-поміж інших правоохоронних органів. До компетенції поліції можна зарахувати запобігання у сфері економічної, майнової, організованої злочинності, а також злочинності у сфері життя і здоров'я людини та громадянина, честі й гідності особи.

Ключові слова: поліція, запобігання злочинності, злочинність, органи охорони правопорядку, правова держава.

Постановка проблеми. Україна, що обрала своїм майбутнім входження як повноправного члена до європейського співтовариства, має на меті значну кількість цілей, що призведуть у відповідність до норм міжнародного права та правових традицій цивілізованого світу чинне українське законодавство.

Проблема протидії злочинності й суб'єкти, що здійснюють указану діяльність, постає досить гостро в умовах трансформаційних процесів і постійних реформ як Національної поліції зокрема, так й інших органів охорони правопорядку загалом. Ще більшої гостроти набуває вказана тематика в умовах стійкого зростання рівня злочинності в усіх регіонах України, оскільки ця категорія діянь і змушує органи Національної поліції України посилювати практику протидії злочинності.

Разом із тим указана тематика вже неодноразово поставала наріжним каменем у дослідженнях багатьох досвідчених та авторитетних вітчизняних вчених, а саме: Г. Аванесова, Ю. Антоняна, О. Бандурки, Ю. Бауліна, В. Борисова, В. Глушкова, В. Голіної, І. Даньшина, Т. Денисової, О. Джужі, А. Долгової, А. Закалюка, А. Зелінського, О. Колба, В. Кудрявцева, Н. Кузнєцової, О. Литвинова, В. Лунєєва, В. Маляренка, П. Михайленка, В. Тихого, В. Філонова, П. Фріса, М. Хавронюка, В. Шакуна та багатьох інших, але, зважаючи на недостатньо приділену увагу Національній поліції України як суб'єктові протидії злочинності, вказана тематика набуває нового наукового значення та потребує подальших розвідок.

Метою статті є проаналізувати поняття злочинності та протидії їй, а також за допомогою дослідження функцій поліції шляхом аналізу нормативно-правових актів, які регламентують відповідне питання, виділити низку основних положень, що характеризують поліцію як суб'єкт запобігання злочинності. У свою чергу, поставлена мета, зумовила необхідність розв'язання низки дослідницьких завдань, а саме: 1. Провести теоретичний аналіз поняття злочинності й терміна «протидія злочинності», зважаючи на різноманітність етимологічного наповнення останнього, та розробити власне авторське визначення; 2. Проаналізувати Закон України «Про Національну поліцію» й визначити роль і місце вказаного органу в системі запобігання злочинності шляхом аналізу його функцій; 3. Підбити підсумки у вигляді положень, що характеризують поліцію як суб'єкт запобігання злочинності, й визначити сутність вказаної діяльності.

Об'єктом статті є суспільні відносини у сфері протидії злочинності в Україні. Предметом дослідження є Національна поліція України як суб'єкт запобігання злочинності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначено, Україна на шляху перетворення в правову державу новітнього зразка зазнає низки змін, що впливають на її діяльність, але передусім необхідно проаналізувати понятійно-категоріальний апарат відповідної проблеми, щоб, маючи теоретичне підґрунтя, можна було успішно застосовувати його в науковому дослідженні.

На думку Р. Веприцького, кримінологія займається розробленням загальних проблем протидії злочинності, виявленням її причин та умов виникнення, вивченням особи злочинця, впливу на нього. Кримінологія досліджує злочинність як соціальне явище, яке проявляється в суспільно небезпечній поведінці людей. «Кримінологія досліджує дані про злочинність загалом, а також по окремих видах і групах злочинів і по окремих кримінологічних проблемах» [1].

У такому контексті, на думку автора, насамперед необхідно проаналізувати поняття злочинності, дослідивши плуралізм поглядів на вказаний термін.

Ураховуючи історичний досвід у вказаному питанні, належить зауважити, що до 30-х років ХХ століття у вітчизняній кримінології існувало два підходи до визначення злочинності: соціальний і біологічний, але обидва зникли зі сторінок наукових праць у період тоталітаризму через визнання кримінології космополітичною буржуазною теорією поряд із генетикою, політологією та іншими галузями науки. В Україні спроби відновити кримінологічне знання, а разом із ним і визначення злочинності здійснювалися в 60-х роках ХХ століття [2].

Поряд із цим домінували її визначення в суто статистичному сенсі, що не розкривали сутності та змісту цього явища. Злочинністю визнавалася сукупність злочинів, учинених на певній території за певний проміжок часу [3, с. 25]. Разом із тим у першому радянському підручнику з кримінології А. Герцензон визначав злочинність як сукупність учинених у певний період часу в цьому суспільстві злочинів, але сукупність, що «не є простою сумою цих злочинів» [4, с. 55].

Але все ж з плином часу поняття злочинності трансформується та з урахуванням викликів часу набуває нового забарвлення й розширюється, про що детально свідчать сучасні погляди вчених на вказане питання.

Існує позиція, що злочинність – це внутрішня схильність індивіда до вчинення злочину, тому під злочинністю потрібно розуміти властивість людини, соціального інституту, суспільства, окремої країни, глобального суспільства відтворювати безліч небезпечних для оточуючих людей діянь, що виявляється у взаємозв'язку злочинів і їх причин, піддається кількісній інтерпретації та зумовлює введення кримінально-правових заборон [5, с. 134–135].

У юридичній науці існують різні визначення поняття злочинності, виходячи з різних уявлень про природу злочинності. Соціальний феномен злочинності виражається в кримінальній активності окремих членів суспільства. Численні фактори, що зумовлюють учинення злочинів і злочинність як суспільний феномен, у різні часи та в різні періоди розвитку суспільного життя й на різних територіях або, як прийнято нині говорити, в різних регіонах є неоднаковими не лише за поширеністю та змістом, а й за інтенсивністю, тривалістю, стійкістю зв'язків, глибиною впливу [6].

Разом із тим, проаналізувавши вказані підходи до розуміння поняття злочинності, автор дійшов власного висновку, що злочинністю є соціальний феномен, що виражається в кримінальній активності окремих членів суспільства, яка виражається в індивідуальній схильності до вчинення тих чи інших протиправних діянь.

У свою чергу, важливу роль і місце в цьому дослідженні відведено підходам до розуміння поняття «протидія злочинності», оскільки воно має безліч інтерпретацій і підходів до його трактування.

Необхідним під час розгляду цього питання є визначення поняття «протидія злочинності», але проблематичним і дискусійним у кримінології є визначення заходів щодо недопущення вчинення злочинів. Так, В. Голіна відзначає, що в кримінологічній літературі для визначення заходів щодо недопущення вчинення злочинів застосовуються без достатніх підстав різні терміни: «попередження», «запобігання», «припинення», «профілактика», «рання профілактика», «спеціальне попередження», «спеціально-кримінологічне попередження» тощо [7].

Саме через указану різноманітність підходів до розуміння відповідного поняття автором і зауважується увага на останньому.

Етимологічний складник відповідного поняття визначається в тому, що запобігання варто розуміти як діяльність, що перешкоджає вчиненню кримінальних правопорушень, не допускає їх учинення. Запобігати означає «не допускати чогось заздалегідь, відвертати» [8, с. 89]. Такий результат досягається шляхом застосування заходів профілактики, що «запобігають, відвертають щось» [9, с. 827], попередження, тобто «застереження проти чого-небудь» [9, с. 569], або припинення розпочатих правопорушень, що тлумачиться як «змушування перестати щось учиняти» [9, с. 717].

А. Блага та Л. Богатирьов розглядають протидію злочинності як особливий комплексний, багаторівневий об'єкт соціального управління, який становить різноманітну за формами діяльність відповідних суб'єктів (державних, недержавних органів, установ, громадських формувань та окремих громадян), які взаємодіють у вигляді системи різноманітних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на всіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до соціально толерантного рівня [10].

Водночас, на думку В. Куца, протидія злочинності – це складне соціально-правове явище та поняття про нього, в якому відображаються теорія і практика специфічної соціально-управлінської діяльності й суспільних і приватних ініціатив, а також кримінально-юстиційних зусиль, спрямованих на перешкодження вчиненню кримінальних правопорушень і реагування на їх учинення [11].

Отже, запобіганням злочинності належить уважати комплексну діяльність низка уповноважених суб'єктів, що полягає в недопущенні, протидії, відверненні та застереженні вчинення злочинів і зниженні інтенсивності процесів детермінації злочинності на всіх рівнях.

Поряд із вказаними елементами належить звернути увагу на те, що Національна поліція України в цьому контексті відіграє одну з головних ролей, адже прямо визначена законодавством як правоохоронний орган і в силу своїх обов'язків найбільш часто стикається з найбільш різноманітними формами вчинюваних злочинів.

Проголошення в ст. 3 Конституції України [12] того, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, вимагає від останньої утворення відповідних органів, що й здійснюють функції із забезпечення правами і свободами, а також охороняють і захищають їх.

Разом із тим Законом України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VII визначено завдання відповідного органу, серед великої кількості яких є положення, що орієнтовані на запобігання злочинам, а саме: здійснення превентивної та профілактичної діяльності, що спрямована на запобігання вчиненню правопорушень; виявлення причин та умов, що сприяють учиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, ужиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення тощо [13].

Поряд із цим необхідно зазначити, що Національна поліція України здійснює запобіжну діяльність не ізольовано,

а в різних видах взаємодії з органами, 1) які визначають державну політику у сфері боротьби зі злочинністю (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України); 2) які здійснюють координацію діяльності у сфері запобігання та протидії злочинності (Генеральний прокурор України й підпорядковані йому прокурори; Рада національної безпеки і оборони України); 3) які провадять правоохоронну діяльність у сфері боротьби зі злочинністю (серед суб'єктів цієї групи варто виділяти дві підгрупи: а) органи, для яких боротьба зі злочинністю є однією з основних функцій (наприклад, Департамент карного розшуку Національної поліції України, Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю СБУ України та ін.); 4) які здійснюють контролюючу й інші види управлінської діяльності (громадські організації, об'єднання, органи державного контролю, преса) [14, с. 154–162].

Поряд із вищезазначеним, на думку Р. Шая, до головних правоохоронних функцій варто зарахувати: 1) профілактичну (профілактика правопорушень, які тягнуть за собою юридичну відповідальність у сфері публічного права); 2) захисну (захист життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб); 3) охорону публічного порядку та безпеки й власності; 4) ресоціалізаційну (ця функція є найбільш характерною для органів і служб у справах неповнолітніх; служб, що здійснюють адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі); 5) оперативно-розшукову; 6) розслідування злочинів; 7) судового розгляду справ; 8) розгляду справ про адміністративні правопорушення; 9) розгляду справ про фінансові й адміністративно-господарські правопорушення (тобто розгляд справ про адміністративні правопорушення, вчинені юридичними особами або громадянами-підприємцями); 10) виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів досудового слідства та прокурорів [15, с. 10–16].

Ураховуючи таку позицію та порівнюючи її із зазначеними вище напрацюваннями, автор дійшов висновку, що Національна поліція України, з огляду на теорію та практику правоохоронної діяльності, є одним із основних правоохоронних органів держави, яка уповноважена в межах чинного законодавства здійснювати як профілактичну функцію, що безпосередньо пов'язана із запобіганням злочинності, так й оперативно-розшукову, що в деяких випадках також може бути інструментом запобігання злочинності.

Необхідно зауважити, що Національна поліція України в межах своїх повноважень має право здійснювати широке коло функцій із запобігання злочинності в Україні, що визначено в профільному законі та регламентується ним.

Роль і місце Національної поліції України як суб'єкта запобігання злочинності, окрім Закону України «Про Національну поліцію», визначається також Кримінальним кодексом України, Кримінальним-процесуальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення та низкою інших нормативно-правових актів.

Саме широка діяльність поліції з протидії в усіх різноманітних сферах, де можливе вчинення злочинів, вирізняє останню з-поміж інших правоохоронних органів. До компетенції поліції можна зарахувати протидію у сфері економічної, майнової, організованої злочинності, а також злочинності у сфері життя й здоров'я людини та громадянина, честі й гідності особи.

Запобігання злочинам є одним із напрямів кримінально-правової політики держави, що складається із сукупності

заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які реалізують злочинні наміри, замислюють учинення злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб життя, з метою дискредитування злочинної поведінки, відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності

Висновки. Отже, на підставі аналізу понять злочинності й запобігання їй, а також дослідивши функції поліції, які регламентують відповідне питання, виділивши низку основних положень, що характеризують поліцію як суб'єкт запобігання злочинності, автор може підсумувати таке:

Злочинність як в Україні, так і в усіх державах світу стрімко розвивається, що зумовлює необхідність розвитку мережі та розширення функцій органів охорони правопорядку не тільки в межах України, а й на міждержавному рівні. У свою чергу, органи поліції як суб'єкти запобігання злочинності відіграють одну з вирішальних ролей, оскільки з урахуванням наявних функцій охоплюють найширше коло повноважень щодо запобігання злочинності безпосередньо.

Злочинність є соціальний феномен, що виражається в кримінальній активності окремих членів суспільства, яка виражається в індивідуальній схильності до вчинення тих чи інших протиправних діянь.

Запобіганням злочинності належить уважати комплексну діяльність низки уповноважених суб'єктів, що полягає в недопущенні, протидії, відверненні та застереженні вчинення злочинів і зниженні інтенсивності процесів детермінації злочинності на всіх рівнях.

Роль і місце Національної поліції України як суб'єкта запобігання злочинності визначається профільним законом, а також Кримінальним кодексом України, Кримінальним процесуальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення та низкою інших нормативно-правових актів. Саме широка діяльність поліції із запобігання в усіх різноманітних сферах, де можливе вчинення злочинів, вирізняє останню з-поміж інших правоохоронних органів. До компетенції поліції можна зарахувати запобігання в сфері економічної, майнової, організованої злочинності, а також злочинності у сфері життя й здоров'я людини та громадянина, честі й гідності особи.

Подальші наукові розвідки належить здійснювати з урахуванням отриманих результатів з метою розширення тлумачення функцій Національної поліції України в контексті запобігання злочинам.

Література:

1. Большой юридический словарь. Москва: Инфра-М, 1999. 789 с.
2. Куц В. Поняття злочинності. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. Ч. 2. С. 34–39. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/10-2016/02/kuts.pdf>.
3. Преступность и ее предупреждение: сборник статей / А.А. Герцензон, И.И. Карпец, В.П. Кудрявцев, А.Б. Сахаров, И.С. Самощенко; под ред. проф. М.Д. Шаргородского и Н.П. Кана. Ленинград: Лениздат, 1966. 239 с.
4. Советская криминология: учеб. для юрид. фак. и ин-тов / отв. ред. А.А. Герцензон и др. Москва: Юридическая литература, 1966. 319 с.
5. Шестаков Д.А. От понятия преступности к криминологии закона. *Общественные науки и современность*. 2008. № 6. С. 131–142.
6. Веприцький Р.С. Феноменологія злочинності як галузь криминології. URL: https://www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...PDF/...pdf.
7. Роль суду у протидії злочинності. Суб'єкти протидії злочинності: поняття, система, характеристика. Протидія злочинності: поняття,

- система, класифікація заходів. URL: https://studopedia.com.ua/1_66350_protidiya-zlochinnosti-ponyattya-sistema-klasifikatsiya-zahodiv.html.
8. Новий глумачний словник української мови: у 4 т. Київ: Аконті, 2001. Том 2. 911 с.
  9. Новий глумачний словник української мови: у 4 т. Київ: Аконті, 2001. Том 3. 927 с.
  10. Кримінологія. Загальна частина: навч. посібник / кол. авторів А.Б. Блага, І.Г. Богатирьов, Л.М. Давиденко та ін.; за заг. ред. О.М. Бандурки. Харків: Вид. ХНУВС, 2010. 280 с.
  11. Куц В. Протидія злочинності: сутність і зміст. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4 (12). С. 103–112. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/12-2016/kuts.pdf>.
  12. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
  13. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
  14. Тичина Д.М. Національна поліція України в системі суб'єктів запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 154–162.
  15. Шай Р.Я. Природа та сутність правоохоронної діяльності. *Наше право*. 2014. № 5. С. 10–15.

Коваленко А. В. Полиция как субъект предупреждения преступности

Аннотация. Целью статьи является анализ понятий преступности и противодействия ей, а также с помощью исследования функций полиции путем анализа нормативно-правовых актов, регламентирующих соответствующий вопрос, выделение ряда основных положений, характеризующих полицию как субъект предупреждения преступности. В свою очередь, поставленная цель обусловила необходимость решения ряда исследовательских задач, а именно: 1. Провести теоретический анализ понятия преступности и термина «противодействие преступности», несмотря на разнообразие этимологического наполнения последнего, и разработать собственное авторское определение; 2. Проанализировать Закон Украины «О Национальной полиции» и определить роль и место указанного органа в системе предупреждения преступности путем анализа его функций; 3. Подвести итоги в виде положений, характеризующих полицию как субъект предупреждения преступности, и определить сущность указанной деятельности. В статье проанализированы основные подходы к пониманию понятия преступности и противодействия преступности, исследовано нормативное основание функционирования Национальной полиции Украины с целью выделения основных положений, характеризующих соответствующий орган как субъект предупреждения преступности.

Преступностью является социальный феномен, выражающийся в уголовной активности отдельных членов общества, которая выражается в индивидуальной склонно-

сти к совершению тех или иных противоправных деяний. Предотвращением преступности следует считать комплексную деятельность ряда уполномоченных субъектов, что заключается в предотвращении, противодействии, предупреждении совершения преступлений и снижении интенсивности процессов детерминации преступности на всех уровнях. Широкая деятельность полиции по предотвращению во всех различных сферах, где возможно совершение преступлений, отличает последнюю от других правоохранительных органов. В компетенцию полиции можно отнести предотвращения в сфере экономической, имущественной, организованной преступности, а также преступности в сфере жизни и здоровья человека и гражданина, чести и достоинства личности.

Ключевые слова: полиция, предотвращение преступности, преступность, органы охраны правопорядка, правовое государство.

Kovalenko A. Police as the subject of crime prevention

Summary. The purpose of the article is to analyse the concepts of crime and counteract it, as well as to investigate the functions of the police, by analysing the legal acts regulating the relevant issue, to highlight a number of basic provisions characterizing the police as a crime prevention subject. In turn, the goal set has determined the need to solve a number of research tasks, namely: 1. To conduct a theoretical analysis of the concept of crime and the term “counteraction to crime”, taking into account the diversity of the etymological content of the latter and develop their own, the author’s definition; 2. To analyse the Law of Ukraine “On National Police” and to determine the role and place of the said body in the system of crime prevention, by analysing its functions; 3. To sum up in the form of provisions describing the police as a subject of crime prevention and to determine the essence of the activity. The article analyses the basic approaches to understanding the concept of crime and crime prevention, investigates the normative basis of the functioning of the National Police of Ukraine in order to identify the main features that characterize the relevant body as the subject of crime prevention. Criminality is a social phenomenon that manifests itself in the criminal activity of individual members of society, which is manifested in the individual’s propensity to commit one or another wrongful act. It is necessary to consider prevention of crime as the complex activity of a number of authorized entities, which consists in preventing, counteracting, and diverting the commission of crimes and reducing the intensity of the processes of determination of crime at all levels. The wide range of preventive police activities in all the various spheres where crime is possible distinguishes the latter from among other law enforcement agencies. The competence of the police can include prevention in the field of economic, property, and organized crime, as well as crime in the sphere of life and health of man and citizen, as well as honour and dignity of the individual.

Key words: police, crime prevention, crime, law enforcement agencies, legal state.

*Вітюк Г. С.,
асистент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА СУДДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ АНТИКОРУПЦІЙНИМИ ЗАХОДАМИ

Анотація. У статті аналізується професійна етика судді як один із факторів запобігання корупційним проявам у сфері судочинства. Досліджуються основні нормативно-правові акти, що регламентують відповідальність суддів за корупційні дії. Доводиться схожість принципів і засад антикорупційної політики держави з етичними засадами суддівської етики.

Ключові слова: судова влада, етика судді, антикорупційне законодавство, відповідальність судді.

Постановка проблеми. Після Революції Гідності Україна визначила для себе єдино вірним цивілізаційним вибором побудову нашої держави за західним зразком країн-членів Євросоюзу, що нещодавно відобразилося і у внесенні відповідних змін до Конституції [7]. Реалізація цього вибору покладає на українців ряд зобов'язань, які є необхідними для інтеграції нашого народу до європейської сім'ї. Реформи останніх років загалом похвально сприймаються нашими новими партнерами, проте з року в рік лунають претензії щодо неефективної боротьби з корупцією. Дійшло до того, що Україну фактично змусили створити з нуля спеціалізований суд антикорупційно-кримінальної юрисдикції та сформувати під нього окрему систему досудового розслідування. Не обійшлося і без запровадження додаткових контролюючих спеціальних органів та навіть відведення певної ролі інститутам громадянського суспільства у вирішенні державних питань. Широкомасштабність вищеписаних заходів, важливість їх для всіх українців та відносна свіжість самих подій не дозволяють зробити висновок про те, що це не відобразилося на дескриптивному функціоналі професійної етики суддів.

Питання суддівської етики досліджувалися як у вітчизняній (І.Л. Самсін [9, с. 35–38], В.В. Городовенко [2, с. 164] та ін.), так і зарубіжній (Н.В. Радутна [8], Т.М. Нешатаєва [6, с. 258–313]) науковій юридичній літературі. Однак судова реформа поступово утверджує нові підходи до нормативної регламентації етичних стандартів суддівської професії. У новому Кодексі суддівської етики підкреслено, що судді добровільно беруть на себе більш істотні обмеження, пов'язані з дотриманням етичних норм як у поведінці під час здійснення правосуддя, так і в позасудовій поведінці.

Метою статті є дослідження взаємозв'язку етичних засад діяльності судді з заходами що направлені на протидію корупції.

Виклад основного матеріалу. З моральної точки зору корупція – це таке використання суб'єктом своїх владних повноважень, за якого інструменти для виконання обов'язку перед «ідеалом» суспільства ним використовуються для реалізації особистих «земних» інтересів. Діяльність людини з етичної точки зору зрештою зводиться до двох видів моральності: приватно-песимістичної та колективно-оптимістичної.

Оскільки еволюційно ще жоден із цих видів не витіснив інший, то можна зрозуміти, що прояви корупції властиві тією чи іншою мірою кожній державі, різниця полягає лише в їх співвідношенні і впливі на життєздатність суспільства.

У законодавстві ж, окрім класичних інститутів кримінально-галузевих та адміністративних підходів, які стосуються корупції, з'явився новий – етичний. Головним його інститутом можна визначити критерій добросовісності, який застосовувався як одна з підстав оцінювання відповідності кандидата на посаду судді за участі Громадської ради добросовісності.

14 листопада у Вищій кваліфікаційній комісії України було обрано Громадську раду добросовісності. Запровадження відбору кандидатів на посаду судді, а також контролю за його діяльністю за допомогою морально-етичних критеріїв завжди потребував особливого інструментарію, встановлення та перевірки даних. Верифікація ознак морально-етичного порядку схожа на батарею психологічних тестів, які екзамнують не лише певну особу на її придатність до певної роботи, а й суспільство загалом, принаймні його активну частину щодо викривленості чи відповідності. Дійсно, йдеться про юридичну етику, добросовісність як професійну категорію, що мають вимірюватися і кваліфікуватися як принципи і правила поведінки судді <...>. У низці статей Закону України «Про судоустрій і статус суддів» добросовісність пов'язується з обов'язком подавати декларацію добросовісності судді та декларацію родинних зв'язків судді. Зокрема, суддя зобов'язаний щорічно до 1 лютого подавати шляхом заповнення на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України декларацію добросовісності за формою, що визначається Комісією. У Законі зазначено, що за відсутності доказів іншого твердження судді декларації добросовісності вважаються достовірними. Лише в разі одержання інформації, що може свідчити про недостовірність (зокрема неповноту) тверджень судді в декларації добросовісності, Вища кваліфікаційна комісія суддів України проводить відповідну перевірку. Неподання, несвоєчасне подання декларації добросовісності суддею або декларування в ній завідомо недостовірних (у тому числі неповних) тверджень передбачають дисциплінарну відповідальність, установлену цим Законом [3].

Особливої уваги заслуговує таке поняття, як конфлікт інтересів як простір із підвищеним корупційним ризиком у діяльності судді. Закон України «Про запобігання корупції» визначає два види цього явища: потенційний конфлікт інтересів – наявність в особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень; реальний конфлікт інтересів – суперечність між приватним інтересом особи

та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень [1].

Повертаючись до категорій етики, розуміємо що особисті інтереси (а отже, і прагнення, і потреба, і зміст думок) професійного судді апіорі не повинні вступати в суперечність з інтересами посадовими. Звідси і походить спрямованість антикорупційного законодавства на усунення конфлікту інтересів. Приватний інтерес по суті розуміється як інтерес, що виходить із відносин близькості з кимось, оскільки саме наявність у підпорядкуванні вирішення питання, яке прямо чи опосередковано визначає положення близького родича, є класичним прикладом конфлікту інтересів.

Статтею 28 Закону України «Про запобігання корупції» передбачені шляхи запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. Згідно із частиною 1 цієї статті особи, зазначені в пунктах 1, 2 частини першої статті 3 цього Закону, зобов'язані:

1) вживати заходів щодо недопущення виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів;

2) повідомляти не пізніше наступного робочого дня з моменту, коли особа дізналася чи повинна була дізнатися про наявність у неї реального чи потенційного конфлікту інтересів, безпосереднього керівника, а у випадку перебування особи на посаді, яка не передбачає наявності в неї безпосереднього керівника, або в колегіальному органі – Національне агентство чи інший визначений законом орган або колегіальний орган, під час виконання повноважень у якому виник конфлікт інтересів, відповідно;

3) не вчиняти дій та не приймати рішень в умовах реального конфлікту інтересів;

4) вжити заходів щодо врегулювання реального чи потенційного конфлікту інтересів.

Відповідно до особливостей врегулювання конфлікту інтересів, що визначені статтею 35 Закону України «Про запобігання корупції» правила врегулювання конфлікту інтересів в діяльності суддів Конституційного Суду України та суддів судів загальної юрисдикції визначаються законами, які регулюють статус відповідних осіб та засади організації відповідних органів.

Таким законом для суддів є Закон України «Про судоустрій і статус суддів».

Згідно зі статтею 131 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» контроль за додержанням вимог законодавства щодо врегулювання конфлікту інтересів у діяльності суддів судів загальної юрисдикції, голови та членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голови Державної судової адміністрації України та його заступників; приймає рішення про врегулювання реального чи потенційного конфлікту інтересів у діяльності зазначених осіб (у разі, якщо такий конфлікт не може бути врегульований у порядку, визначеному процесуальним законом) – усе це здійснює Рада суддів України.

Певні норми, спрямовані на запобігання корупційних правопорушень, були викладені й у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» у редакції Закону «Про забезпечення права на справедливий суд». Так, у статті 55 Закону серед обов'язків судді передбачені, зокрема, такі: виконувати вимо-

ги та дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції (пункт 5 частини 5); звертатися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до органів суддівського самоврядування та правоохоронних органів упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про таке втручання (пункт 8 частини 5). У частині 2 статті 56 Закону передбачається, що «з метою встановлення відповідності рівня життя судді наявному в нього та членів його сім'ї майну і одержаним ними доходам стосовно судді проводиться моніторинг способу життя відповідно до закону».

Згідно із частиною 1 статті 92 Закону серед підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності передбачені такі, які прямо чи опосередковано пов'язані з невиконанням суддею вимог антикорупційного законодавства, зокрема:

1) неповідомлення суддею органів суддівського самоврядування та правоохоронних органів про випадок втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, в тому числі про звернення до нього учасників судового процесу чи інших осіб, включаючи осіб, уповноважених на виконання функцій держави, з приводу конкретних справ, що перебувають у провадженні судді, якщо таке звернення відбулося в інший, ніж передбачено процесуальним законодавством, спосіб упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про такий випадок;

2) неповідомлення або несвочасне повідомлення Ради суддів України про реальний чи потенційний конфлікт інтересів судді (крім випадків, коли конфлікт інтересів врегульовується в порядку, визначеному процесуальним законом);

3) неподання або несвочасне подання для оприлюднення декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в порядку, встановленому законодавством у сфері запобігання корупції;

4) зазначення в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, завідомо неправдивих відомостей або умисне незазначення відомостей, передбачених законодавством;

5) використання статусу судді з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди, якщо таке правопорушення не містить складу злочину або кримінального проступку;

6) допущення суддею недобросовісної поведінки, в тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам;

7) визнання судді винним у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, у випадках, установлених законом.

Варто також зазначити, що в разі належного реагування з боку судді на факти незаконного впливу на його діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя, суддя захищається нормами Кримінального кодексу України, які передбачають відповідальність за втручання в діяльність судових органів. Так, частиною 1 статті 376 КК України передбачено, що втручання в будь-якій формі в діяльність судді з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або добитися винесення неправосудного рішення є кримінально караним діянням, яке

тягне за собою відповідальність у вигляді штрафу до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або вправних робіт на строк до двох років, або арешту на строк до шести місяців [4].

Положення Кодексу суддівської етики зобов'язують суддів бути обізнаними про особисті майнові інтереси та майнові інтереси членів сім'ї, що можуть бути предметом декларування та/або основою конфлікту інтересів.

Обізнаність означає поінформованість про предмет, володіння інформацією про що-небудь. Майновий інтерес – це інтерес щодо збереження або збільшення обсягу, якості нерухомого та рухомого майна особи чи близьких їй осіб.

Поняття «члени сім'ї» визначено у статті 1 Закону України «Про запобігання корупції». Відповідно до цієї норми члени сім'ї – це особи, які перебувають у шлюбі, а також їхні діти, в тому числі повнолітні, батьки, особи, які перебувають під опікою і піклуванням, інші особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [1].

Суддя згідно з положеннями кодексу професійної етики має вживати розумних заходів із метою дізнатись про майнові інтереси членів своєї сім'ї. Термін «розумність» у тексті документу означає, що людина керується розумом, виконує певні дії з розумом.

Обізнаність судді бути поінформованим про матеріальні інтереси тісно пов'язана з його законодавчо закріпленим податковим і антикорупційним обов'язком задекларувати в декларації відомості про доходи, наявне майно та зобов'язання фінансового характеру, як своє, так і членів сім'ї, які спільно проживають із суддею, пов'язані спільним побутом та мають взаємні права та обов'язки, враховуючи тісні особисті чи економічні зв'язки (центр життєвих інтересів), а також повідомити про відкриті рахунки у фінансових установах – нерезидентах [1].

Усе більше і дедалі частіше привертає увагу української громадськості питання не тільки майнових статків суддів, а й рівня доходів членів їх сімей. Завдяки оприлюдненій інформації щодо цього громадськість має змогу контролювати відповідність стилю життя задекларованому майну. Суддя має здійснювати своє особисте життя таким чином, щоб не завдати шкоди інтересам суду і репутації судової влади, зокрема зобов'язаний щорічно до 1 квітня подавати за місцем роботи Декларацію про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік. Відповідно до Декларації суддя має обов'язок вказати не тільки відомості про свої доходи, наявне майно та зобов'язання фінансового характеру, а й про статки членів сім'ї, з якими він спільно проживає, поєднаний спільним побутом, має взаємні права та обов'язки, та про видатки судді, якщо разові видатки перевищують розмір його місячного заробітку. Форма декларації та порядок її заповнення затверджуються Міністерством фінансів України.

Важливим питанням у декларуванні доходів є доброчесність щодо майнових прав та обов'язків подружжя у структурі їхнього спільного і роздільного майна та надання відомостей про взаємне утримання і центр життєвих інтересів. Порядком здійснення перевірки достовірних відомостей, зазначених у декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, затвердженим наказом Міністрів фі-

нансів України від 13.03.2015 № 333, визначено механізм проведення контролюючими органами перевірки (арифметичний контроль) відомостей, зазначених у декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік (далі – декларація) з метою забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів декларування.

Незважаючи на те, що нормативно-правові акти не передбачають зустрічного обов'язку членів сім'ї в обов'язковому порядку надати декларанту відомості фінансового-майнового характеру, розумність заходів для обізнаності про майнові інтереси членів родини включає в себе можливість звернення судді до керівництва суду (в разі відмови членів родини надати інформацію щодо фінансово-майнових інтересів і податкових зобов'язань) про отримання відповідних даних в установленому порядку. Наказом Міністерства фінансів України від 10.03.2015 № 309 затверджено Порядок складання та подання запитів на отримання публічної інформації, що знаходиться у володінні органів Державної фіскальної служби України та форму подання запиту на отримання публічної інформації. Запитувачами публічної інформації відповідно до Закону є фізичні, юридичні особи та об'єднання громадян без статусу юридичної особи, крім суб'єктів владних повноважень під час здійснення ними своїх функцій. Публічна інформація є відкритою, крім випадків, встановлених Законом [5].

Висновки. Враховуючи етичний зміст, яким володіє явище корупції, можна визначити його однозначно негативну оцінку з точки зору моралі та психології – з обох позицій воно носить деструктивний характер. При тому варто наголосити, що однозначно аморальним явищем корупція визначається саме за Кантівського підходу до питань етики. Утилітаристський підхід не враховує довготривалих неосяжних факторів морального вибору, оскільки вбачає корупцію більш «корисною», ніж вона є насправді. Якщо дотримуватися останнього підходу, то важко буде знайти щось невідгідне в тому, що людина уникла бюрократичних процедур за рахунок задоволення моральних потреб небагатого чиновника. Утилітаристська позиція громадянина в такі ситуації проста і полягає в тому, що їй потрібно якомога комфортніше (швидше, без волокити і переміщень у просторі) отримати дозвільний документ. Із чиновником також усе очевидно – він володіє адмінресурсом і може посприяти прискоренню певних «виробничих» процесів державної служби, отримавши за це матеріальну винагороду, оскільки саме це робить його по-справжньому щасливим. Недаремно в останньому реченні було вжито словосполучення «державної служби», адже саме воно носить у собі серйозну проблему з надмірним утилітаризмом в Україні в підході до питань цивільної служби. Взаємовигідні стосунки, які негативним чином впливають на виконання морального обов'язку суб'єктом, не мають права на існування за Кантівського підходу до розуміння належного проживання життя людиною, і це визнається як на рівні нашого національного законодавства, так при міжнародному підході до питань моралі-етики. Людство розуміє всі цивілізаційні негативні наслідки даного соціального явища і намагається звести його прояви до мінімуму.

Література:

1. Верховна Рада України. Закону України «Про запобігання корупції» / Верховна Рада України. 2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
2. Городовенко В.В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні : монографія. Київ : Фенікс, 2007. 224 с.

3. Ковальський В.С. Суддівська добросовісність: проблематика теорії та практики. URL : http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/5024/1/РЕАЛІЗАЦІЯ%20ДЕРЖАВНОЇ%20АНТИКОРУПЦІЙНОЇ%20ПОЛІТИКИ%20В%20МІЖНАРОДНОМУ%20ВИМІРІ_r064-067.pdf.
4. Кримінальний кодекс України від 6 квітня 2001 р. № 16. Ст. 203.
5. Міністерство фінансів України. Наказ № 309 «Про затвердження Порядку складання та подання запитів на отримання публічної інформації, що знаходиться у володінні органів Державної фіскальної служби України, форми подання запиту на отримання публічної інформації, що знаходиться у володінні органів Державної фіскальної служби України» / Міністерство фінансів України. 2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0323-15>.
6. Модернизация статуса судьи: современные международные подходы : монографія / отв. ред. Т.Н. Нешатаева. Москва : Норма ; ИНФРА-М, 2011. 336 с.
7. Проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» 2019. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64531.
8. Радутная Н.В. Этика судьи : монографія. Москва : Рос. акад. правосудия, 2001. 243 с.
9. Самсін І. Л. Порушення правил етики судді як дисциплінарний проступок. *Вісн. Верхов. Суду України*. 2008. № 5(93). С. 35–38.

Гричун Г. С. Профессиональная этика судьи и ее связь с антикоррупционными мерами

Аннотация. В статье анализируется профессиональная этика судьи как один из факторов предотвращения коррупционных проявлений в сфере судопроизводства. Исследуются основные нормативно-правовые акты, регламентирующие ответственность судей за коррупционные действия. Показано сходство принципов и основ антикоррупционной политики государства с этическими принципами судейской этики.

Ключевые слова: судебная власть, этика судьи, антикоррупционное законодательство, ответственность судьи.

Hrychun H. Judicial professional ethics and its relation to anti-corruption measures

Summary. The article analyzes the professional ethics of a judge as one of the factors preventing corrupt practices in the field of legal proceedings. The basic legal acts regulating the responsibility of judges for acts of corruption are investigated. There is a similarity of principles and principles of anticorruption policy of the state with the ethical principles of judicial ethics.

Key words: judiciary, judiciary ethics, anti-corruption legislation, judge's responsibility.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

<i>Романова А. С.</i> МОРАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТИГМАТИЗАЦІЇ В СУСПІЛЬСТВІ.....	4
<i>Манько Д. Г.</i> ЮРИДИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ: ПОНЯТТЯ Й ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ СУМІЖНИМИ КАТЕГОРІЯМИ.....	6
<i>Григорчук М. В.</i> ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЕ ПОНИМАНИЕ ВИДОВ ОБ'ЄКТОВ ЗАЩИТЫ ПРАВ В СФЕРЕ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	10
<i>Двірська О. В.</i> МЕДИЧНЕ ПРАВО ЯК НАУКА, ГАЛУЗЬ ПРАВА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	13
<i>Корнієнко Г. П.</i> ОБҐРУНТУВАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ВІД КЛАСИЧНОГО ДО СУЧАСНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ.....	18
<i>Симоненко Т. В.</i> ВПРОВАДЖЕННЯ У НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ МІЖНАРОДНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА ЗАХИСТ ВІД УСІХ ФОРМ НАСИЛЬСТВА: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	22

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

<i>Волкова Д. Є.</i> ОЗНАКИ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ ЯК ПІДСТАВИ ДЛЯ ВИОКРЕМЛЕННЯ ЇХ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ФОРМ.....	28
<i>Головко К. В.</i> КОДИФІКАЦІЯ МУНІЦИПАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: ДО ПИТАННЯ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ БЮДЖЕТНИХ ТА ФІНАНСОВИХ НОРМ.....	31
<i>Зозуля О. І.</i> ОСОБЛИВОСТІ ЗМІНИ ПЕРСОНАЛЬНОГО СКЛАДУ КОМІТЕТІВ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ.....	34
<i>Піфко О. О.</i> ОСОБЛИВОСТІ ЗАКРІПЛЕННЯ ГАРАНТІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК У КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ТА В КОНСТИТУЦІЯХ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	39
<i>Чижов Д. А.</i> КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПОГЛЯД НА ОХОРОНУ ІНТЕРНЕТ-САЙТІВ ЯК ОБ'ЄКТІВ АВТОРСЬКОГО ПРАВА.....	42
<i>Констанкевич Ю. З.</i> РОЛЬ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ СТАНДАРТІВ У КОМУНІКАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ СУБ'ЄКТІВ.....	45
<i>Станік С. Р.</i> ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ КОЛА СУБ'ЄКТІВ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПАРЛАМЕНТАРІЇВ УКРАЇНИ.....	48

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

<i>Ярошенко І. С.</i> МЕЖІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ МІГРАНТІВ – ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ.....	52
<i>Косиця О. О.</i> ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ВИКРИВАЧІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	55

<i>Єрменчук О. П.</i> ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ВІД ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ ПРИРОДНОГО Й ТЕХНОГЕННОГО ХАРАКТЕРУ.....	59
<i>Коваленко А. А.</i> ПРО ФУНКЦІЇ ФІНАНСОВОГО ПРАВА В ГАЛУЗЕВОМУ РОЗМЕЖУВАННІ.....	63
<i>Соф'їн М. І.</i> СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ.....	65
<i>Хомутянський В. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ МИТНИХ ПРАВИЛ У СПІВВІДНОШЕННІ ІЗ ЗАГАЛЬНОЮ АДМІНІСТРАТИВНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ.....	69
<i>Іщенко С. О.</i> ПОНЯТТЯ Й ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	73
<i>Сидоренко О. В.</i> АДМІНІСТРАТИВНО-ПРИМУСОВІ ПОВНОВАЖЕННЯ МИТНИХ ПОСТІВ МИТНИЦЬ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....	77
<i>Лебедєва Т. О.</i> МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....	82

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

<i>Еннан Р. Є.</i> ЗАХИСТ ПРАВ НА ПРОМИСЛОВИЙ ДИЗАЙН: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.....	86
<i>Пічко Р. С.</i> ПРАВИЛА ДОБРОВОЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.....	90
<i>Кашиперський Р. В.</i> ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ДОКАЗІВ І ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	95

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>Зеленський В. М.</i> ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРИПИНЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН В УКРАЇНІ.....	100
<i>Любимов О. К.</i> ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ДО ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	103
<i>Бабенко Е. В.</i> ДОТРИМАННЯ ПРОЦЕДУРИ МАСОВОГО ВИВІЛЬНЕННЯ ЯК ГАРАНТІЯ ДЛЯ ПРАЦІВНИКІВ.....	108
<i>Черкунов О. В.</i> СУТНІСТЬ ВИРОБНИЧОЇ ФУНКЦІЇ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	111
<i>Авраменко А. В.</i> УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОБІГУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ПРАЦІВНИКІВ.....	115

ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ, ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

<i>Шоха Т. П.</i> ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СТРАХУВАННЯ.....	120
--	-----

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ЮРИСПРУДЕЗНЦІЯ

Науковий збірник

Виходить шість разів на рік

№ 37, 2019

Серію засновано у 2010 р.

Коректор Вишнякова Я.І.

Комп'ютерна верстка Кузнецова Н.С.

Підписано до друку 29.01.2019 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 24,27, ум.-друк. арк. 21,62.

Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 0619/128.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)

Україна, м. Херсон, 73021, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua